

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI

DOKTORA TEZİ

DEVLETİN KÜRT POLİTİKASI VE KÜRT
HAREKETİ (1945-1960)

Bilal NERGİZ

2502120523

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Mehmet Ö. ALKAN

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : BİLAL NERGİZ Numarası : 2502120523
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKLER Danışmanı : PROF. DR. MEHMET ÖZNUR ALKAN
Tez Savunma Tarihi : 11.02.2019 Saati : 14:00
Tez Başlığı : " DEVLETİN KÜRT POLİTİKASI VE KÜRT HAREKETİ (1945-1960) "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, soruların sorularına alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MEHMET ÖZNUR ALKAN		Basarılı
2- PROF. DR. ELÇİN MACAR		Basarılı
3- DOÇ. DR. BİROL CAYMAZ		Basarılı
4- DR. ÖĞR. ÜY. YUSUF DOĞAN ÇETİNKAYA		Basarılı
5- DR. ÖĞR. ÜY. SİNAN YILDIRMAZ		Basarılı

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜY. GÜVEN GÜRKAN ÖZTAN		
2- DR. ÖĞR. ÜY. EROL ÜLKER		

ÖZ

DEVLETİN KÜRT POLİTİKASI VE KÜRT HAREKETİ (1945-1960)

Bilal NERGİZ

Çalışmanın amacı, Türkiye’de çok partili hayata geçişten 27 Mayıs Darbesi’ne kadar olan süreçte, devletin Kürtlere yönelik politikasını ve Kürtlerin bu süreç içerisindeki duruşunu ortaya koymaktır. Tek parti yönetimi Kürt sorununa ortadan kaldırılması gereken pürüz gözüyle bakıyordu. Bu doğrultuda Kürtler, Cumhuriyet sonrası erken dönemde yok sayılmış, sürgün edilmiş ve asimilasyona uğramıştı. 1938’e gelindiğinde Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Doğu toprakları, uygulanan güvenlik politikalarının sonucunda coğrafi anlamda Batı ile bütünleşmesini tamamlamıştı. 1923-1938 arası zayıf düşen Kürtler, 1945 sonrasında farklı bir devlet politikasıyla karşı karşıya kalmıştı. Çok partili sistemle birlikte Kürtlerin oyu partiler açısından önemli hale gelmişti. Devletin bu yeni dönemdeki amacı, Kürt sorununa çözüm bulmaktan ziyade muhalif sesleri eritme ve kendine benzetmeydi. Bunun yanında Doğu ile Batı’nın ekonomik bütünleşmesi hedefleniyordu. Yani ulusal pazar Doğu’ya nüfuz etmek istiyordu. Bütün bu süreçte, eğitim seviyesi artan yeni bir genç Kürt aydın sınıfı oluşmaya başlamıştı. Bunun yanında geçmişte sürgün yemiş bazı Kürtler siyasete giriyordu. 1945 sonrası dönem, format değiştiren Türkiye’nin Kürt meselesine yeni bir bakış açısıyla baktığı, fakat bu bakış açısının kendisinden önceki dönemden sadece kılıf olarak farklı olduğu, içerik olarak ulus-devlet mantığından farklı bir şey ihtiva etmediği bir dönemdi. Bu yıllarda Kürtlerin siyasete girdiğini ve bir Kürt aydın hareketinin var olduğunu görmekteyiz. Bu detaylar çalışmada gösterilmiştir. Bu doğrultuda 1945-1960 arası döneminin Kürt meselesi hem devlet hem de Kürtler açısından değerlendirilmiştir. Kürtlerin yoğun yaşadığı topraklara yönelik gerçekleştirilen yatırımlar ele alınmıştır. Ardından milletvekili ve yerel seçimleri, dönemin iki büyük partisi Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi seçmen davranışı açısından değerlendirilmiştir. Son olarak Kürt hareketinin 1945 sonrası nasıl ivme kazandığı gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kürt meselesi, milliyetçilik, azınlık, ulus-devlet, Kemalizm

ABSTRACT

Kurdish Policy of the State and Kurdish Movement (1945-1960)

Bilal NERGİZ

The aim of the study is to reveal the Turkish government's policy towards Kurds and the position of Kurds in the process, starting from transition to a multi-party system until the May 27 coup d'état. The one-party administration was considering the Kurdish problem, as a roughness that must be eliminated. In this respect, Kurds were ignored, exiled and assimilated in the early post-Republic period. By 1938, the Eastern territories, where the Kurds were living intensively, had completed their integration with the West in a geographical sense as a result of the security policies implemented. The Kurds, who had fallen weakly between 1923 and 1938, faced a different state policy after 1945. In the multi-party system, the Kurds' tendency was important for the parties. The aim in the new period was not to find a solution to the Kurdish problem, but rather to dissolve the voices of opponent and assimilate. In addition, another goal was to ensure the economic integration of East and West. The national market wanted to penetrate the East. In the whole process, a new young Kurdish intellectual class was being formed. In addition, some Kurds, who had exiled in the past, entered politics. Post-1945 period is a period that the format changing Turkey was looking to the Kurdish problem with a new point of view, but it was a time when this perspective did not contain anything other than the logic of the nation-state as content. In these years, we see that Kurds entered politics and there was a Kurdish intellectual movement. These details are shown in the study. In this context, the Kurdish issue of the period between 1945-1960 was evaluated in terms of both the state and the Kurds. Investments in the lands where Kurds live intensively are discussed. Subsequently, deputies and local elections were evaluated in terms of voter behavior of the two major parties of the period, the Democratic Party and the Republican People's Party. Finally, it was shown how the Kurdish movement gained momentum after 1945.

Keywords: (Kurdish Issue, nationalism, minority, nation-state, Kemalism)

ÖNSÖZ

Kürt meselesi ile ilgili geçmişe dair çalışmalar genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini ve Cumhuriyet sonrası tek parti dönemini kapsamaktadır. Bu dönemlerin dışında 1960'lı ve 1970'li yıllar Kürt hareketinin yükselişi ve ortaya çıkışı olarak çalışmalara konu olmaktadır. Günümüze yaklaştıkça meselenin ele alınma sıklığı artmaktadır. Fakat Kürt meselesi bağlamında 1945-1960 arası dönemden çok az bahsedilmektedir. Yerli ve yabancı kaynaklarda bu döneme dair olan bitenler ya yüzeysel olarak anlatılmakta ya da bu süreçten hiç bahsedilmemektedir. Hâlbuki 1960'lı yıllar ve sonrası dönemlerde oluşacak olan Kürt hareketinin tohumları bu dönemde atılıyordu.

Çalışmanın tamamlanmasında emeği geçenlerden ilk teşekkürü on yıldır hocam olan ve danışmanlığımı yürüten Prof. Dr. Mehmet Ö. ALKAN'a etmem gerekiyor. Çalışmanın her kilit döneminde yol göstermesi ve bana güvenip "bunu yapacağına inanıyorum" demesi benim için çok önemliydi. Kendisine bana kattığı bütün tecrübeleri için teşekkür ediyorum. Yine uzun yıllardır tanıdığım ve ne zaman kapısını çalsam yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Y. Doğan Çetinkaya'ya teşekkürü bir borç bilirim. Tez izleme komitesinde bulunan ve tavsiyeleriyle çalışmama katkı sağlayıp farklı bir bakış açısı kazandıran Prof. Dr. Elçin Macar'a ayrıca teşekkür ederim. Çalışmanın şekillenmesinde çok önemli rol oynayan ve bana zamanlarını ayıran Tarık Ziya Ekinci'ye, Mehmet Ali Aslan'a, Naci Kutlay'a ve Şakir Epözdemir'e minnettarım. Ayrıca çalışma sürecinde ricamı kırmayarak kaynaklarını bana açan Prof. Dr. Baskın Oran'ı unutmam mümkün değil. Yine kaynak bulmamda yardımlarını esirgemeyen İsmail Beşikçi'ye, Mehmet Bayrak'a ve Murat Bardakçı'ya teşekkürlerimi sunarım. Son olarak en büyük teşekkürü hayat arkadaşım Havva Nergiz'e etmem gerekiyor. Çalışmanın bitmesi adına ortaya koyduğu fedakârlıklar saymakla bitmez. Her daim kendi işini ikinci plana alması ve çalışmam için hep destek çıkması ömür boyu ödenemez bir diğerkâmlık örneğidir.

İSTANBUL, 2019

BİLAL NERGİZ

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK-AZINLIK KAVRAMI VE KÜRT HAREKETİ (1908-1938)

1.1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve.....	4
1.1.1. Etnisite-Etnik Grup-Etnik Yapı-Etnik Kültür.....	4
1.1.2. Millet ve Milliyetçilik Türleri.....	6
1.1.3. Milliyetçiliğin Üç Şekli.....	9
1.1.3.1. Duygu Olarak Milliyetçilik.....	9
1.1.3.2. İdeoloji Olarak Milliyetçilik.....	10
1.1.3.3. Toplumsal Hareket Olarak Milliyetçilik.....	11
1.1.4. Miroslav Hroch'un Üç Aşamalı Milliyetçiliği.....	11
1.1.5. Aydınlar ve Milliyetçilik.....	13
1.1.6. Milliyetçilikte Temel Yaklaşımlar.....	14
1.1.6.1 İlkçi Yaklaşım.....	14

1.1.6.2. Modernist Yaklaşım.....	15
1.1.6.3. Etno-Sembolcü Yaklaşım.....	16
1.2. Azınlık-Devlet İlişkisi.....	17
1.2.1. Uluslaştırma Kavramı.....	17
1.2.2. Ulus-Devlet ve Unsurları.....	19
1.2.2.1. Dil Unsuru.....	21
1.2.2.2. Kültür ve Tarih Unsuru.....	22
1.2.2.3. Soy Unsuru.....	22
1.2.2.4. Din Unsuru.....	22
1.2.2.5. Öteki Unsuru.....	23
1.2.3. Azınlık Kavramı ve Türkiye'deki Kürtler.....	23
1.2.4. Devletlerin Çeşitli Azınlık Politikaları.....	25
1.3. II. Meşrutiyet Sonrası Kürt Hareketi.....	27
1.3.1. Kürt İdeolojisinin Doğuşu.....	27
1.3.2. Kürt Hareketinin Doğuşu.....	30
1.4. Kemalist Ulus Anlayışı ve Doğu Ayaklanmaları.....	32
1.4.1. Tek Parti Döneminde Kürtlüğe Bakış.....	35
1.4.2. Doğu Ayaklanmaları.....	36
1.4.2.1. Şeyh Sait Ayaklanması.....	37
1.4.2.2. Ağrı Ayaklanmaları.....	38
1.4.2.3. Dersim Olayı.....	39

1.4.3. Tek Parti Döneminde Doğu Raporları.....	40
1.4.3.1. İskân Politikası.....	44
1.4.4. Umumi Müfettişlikler.....	47
1.4.4.1. Umumi Müfettişlerin Yetki ve Görevleri.....	49

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE DOĞU VE DEVLET YATIRIMLARI (1945-1960)

2.1. Çok Partili Dönemde Değişen Doğu Politikası.....	51
2.2. 1945-1960 Arası Döneminin Ekonomik Toplumsal Yapısı.....	54
2.2.1. Doğu'nun Sosyo-Ekonomik Durumu.....	56
2.2.1.1. Aşiret Yapısı.....	58
2.2.1.2. Çok Partili Hayat Sonrası Doğu'da Ağalık ve Aşiret.....	60
2.3. 1945-1960 Arası Doğu İllerinde Devlet Harcamaları.....	64
2.3.1. Çok Partili Dönemde Doğu'da Ulaşım.....	65
2.3.2. 1950 Sonrası Doğu.....	69
2.3.3. Doğu İllerinde Tarım.....	72
2.3.4. Doğu'da Üniversite.....	76
2.3.5. Doğu'da Sanayi.....	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1945-1960 ARASI DOĞU'DA SEÇİMLER VE MİLLETVEKİLLERİ

3.1. Çok Partili Seçimlerde Doğu.....	79
3.1.1. 1945-1960 Arası Doğu'da Genel Seçimler.....	82

3.1.1.1. 1946 Seçimleri.....	82
3.1.1.2. 1950 Seçimleri.....	84
3.1.1.3. 1954 Seçimleri.....	88
3.1.1.4. 1957 Seçimleri.....	90
3.1.2. 1945-1960 Arası Doğu'da Yerel Seçimler.....	92
3.1.2.1. 1946 ve 1947 Yerel Seçimleri.....	92
3.1.2.2. 1950 Muhtar ve İhtiyar Heyeti Seçimleri.....	94
3.1.2.3. 1950 Belediye ve İl Genel Meclisi Seçimleri.....	96
3.1.2.4. 1954 ve 1955 Yerel Seçimleri.....	99
3.2. Doğu ve Güneydoğu Milletvekillerinin Özellikleri.....	101
3.2.1. Milletvekili Sayıları.....	101
3.2.2. Yerellik	102
3.2.2.1. DP'de Yerellik.....	108
3.2.2.2. CHP'de Yerellik.....	109
3.2.3. Yaş.....	110
3.2.4. Eğitim.....	112
3.2.4.1. DP ve CHP'de Eğitim.....	113
3.2.5. Meslek.....	116
3.2.5.1. CHP'de Meslek Dağılımı.....	118
3.2.5.2. DP'de Meslek Dağılımı.....	119
3.2.6. Milletvekili Sürekliliği.....	121
3.2.7. Aşiret ve Siyaset.....	122

3.2.7.1. Belediye Başkanlığı ve Bakanlık.....	123
---	-----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRT HAREKETİNİN YENİDEN DOĞUŞU

4.1. 1945-1960 Arası Türkiye’de İç Politika.....	126
4.2. 1945-1960 Arası Türkiye’nin Dış Politikası.....	139
4.2.1. Suriye ve Irak İle İlişkiler.....	140
4.2.2. İran İle İlişkiler.....	142
4.2.2.1. Mahabad Kürt Cumhuriyeti.....	143
4.3. TBMM’de Kürt Meselesi.....	146
4.3.1. Mustafa Muğlalı Olayı	146
4.3.2. Karaköprü Olayı.....	151
4.3.3. Umumi Müfettişliklerin Kaldırılması.....	152
4.4. Musa Anter.....	152
4.5. Dicle Talebe Yurdu.....	157
4.6. Çok Partili Hayat Sonrası Basın ve Yasaklar.....	161
4.6.1. Kürtlüğe Ait Yasaklar.....	164
4.7. Hürriyet Partisi.....	168
4.8. 49’lar Olayı.....	170
4.9. Cumhurbaşkanlığı Kürt Raporu.....	179
4.10. Batı’ya Göre Türkiye’deki Kürt Meselesi.....	182
SONUÇ.....	184
KAYNAKÇA.....	189

EKLER.....	224
ÖZGEÇMİŞ.....	266

TABLolar LİSTESİ

Tablo 2.1: 1945-1950 Arası Doğu'da Yapımı Biten Demiryolları.....	67
Tablo 2.2: Doğu İllerinde Değişen Kamyon Sayısı.....	72
Tablo 2.3: Topraksız Köylü Oranı Değişimi (%).....	73
Tablo 2.4: 1950-1960 Arası Doğu İllerinde Ekili Alanların Değişimi (Hektar).....	75
Tablo 3.1: Doğu İllerinde 1946 Milletvekili Seçimleri.....	83
Tablo 3.2: Doğu İllerinde 1950 Milletvekili Seçimleri.....	87
Tablo 3.3: Doğu İllerinde 1954 Milletvekili Seçimleri.....	89
Tablo 3.4: Doğu İllerinde 1957 Milletvekili Seçimleri.....	90
Tablo 3.5: 1950, 1954 ve 1957 Seçimlerinde CHP ve DP'nin Oy Oranları (%).....	91
Tablo 3.6: 1947 Yılında Doğu'da Köy Muhtarı ve İhtiyar Heyeti Seçimleri.....	93
Tablo 3.7: 1950 Yılında Doğu'da Muhtar ve İhtiyar Heyeti Seçimleri.....	95
Tablo 3.8: 1950 Belediye Meclisi Seçimlerinde Doğu İlleri.....	97
Tablo 3.9: Doğu'da 1950 İl Genel Meclisi Seçim Sonuçları.....	98
Tablo 3.10: 1946-1960 Arasında Doğu İllerinin Milletvekili Sayıları.....	101
Tablo 3.11: DP ve CHP Milletvekillerinin Toplam Yerellik Yüzdeleri.....	107
Tablo 3.12: Dört Dönemde DP Milletvekillerinin Yerellik Yüzdeleri.....	108
Tablo 3.13: Dört dönemde CHP Milletvekillerinin Yerellik Yüzdeleri.....	109
Tablo 3.14: DP ve CHP Milletvekillerinin Toplam Yaş Aralığı (%).....	111
Tablo 3.15: CHP ve DP Milletvekillerinin Toplam Eğitim Oranları (%).....	114
Tablo 3.16: DP Milletvekillerinin Dönemsel Eğitim Oranları (%).....	115
Tablo 3.17: CHP Milletvekillerinin Dönemsel Eğitim Oranları (%).....	115
Tablo 3.18: Dört Dönemde DP ve CHP'deki Mesleklerin Toplam Yüzdeleri.....	117
Tablo 3.19: CHP Milletvekilleri Mesleklerinin Dönemsel Yüzdeleri.....	118
Tablo 3.20: DP Milletvekillerinin Mesleklerinin Dönemsel Yüzdeleri.....	120

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BM	: Birleşmiş Milletler
CBA	: Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DP	: Demokrat Parti
HP	: Hürriyet Partisi
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
MP	: Millet Partisi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi

GİRİŞ

Kürt meselesi Türkiye'nin çözemediği, hassasiyetini koruyan iç meselelerinden biridir. Türkiye Kürtleri, geçmişte olduğu gibi şimdi de diğer Sünni Müslüman gruplardan farklı bir konumdadırlar. Nitekim Kürtler, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarından Dersim olayına kadarki sürede çeşitli ayaklanmalar gerçekleştirmiştir. Kürtlerin diğer Müslüman gruplardan farklı hareket etmesinin nedenlerine baktığımızda ilk olarak nüfus faktörü göze çarpmaktadır. Çünkü Kürtler diğer etnik gruplara nazaran daha fazla nüfusa sahiptir. Diğer etnik grupların nüfusu belki binler ile ifade edilirken, Kürtlerin milyonları oluşturması onları farklı kılmaktadır. İkinci olarak Kürtler ülkenin her yerinde bulunsalar da ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yaşamışlar ve hala da yaşamaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin bu bölgeleri coğrafi koşulların etkisiyle yıllarca ülke ekonomisi ile bütünleşmekten uzak kalmıştır. Dolayısıyla ülkenin Doğusu, iktisadi ve kültürel açıdan diğer bölgelere göre geri kalmış ve bu durum ulusal pazara entegrasyonunu geciktirmiştir.¹ Türkiye Kürtleri aynı zamanda Kuzey Irak ve Suriye'de yaşayan diğer soydaşlarıyla bağlarını koparmadıkları için gelenek ve kültürlerini muhafaza etmişlerdir. Doğal olarak bu durum kimlik bilinçlerinin güçlü kalmasını sağlamıştır.

Türkiye Kürtlerinin coğrafi olarak tecritte kalması, aşiret yapılarını daha da perçinlemiştir. Bu şekilde bölgenin feodal yapısı devam etmiştir.² Fakat aşiret yapısının sağlam kalması rekabetten ötürü Kürtlerin beraber hareket etmesini önlemiştir.³ Son olarak Kürtler yaşadıkları toprakların yerlisidir. Yani göçmen değillerdir. Bu bakımdan diğer Müslüman etnik gruplardan farklıdırlar. Bütün bu sebeplerden dolayı milliyetçilik konusunda farklı tutum sergileyen Kürtler, Cumhuriyet sonrası merkezi devlet ile çatışmalar yaşamıştır.

¹ Baskın Oran, **Türkiye'de Azınlıklar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 60.

² Feodal yapı derken, bölgede merkezi hükümetin gücünün olmaması onun yerine parçalanmış bir ağalık sisteminin mevcut olduğu kastedilmektedir. Ekonomik anlamda köylü angaryaya tabi idi. Yani köylü ağanın topraklarında çalışıyordu. Kendi toprağı yok denecek kadar azdı. Toplam üretim ancak tüketime yetecek kadardı.

³ Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, Ankara, İmaj Yayınevi, 2001, s. 145.

Kürt meselesi ile ilgili şimdiye kadar olan çalışmalarda 1945-1960 arasına pek rastlanılmamaktadır. 1945-1960 dönemi, Kürtlere yönelik doğrudan zor gücünün olmadığı ve Kürtlerin seslerinin diğer dönemlere nazaran daha az çıktığı bir dönem olduğu için önemsizmemekte ve yüzeysel olarak anlatılmaktadır. Bu yüzden bu dönem, devlet ile Kürtlerin barıştığı ve Kürtlerin huzura kavuştuğu gibi düşünölmeye müsaittir. Hâlbuki bu yıllar Kürt meselesine yeni bir bakış açısıyla bakılan bir dönemdir. Fakat söz konusu bakış açısının içeriğinde tek parti döneminin ulus-devlet mantığının olduğunu söyleyebiliriz. Zira devlet açısından yarım kalan bir proje, farklı yollarla devam etmiştir.

Tek parti yönetimi göreve geldiğinde yeni bir ulus-devlet kurmaya başlamıştı. Kürtler bunun karşısında 1925'ten 1938'e kadar çeşitli aralıklarla ayaklanmıştı. Devlet bu ayaklanmaları askeri güç kullanarak bastırma yolunu tercih etmişti. Çünkü dönemin anlayışı Kürt meselesine asayiş odaklı yaklaşıyordu. Bu yüzden problem çıkararak bu mesele ortadan süratle kaldırılmalıydı. Dolayısıyla bu yıllarda Kürtlerin etnik varlığı sürekli yok sayılmıştı. Bu yüzden Kürtlere yönelik çeşitli asimilasyon politikaları uygulanmıştı.

Bu çalışmada çok partili hayata geçişten 27 Mayıs Darbesi'ne kadar olan süreçte, devletin Kürtlere yönelik politikasının neleri ihtiva ettiğini ve Kürt hareketinin bu zaman zarfında nasıl bir aşamada olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla çalışmanın hem iktidar hem de Kürt hareketi tarafı olmak üzere iki vechesi bulunmaktadır.

1938'e kadar merkezle olan mücadelesinde zayıflayan Kürtler, çok partili hayata geçişle birlikte farklı bir devlet politikasıyla karşı karşıya kalmıştı. Artık yeni siyasi sistemde Kürtlerin eğilimi hükümetler açısından önemliydi. Bu yüzden Kürtlere yönelik yeni bir okuma getirilerek önceki dönemdeki coğrafi bütünleşmenin yerini sosyal ve iktisadi bütünleşme almıştı. Bu yeni dönemde ulus devlet mantığı çerçevesinde farklı bir yöntem kullanılıyordu. Bu dönemdeki amaç, Kürt sorununa çözüm bulmaktan ziyade muhalif sesleri eritme ve kendine benzetme düşüncesiydi. Yani Kürtler, ulus-devlet kurma projesinin devamı olarak sisteme entegre edilmek isteniyordu. Bu doğrultuda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin feodal yapısı

dönüştürülmeli, emek ve sermaye Batı'ya doğru akıtılmalıydı. Devlet, “geri kalmışlık” söylemi altında bölgeye nüfuz etmek istiyordu. Kısacası devlet ulusal pazarını tamamlamak istiyordu. Bunun için çalışmada devletin söz konusu on beş yıllık zaman zarfında Kürt sorununa karşı nasıl politikalar üretip ne gibi tedbirler aldığı, idari, sosyal ve ekonomik yönden ortaya konulup analiz edilmeye çalışılmıştır.

1945 sonrası Batı'ya yönelen ve kısa süre içerisinde ABD kaynaklı dış yardımlar alan Türkiye, bu yardımları daha çok tarımsal alanda kullanmıştı. Tarımdaki makineleşme zaten zor geçinen köylüyü işinden etmeye başlamıştı. Sanayi sektörünün az olduğu Doğu için bu durum büyük bir travmaydı. Birçok insan mecburen topraklarını terk ederek Batı'ya göç etmişti. Göç edenler ise geldikleri yeri memleketleriyle karşılaştırdıklarında Doğu-Batı farkını acı bir şekilde yakından görüyordu. Bu süreçte kimileri çalışırken kimileri okumaya başlamıştı. Aynı zamanda birçok Kürt gittikleri şehirlerde birbirleri ile dayanışma halindeydi. Bütün bu etkenler Kürtlük bilincinin oluşmasında çok önemli gelişmelerdi. Kısacası bu çalışmanın genel içeriği Türkiye'deki Kürt meselesinin 1945 sonrası dönüşümünü ihtiva etmektedir.

İlk bölümde kavramsal ve kuramsal çerçeve ele alınarak milliyetçilik ideolojisi, ulus-devlet konusu ve azınlık politikaları anlatılmıştır. Ardından II. Meşrutiyet sonrası Kürt milliyetçiliği, tek parti dönemi Kürt hareketi ve Kürtlere yönelik devlet politikaları işlenmiştir. İkinci bölümde çok partili dönemde değişen Doğu politikası ile birlikte Doğu'nun sosyo-ekonomik durumu ve on beş yıllık sürede bölgede gerçekleştirilen devlet harcamaları çeşitli başlıklar altında ele alınmıştır. Bu bölümde devletin politikalarına iktisadi açıdan bakmak tercih edilmiştir. Eğitim konusu bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Üçüncü bölümde ise çok partili dönemde gerçekleşmiş milletvekili ve mahalli seçimlerde Doğu illerinin oy verme davranışları CHP ve DP nezdinde analiz edilmiştir. Yine bu bölümde Doğu milletvekillerinin analizi yapılmıştır. Bu analizlerde milletvekillerinin sahip oldukları bazı özellikler ele alınmıştır. Son olarak dördüncü bölümde kısaca Türkiye'nin iç ve dış politikasından bahsettikten sonra, Kürt hareketinin önemli görülen dönüm noktaları çeşitli başlıklar altında kaleme alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK-AZINLIK KAVRAMI VE KÜRT HAREKETİ

(1908-1938)

1.1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Bu alt bölümde çalışmanın daha açıklayıcı olması açısından bazı kavram ve kuramlar anlatılacaktır. Ardından Kürt hareketinin kronolojik bütünlüğü açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki Kürt Milliyetçiliği ve tek parti dönemindeki Kürt meselesi ele alınacaktır.

1.1.1. Etnisite-Etnik Grup- Etnik Yapı-Etnik Kültür

Etnisite, milliyetçilik çalışmalarında tanım olarak üzerinde uzlaşılammış bir kavramdır. Etnisite sözcüğü Yunanca “Ethnos” kökünden gelmektedir. Ethnos, antik Yunan'da kâfir, barbar gibi anlamlara geliyordu.⁴ İlk olarak antropoloji çalışmalarında adı geçen etnisite kavramı, 1960'lara kadar ırk ile ilişkili olarak kullanılmıştır.⁵ Kavram her zaman için “ötekiliği” işaret ederek gelişmiştir. Fakat bu düşüncenin etkisi yıllar geçtikçe azalmış, kavramın sosyolojik vurgusu ön plana çıkmaya başlamıştır.⁶

Günümüzde birçok etnisite çeşidinden bahsedilmektedir. Bunlardan proto-ulus (ulus öncesi) kavramı ön plana çıkmaktadır. Kavram, ulus olmaya çalışan veya iddiasında bulunan grupları içine almaktadır. Bu gruplar genel olarak bir ülkede çoğunlukta olan etnik grupla birlikte yaşamaktadır. Bu tür gruplar buldukları ülkede ayrı bir ulus olarak görülmeyi amaçlamaktadır. Fakat bağlı oldukları siyasi sistem bu isteği kabul etmez. Devlet, bu toplulukları çeşitli şekillerde asimile etmeyi

⁴ Thomas Hylland Eriksen, **Etnisite ve Milliyetçilik**, Çev. Ekin Uşaklı, İstanbul, Avesta Yayınları, 2004, s. 2.

⁵ **A.e.**, s. 3-4.

⁶ William A. Darity Jr., **International Encyclopedia of the Social Sciences**, 2nd edition, Vol: 3, Farmington Hills, Macmillan Reference, 2008, s.8-9.

tercih edebilmektedir. Bu şekilde söz konusu grubun kimliğine olan aidiyet duygusu unutturulmak istenmektedir. Çeşitli politikalara maruz kalan bu “gruplar” iktidara karşı mücadele ederler. Mücadelenin sonunda kimi iktidarlar bu grupların varlığını çeşitli derecelerde kabul ettiği gibi kimisi kabul etmez.⁷ Kanada’daki Quebeciler, Irak, Suriye, İran ve Türkiye’deki Kürtler ve İspanya’daki Basklar bu tip gruplara örneklerdir.

Anthony Smith, etnisiteden bahsedebilmek için altı koşulun gerekli olduğunu söylemektedir. Bunlar; topluluğu ifade edecek özgün bir isim, ortak soya dayanan bir mit, paylaşılan tarihsel anılar, din-dil-gelenek gibi kültürel unsurlar, anavatanla bir bağ ve etni’nin en azından bir bölümünde olan dayanışma duygusudur.⁸ Etnisite denildiğinde bir toplumda ortak özelliklere sahip olduğu düşünülen ve bu özelliklerle diğerleri tarafından ayrılan insan topluluğu anlaşılmaktadır. Etnisite ile ırk kavramı birbirinden ayrıdır. Irk, daha çok biyolojik noktaya vurgu yaparken, etnisite kültürel koda işaret etmektedir.

Etnik grup, kültürel anlamda çoğunluktan farklı olarak yaşayan topluluktur. Etnik grup denildiğinde, edebiyatta, mimaride, dilde, dinde, örf ve adetlerde farklılık gerekmektedir.⁹ Etnik grupların birbirinden ayırt edilmesini sağlayan en yaygın alanlar, din, giyim, dil ve tarih farklılıklarıdır.¹⁰ Bu duruma örnek olarak Batı Trakya’da yaşayan Türkler verilebilir. Buradaki Türkler, çoğunluk olan Yunanlılardan çeşitli toplumsal özellikler bakımından farklıdır. Etnik grup baskın gruba göre azınlıkta olan demek değildir. Aksi takdirde kültürel kodlar yok sayılmış olur. Burada önemli olan söz konusu grubun niteliğidir. Anthony Smith, etnik grubu şu şekilde tanımlamaktadır: “Bir soyun tarihi anılarını vurgulayan din, dil, gelenek veya kurumlar gibi birçok kültürel farklılıkta öne çıkan kolektif bir tiptir”.¹¹

Etnik grup içerisindeki bireyler kendisinin kim olduğunu tanımlamak için “ötekileri”i referans almaktadır. Çünkü farklılıklarını ancak bu şekilde ortaya çıkarabilirler. Fakat zamanla bu durum üstün-aşağı ırk tartışmasına dönüşebilir. Bu

⁷ Naci Kutlay, **Kürtlerde Değişim ve Milliyetçilik**, Ankara, Dipnot Yayınları, s. 117.

⁸ Anthony D. Smith, John Hutchinson, **Ethnicity**, Oxford, Oxford University Press, 1996, p. 7.

⁹ Mustafa E. Erkal, **Sosyoloji**, İstanbul, Der Yayınları, 2012, s. 35.

¹⁰ Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Ankara, Ayraç Yayınları, 2000, s. 224.

¹¹ Smith, **Milli Kimlik**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 41.

durum ise biyolojik temelli bir tartışmadır. Etnik grupta önemli olan varsayılmış ortak köken ve bilinçtir.

Etnik yapı, tarihsel kökleri ve fiziki özellikleri farklı olan toplulukların birbirleriyle olan ilişkilerinden doğmaktadır.¹² Sosyo-kültürel açıdan farklılık söz konusudur. Bazen toplulukların sınırını çizmede mezhepsel farklılıklar rol oynayabilmektedir. Yani sosyal yapıda “din” faktörü esas belirleyicidir. Örneğin Ortadoğu’daki Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler arasındaki en belirleyici fark dindir.

Son olarak etnik kültür, ırkçı düşüncenin temelini oluşturmaktadır. Yani “soy” kavramına atıfta bulunur. Etnik kültür din, dil, tarih gibi değerlerden değil daha ziyade kişinin inancından oluşmaktadır.¹³ Etnik kültürde ağır basan şey, soyun üstünlüğüdür. Dolayısıyla bu kavram kendinden başkalarını dışlayıcıdır. Kendi soyunun ne kadar iyi olduğunu savunurken, diğerlerini o ölçüde kötülemek durumundadır. Etnik kültür, etnik temizlik ve faşizmin ortaya çıkmasına vesile olabilir.

1.1.2. Millet ve Milliyetçilik Türleri

Gellner’e göre millet, ortak bir geleneğe, dile, geçmişe ve grup bilincine sahip en geniş toplumsal gruptur.¹⁴ Hobsbawm ise milletlerin devlet eliyle çeşitli politikalar sonucu oluşturulduğunu savunmaktadır.¹⁵ Millet kavramında aidiyet duygusu önemlidir. Coğrafi anlamda birliktelik tek başına bir şey ifade etmemektedir.

Her etnik grup milletleşemeyebilir. Çünkü yerel kalıp, gelişimini tamamlamamış olabilir. Örneğin Afrika kavimleri, Güney Amerika yerlileri gibi topluluklar kapalı gruplardır. Diğer topluluklarla iletişimleri yok denecek kadar azdır. Aynı zamanda kendilerine ait yazılı bir edebiyatları köklü bir geçmişleri de yoktur.

¹² İbrahim Yasa, **Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları**, Ankara, TODAİ Yayınları, 1970, s. 5.

¹³ Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein, **Irak, Ulus, Sınıf**, İstanbul, Metis Yayınları, 1993, s. 108.

¹⁴ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, İstanbul, Hil Yayınları, 2006, s. 72-73.

¹⁵ E. J. Hobsbawm, **Milletler ve Milliyetçilik**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2010, s. 78.

Milliyetçilik kavramı 19. yüzyılda dünyayı etkileyen önemli ideolojilerden bir tanesiydi. İlk olarak Batı Avrupa’da yurttaşlık, ulus-devlet gibi kavramlarla ilintili iken, giderek etnisite, azınlıklar ve faşizmle anılmaya başlamıştır. Fakat bu önemine rağmen milliyetçiliğe dair net bir tanım yapılamamaktadır. Çünkü aynı ideoloji her ülkede farklı anlamlara gelebilmektedir. Milliyetçilik, nerede ne eksikse onu tamamlamıştır. Bu yönde milliyetçiliğin içi boş bir ideoloji olduğu yani koşulların gerektirdiği her şeyle doldurulabileceği söylenmektedir.¹⁶

Bir ülkede milliyetçilik dendiğinde onun toplum yapısına, tarihine ve coğrafyasına bakılmalıdır. Yani milliyetçiliği bir kalıba sokmak kolay değildir. Fakat onu tanımlarken genel olarak bir insan topluluğunun ortak bir tarihe, dile, dine ait olduğunu hissetmesi olarak değerlendirilebiliriz. Milliyetçilikte önemli olan onun ortaya çıkmasını sağlayan koşullardır.

Hans Kohn milliyetçiliği Batılı ve Doğulu milliyetçilik olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Doğu milliyetçiliği daha çok emperyalist Batı’ya karşı duran Afrika ve Asya toplumlarıdır. Fakat bu tip milliyetçiliklerde genellikle Batı’ya karşı durulurken aynı zamanda onun kurumlarına özenilmektedir.¹⁷ Smith bu ayrım yerine teritoryal ve organik milliyetçilik kavramlarını kullanmaktadır.¹⁸ Organik milliyetçilikteki en önemli şey kan bağıdır. Kişinin nerede doğduğunun bir önemi yoktur. Etnik köken olarak ne olduğu önemlidir. Teritoryal milliyetçilikte, etnik köken değil, yaşanılan yer önemlidir. Birey yaşadığı yerdeki hak ve ödevlerini yerine getirmektedir. Etnik kökenden bağımsız olarak o ülkenin vatandaşı olur. Bu durum doğal olarak herkese açıktır. Organik milliyetçilik dışlayıcı iken, teritoryal milliyetçilikte kapsayıcılık vardır.

Teritoryal milliyetçilikte kurumlar ve kanunlar üzerinden gidilirken, organik milliyetçilikte bunun yerine gelenek, görenek, soy ve popülizm öğeleri ağır

¹⁶ İnci Özkan Kerestecioğlu, “Milliyetçilik”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, der. H. Birsen Örs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 309.

¹⁷ Hans Kohn, “Western and Eastern Nationalisms”, **Nationalism**, Smith, Hutchinson (ed.), New York, Oxford University Press, 1994, p. 164-165.

¹⁸ Smith, **Milli Kimlik**, s. 178.

basılmaktadır.¹⁹ Organik milliyetçilikte dilbilim alanında çalışmalar yapılır ve dilin eşsizliği vurgulanmaktadır. Özellikle tarih bilimi bu tip milliyetçiliklerde kullanılmıştır. Çünkü bu tür milliyetçilikte çeşitli tezler öne sürülerek atalara verilen referanslar, şanlı geçmiş ve büyük kahramanlıklar sık dile getirilmektedir. Israrla temeli sağlam bir kök oluşturma çabası vardır. Tek parti döneminde Türkiye’de bu tarz gelişmeler yaşanmıştır.

Teritoryal milliyetçilikte farklı etnik gruplar, siyasi bir topluluk haline getirilerek yeni bir millet yaratılmaktadır.²⁰ Organik milliyetçilikte ise devlet, kendi soydaşlarının yaşadığı toprakları ilhak etme düşüncesine sahiptir. Böylece daha büyük devlet olma arzusu duyulmaktadır.²¹ Sonuç olarak her iki milliyetçilik ulus devlete itaati ve ortak düşünceyi zorunlu kılmaktadır. Ortak düşünce dışında kalan her şey dışlanmaktadır.

Bir başka tanımlamaya göre milliyetçilik ideolojisinde üçlü bir ayrıma gidilmektedir. Bunlar organik, kültürel ve çoğulcu milliyetçiliktir. Organik milliyetçiliğin geçmişten beslendiği vurgulanmıştır. Kültürel milliyetçilikte ise etnisite, millet kavramının odak noktasıdır. Fakat kültürel olduğu için daha zayıftır. Çoğulcu milliyetçilikte kavram daha demokratiktir. Farklı toplulukların katılımı sağlanmaktadır. Öteki düşmanlığı yoktur.²²

Muhafazakâr milliyetçiliği incelediğimizde ilk olarak muhafazakâr kavramının içeriğine bakmak gerekmektedir. Muhafazakârlık, eskinin ve geleneksel olanın modern zamanda devamını sağlamaya çalışmaktır.²³ Bu akım aile ve din gibi kurumların ön plana çıkartmaktadır. Sanayi devrimi sonrası yeni hayatın, eski değerleri yok ettiğini düşünür ve bireyin gitgide yalnızlaştığını vurgulamaktadır. Aydınlanma düşüncesine karşı eleştireldir zira onu fazla materyalist bulmaktadır.

¹⁹ Smith, **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, Çev. Derya Kömürcü, İstanbul, Everest Yayınları, 2002, s. 179.

²⁰ Smith, **Milli Kimlik**, s. 133.

²¹ **A.e.**, s. 134.

²² Ramon Maiz, “Framing the Nation: Three Rival Versions of Contemporary Nationalist Ideology”, **Journal of Political Ideologies**, Volume:5, October 2003, s. 251-257.

²³ Tanıl Bora, **Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık**, İstanbul, Birikim Yayınları, 2008, s. 54.

“Gelenek” kavramı onun için odak noktadır. Bu tür ideolojiye sahip kişiler var olan değerlerin korunmasını savunmaktadır.

Liberal milliyetçiliğin genel çerçevesini Wilson prensipleri çizmektedir. Liberal milliyetçilikte esas alınan, ulusların kendi kaderini tayin hakkıdır. Her milletin egemenlik düşüncesine saygı duymaktadır. Bu görüşe göre tüm uluslar eşittir.²⁴ Bağımsız devletten yana olan liberal milliyetçilik, her devletin anayasal-demokratik sistemle yönetilmesi gerektiğini söylemektedir. Nihai amacı egemen ulus devlettir. Zira liberal ideoloji için ulus devlet, her şeyden önce serbest piyasa mekanizmasının işleyişi için gerekli zemini sağlamaktadır.²⁵ Kişi, yurttaş olduğu ve devletine karşı ödevlerini yerine getirdiği sürece etnik kimliği çok önemli değildir. Yani liberal milliyetçilik kültürel olmaktan çok siyasaldır.²⁶

Özetle milliyetçiliğin, geçmişten bugüne şartlara göre değişen bir ideoloji olduğunu ve milletin farklı tanımlamalara sahip olduğunu anlıyoruz.

1.1.3. Milliyetçiliğin Üç Şekli

Milliyetçiliğin yapısına yönelik çalışmalarda çeşitli yaklaşımlar ele alınmaktadır. İleri aşamalarda Kürt hareketini anlayabilmek açısından Baskın Oran’ın milliyetçiliğe dair üçlü ayrımını temel alacağız. Bunlar, “duygu olarak, ideoloji olarak ve “toplumsal hareket olarak” milliyetçilik yapısıdır.

1.1.3.1. Duygu olarak Milliyetçilik

Bir toplumda milliyetçilik denince ait olduğu millete dair duygusal bir bağ akla gelmektedir. Örneğin “Türk Bayrağı’nı her gördüğümde milli duygularım kabarıyor” sözcüğünde kişinin duyduğu duygu buna örnek olarak verilebilir. Kişi bu duyguya iki yoldan varmaktadır. İlki ülkesindeki ortak dil, din, tarih ve gelecek gibi değerleri vurgulamaktadır. Birey, içinde yaşadığı toplumdaki diğer bireylerle

²⁴ Haldun Çancı, “Değişmeyen Boyutları Bağlamında Milliyetçiliğe Teorik ve Kavramsal Bir Bakış”, **SDÜ İİBF Dergisi**, C. 13, S. 2, 2008, s. 111.

²⁵ Simten Coşar, “Milliyetçi Liberalizmden Liberal Milliyetçiliğe”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt IV, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 718-719.

²⁶ Mark Haugaard, “Nationalism and Liberalism”, **The SAGE Handbook of Nations and Nationalism**, Gerard Delanty and Krishan kumar (Ed.), Sage Publications, London, 2006, s. 359.

beraber “biz” duygusunu ön plana almaktadır. Bunu yaparken ortak değerleri vurgulamaktadır. Bu değerleri toplumun yazarları, sanatçıları beslemektedir.²⁷ Bunlar “olumlu” öğelerdir. İkincisi, diğer ulusların kendinden farklı özelliklerini ön plana çıkartmaktır. Zira sahip olunan “biz” duygusu tek başına milliyetçilik için yeterli değildir. Bireyler başka bir kesimi ötekileştirerek duygularını pekiştirmektedir. Bu şekilde davranılarak düşman yaratılmış olur. Bu durum “olumsuz” öğedir. Çünkü ilk durum “biz” bilincini, ikinci durum “onlar” bilincini oluşturmaktadır. Toplumda “biz” bilinci ne kadar zayıf kalırsa “onlar” bilinci o kadar fazla olmaktadır. Örneğin bir toplumda dil gibi bazı ortak değerler tam anlamıyla oluşmamışsa böyle bir durum söz konusu olabilir. Fakat böyle bir durum o ülkenin hala bütünleşmesini sağlayacak ulusal pazarını (ekonomi) oluşturamamış olduğunu da göstermektedir.²⁸ Ortak ekonomik pazar ve “biz” duygusu oluşmadığından bu bilinç millet’e değil “aşiret’e yönelmiştir. Milliyetçiliğin yayılmasındaki en büyük engel, söz konusu aşiret parçalanmışlığıdır.²⁹

1.1.3.2. İdeoloji Olarak Milliyetçilik

“Onun milliyetçiliği tamamen ırk’a dayanıyor” ifadesindeki milliyetçiliğin vurguladığı anlam ideolojidir. Bireyin toplum içerisinde aidiyet ihtiyacına paralel olarak bir ideoloji oluşmaya başlar ve insanlar, ideoloji geliştirerek kişilerin sadakatini başka ideolojilerden ziyade kendilerinde kalmasını isteyebilir. Bunu yapmanın yolu, toplumda başat olan bir grubun ihtiyaçlarını göz önüne alarak bir ideoloji ortaya atmak ve kendisinin sınıf çıkarları çerçevesinde onları yanına almaktan geçmektedir.³⁰

Milliyetçi duygu ile milliyetçi ideoloji arasında ters orantı vardır. Yani milliyetçi duygudaki “biz” bilinci güçlü ise milliyetçi ideoloji daha zayıftır. İdeolojiyi savunan sınıf güçlü ise milliyetçi ideolojiye çok gerek kalmamaktadır. Fakat duygunun zayıf olduğu zamanlarda milliyetçi ideoloji baskın ve sert

²⁷ Oran, **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997, s. 33-35.

²⁸ Oran, **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999, s. 30.

²⁹ Oran, “Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 4, Tanıl Bora (Ed.), Murat Gültekinil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 872.

³⁰ Oran, **Atatürk Milliyetçiliği**, s. 38.

olmaktadır.³¹ Ulusal devletlerde ise toplum yapısı artık farklıdır. Toplumsal yapı içerisinde dinin önemi giderek azalmaktadır. Artık yeni dönemde başka bir birleştirici unsur gerekmektedir. Bu unsur da bütün bir millete dayandırılan “milliyetçiliktir.”³²

1.1.3.3. Toplumsal Hareket Olarak Milliyetçilik

Toplumsal hareket olan milliyetçilik, duygu ve ideolojinin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Duygu artık ideoloji tarafından yönlendirilmektedir. Sadece duygunun olduğu, ideolojinin olmadığı bir hareket milliyetçilik değil, ayaklanma veya başkaldırma olabilir. Tek parti dönemindeki Kürt ayaklanmaları bu şekildedir. Duygunun olgunlaşmadığı yerde ise ideoloji sadece seçkinlerin ve sanatçıların fikir jimnastiği olarak kalmaktadır.³³ Yani milliyetçi bir hareket için hem duygu hem de ideolojinin olması gerekmektedir. Bununla birlikte duygunun da ideoloji tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Ayrıca hareketin odak noktası “ulus” olmalıdır. Hareketin merkezinde aile, kabile ya da başka bir kurum varsa o milliyetçi bir hareket değildir. “Ulus” bütün her şeyden üstün tutulmalıdır. Son olarak söz konusu hareket, örgütleneceği siyasi birim olarak “bağımsız ulusal devleti” amaçlamış olmalıdır. Şayet hareket, başka bir devletin sınırları içinde özerk olarak kalmayı seçtiyse, bu milliyetçi bir hareket değildir. Çünkü kitleler iyi koşullarda yaşıyorlarsa “bağımsız” olmayı seçmeyebilirler. Fakat böyle bir durumda toplumsal harekete liderlik edenler, yeni bağımsız ülkede iyi konumda olacakları için hareketin mutlaka sonuca ulaşmasını isterler.³⁴

1.1.4. Miroslav Hrosch’un Üç Aşamalı Milliyetçiliği

Milliyetçiliğin açıklanmasında Miroslav Hrosch’un analizinin, çalışmamızın anlaşılması açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz. Miroslav Hrosch, ulus oluşumu modelinde ulusları “büyük ve küçük milletler” olarak ikiye ayırmaktadır. Ona göre büyük millet demek, feodaller ve köylülerin dışında başka bir sınıfın ortaya çıkarak

³¹ Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, s. 31.

³² Oran, *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği*, s. 39.

³³ Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, s. 41.

³⁴ A.e., s. 32.

kendisini bütün bir milletin temsilcisi olarak görmesi demektir. Küçük millet ise, başat bir milletin otoritesi altında yaşayıp etnik olarak siyasi birime dönüşmemiş millettir.³⁵

Hroch, Avrupa'daki küçük çaplı milli hareketleri karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Ona göre küçük milletler gelişirken büyük milletlerden farklı olarak üç aşamadan geçmektedir. Millet, ancak belli aşamaları yaşadktan sonra topluluk olarak nitelendirilir.³⁶ Hroch'a göre, bütün hareketlere başlangıçta milliyetçilik demek peşin fikirliliktir.

Buna göre aşamanın ilk evresinde eylemci grup, kendisi hakkında daha çok dil, kültürel özellikler ve geçmişten gelen farklılıkları üzerinde durmaktadır. Amaçları kendi etnik özelliklerini grubun diğer bireylerine duyurmaktır. Bu aşamada genelde siyasi istekler olmadığı gibi, grubun bazı üyeleri hareketin sonunda bir millet oluşacağından bile emin değildirlir. Bu seviyeye kültürel aşama diyebiliriz. İkinci evrede yaşanan şey, yeni bir eylemci grup ortaya çıkarak millet oluşturma düşüncesiyle kitlesel olarak destek aramaktadır. Bu evredeki amaç, milli bilinci uyandırmaktır. Hareketin sahip olduğu düşüncelere artık daha fazla destekçi sahip çıkmaya başladığı için millet fikrini savunan öncü isimler ortaya çıkmaya başlamıştır.³⁷ Ayrıca bu aşamada milli bilinç çoğunlukla siyasi partiler ile birlikte yol almaktadır. Son evrede ise artık kitle hareketi ile birlikte eksiksiz bir toplumsal yapı oluşturulmuştur.³⁸ Yani ulusal hareket ülkenin tümüne yayılmış durumdadır. Hroch'a göre söz konusu üç aşamada, birinciden üçüncüsüne doğrudan geçilememektedir. İkinci aşama milletlerin oluşumunda en önemli süreçtir.

Hroch, bahsettiği üç evrenin oluşumu için bazı sebeplerin olması gerektiğinden bahsetmektedir. Bunlar; i) geçmişte meydana gelmiş toplumsal veya siyasi bir krizin varlığı; ii) Halkın kayda değer kısmında mevcut huzursuzluk; iii)

³⁵ Miroslav Hroch, **Avrupa'da Milli Uyanış**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 29-30.

³⁶ **A.e.**, s. 50.

³⁷ Y. Doğan Çetinkaya, "Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleselleşmesi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt 4, Tanıl Bora-Murat Gültekinil (Ed.), İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 93.

³⁸ Haldun Çancı, "Hızlı Dönüşümler Çağında, Milliyetçi Düşüncenin Kökenlerinin Yeniden Gözden Geçirilmesi", **Öneri**, C.9, S. 33, Ocak 2010, s. 219. Ayrıca bkz. Yener Orkunoglu, **Marksizm, Milliyetçilik ve Demokratik Ulus**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s. 28.

Ahlaki sistemlere yani dine dayalı meşruiyet anlayışının gücünü kaybetmesi; iv) İleri düzeyde iletişim yani okur-yazar oranlarının artması ve gelişmiş piyasa ilişkilerinin varlığı; v) Başat olmayan grubun toplumda söz sahibi olması.³⁹

1.1.5. Aydınlar ve Milliyetçilik

Milliyetçilik ideolojisinin şekillenmesinde aydınların⁴⁰ rolü önemlidir. Özellikle ideolojinin inşası ve yayılmasındaki rolleri büyüktür. Aydınlar topluma daha kolay iletişim kurabilirler çünkü halkın anlayabileceği bir dil kullanmaktadırlar. Hobsbawm'a göre milliyetçiliğin oluşması için dışarıdan itici bir güç gerekmektedir. Örneğin anadil kullanımını en fazla savunan kesim eğitilmiş orta sınıftır. Dil anlamında milliyetçi olanların başında gazeteciler, öğretmenler ve subaylar gelmektedir.⁴¹

Anthony Smith de milliyetçilikte aydınların rolünden bahsetmektedir. Smith, aydınların toplumun hareket geçmesinde etkisi olduğunu söylemektedir. Ona göre aydının fonksiyonu, toplumu seferber edip etkin hale getirmektir. Bunun için aydınlar, toplumun geçmişine dair parlak, şanlı canlandırmalar yaparlar⁴² ve Batı'da gördükleri uygulamaları kendi ülkelerinde uyarlamaya çalışırlar.⁴³ Paul Brass ise aydınların milliyetçilik ideolojisini, iktidarı ele geçirmekte araç olarak kullandığını söylemektedir. Aynı zamanda bu süreçte birbirleriyle rekabet içindedirler.⁴⁴

Az gelişmiş toplumlarda aydının milliyetçi ideolojiyi yaymadaki rolü önemlidir. Zira bir yandan toplumun Batılılaşması için uğraşırken diğer yandan toplumdaki milli bilince sahip çıkmaya çalışmaktadırlar. Batılı fikirlere sahip olan aydınlar toplumu şekillendirmek için bürokraside içinde yer alabilirler. Dolayısıyla bazı politik şahsiyetlerin, aydın sınıfı içerisinde yer alma ihtimalleri vardır. Bu durum milliyetçiliğin kitlelere daha hızlı yayılmasına katkıda bulunabilir. Kısacası

³⁹ Umur Özkırmılı, **Milliyetçilik Kuramları**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2009, s. 189.

⁴⁰ Az gelişmiş ülkelerde aydın olabilmek için, o toplumun genel düzeyinin üzerinde olmak yeterlidir. Fakat memleket meseleleriyle yakından ve aktif olarak ilgili olmak gerekir. Bkz. Baskın Oran, **Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997, s. 114.

⁴¹ Hobsbawm, **Milletler ve Milliyetçilik**, s. 140-143.

⁴² Smith, **Milli Kimlik**, s. 110-112.

⁴³ Özkırmılı, **a.g.e.**, s. 114.

⁴⁴ Paul R. Brass, **Ethnicity and Nationalism**, New Delhi, Sage Publications, 1991, s. 35-36.

aydınlar, toplumu millet oluşturmaya ikna etme vazifesini üstlenmişlerdir. Bunu yaparken en çok vurguladıkları kavramlar tarih ve vatan kelimeleridir. Bu kişiler aldıkları yurtdışı veya yurtiçi eğitim sonucunda toplumları demokratik değerlere uygun biçimde değiştirmek isterler.⁴⁵

1.1.6. Milliyetçilikte Temel Yaklaşımlar

Bu alt bölümde milliyetçiliğe dair yaklaşımlar üç başlık altında ele alınacaktır. Birincisi “ilkçi”, ikincisi modernist, üçüncüsü etno-sembolcü yaklaşımdır.

1.1.6.1. İlkçi Yaklaşım

Bu yaklaşımda millet “doğal”dır. İlkçi anlayışa göre millet, eski zamanlardan bu yana doğal olarak vardır. İlkçi görüşü savunanlar, milletlerin bir zamandan sonra değil eski çağlarda da var olmuş olduğunu savunmaktadır. Ulusu bir organizma olarak ele alan ilk düşünür Johann Gottfried Herder’dir. Herder’e göre milletler Tanrı tarafından yaratılmış kutsal varlıklardır.⁴⁶

İlkçi yaklaşımda üç bakış türü bulunmaktadır. Bunlar; doğalcı, biyolojik ve kültürel yaklaşımdır.⁴⁷ Doğalcı yaklaşım en uç olanıdır. Bu yaklaşıma göre etnik kimlikler varlığımız kadar doğaldır. İnsanların etnik kökeni önceden bellidir. Etnik grupların birbirlerini dışlamaları doğaldır. Her milletin kader planında bir görevi ve sınırı vardır. Doğalcı yaklaşım milliyetçiler tarafından sevilen bir yaklaşımdır. 19. yüzyıldan sonra devletlerin eğitim sisteminde doğalcılık ön plana çıkmıştır. Zira politikacılar, ulus-devletlerin kuruluş sürecinde bu yaklaşımı kullanmışlardır.⁴⁸

İlkçi yaklaşımın ikinci türü biyolojik yaklaşımda, etnik kökenleri içgüdüsel ve genetik olarak arama yoluna gidilmektedir. İnsanlardaki üreme güdüsü en önemli güdü olarak kabul edilmektedir. Bu güdüye göre insanlar çevresinde kendisine çeşitli

⁴⁵ Oran, **Atatürk Milliyetçiliği**, s. 89.

⁴⁶ Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih: Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, İstanbul, Afa Yayınları, 1992, s. 30.

⁴⁷ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 83.

⁴⁸ **A.e.**, s. 85.

yönlerden yakın hissettikleri ile çoğalmaya yönelirler. Sonuçta kendi gibi olana bağlanma duygusu oluşmaktadır.⁴⁹

Kültürel ilköçilikte ise ilk olma özelliğine sahip olmak ayrıcalık duygusuna sahip olmayı sağlamaktadır. Birey adeta o topluluğa bağlı olmayı anlatamaz, yaşar. Karşılıksız şekilde sadakati vardır. Heyecan duygusu yüksektir.⁵⁰

1.1.6.2. Modernist Yaklaşım

Modernist yaklaşım düşünürleri arasında Ernest Gellner, Eric Hobsbawm ve Benedict Anderson vardır. Bu kurama göre milletin kökü eski zamanlara kadar geri gitmemektedir. Millet olgusu modern çağda ortaya çıkmıştır. Milletlerin oluşmasındaki sebeplerin başında kapitalizm, sanayileşme ve kentleşme gibi gelişmeler etkili olmuştur. Milletleri milliyetçilik yaratmıştır.⁵¹ Devletler milletleri inşa etmişlerdir. Yani ana düşünce milletlerin birtakım gelişmeler sonucunda devletler tarafından inşa edildiğidir.

Birçok ülkede askerlik ve eğitim aracılığıyla ulus inşa yoluna gidilmiştir. Milliyetçilik icat edilmiş, kendilerini buna uydurmayanlar ise devlete yabancılaştırılmıştır.⁵² Gellner, yazmış olduğu “Uluslar ve Ulusçuluk” adlı kitabında, “milletlerin zorunluluk sonucu doğmadığını, şartlara bağlı oluştuğunu” söylemektedir. Devletin ve milletin oluşumu birbirine bağlı değildir. Ona göre, devletlerin ortaya çıkması için ulusun desteğine gerek yoktur.⁵³ Gellner’e göre iki kişi birbirini aynı ulustan görüyorsa, bu kişiler aynı ulustan sayılabilir. Yani ulus kavramı bireyin dayanışma, sadakat ve inançlarının bir sonucu olarak görülebilir.⁵⁴ Gellner, milletlerin doğal bir olgu olduğunu savunan ilköçilerin görüşlerine katılmamaktadır. Ona göre sanayileşme süreci beraberinde milliyetçiliği ortaya

⁴⁹Özkırımlı, a.g.e., 90.

⁵⁰A.e., s. 91.

⁵¹Gellner, a.g.e., s. 105.

⁵²Hobsbawm, **İmparatorluk Çağı 1875-1914**, Çev. Vedat Aslan, Ankara, Dost Kitabevi, 2003, s. 169.

⁵³Gellner, a.g.e., s. 27.

⁵⁴A.e., s. 28.

çıkarmıştır. Gellner'e göre milliyetçilik kültürel bir projedir. Yani oluşturulan bir kültürün topluma zorla kabul ettirilmesidir.⁵⁵

Modernist yaklaşımın bir başka düşünürü Anderson, milliyetçiliği "hayali bir cemaat" olarak belirtmektedir. Yani milletin hayal edilmiş siyasal bir topluluk olduğunu söylemektedir. Milletin üyelerinin her biri diğerini tanımadığı halde, zihninde toplum üyelerinin ortak hayalleri yaşamaktadır. Birbirinden haberi olmayan bireyler aynı duygular ile hareket etmektedir. Ayrıca Anderson, milletlerin hiçbirinin kapsayıcı olmadığını, bir şekilde kendini diğerlerinden farklı bir yerde tuttuğunu söylemektedir.⁵⁶

1.1.6.3. Etno-Sembolcü Yaklaşım

Anthony Smith, milliyetçiliği modernleşmeyle başlatan modernist düşünürlerle karşı etno-sembolcü yaklaşımı ortaya koyan düşünürdür. Modernist okuldaki düşünürlerin ortaya attıklarına eleştiri getirmiştir.⁵⁷ Smith'e göre millet, "tarihi bir toprağı, ortak belleğı, ekonomisi, yasal hak ve görevleri olan insan topluluğudur".⁵⁸ Smith, milliyetçiliği doğuştan edinilen etnisiteye dayanarak açıklayan ilkçi yaklaşımı eleştirerek karşısına kadimcilik yaklaşımını koymaktadır. Buna göre milletler, ortak kültür, tarih, dil ve toprağı paylaşan topluluklardır; uzun zamandır varlardır ve burada temel mesele devamlılıklarıdır.⁵⁹ Smith, bir etnik grubun ana niteliklerini şöyle sıralamaktadır: 1) kolektif bir özel ad 2) ortak bir soy miti 3) ortak tarihî anılar 4) ortak kültürü farklı kılan unsurlar 5) özel bir "yurt"la bağ 6) nüfusun büyük bir kesiminde var olan dayanışma duygusu.⁶⁰

Milliyetçiliğın ortaya çıkışı modern bir olgu olsa da millî bilinç eskiden oluşmuştur. Milletlerin geçmişleri daha geniş bir zaman diliminde ele alınmalıdır.

⁵⁵ Gellner, **a.g.e.**, s. 107.

⁵⁶ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğın Kökenleri ve Yayılması**, İstanbul, Metis Yayınları 1995, s. 20.

⁵⁷ Smith'in eleştirileri hakkında detaylı okuma yapmak için bkz. Anthony D. Smith, **The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism**, Hanover: University Press of New England, 2000, p. 27-40.

⁵⁸ Smith, **Millî Kimlik**, s. 32.

⁵⁹ Senem Sönmez Selçuk, "Milliyetçilik Üzerine: Bir Literatür Taraması", **Journal of Yasar University**, 23 (6), 2011, s. 3857.

⁶⁰ Smith, **Millî Kimlik**, s. 42.

Zira bugünün milletleri geçmişin devamıdır. Yani, milliyetçilik bugünün meselesidir ama sadece modernlik, sanayileşme gibi olgularla açıklanamaz. Bugün ancak etnik geçmişle açıklanabilir. Smith milleti direkt devletle ilişkilendirmektense olaya kültürel boyutları da ekleyerek anlam kazandırmaya çalışmaktadır. Milleti açıklarken kullandığı etnilerin ise hayatta kalabilmesi için bir soy miti yaratılmış olması gerektiğini söylemektedir. Yani burada asıl olan ortak genetik miras, gerçek bir fizikî köken değil, bu yönde yaratılmış olan ortak mite inançtır.⁶¹ Etnik grupla millet arasındaki fark ise; milletin belli bir toprak parçası ile olan fiziki ve somut bağına karşın etnik grubun bağının her zaman geçerli olmasa da tarihi ve sembolik olabileceğidir. Yani "bir etnik grubun modern ulusa dönüşmesinin ana göstergesi, siyasallaşmasıdır".⁶²

1.2. Azınlık-Devlet İlişkisi

Bu alt bölümde azınlık kavramı ile devletlerin azınlıklara yönelik bazı politikaları incelenecektir. Kürtlerin Türkiye’de azınlık olup olmaması farklı bir tartışma konusudur. Sonuçta Türkiye Kürtleri, Cumhuriyet sonrası dönemde ötekileştirilmiş durumdaydı. Dolayısıyla ileride 1945-1960 arası dönemi incelerken, devletin Kürtlere yönelik politikasını belirlemek adına bu bölümün faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Öncelikle azınlık kavramını geniş bir alan içerisinde konumlandırmak ve azınlık problemlerini ortaya çıkaran tarihsel süreç için, uluslaştırma ve ulus-devlet kavramları incelenecektir.

1.2.1. Uluslaştırma Kavramı

Avrupa’da feodal dönemin sona ermesinden sonra başlayan mutlak monarşi, Fransız Devrimi ile birlikte son yıllarını yaşıyordu. Artık egemenlik, halkın isteği ile el değiştirebilecekti. Ticaretin gelişmesiyle güçlenen burjuvazi, diğer sınıfları yanına

⁶¹ A.e., s. 40-41.

⁶² İnci Özkan, **Söylem ve Olgular Olarak Ulusçuluk**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aralık 1998, s. 60.

olarak zafer kazanmıştı.⁶³ Devrim ile hedeflenen şey, egemenliğin kraldan halka geçirilerek “ulus”un merkeze koyulmasıydı.

Ulus inşa sürecine bakıldığında aslında ulusun doğal bir şey olmayıp, icat edilen bir olgu olduğu söylenmektedir.⁶⁴ Smith’e göre Batı Avrupa ulusları çeşitli ekonomik ve siyasal nedenlerden ötürü kendiliğinden ortaya çıkmışlardı. Bunların dışında kalanlar ise icat edilmişlerdi.⁶⁵ Örneğin İngiliz, Fransız, İsveç gibi ülkeler ilk tanıma girerken, Almanya ve İtalya sonrakinin içindeydi. Zaman içerisinde bu durum taklit edilmişti.⁶⁶

Ulus inşasının nihai hedefi sosyal, bölgesel ve siyasal anlamda farklı olan toplumu bütünleştirmektir. Yani ulus-devletler, sınırları içerisinde kalan halkı tamamen türdeş bir hale getirmek için yoğun çaba sarf etmektedir.⁶⁷ Ortak dil politikaları, eğitim, siyasal katılım ve askerlik gibi araçlar, bu amaç için kullanılmaktadır. Bu araçlar yoluyla “biz” ve “ötekinin” oluşması hedeflenmektedir.⁶⁸ Örneğin zorunlu askerlik vatan bilincinin oluşmasında önemlidir. Zira erkekler kendilerini, düşman olarak imgelediği “ötekilerden” ayırıp “biz” bilincini kazanmaktadır. Siyasal katılım da bireyi kamusal alana çekmektedir. Eğitim ise küçük yaşlardan itibaren ortak değer ve simgelerin benimsetilmesinde önemli yer tutmaktadır.⁶⁹ Bu yönde verilen tarih, coğrafya dersleri bireye bilinç kazandırmaktadır. Ulusal dil ise ulusal kimliğin garantisi olarak görülmektedir.⁷⁰

Ulus inşa sürecinde çoğunluğun dışında kalan diğer etnik gruplar, iktidarın asimilasyon politikalarına karşı muhalefet sergileyebilirler. Silahlı mücadele ya da kültürel direniş söz konusu muhalefetin araçları olabilir. Devlet bu karşı çıkışları önlemek ve kontrol altına almak için muhalif gurubu iktidar çevresine

⁶³ Murat Sarıca, **100 Soruda Fransız İhtilali**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1970, s. 78.

⁶⁴ Ozan Erözden, **Ulus Devlet**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2008, s. 110.

⁶⁵ Smith, **Milli Kimlik**, s. 158-159.

⁶⁶ Anderson, **a.g.e.**, s. 61.

⁶⁷ Hüseyin Sadoğlu, **Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları**, 2. bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 20.

⁶⁸ Erözden, **a.g.e.**, s. 125.

⁶⁹ Sadoğlu, **a.g.e.**, s. 23.

⁷⁰ Immanuel Maurice Wallerstein, **Liberalizmden Sonra**, Çev. Erol Öz, İstanbul, Metis Yayınları, 2003, s. 131.

katabilmektedir.⁷¹ Nitekim Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecinde Kürtlere dönük bu tür uygulamalar olmuştur.

Ulus devlet inşası, o güne kadar ayrı olan etnik grupların askeri (coğrafi) ve ekonomik birleşimini içermektedir. Bu etnik gruplar zaman içinde tek bir ulus içinde birleşebilir ya da birleşmeyebilir. Ulus devlet sürecinde etnik grupları birleştirme girişimleri diğer gruplar için dışlama, asimilasyon, hatta soykırım anlamına gelebilmektedir. Tahakküm edilen grup, coğrafi bir bölgede yoğunlaşmışsa siyasal tahakküm ve kültürel dışlama daha zordur.⁷² Örneğin Türkiye’deki Kürt meselesi bu düşünceyle aynı doğrultudadır.

1.2.2. Ulus-Devlet ve Unsurları

Bu alt bölümde daha önce açıklamaya çalıştığımız kavramların ışığında ulus-devlet kavramı incelenmeye çalışılacaktır. Devamında ulus-devletin unsurlarına geçilecek böylece araştırmamızın zaman aralığındaki devlet anlayışı ile teorik çerçevenin hangi noktalarda uyuşup uyuşmadığı daha net anlaşılacaktır.

Ulus-devlet genelde, geçmişinde uğruna birçok insanın öldüğü kutsal bir toprak parçasına sahiptir. Bununla birlikte ulusal bir ekonomiyi, çeşitli hak ve ödevleri bünyesinde barındırmaktadır. Milliyetçi ideoloji, ister cumhuriyetçi, ister sosyalist ya da faşist olsun, seçkin bir grup halkı öne çıkartmaktadır. Öne çıkan bu grup “biz” olarak tanımlanırken diğer bütün gruplar “öteki” olarak görülmektedir. Ulus-devletleri yöneten siyasal iktidarlar bu ötekiye karşı bazen kapsayıcı politikalar uygularken bazen de dışlayıcı politikalar uygulamayı tercih etmişlerdir.⁷³ Ulus-devletin en önemli özelliği egemenliği tekelinde tutmasıdır. Şiddet kullanma ve vergilendirme gibi yetkiler vardır.

Modern devletin ortaya çıkışında feodal dönemde kişilere olan bağlılığın yerini, kurumlara olan bağlılığın aldığını bilinmektedir. Dolayısıyla iktidarın kaynağı

⁷¹ Sadoğlu, **a.g.e.**, s. 25.

⁷² Stephan Castles-Mark J. Miller, **Göçler Çağı**, Çev. Bülent Uğur Bal, İbrahim Akbulut, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 58.

⁷³ T.H. Marshall-Tom Bottomore, **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**, Çev. Ayhan Kaya, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 104-106.

bu şekilde soyutlanmış olmaktadır.⁷⁴ Ulus kavramının devlet ile olan ilişkisi önemlidir. 16. yüzyılda temelleri atılan, 20. yüzyılda tam anlamıyla ortaya çıkan ulus-devlet, sınırları içerisindeki çeşitli toplulukları egemenliği altına alan ve onlardan mutlak itaat isteyen bir devlet tipidir. Ulus-devletin hedefi merkezîyetçi bir iktidar oluşturmak, halkına tek tip kültür aşlamak ve ekonomide bütünleşmeyi gerçekleştirmektir. Yani ulus-devlet toplumu her yönüyle homojenleştirme çabası içerisinde bir kurumdur.

Ulus-devletin oluşmasına katkı sağlayan en belirleyici etmenin milliyetçilik olduğu bilinmektedir. Ulus kavramının içeriği, milliyetçilik tarafından şekillendirilmektedir. Milliyetçilikteki nihai amaç ulus-devlettir. Milliyetçilik ideolojisi ile ulus-devlet arasında karşılıklı ilişki şu şekilde düşünülebilir: Devlet, bir ulus-devlet oluşturmaya çalışırken sadakati sağlamak için bazı kültürel ve simgesel değerler üzerinden gitmektedir. Bu süreç milliyetçiliğin ortaya çıkmasına neden olur. Bununla beraber ortaya çıkan milliyetçiliğin inşası, bizzatıhi ulus-devletin kendisini yaratacak bir güdüye sahiptir.⁷⁵ Fakat bu döngüsel ilişki her ülkede aynı şekilde gerçekleşmemiştir. Örneğin Avrupa'nın bazı yerlerinde milliyetçilik, ulus-devlet olgusundan sonraki zamana denk düşerken, Almanya ve İtalya gibi ülkelerde henüz ulus-devlet oluşmadan önce milliyetçilik ortaya çıkmıştır. Sömürge veya işgal görmüş ülkelerdeki milliyetçilik düşüncesi ulus-devletin oluşturulmasında çok önemli yer tutmuştur. Çünkü bu süreçten sonra oluşan ulus-devlete uygun bir toplum meydana getirilmiştir. Bu zaman zarfında en fazla role sahip olan kesim, o toplumdaki aydınlara ve burjuvaziye ait olmuştur.⁷⁶

Kurulan ulus-devlet, eğitim politikalarıyla tek tip toplum ve ortak bir dil hedeflemektedir. Ulus-devlet, şiddet tekeli elinde bulundurmaktadır. Sahip olunan bu tekel, aynı zamanda diğer ulus-devletlere karşı kendi çıkarlarını muhafaza etmenin yoludur. İktidar, halkı üzerinde vergi koyma ve toplama hakkına sahiptir. Yine ulus-devlet, yurttaşların devlete ve birbirlerine karşı hak ve görevlerini tanımlayarak çeşitli kısıtlamalar koymaktadır. Diğer yandan yurttaşlara yetki

⁷⁴ Erözden, a.g.e., s. 47.

⁷⁵ Mehmet Karakaş, **Türk Ulusçuluğun İnşası**, Ankara, Vadi Yayınları, 2000, s. 45.

⁷⁶ Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Ankara, Gümdoğan Yayınları, 2010, s. 77. Ayrıca bkz. Oran, **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği Kara Afrika Modeli**, s. 42.

vermeyi de ihmal etmemektedir. Devlet, sahip olduğu imkânlar yoluyla yurttaşlarını denetlerken⁷⁷, sahip olduğu zor gücünün meşruiyetini sağlamak için vatandaşlarına, onların “çıkarlarını” düşündüğü için böyle davrandığını vurgulamaktadır.

Wallerstein, kapitalizm ve ulus devlet arasında karşılıklı etkileşim olduğunu savunmaktadır. Ona göre kapitalizm, merkezi ulus-devletlerin oluşturulmasına zemin hazırladığı gibi, ulus-devletlerin de kapitalizme destek olduğunu belirtmektedir. Wallerstein, modern dünya halklarının sonradan yaratıldığını söyler ve yaratılan halklar daha sonra devlet olmanın yollarını aramışlardır.⁷⁸ Bu durum halen devam etmektedir. Günümüzde devletsiz uluslar da kendilerine yeni bir ulus-devlet oluşturma arzusundadır.

Ulus-devletin bazı temel unsurları vardır. Bunlar literatürde çeşitli başlıklar altında incelenmektedir. Bu alt bölümde bunların içerisinde en çok kabul gören ve üzerine tartışılan unsurlar üzerinde kısaca durulacaktır.

1.2.2.1. Dil Unsuru

Ulus kavramından bahsedildiğinde belki de akla gelen ilk düşünce dil olacaktır. Dil, bir ulus devletin başlıca savunduğu kavramdır. Adeta varlığını sahip olduğu “dil” ile somutlaştırır. Aynı dil bir ülke içerisinde farklı bölgelerde farklı şekilde konuşulurken, ulus-devlet yönetimindeki dil tek bir ulusa ait olarak gösterilmektedir. Şüphesiz bu duygu o toplumun bireylerinin dayanışma içerisinde olmasını sağlamak için oluşturulmaya çalışılır.⁷⁹ Her konuda olduğu gibi dilin de standart olması gerekmektedir. Söz konusu bu standardizasyon işleminde temel eğitimin payı büyüktür. Çünkü herkesin duygu ve düşüncesini, yaşayış tarzını kontrol altına almak için özellikle küçük yaşta verilen okul eğitiminin, ulus-devletin ivme kazanmasındaki rolü önemlidir.

Geçmişten bu yana her devlet sahip olduğu teknolojik imkânlar ölçüsünde, yazılı basını, radyoyu ve televizyonu halkına yönelik kullanabilir. Amacı, ülkede

⁷⁷ Montserrat Guibernau, **Milliyetçilikler: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler**, Çev. Neşe Nur Domaniç, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1997, s. 106.

⁷⁸ Wallerstein, **Jeopolitik ve Jeokültür: değişmekte olan dünya-sistem üzerine denemeler**, Çev. Mustafa Özel, İstanbul, İz Yayınları, 1998, s. 195.

⁷⁹ Ania Loomba, **Kolonyalizm Postkolonyalizm**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2000, s. 213.

yaşayan kişilere aynı ulustan olma duygusunu verebilmek ve devlete itaati sağlamaktır.⁸⁰ Ulus-devlette dil birliği, ortak bir kimlik oluşturmak için yapılır ve bu şekilde oluşturulan dil ya da diller genelde sunidir.

1.2.2.2. Kültür ve Tarih Unsuru

Ulus-devlette diğer unsur ortak kültür ve tarih bilincidir. Amaç, o ülkede yaşayan halkın aynı duygu ve düşünce dünyalarına sahip olmasıdır. Bu şekilde farklılıkların önüne geçmek hedeflenir. Yeni bir tarih yazılır ve kitlelere ulus bilinci aşılanır. Sonuçta bazı şeyler unutturulurken bazı şeyler icat edilir.

Kültür de tarih gibi bir ulusu tanımlamada kullanılan başka bir unsurdur. Kültür, bir topluluğu diğerinden ya da bir ülkeyi diğer bir ülkeden ayırt eden başlıca özelliktir. Fakat ulus-devlet içerisinde var olan milliyetçilik düşüncesi, kültürel zenginliğe sınır çizebilmektedir. Nitekim genelde ulusal kültürle aynı kulvarda bulunmayan kültürel özelliklere karşı müsamaha gösterilmemektedir.⁸¹ Bir ülkede hâkim bir kültüre zıt olan başka bir kültüre iyi gözle bakılmamaktadır. Aynı zamanda ulus-devlet, makbul kültürü oluştururken çeşitli mitleri ve sanat eserlerini kendi amacı doğrultusunda kullanmaktan çekinmemektedir.

1.2.2.3. Soy Unsuru

Soy birliği vurgusu, ulus-devlet olma yolunda devletlerin sık başvurduğu metottur. Fakat giderek bu anlayış, yerini vatandaşlık kavramına bırakmaktadır. Vatandaşlık tanımına ait kanunlarda ise kan bağı vurgusu öne çıkmaktadır.⁸² Her milliyetçilikte ulus ile soy arasında bir bağlantı vardır zira milliyetçi bir hareketin yanında onunla beraber anılan soy pekiştirici olmaktadır.

1.2.2.4. Din Unsuru

Ulus-devlet denildiğinde akla gelen ilk kavramlardan biri belki din değildir. Fakat bazen ulus ile beraber din kavramının kullanıldığı bir gerçektir. Tek din

⁸⁰ Anderson, **a.g.e.**, s. 85.

⁸¹ M. Naci Bostancı, **Bir Kolektif Bilinç Olarak Milliyetçilik**, İstanbul, Doğan Kitap, 1999, s. 72.

⁸² Erözden, **a.g.e.**, s. 112.

düşüncesi, tek bir ulus oluşturma düşüncesine zaman zaman yardımcı olabilir. Çünkü bazen din unsuru sınırları belirlemede kullanılmaktadır. Örneğin günümüz Sırp, Hırvat ve Boşnaklar bu kategoride değerlendirilebilir. Milliyetçilik ideolojisi gerektiğinde din unsurunu kullanmaktan çekinmemektedir. Çeşitli dini inanışlara, simgelere göndermeler yaparak, dinin toplumları bir arada tutma özelliğinden faydalanabilir. Örneğin Milli Mücadele sürecinde çoğunluğun nezdinde kolektif bilinci tanımlayan esas unsur “din” olduğu için, toplumu harekete geçirmek için dinsel terminoloji kullanılmıştır.⁸³ Çünkü Anadolu’da değişik etnik kökenden birçok grup vardı.

1.2.2.5. Öteki Unsuru

Bir ulus-devlet kurulurken ya da kurulduktan sonra genelde işgalci bir güce karşı bağımsızlık savaşı vererek kendini tanımlamaktadır. Bu karşı güç otomatikman “öteki”dir.⁸⁴ Örneğin Yunanistan ve Türkiye için bu durum karşılıklı olarak böyle olmuştur. Öteki düşüncesini daim kılabilmenin yollarından biri zorunlu askerliktir. Zira ortada kutsal bir vatan vardır ve bu vatan çeşitli düşmanlara karşı savunulmalıdır. Bu duygu ve düşünceye sahip bireyde o ülkeye karşı aidiyet duygusu gelişecektir.

Sonuç olarak ulus-devlet, sınırları içerisinde yaşayanları türdeş olarak görmek isterken buna sahip olmak için gücü merkezde toplayan, iktisadi ve askeri anlamda ülke bütünlüğünü savunan siyasi bir yönetim anlayışına sahiptir.

1.2.3. Azınlık Kavramı ve Türkiye’deki Kürtler

Azınlık kavramı ulus devletlerin oluşmasıyla ortaya çıkan ve tanımı konusunda hala tartışmalar yaşanan bir kavramdır. Sosyolojik açıdan azınlık, bir toplulukta çoğunluktan farklı özelliklere sahip ve sayısal olarak az olan gruba işaret etmektedir. Fakat bu tanım geneldir zira farklı özelliklere sahip herkes bunun içerisine girebilir. Hukuksal açıdan BM kriterlerine⁸⁵ göre bir azınlığın ilk olarak etnik, dinsel, dilsel açıdan farklılık ihtiva etmesi gerekmektedir. Bunun dışında

⁸³ Foti-Stefo Benlisoy, **Hıristiyan Türkler ve Papa Eftim**, İstanbul, İstos Yayın, 2016, s. 306.

⁸⁴ Erözden, **a.g.e.**, s. 115.

⁸⁵ BM İnsan Hakları Komitesi özel raportörü Capatorti’nin 1966’da hazırladığı tanım.

ülkesinde sayıca az olması, dominant olmaması ve vatandaşlık hüviyetine sahip olması gereken kişilerdir. Bu kriterler azınlığın objektif şartlarını oluşturmaktadır. Sübjektif şart ise azınlığın kendisini “azınlık” olarak görmesidir. Gönüllü asimile olan kişi azınlık kategorisinde değildir.⁸⁶

Azınlık kimliğinde iki türlü sınıflandırma vardır. Bir tanesi azınlığın alt kimliğidir. Yani kişinin içinde doğduğu kimliktir. Mesela Ermeni anne ve babadan doğan bir kişinin alt kimliği Ermeni’dir. Üst kimlik denildiğinde devletin o kişiye empoze ettiği kimlik kastedilmektedir. Örnek vermek gerekirse, kişi Ermeni olduğu halde gönüllü asimile olarak Türklüğü benimseyebilir. Birey bu yönde karar aldığı takdirde devlet bu tutumdan memnuniyet duyacaktır. Fakat bu durumda, bağlı bulunduğu alt kimliğe sahip grup ile arasında çatışma çıkabilir. Diğer bir olasılık bireyin alt kimliğinde ısrar edip, üst kimliğini reddetmesi durumudur. Böyle bir durumda devlet ile birey çatışma durumuna girdiği için, sonucunda soykırıma kadar giden olaylar yaşanabilmektedir. Son olarak birey, bir yandan üst kimliği kabul ederken diğer yandan alt kimliğinde ısrar edebilir. Devlet böyle bir durumda asimilasyonda ısrar edebileceği gibi saygı da gösterebilir.⁸⁷

Azınlık bilinci için “tarihsel mekân” önemlidir. Yani bir ülkede otokton (yerleşik) olan azınlıklar, sonradan o ülkeye gelenlere göre alt kimliklerine daha sıkı sarılmaktadır. Otokton azınlıklar göçmen olan azınlıklara göre kimlik ve milliyetçilik konularında daha hassas davranmaktadır. Ayrıca “ortak ekonomik pazar” ile azınlık bilinci arasında ilişki mevcuttur. Bir ülkede ortak pazar daha önce kurulduysa azınlık bilinci gelişmeyebilir. Fakat ortak ekonomik pazar, azınlık bilincinden daha sonra ortaya çıkmışsa muhtemelen söz konusu azınlıklar asimile olmazlar.⁸⁸

Çalışmanın odak noktası olan Türkiye Kürtleri bir azınlık mıdır yoksa değil midir tartışması hala yapılmaktadır. Eğer bu konuda Lozan Antlaşması referans alınırsa Türkiye’de hukuken sadece gayrimüslim vatandaşlar azınlık kategorisine dâhil olmaktadır. Dolayısıyla Müslüman olan Kürtler bunun içine girmemektedir.

⁸⁶ Oran, **Türkiye’de Azınlıklar**, s. 26. Aynı zamanda bkz. Erol Kurubaş, **Asimilasyondan Tanınmaya**, Ankara, Asil Yayıncılık, 2006, s. 30-33.

⁸⁷ **A.e.**, 28-29.

⁸⁸ Oran, **Türkiye’de Azınlıklar**, s. 32.

Zaten devletin Kürtleri azınlık olarak görmek istememesinin sebebi Lozan Antlaşması'dır. Yani devlet, Kürtlerin farklı olduğunu kabul etmemektedir çünkü en basitinden kendi dillerinde okullar kurma gibi grup haklarına sahip olmalarını istememektedir.⁸⁹

Fakat bugün dünyada kabul gören etnik, dilsel ve dinsel ölçüt göz önüne alındığında Türkiye'de gayrimüslimler dışında da azınlıkların bulunduğunu kabul etmek gerekmektedir. Yani Kürtler bu kıstasa göre azınlık sayılabilirler. Bir defa Kürtlerin nüfusu genel nüfus içerisinde çoğunluğa göre oldukça geri durumdadır. Ayrıca hükmeden taraf olmadıkları için başat grup içerisinde de değillerdir. Kanımca Kürtler şu an Türkiye'de yaşayan en büyük etnik ve dilsel azınlık konumundadır. Türkiye Kürtlerinin, kendilerini azınlık olarak görmek istememelerinin altında, geçmişte azınlık kategorisine girenlere yapılan muameleler yatmaktadır. Zira şimdiye kadar gayrimüslim vatandaşlar çeşitli zamanlarda çeşitli baskılar yaşamış ve birçok hakkı ellerinden alınmıştır.

1.2.4. Devletlerin Çeşitli Azınlık Politikaları

Devletler topraklarında yaşayan azınlıklara karşı çeşitli politikalar uygulamaktadır. Bu politikalar genel olarak asimilasyon, entegrasyon (bütünleşme), ayrımcılık (segregasyon), ve soykırımdır. Bu alt bölümde kısaca bu politikalardan bahsedilecektir.

“Asimilasyon” politikası, bir azınlık grubunu çoğunluğun içerisinde eritmektir. Bu politikada azınlığın kültürü dikkate alınmaz ve başat grup kültürünün içinde yok olması istenir. Toplumların sahip olageldiği kimlikler bu politika ile yok edilebilmektedir. Bir nevi kültür kırımıdır. Bu politika zorla olduğu gibi doğal yolla da gerçekleşebilir. Zorla asimilasyon, çeşitli yollarla azınlığın sahip olduğu özelliklerin yok edilmeye çalışılmasıdır. Doğal yol ise zaman içerisinde azınlık grubunun, çoğunluğun kültürünü benimsemesi ile oluşmaktadır. Bu yol gönüllü asimilasyondan farklıdır. Çünkü kişi gönüllü asimilasyonda, alt kimliğini tamamen yok sayıp dayatılan üst kimliği isteyerek onun yerine koymaktadır. Sonuç olarak

⁸⁹ Oran, **Devlet Devlet'e Karşı**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1994, s. 107.

“asimilasyon”da azınlığın tamamen çoğunluğun kültürüne kazandırılması amaçlanmaktadır.⁹⁰ Cezayir’in Berberilere ve Çin’in Uygur Türklerine uyguladığı politikalar örnek olarak verilebilir.

“Entegrasyon” ya da diğer adıyla bütünleşme politikasında tüm vatandaşlara aynı haklar tanınmaktadır. Bu şekilde toplumun birbirine uyum sağlaması hedeflenir. Çoğulcu olmayan toplumlarda entegrasyon durumu asimilasyona doğru evrilebilmektedir. Yani toplumsal hayat içerisinde farklı düşünüş ve eğilimler genel olarak savunuluyorsa sorun çıkma ihtimali düşüktür. Fakat tersi bir toplum düzeni varsa, bu tip bir yaklaşımın neticesi istenmeyen sonuçlara doğru gidebilmektedir. Entegrasyon modelinde aynı zamanda azınlığın kendisi çoğunluğa karşı bu yöntemi tercih edebilir.⁹¹ Yani asimile olmama adına kendi kültürünü yaşatarak, bağlı bulunduğu devlete uyum sağlamak isteyebilirler. Örneğin Rumların çıkardığı bir gazetenin bir sayfasının Yunanca diğer sayfasının Türkçe olması buna örnek verilebilir. Bu şekilde kendi kültüründen vazgeçmediği gibi yurttışı olduğu ülkenin resmi dilini kullanarak üst kimliği kabul etmektedir.⁹²

Üçüncü model segregasyon yani “ayrımcılık” politikasıdır. Bu modelde kültürlerin birbirleriyle olan ilişkisinde kurallar vardır. Bir kültür diğerinden daha üstün tutulur. Yani toplumun bazı üyeleri, diğerlerine sağlanan haklardan yoksun yaşamaktadır. Devlet, bu sistemde kuralları düzenleyendir. Alt kültür üst kültürden uzak tutulduğu için iki kültür birbirleriyle eşit haklara sahip değildir.⁹³ Böyle bir durumun olduğu yerde alt kültürdeki insanlar, kötü muameleye maruz kalmaktadır.⁹⁴ Örneğin 1948-1994 yılları arasında Güney Afrika Cumhuriyeti’ndeki Apartheid rejimi ülkeyi siyah-beyaz ayrımına tabi tutarak yönetmekteydi.

Azınlıklara karşı uygulanan politikalarından bir diğeri “etnik temizlik” ve “soykırım”dır. Bu uygulamada amaç, söz konusu grubu fiziksel olarak ortadan

⁹⁰ Savaş Çoban, **Küreselleşme, Ulus-devlet, Azınlıklar ve Dil**, İstanbul, Su Yayınevi, 2005, s. 55.

⁹¹ Tuomas Martikainen, “Din, Göçmenler ve Entegrasyon”, Çev. Nebile Özmen, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 38, Ocak 2010, s. 267.

⁹² Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, s. 77-80.

⁹³ Semra Somersan, **Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 81.

⁹⁴ Türkkiye Ataöv, **Çatışmaların Kaynağı Olarak Ayrımcılık**, Ankara, A.Ü. S.B.F. İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1996, s. 1.

kaldırmaktır. Devletler geçmişte dinsel, mezhepsel veya başka sebepleri öne sürerek sistematik şekilde insanları öldürmüşlerdir.

Bütün bu politikaların dışında “toplu sınır dışı etme” yani zorunlu göç yöntemi de vardır. Bu yöntemde, azınlığa mensup kişiler, yaşadıkları ülkeden zorla çıkarılmaktadır. Bulgaristan Türklerinin 1989’da ülkeden çıkarılması buna örnek verilebilir. Bunun yanında ülkelerin planlı ve anlaşmalı şekilde toplu nüfus yer değiştirme yöntemi de mevcuttur. Bu yöntemde iki ülkenin rızası aranmaktadır. Örneğin 30 Ocak 1923 senesinde Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan “Türk-Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” yoluyla, Türkiye topraklarında yaşayan Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunanistan topraklarında yaşayan Müslüman dininden Yunan uyrukları belli bir tarihten itibaren zorunlu mübadeleye tabi tutulmuşlardır.⁹⁵

Azınlıklar kendilerine karşı uygulanan çeşitli politikalara karşı değişik tepkiler verebilir. Birincisi, yönetime karşı kendi kültürel kimliği için savaşabilirler. İkincisi, gönüllü olarak uygulanan politikayı kabul edebilirler. Üçüncüsü, mevcut yönetimle ilişkisini minimuma indirerek özgürce hareket edebileceği bir alan oluşturmaya çalışabilir.⁹⁶

1.3. II. Meşrutiyet Sonrası Kürt Hareketi

Bu alt bölümde 1908’den Dersim ayaklanmasına kadar olan süreçteki Kürt hareketinin önemli gelişmeleri anlatılacaktır. Bu şekilde hem çalışmanın sonraki bölümü ile tarihsel anlamda kronolojik bağlantı kurulmuş olacak hem de karşılaştırma olanağı doğacaktır.

1.3.1. Kürt İdeolojisinin Doğuşu

II. Meşrutiyet sonrası oluşan özgürlük ortamından Kürtler de faydalanmıştı. Adeta Kürt aydınlanması yaşanıyordu. Çeşitli dernek, gazete, dergi gibi kültürel

⁹⁵ Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, 7. bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 46-48.

⁹⁶ Talcott Parsons, **Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives**, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1966, s. 24.

adımlar atılmaya başlanmıştı. Bir Kürt bilinci oluşturulmaya çalışılıyordu. Fakat bu hareketlenme milliyetçi bir duygu barındırmıyordu.⁹⁷

Kürt aydınları 1908 senesinde İstanbul’da “Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti”ni kurmuştu. Bu cemiyet “Kürt Milli Komitesi” olarak da bilinmektedir. Kurucuları arasında Osmanlı zamanında gerçekleşen en büyük Kürt isyanlarından birinin lideri olan Emin Ali Bedirhan⁹⁸ ve 1880’de bağımsız Kürt devleti için isyan eden Nakşibendî şeyhi Seyyid Ubeydullah’ın oğlu Seyit Abdülkadir⁹⁹ bulunuyordu.¹⁰⁰ Cemiyet, Ermenilerle Kürtler arasında barış ve kardeşliği ve her iki halkın meşrutiyet yönetimi altında yeni bir Osmanlı birliği içerisinde yer almasını amaçlıyordu.¹⁰¹ Cemiyet, ayrılıkçılıktan ziyade Kürtlerin kültürel olarak gelişmesini istiyordu.¹⁰² İstanbul’da dili Kürtçe ve Türkçe olmak üzere haftalık gazete yayımlayacak, ilkokullarda Kürtçe eğitim için Kürtçe dilbilgisi ve sözlük hazırlayacaktı.¹⁰³ Bu amaca baktığımızda entegrasyon modelinin burada işlediğini görebilmekteyiz. Zira üst kimlik olarak Türklük reddedilmeyorken, onun yanında Kürtlüğe ait yayınlar yapılmaya çalışılmıştır. Cemiyet bunların yanında, gerekli yerlerde rüştiye, idadiye ve yüksekokul açmak için girişimlerde bulunup, yararlı Kürtçe eserlerin derlenip yayınlanmasına çalışacaktı. Aynı zamanda Kürtlerin yaşadığı yerlerde şubeler açılacak ve uygun kişileri millet meclisine seçtirmek için çaba gösterilecekti.¹⁰⁴ Burada aynı zamanda Hroch’un ilk evre olarak bahsettiği

⁹⁷ Hakan Özoğlu, **Osmanlı’da Kürt Milliyetçiliği**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 146.

⁹⁸ Emin Ali Bedirhan (1851-1926) Kürt bağımsızlığını savunmaktaydı. Osmanlı Devleti’nde savcı ve hâkim olarak çalışmıştı. 1906’da II. Abdülhamit tarafından sürgüne gönderilmiştir. II. Meşrutiyet zamanı tekrar İstanbul’a dönen Emin Ali Bedirhan, ölünceye kadar Kürt meselesiyle yakından ilgilenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özoğlu, **a.g.e.**, s. 173-181.

⁹⁹ Seyyit Abdülkadir (1851-1925) Hakkâri doğumludur. Nakşibendî geleneğindedir. 1895’te İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin İstanbul Şubesi’ne katılmıştır. Bir yıl sonra II. Abdülhamit tarafından sürgüne gönderilmiştir. II. Meşrutiyet zamanı tekrar İstanbul’a dönen Abdülkadir, 1925 Şeyh Sait Ayaklanması sürecinde vatan haini ilan edilmiş ve 1925 yılında idam edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özoğlu, **a.g.e.**, s. 162-172.

¹⁰⁰ Bilal N. Şimşir, **Kürtçülük (1787-1923)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2010, s. 251.

¹⁰¹ Hamit Bozarlan, “Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 4, s. 845.

¹⁰² Wadie Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi**, Çev. İsmail Çekem-Alper Duman, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s. 200.

¹⁰³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C I, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988, s. 411.

¹⁰⁴ **A.e.**,

kültürel aşamanın izlerini görüyoruz. Cemiyet, Kürt aydınları için sosyal bir hareketti. Cemiyete üye olmanın şartlarından biri Türkçe okuyup yazabilmektir.¹⁰⁵

1912 yılında yine İstanbul'da Kürt öğrenci derneği "Hevi (Umut) Cemiyeti" kurulmuştu. Cemiyet daha sonra Roji Kurdi (Kürt Günü) adında bir gazete ve "Hatevi Kurdi" isminde bir dergi çıkarmıştı.¹⁰⁶ Yayınlar daha çok eğitim üzerinedir. Kürt gençlerine araştırmacı olmaları, kendi memleketlerinde öğretmenlik yapmaları tavsiye ediliyordu.¹⁰⁷ Roji Kurd, İttihat ve Terakki'nin politikalarını eleştiren bir dile sahipti. Bu yüzden yayını durdurulmuştu. Ardından Pejdeki isimli bir dergi ve Yekbun (Birleşmek) adında bir gazete çıkarılmıştı. Hevi Cemiyeti'ni kuranlar soylu ve zengin ailelerden geliyordu. Fakat yayım masrafları İstanbul'daki Kürt hamallardan alınıyordu.¹⁰⁸ Cemiyetin varlığı Birinci Dünya Savaşı'nın başladıktan sonra sona ermişti.¹⁰⁹

Kürt aydınları I. Dünya Savaşı sona erdikten sonra 17 Aralık 1918 tarihinde "Kürt Teali Cemiyeti'ni" kurmuşlardı.¹¹⁰ Cemiyet, Kürt ileri gelenlerinden Seyit Abdülkadir başkanlığında kurulmuştu. Yardımcıları arasında Emin Ali Bedirhan vardı.¹¹¹ Cemiyet eğitimi ve şehirli kişilerden oluşuyordu. Cemiyetin çatısı altında bazı alt kuruluşlar vardı. Bunlar "Kürt Neşr-i Maarif ve "Kürt Kadınları Teali Cemiyeti'ydi."¹¹² Fakat cemiyet içerisinde fikir ayrılıkları mevcuttu. Bir grup bağımsız Kürt devletini savunurken, Seyid Abdülkadir taraftarları özerklik yanlısıydı. Üçüncü bir grup ise hilafeti ve Mustafa Kemal'i destekliyordu.¹¹³ Cemiyet programının ilk maddesinde, Kürtlerin genel çıkarlarını korumak ve ulusal davayı ilerletmek amacıyla kurulduğu belirtiliyordu.¹¹⁴ Cemiyet, faaliyette olduğu süreçte "Jin" (hayat) dergisini yayınlamıştı. Dergide Kürtçe için daimi bir dil

¹⁰⁵ Özoglu, a.g.e., 148.

¹⁰⁶ Tunaya, a.g.e., s. 406.

¹⁰⁷ Suat Parlar, **Tükler ve Kürtler Ortadoğu'da İktidar ve İsyân Gelenekleri**, İstanbul, Bağdat Yayınları, 2005, s. 525.

¹⁰⁸ Kemal Burkay, **Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan**, Diyarbakır, Deng Yayınları, 1992, s. 452.

¹⁰⁹ Jwaideh, a.g.e., s. 200-201.

¹¹⁰ Robert Olson, **Kürt Milliyetçiliği'nin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı**, Çev. Bülent Peker-Nevzat Kıraç, Ankara, Özge Yayınları, 1992, s. 45.

¹¹¹ Zinar Silopi, **Doza Kürdistan (Kürdistan Davası)**, Ankara, Özge Yayınları, 1991, s. 57.

¹¹² İsmail Göldaş, **Kürdistan Teali Cemiyeti**, İstanbul, Doz Yayınları, 1991, s. 70.

¹¹³ Bozarlan, a.g.m., s. 847.

¹¹⁴ Sinan Hakan, **Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 91.

encümeninin kurulması gerektiğinden bahsediliyor ve Türkçe'nin resmi dil olma politikasının baskı unsuru olduğu dile getiriliyordu.¹¹⁵ Mondros Antlaşmasından sonra bölünen cemiyetten, "Kürt Teşkilat-ı İçtimaiyye Cemiyeti" adıyla yeni bir örgütlenme doğmuştu.¹¹⁶ TBMM açıldıktan bir yıl sonra "Kürt Teali Cemiyeti" de kapatılmıştı.

1.3.2. Kürt Hareketinin Doğuşu

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine baktığımızda Kürt aşiretlerinin milli mücadeleyi desteklediğini görmekteyiz. Çünkü Mustafa Kemal, Saltanatı ve Hilafeti korumak için Kurtuluş Savaşı'nı başlattığını söylemişti. Zira Kürtlerin desteği milli mücadele için önemliydi. Mustafa Kemal, çeşitli aşiret liderlerine haber göndererek yanında yer almalarını istiyordu. Kürt ileri gelenleri Mustafa Kemal'in isteğini kabul etmişlerdi. Kürtler sadece hilafet olgusundan değil, ortak düşman Ermenilerin dönüş ihtimalinden dolayı da Mustafa Kemal'in yanındaydılar. Zira Sevr Antlaşması'na göre Doğu'da bir Ermeni devleti kurulacaktı. Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra, Kürtlere karşı ılımlı yaklaşıma devam ediyordu. Örneğin mecliste Cumhuriyet ilanından önceki süreçte "Türk Milleti" yerine "Türkiye Halkı" deyimini kullanıyordu.¹¹⁷ Fakat Cumhuriyetin ilanından sonra kullanılan kelime artık "Türk" olacaktı.

Kürtler savaşın bitiminde kendilerine özerklik verileceğini düşünüyorlardı.¹¹⁸ Çünkü 1921 Anayasası'nın 11. maddesi özerklik meselesini ele alıyordu. Madde şu şekildeydi;

"İl, yerel işlerde manevi kişiliğe ve özerkliğe sahiptir. Dış ve iç siyaset şeriat, adalet ve askerlik işleri, uluslararası ekonomik ilişkiler ve hükümetin genel vergileri ile yararlanılması birden fazla illeri kapsayan hususlar dışında, BMM'nin kabul edeceği yasalar gereğince evkaf, medreseler, eğitim, sağlık, ekonomi, tarım, bayındırlık ve

¹¹⁵ Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, Ankara, İmaj Yayınevi, 2001, s. 168-169.

¹¹⁶ Kutlay, **İttihat ve Terakki ve Kürtler**, Ankara, Beybun Yayınları, 1992, s. 334.

¹¹⁷ Oran, **Atatürk Milliyetçiliği Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, s. 209.

¹¹⁸ Tarık Ziya Ekinci, **Türkiye'nin Kürt Siyasetine Eleştirel Yaklaşımlar**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2004, s. 30.

sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi ve yönetimi il kurullarının yetkisi içerisindedir.”¹¹⁹

Maddenin yerinden yönetimi teşvik eden bir içeriği vardı. Vilayetler kazalara onlar da nahiyelere bölünüyordu. Vilayetler özerkliğe sahiplerdi. Eğitim, sağlık, ekonomi, tarım, bayındırlık gibi işler il meclislerinin yetkisine verilmişti. Vali TBMM tarafından atanıyordu. Fakat vali sadece devlet ile yerel yönetim arasındaki bir anlaşmazlık durumunda müdahil oluyordu.¹²⁰

İngiltere, 1923 yılında Lozan Konferansı devam ederken antlaşma metnine Kürtlerle ilgili hüküm koymak istiyordu. Kürtlere yönelik özerklik veya bağımsızlık konuları dile getirilmişti. Fakat Türk tarafı Kürtlerle ilgili herhangi bir problemlerinin olmadığını söylüyordu. Konferans devam ederken bir gazeteci, Mustafa Kemal’e Kürt meselesini sormuştu. O da şu cevabı vermişti:

“Kürt meselesi, bizim yani Türklerin menfaatine olarak da kat’iyyen mevzubahis olamaz. Çünkü mâlumu âliniz, bizim hudut-u millîyemiz dâhilinde mevcut Kürt anasır o surette tavattun etmiştir ki, pek mahdut yerlerde haiz-i kesafettir. Fakat kesafetlerini kaybede ede ve Türk anasırının içine gire gire öyle bir hudut hâsıl olmuştur ki, Kürtlük nâmına bir hudut çizmek istersek, Türklüğü ve Türkiye’yi mahvetmek lâzımdır. Söz gelişi Erzurum’a kadar giden, Erzincan’a Sivas’a kadar giden, Harput’a kadar giden bir sınır aramak gerekir. Ve hatta Konya çöllerindeki Kürt aşiretlerini gözden uzak tutmamak gerekir. Binaenaleyh başlı başına bir Kürtlük tasavvur etmektense, bizim Teşkilât-ı Esasiye Kanunu mucibince zaten bir nevi mahallî muhtariyetler teşekkül edecektir. O halde hangi livanın ahali Kürt ise, onlar kendi kendilerini muhtar olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye’nin halkı mevzu bahis olurken, onları da beraber ifade etmek lâzımdır. İfade olunmadıkları zaman, bundan kendilerine ait mesele ihdas etmeleri daima variddir. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin ve hem de Türklerin sahibi salahiyet vekillerinden mürekkebdir ve bu iki unsur bütün menfaatlerini ve mukadderatlarını tevhid etmiştir. Yani onlar bilirler ki, bu müşterek bir şeydir. Ayrı bir hudut çizmeye kalkışmak doğru olamaz”¹²¹

¹¹⁹ Suna Kili-A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000, s. 92-93.

¹²⁰ Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008, s. 43-44.

¹²¹ Mustafa Kemal, **Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1993, s. 104-105.

Kısacası Mustafa Kemal, Kürt yoğunluklu yerlerin 1921 Anayasası'na göre özerk olabileceklerini söylüyordu.¹²²

1.4. Kemalist Ulus Anlayışı ve Doğu Ayaklanmaları

Bu alt bölümde Türkiye Cumhuriyeti'nin tek partili dönemine ait ulus anlayışının sınırları çizilmeye çalışılacaktır. Böylece ileride çalışılacak olan 1945-1960 arası döneminin, ne derece tek parti döneminin devamı olup olmadığını daha iyi anlaşılacaktır.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda eğitim, ordu ve bürokrasi alanlarında modernleşiyordu. Söz konusu modernleşme yukarıdan gerçekleştirilmekteydi. Fakat atılan adımlar ülkeyi dağılmaktan alıkoymamıştı. Osmanlıcılık ve İslamcılık düşünceleri yeterli olmayınca, Balkan Savaşları sürecinde devlet için tek tutunacak dal “Türk” düşüncesiydi.¹²³ Tek parti olan İttihat ve Terakki, “Türklüğe” sarılırken, diğer milletler dışlanıyordu. Cumhuriyet kurulduktan sonraki ilk amaç ise yeni bir ulus devlet kurmaktı.

Cumhuriyet sonrası yeni yönetim, kendisini geçmişten koparmak istiyordu. Zira ortada yıkılan bir imparatorluk halkı vardı. Toplum hızla yukarıdan dönüştürülmeye başlanmıştı. Osmanlı'dan kalan birçok şey tasfiye edilmişti. Artık birleştirici unsur din değil, “ulus”tu. Herhangi bir muhalefete tahammül edilmiyordu. Atılan bütün bu adımlar ulus devlet olma yolunda gerekli görülüyordu. Yeni kurulan ülkede hâkim unsur artık “Türklük” idi. Her yerde Türklük ön plana çıkartılırken diğer etnik topluluklar yok sayılıyordu. Hepsi tek bir potada eritmek isteniyordu. Herkes ya Türk olmayı seçecek ya da ikinci sınıf bir muameleyi baştan kabullenecekti.

Kemalist ulus anlayışında Ziya Gökalp'ten bahsetmek gerekmektedir. Zira Gökalp, birçok eserinde ulus kavramı üzerinde durmuştur. Türkçülüğün esasları adlı eserinde milletin tanımını şu şekildedir: “Lisanca, dince, ahlakça müşterek olan yani

¹²² Ayrıntılı bilgi için bkz. “Gizlenen Tutanak Atatürk: Kürtlere Özerklik”, 2000'e Doğru, S. 35, 30 Ağustos-5 Eylül 1987, s. 8-15.

¹²³ Bünyamin Kocaoğlu, “Balkan Savaşlarının İttihat ve Terakki Politikalarına Etkisi”, **History Studies**, Cilt 5, S. 1, Haziran, 2013, s. 252.

aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bir zümredir” demektedir.¹²⁴ Gökalp, kandan ziyade dili ve dini ön plana çıkartmaktadır. Ona göre Türk sayılabilmek için sadece Türk kanı taşımak yeterli değil, aynı zamanda Türk harsı ile terbiye görmek ve Türk ülküsü için çalışmak lazımdır. Bu durum yoksa kan olarak Türk olsa bile Türk unvanını hak etmediğini vurgulamaktadır. Gökalp’in ırk temeline dayanan bir “milleti” yoktur.¹²⁵

Türk ulusçuluğuna baktığımızda ulus-devletin kuruluşunun uzun anti-sömürgeci bir mücadele gerektirmeden görece kısa sayılabilecek bir savaştan sonra, yukarıdan aşağıya oluşturulduğu görülmektedir. Türk ulusçuluğunun oluşumunda I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’nın etkisi önemlidir. Çünkü I. Dünya Savaşı’ndan sonra kaybedilen Arap toprakları ile Panislamizm düşüncesi ortadan kalkmış, Sarıkamış faciasından sonra ise Turancılık politikası hezimete uğramıştı. Dolayısıyla bu iki savaş Türk ulusçuluğunun kurgulanışında önemli yer tutmaktadır.

Cumhuriyet ile birlikte Türklük kavramının etnik kökene bakılmaksızın, vatandaşların oluşturduğu siyasal bir topluluk olarak düşünülmüştür. Örneğin 1924 Anayasası’nın 88. maddesi; “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın, vatandaşlık itibarıyla (Türk) ıtlak olunur” demektedir.¹²⁶ Yani vatandaşlık açısından Türkiye’de yaşayan herkes, din ve ırk farkı gözetmeksizin Türk kabul ediliyordu. Fakat ileri yıllarda uygulanan politikalar bu tanıma uygun şekilde olmayacaktır.

Gökalp’te yer alan “din” unsurunun Kemalist ulusçuluk içerisinde yeri yoktur. Çünkü Kemalizm din yerine “ulus”u geçirmeyi tercih etmiştir.¹²⁷ Fakat Kurtuluş Savaşı süresince din unsuru hep kullanılmıştı. Çünkü savaş koşullarında birleştirici unsur din idi. Bu dönemde hanedan yanlısı ve dinsel bir tutum sergilenmişti. Aksi bir politika, yeni devletin kurulmasını zora sokabilirdi. Fakat sonradan din kavramı yeni devlet modelinden çıkarılacaktı.

¹²⁴ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Haz. Yalçın Toker, 6. bs. İstanbul, Toker Yayınları, 2008, s. 27.

¹²⁵ **A.e.**, s. 21-25.

¹²⁶ **1924 Anayasası**, (Çevrimiçi), <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>, 15.04.2016.

¹²⁷ Baskın Oran, “Kemalizm, İslamcılık, Küreselleşme”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 54, S. 2, Nisan-Haziran 1999, s. 133.

Kimi görüşlerde Kemalist ulusçuluk “kültürel ırkçı” olarak nitelendirilmektedir. Çünkü otuzlu yıllarda yer alan tarih ve göç tezleri, Anadolu’da yapılan antropolojik kazılarda bulunan kafatasların brakisefal ırk yapısına uygun düştüğü iddiaları¹²⁸, “vatandaş Türkçe konuş” kampanyaları ve banknotlarda yer alan bozkurt resimleri, resmi Türk ulusçuluğundaki etnik vurguya örnektir.¹²⁹ Fakat buna rağmen tek parti döneminde pan-Türkizm tercih edilmemişti.

Kemalist ulusçulukta tarih tezi otuzlu yıllara damga vuran düşünceydi. Sürekli “ata” topraklarına övgü vardı. Örneğin Türklerin ana yurdu Asya idi ve insanlar geçmişte ilkel bir şekilde yaşarken Türk anayurdunda medeniyet olduğu söyleniyordu. Bütün bu söylemler ile yeni ulus-devlet meşru ve güçlü kılınmak isteniyordu.¹³⁰ Zira ortada yıkılan bir imparatorluk vardı. Yeni devlet kendini Osmanlı’ya dayayamazdı çünkü yenilmiş bir halkın önüne geçmek gerekiyordu.¹³¹

Tarih tezindeki temel amaç, eski zamanlardan beri Anadolu’da Türk medeniyetlerinin olduğunu ispatlamaktı. Böylece Türklerin üzerinde olduğu topraklara karşı aidiyet beslenmesi düşünülüyordu.¹³² Ardından 1935’de Güneş Dil Teorisi¹³³ gündeme gelmişti. Teoriye göre birçok dilin kökeni Türkçe’ye bağlanmaktaydı. Ayrıca bütün dünya medeniyetlerinin ve kültürlerinin Türk kökenli olduğu iddia ediliyordu. Amaçlanan şey yeni bir ulusal kimlik inşa etmektir. Bütün bu süreç yaşanırken doğal olarak diğer etnik gruplar ötekileştiriliyordu. Kemalist ulusçuluk, bütün grupların kendi kimliklerini terk edip Türk olmalarını talep

¹²⁸ Örneğin 1930’larda yayımlanan ders kitaplarında ırkçı vurgu ön plana çıkmaktadır. Dönemin “Yurt Bilgisi” kitaplarında ırkları kafatasına göre sınıflandıran, bunların içinde Türklerin yerini anlatan yazılar ve Türk ırkının nasıl saflığını koruduğu yer almaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Füsün Üstel, **Makbul Vatandaşın Peşinde**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 170-171.

¹²⁹ Nuri Bilgin, **Cumhuriyet Demokrasi ve Kimlik**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1997, s. 55.

¹³⁰ İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, İstanbul, Hil Yayınları, 1982, s. 73.

¹³¹ Taner Akçam, “Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, s. 54-55.

¹³² Atatürk’ün manevi kızı olan ve onun yönlendirmeleriyle yurtdışında eğitim alan Afet İnan, aynı zamanda Türk Tarih Kurumu’nun kurucuları arasında yer alarak kurumun başkanlığını yapmıştır. “Türk Halkının ve Türk Tarihinin Antropolojik Karakteri Üzerine” isimli yaptığı doktora tezinde amacının, Anadolu topraklarında yaşayan Türk nüfusunun tarih öncesi çağlardan beri bir Türk yurdu olduğunu somut delillerle ispatlamak olduğunu belirtmektedir. Üstel, **a.g.e.**, s. 216.

¹³³ 1936 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Türkçe Sözlük’te Kürt tanımlaması şu şekildeydi: “Çoğu dillerini değiştirmiş Türklerden ibaret olup bozuk bir Farsça konuşan ve Türkiye, Irak, İran’da yaşayan bir topluluk adı ve bu topluluktan olan kimse”. Bkz. İsmail Beşikçi, **Türk Tarih Tezi Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu**, İstanbul, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, 2013, s. 161. Bu şekilde Kürtlerin Türk asıllı oldukları söylenerek gerçek inkâr edilmektedir.

ediyordu. Herkesi tek potada eritme arzusundaydı fakat bu dönemde Türk ırkının üstünlüğüne yönelik bu tür çalışmalar yapılmış olsa da, Almanya ya da İtalya'daki gibi sistematik bir ırkçılık Türkiye'de var olmamıştı.¹³⁴

Cumhuriyet döneminde eski ümmet anlayışının yerini ulus almıştı. Artık çok sesliliğe yer yoktu. Çünkü çeşitlilik demek tehlike demektir. Yeni sistem bunu gerektiriyordu. Bu sistemde farklılıklar bir şekilde ortadan kaldırılmalıydı. Farklı olan, mevcut "ulus"a entegre olmalıydı. Bu yüzden Türkçe kullanımına çok önem veriliyor adeta Türk olabilmenin ilk şartı olarak öne sürülüyordu.

Özetle Kemalist ulusçuluk, hukuki ve etnik boyut arasında git-gel yaşamaktaydı. Organik ve teritoryal ulusçuluğu göz önüne aldığımızda Kemalist ulusçuluğun bu iki tipin harmanlamasıdır diyebiliriz. Anayasaya göre Türklük vatandaşlığa dayalı görünürken, dil konusunda özel hayata karışacak derecede baskı olmasında organik ulusçuluğu görebilmekteyiz. Örneğin 24 Ocak 1924 tarihli eczaneler hakkında çıkarılan kanunda, eczane açmak için "Türk olma" şartı getirilmişti.¹³⁵ Yani azınlıklar için bu hak kaldırılmış oluyordu. Yine 1930'larda birçok tıp doktorunun Türk ırkının özelliklerini belirlemeye çalışmaları devlet desteğiyle başlamıştı. Devlet bu yönde araştırmalar yaptırmış, enstitüler kurdurarak antropoloji öğrenimi görmek isteyenleri yurtdışına göndermiştir.¹³⁶ Kısacası yeni ulus-devlet kendine bir öteki oluşturmak zorundaydı. Türk olmayan diğer bütün kimlikler zararlı görülüyordu. Kürtler de başka farklı gruplar gibi ötekiydi. Bu yüzden devlet ile aralarında silahlı çatışma yaşanacaktı.

1.4.1. Tek Parti Döneminde Kürtlüğe Bakış

Kemalist ulusçuluk çeşitli politikalarla yeni bir toplum oluşturmaya çalışırken gerektiğinde askeri güç kullanmıştır. Cumhuriyet sonrası dönemde Kürtler, Çerkezler ve Lazlar nüfus açısından en büyük üç gruptu. Çerkezler ve Lazlar üst kimlik olarak Türklüğü benimsemekte zorluk çıkarmadıkları gibi alt kimliklerinde özel alanlarında kalarak devletin istediği şekilde adım atmışlardı. Kürtler ise savaş sonrası dönemde

¹³⁴ Ayhan Aktar, "Tek Parti Döneminde Irkçılık Meselesi", *Virgöl*, S. 87, Eylül 2005, s. 74.

¹³⁵ Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 234.

¹³⁶ Nazan Maksudyan, *Türklüğü Ölçmek*, İstanbul, Metis Yayınları, 2016, s. 93.

etnik haklarının tanınacağını düşünüyordu. Fakat önce saltanatın ardından hilafetin ilgası, Kürt aşiret ve dini liderlerini rahatsız etmişti. İslami referanslar Kürt toplumunda önemliydi. Saltanat ve hilafetin kaldırılması Kürtler ile yeni devletin bağına zayıflatmıştı.

Tek parti döneminde Kürtlere yeni ulusçuluk politikası çerçevesinde bakılıyordu. “Kürt” diye bir şey yoktu. Mesele güvenlik odaklıydı. Bu meseleyi çözmek için askeri güç dâhil her türlü yol denenecekti. Doğu illerinin “ıslahı” Kürt meselesinin bu dönemdeki adıydı. Bu illerin gerici, medeniyet yoksunu olduğu söyleniyordu.¹³⁷ Bu yüzden Kürtler ile ilgili çeşitli “ıslahat raporları ve iskân politikaları uygulanacaktı. Aynı zamanda birçok ayaklanma zor gücüyle bastırılacaktı.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında bu ayaklanmalar, raporlar ve politikalar kısaca anlatılacaktır. Böylece tek parti döneminde hem Kürtlere karşı uygulanan yöntemler hakkında bilgi sahibi olunacak, hem de çok partili hayat ile ilgili karşılaştırma olanağı doğacaktır.

1.4.2. Doğu Ayaklanmaları

Bu alt bölümde çalışmanın tarihsel bütünlüğü açısından Cumhuriyet sonrası gerçekleşmiş üç ayaklanmayı ele alacağız. Sadece üç olayın incelenmesinin sebebi hem esas çalışmanın 1945-1960 arası olması hem de genel olarak tarih çalışmalarında bu üç olayın ön planda olmasıdır.

Cumhuriyetin ilanında sonra Türkçü politikalar hız kazanmıştı. Ulus-devlet politikası Kürtlüğü inkâr ediyordu. Hilafet ve saltanatın kaldırılması dışında, Tevhid-i Tedrisat Kanunu yoluyla Kürt medreseleri pasifize edilmişti. Medreselerde Türkçe eğitim zorunlu olmuştu. Kürt halkı jandarma baskısından şikâyetçiydi. Bunların yanı sıra hayvan vergisi, yol vergisi gibi düzenlemeler huzursuzluk oluşturuyordu. Giderek Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Doğu milletvekilleri hayatında o bölgeye gitmemiş kişilerden oluştuğu için kimse kimseye derdini anlatamıyordu. Aşiret liderleri ise eski haklarından ve ayrıcalıklarından yoksun kalmıştı.

¹³⁷ Yıldız, a.g.e., s. 243.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki Kürt ideolojisi, bağımsızlıktan ziyade kültürel bir hareketti. Fakat Cumhuriyet sonrası atılan yeni adımlar, Kürtlerin iktidara karşı sertleşmesine sebep olacaktı. Çünkü yeni devletin politikası tek tip vatandaş yaratmaktı. 1924 Anayasası, Kürtlerin hukuki varlığını reddediyordu. 1930'lara gelindiğinde artık fiziki varlıkları da reddedilmeye başlanmıştı.¹³⁸

1.4.2.1. Şeyh Sait Ayaklanması

Şeyh Sait ayaklanması hakkında farklı tartışmalar vardır. Resmi görüş bu ayaklanmanın temelinde dini sebepler olduğunu söylemektedir. Bernard Lewis de ayaklanmayı Halifeliğin kaldırılması sonucu, dini sebeplerden kaynaklandığını söylemektedir.¹³⁹ Fakat Şark İstiklal Mahkemesinin Şeyh Sait için “Bağımsız Kürdistan” amacında olduğunu söylemesi bu görüş hakkında şüphe oluşturmaktadır.¹⁴⁰ Bazı tarihçiler ise ayaklanmayı etnik sebeplere dayandırmaktadır. Örneğin Mete Tunçay bu olayı dini görünüm altında bir Kürt milliyetçiliği hareketi olarak görmektedir.¹⁴¹

Olayın milliyetçi olmadığını savunanlar, ayaklanmanın bilinçli olmadığını, zamansız gerçekleştiğini savunmaktadır. Ayrıca ayaklanmaya bütün Kürt aşiretlerinin katılmadığı öne sürülmektedir. Urfa, Mardin, Siirt, Van, Ağrı ve Hakkâri illerinden isyana katılan olmamıştır. Son olarak ayaklanma sadece Sünni Kürtler ile sınırlı kalmıştır. Örneğin Alevi aşiretler destek olmadığı gibi hatta Elazığ yöresinde hükümete destek veren Kürtler olmuştur.¹⁴² Dolayısıyla ayaklanmanın milliyetçi değil, bölgesel bir kalkışma olarak savunulmaktadır. Bunların yanı sıra ayaklanmanın

¹³⁸ Mesut Yeğen, **Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaş'a Cumhuriyet ve Kürtler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 53.

¹³⁹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, İstanbul, Arkadaş Yayınları, 2015, s. 358.

¹⁴⁰ Oran, **Atatürk Milliyetçiliği**, s. 215.

¹⁴¹ Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, 3. bs., (1908-1925), Ankara, Bilgi Yayınevi, 1967, s. 367.

¹⁴² Mehmet Ali Aslan, verdiği röportajda Kürtlerin aralarında mezhep ayrılığının çok olduğunu söylemektedir. Örneğin kendi çocukluğunda Alevi oldukları için Dersim Olayları'nın anlatıldığını hiç duymadığını, onların İslam dışı kabul edildiğini dile getirmektedir. Bu yüzden Kürtlerin birlik olmalarının önünde birçok engel olduğunu vurgulamaktadır. **Mehmet Ali Aslan ile görüşme, 2 Mart 2016**, Mehmet Ali Aslan Ağrılı bir Kürt Bey'inin oğlu olarak 1936 yılında doğmuştur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan Aslan, 49'lar Olayı'nda bir süre sanıkların avukatlığını yapmıştır. Ardından Türkiye İşçi Partisi kurulduktan sonra partide yer almış ve o dönem ilk defa 1966 yılında “Kürt halkı” kavramını kendisinin çıkardığı “Yeni Akış” dergisinde kullanmıştır. Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlığı sonrasında kısa bir süre TİP'in başkanlığını da yürütmüştür.

sonuçlarının Halk Fırkasına yaradığı, bu yüzden isyanın bizzat dönemin hükümeti tarafında kışkırtıldığı yorumları da yapılmaktadır. Çünkü isyandan sonra Fethi Okyar gitmiş yerine daha sert olacak olan İnönü hükümeti gelmiştir. Cumhuriyet sonrası kurulan ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ise bu olay sonrası kapatılmıştı. Yine bu olay sonrasında İstiklal Mahkemeleri kurulmuş birçok Kürt aydını yargılanmıştı. Ardından Şark Islahat Planı uygulamaya konulmuş, Kürtler mecburu iskâna tabi tutulmuştu.¹⁴³

1.4.2.2. Ağrı Ayaklanmaları

Ağrı ayaklanmaları 1926'dan 1930 yılına kadar sürmüştü. Ayaklanmalar Şeyh Sait Olayı'ndan sonra Suriye ve Lübnan'a kaçan Kürt liderlerinin kurduğu Hoybun Örgütü öncülüğünde gerçekleşmişti. Hoybun örgütü 1927 yılında kurulmuş ve tek parti dönemi boyunca Kürt muhalefetinin merkezi olmuştu. Örgütün amacı bağımsız Kürt devleti kurmaktı. Kürdistan dışına en son Türk askeri atılıncaya kadar mücadele etmeyi hedefliyordu.¹⁴⁴ Örgütün merkezi Beyrut'ta yer alıyordu. Örgüt, 1928 tarihine kadar Avrupa ve ABD'de çeşitli toplantılar tertip etmişti. Bu toplantıların amacı kamuoyunu bilgilendirmektir. Hatta ayaklanmayı anlatmak için "Ağrı" isimli bir gazete çıkartmışlardı.

Ağrı Ayaklanmaları'na ilk olarak Ağrı taraflarında yaşayan ve Şeyh Sait Ayaklanması'na katılmayan Kürt aşiretleri katılmıştı. Bu aşiretler Şark Islahat Planı devreye girince fikir değiştirmişti. 1926 Mayıs'ında başlayan birinci Ağrı olayları bir ay kadar sürmüştü. Ayaklananlar hükümetin müdahalesi üzerine İran'a kaçmışlardı. Ayaklanmalar uzun yıllar devam etmişti. Zira bölgenin dağlık olması ve kişilerin İran'a kaçması süreci uzatıyordu. En son 1930'daki harekât ile ayaklanmalar bastırılmıştı. Harekâta binlerce asker ve onlarca uçak kullanılmıştı. Hem hükümet güçlerinden hem de ayaklananlardan birçok insan ölmüştü. Bazı bilgilere göre Zilan Deresi'nde 1550 Kürd'ün öldüğü söylenmektedir. Olayın bastırılmasından sonra 3.000 Kürd'ün daha öldürüldüğü ve 200 köyün yakıldığı açıklanmıştı.¹⁴⁵ Dış

¹⁴³ Ekinci, **Kürt Siyasal Hareketlerinin Analizi**, İstanbul, Sosyal Tarih Yayınları, 2011 s. 42-43.

¹⁴⁴ Rohat Alakom, **Xoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2011, s. 29.

¹⁴⁵ Devlet, 1931 yılında çıkardığı 1850 numaralı kanunla Erciş, Zilan ve Ağrı Dağı bölgelerindeki kolluk kuvvetleri ve bunlara yardım eden kişilere karşı cezai muafiyet getirmişti. Böylelikle Ağrı

kaynaklar hükümet tarafının 2000 kayıp verdiğini belirtmektedir. Bu harekâta Kürt beyleriyle aşiret liderleri beraber hareket etmemiş, her biri kendi amaçları için mücadele etmişti.¹⁴⁶

Ağrı ayaklanmaları hakkında yapılan yorumlara bakıldığında dini bir hareket olarak sayılamayacağı çünkü öncüleri arasında şeyhlerin veya tarikatların olmadığı söylenmektedir. İstekleri genel olarak devletin Kürtlere yönelik sürgün politikasından vazgeçilmesiydi.¹⁴⁷

1.4.2.3. Dersim Olayı

1930'lu yıllarda Dersim bölgesi coğrafi özellikleriyle ulaşımı zor bir bölgeydi. Zaten Osmanlı zamanında da bölgeyle olan irtibat azdı. Hatta devleti Tanzimat sonrasında bölgeye nüfuz edebilmek için asker almaya çalışmış fakat çok başarılı olamamıştır. Bölgede sürekli ağa ve şeyhlerin iktidar mücadelesi yaşanıyordu. Cumhuriyet sonrası dönemde bölgede yer alan Alevi aşiretler hükümeti rahatsız ediyordu. Nedeni bölge hakkındaki devlet raporlarından anlaşılmaktadır. Raporlarda genel olarak Dersim'in gittikçe Kürtleştiği, Cumhuriyet için tehlike arz ettiği belirtiliyordu. Bölgeye gönderilen Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey, hazırladığı raporda "400 seneden beri Dersim'e hükümetin giremediğini ve otorite kuramadığından bahsediyordu."¹⁴⁸

Devlet, Dersim bölgesine girebilmek için demiryolu ve köprü çalışmalarına başlamıştı. Bu çalışma harekâtın maddi altyapı boyutuydu. Toplumsal boyut olarak 1934 iskân yasaları çıkarılmıştı. Ardından 1935 yılında Tunceli Kanunu çıkarılmış, 1936'da bu bölgeyi içine alan 4. Umumi Müfettişlik kurulmuştu. Meclisten kolayca geçen Tunceli Kanunu¹⁴⁹ 38 maddeden oluşuyordu. Bu kanunla Dersim'e Korgeneral

ayaklanmaları sırasında işlenen suçlara karşı soruşturma açılmıyordu. Getirilen kanunlarla müfettişlere hukuki dokunulmazlık sağlanmaktaydı. Bkz. "İşyan Mıntıkasında İşlenen Ef'alın Suç Sayılmayacağına Dair Kanun", **Resmi Gazete**, 29 Temmuz 1931, S. 1859, s. 1.

¹⁴⁶ İkinci, **Kürt Siyasal Hareketlerinin Analizi**, s. 47.

¹⁴⁷ İhsan Nuri Paşa, **Ağrı Dağı İsyanı**, İstanbul, Med Yayınları, 1992, s. 20.

¹⁴⁸ Faik Bulut, **Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları**, İstanbul, Yön Yayınları, 1991, s. 219.

¹⁴⁹ Kanun Tunceli'ye ordu ile irtibatlı geniş yetkilere sahip bir kişi atıyordu. Bu kişi aynı zamanda 4. Umumi Müfettişliğin de başındaydı. Yetkileri arasında, belediyelerin başına kaymakamları getirme, hâkimlerin sahip olduğu hakları kullanma vardı. Verdiği tutuklama kararlarına karşı itiraza izin verilmediği gibi, hüküm verildikten sonra temyiz makamı da yoktu. Ayrıca gerektiğinde istediği kişi

bir vali atanmıştı. 1937 senesine gelindiğinde harekât hem karadan hem de havadan başlatılmıştı.

Harekât bittikten sonra Kürt aşiretleri yenilmişti. Ayaklanmanın lideri Seyit Rıza idam edilmişti. Bunun dışında iskân kanunu uyarınca Batı'ya sürgün başlatılmıştı. Dersim aşiretlerinin görece özerk olan yaşamlarına son verilmişti. Bazı yorumlara göre Dersim olayı, aşiretlere dayanan feodal nitelikli savunmacı bir hareket olduğu için milli bir hareket şeklinde değerlendirilmemesi gerektiğidir.¹⁵⁰

Sonuçta Cumhuriyet sonrası yeni devlet ulus-devlet politikası üzerine inşa ediliyordu. Coğrafi bütünleşme açısından ülkenin her yerinde merkezi otorite tesis edilmeliydi. Bu yüzden milli mücadele zamanında Kürtlerle olan zımnî anlaşma ortadan kalkmıştı. Devlet, yargısı ve askeriyle Doğu'ya nüfuz etmeye başlamıştı. Sonuçta kaçınılmaz olarak merkez ile Kürtler çatışma haline girmişti.

1.4.3. Tek Parti Döneminde Doğu Raporları

Devlet, 1925 Şeyh Said Ayaklanması'ndan sonra Kürt meselesine dair çeşitli raporlar hazırlamaya başlamıştı. Örneğin dönemin Çankırı milletvekili ve Maliye Bakanı Mustafa Abdülhalik Renda'nın hazırladığı raporda, Şeyh Said ayaklanmasının din perdesi altında milliyetçi bir ayaklanma olduğu yazılıyordu. Raporda, "bölgedeki aşiret liderlerinin gücünün hala yüksek olduğu, sıkıyönetim olması gerektiği ve iskân politikasına ihtiyaç duyulduğu belirtiliyordu.¹⁵¹ Aynı raporda demiryolunun Elazığ, Muş ve Diyarbakır'a en kısa sürede ulaşması gerektiğinden ve bölgede nüfus sayımı yapılması lazım geldiğinden bahsediliyordu.¹⁵² Aynı dönemin İçişleri Bakanı Mehmet Cemil Uybadın da bir Doğu raporu hazırlamıştı. Raporunda "Doğu'nun umumi müfettişliğinin idaresi altında

ya da kişileri bir yerden diğerine nakil edebiliyordu. Bkz. "Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun", **Resmi Gazete**, Sayı: 3195, 2 Ocak 1936, s. 5892.

¹⁵⁰ İkinci, **Kürt Siyasal Hareketlerinin Analizi**, s. 52.

¹⁵¹ Mehmet Bayrak, **Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri**, Ankara, Özge Yayınları, 2013, s. 455-467.

¹⁵² Hüseyin Yayman, **Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası**, Ankara, SETA Yayınları, 2011, s. 68-70.

olması gerektiğinden ve Türkleştirme politikalarının uygulanması lazım geldiğinden” bahsediyordu. Aynı zamanda iskân politikasının gerekli olduğunu şu şekildeydi.¹⁵³

Başbakanlık, 8 Eylül 1925 tarihli karar ile bütün raporları bir araya getirmek için “Şark Islahat Encümeni” adı altında bir kurul oluşturmuştu. Kurulda dönemin İçişleri Bakanı Cemil Uybadın, Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, Çankırı milletvekili Abdülhalik Renda ve Genelkurmay İkinci Başkanı Kazım Orbay bulunuyordu. Kurul yapılması gerekenleri sıralamıştı. Ortaya çıkan rapora göre Kürt meselesine bakış açısı asayiş odaklıydı. Alınacak önlemler şöyleydi:¹⁵⁴

- Sıkıyönetim ne kadar gerekiyorsa uygulanmalı.
- Ülke beş umumi müfettişlik bölgesine ayrılmalı.
- Sivil ve askeri mahkemelerde yerli hâkim çalışmamalı.
- Kafkasya’dan ve Balkanlardan gelecek Türkler ve Arnavutlar, Doğu illerine yerleştirilmeli.
- Gürcü ve Lazlar bölgeye yerleştirilerek masrafları devlet tarafından karşılanmalı.
- Ermenilerin boşalttığı topraklara Türk göçmenler yerleştirilmeli ve bölgede yaşayan Kürtler Batı’ya gönderilmeli.
- Kürt ayaklanmasını yönetenler ile birlikte bu kişilerin yakınları ve destek verenler Batı’ya sürülmeli.
- Ayaklanmada hükümete yardımcı olanlar yerlerinde kalmalı.
- Sınırlarda askeri güç arttırılmalı ve Kürtlerin üzerinde veya evinde hiçbir şekilde silah bulunmamalı. Bulunduranlar sıkıyönetim mahkemesine sevk edilmeli.
- Doğudaki devlet kademelerinin hiçbirinde Kürt kökenli personel çalıştırılmamalı.
- Okulda, çarşıda, pazarda bütün kamu merkezlerinde Türkçe dışında hiçbir dil konuşulmamalı.

¹⁵³ Bayrak, **Açık-Gizli/Resmi-Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri**, Ankara, Özge Yayınları, 1994, s. 257.

¹⁵⁴ Bayrak, **Kürtlere Vurulan Kelepçe Şark Islahat Planı**, Ankara, Özge Yayınları, 2013, s. 35-39.

- Bölgede kız okulları aracılığıyla kadınların Türkçe konuşmaları sağlanmalı.
- Görkemli hükümet binaları ve jandarma karakolları yapılmalı.
- Askeri sevkiyata uygun yollar inşa edilmeli. Trenlerin Doğu'ya mümkün olduğunca az zamanda varması sağlanmalı.
- Askere alınan Kürt gençleri silahsız hizmetlerde bulundurulmalı.
- Yabancı bir kişi ya da kurum, hükümet izini olmaksızın bölgeye sokulmamalı.

1935 yılında İsmet İnönü bir başka Doğu raporu hazırlamıştı. O dönem Başbakan olan İnönü, Atatürk'ün emriyle Doğu, Güneydoğu ve Karadeniz illerini gezmişti. Raporunda, Doğu'nun masrafının ve müdafaasının ülkeye yük olduğunu buna karşın bölgenin hazineye katkısının çok az olduğunu söylüyordu. Raporla genel olarak verilen görüş ve tavsiyeler şu şekildeydi:¹⁵⁵

- Askerin kıyafetinin pejmürde olması devletin Doğu'daki temsilini küçük düşürmektedir.
- Diyarbakır güçlü bir Türklük merkezi olmalıdır.
- Mardin'de yaşayan Arap halkı kendimize yakın tutulursa sınırdan gelecek Kürt saldırılarına karşı yanımızda olacaktır.
- Siirt Türklüğe hevesli bir şehirdir. Halkın içine girilir ve onlara seyyar doktor ile su getirilirse devletin yanında olacaklardır.
- Bitlis ili güçlü bir Türk yuvası ve kalesi olarak tutulmalıdır. Bunun için orta mektebin kuvvetli tutulması, çarşının imar edilmesi, tren yolunun buradan geçirilip işçiliğinin yerli kişilere verilmesi ve bazı memurlukların Bitlislilere verilmesin faydalı olacaktır. Ayrıca İnönü, yapılacak ufak bir sanayi merkezinin Bitlis üzerindeki etkisini büyük olacağı kanaatindeydi.
- Erzurum, devlet kuvvetiyle sağlam bir Türk merkezi olmalıydı. Aynı şekilde Erzincan da önemliydi. Zira Erzincan Kürt merkezi olursa

¹⁵⁵ Gülçiçek Günel Tekin, **Beyaz Soykırım**, İstanbul, Belge Yayınları, 2012, s. 231-245.

“Kürdistan kurulabilir” diye düşünülüyordu. Çünkü Dersim halkının buraya göç ettiği bilgisi veriliyordu.

- Dersim ıslah edilmeliydi. Valiliğin bir kolordu karargâhı gibi düzenlenmesi gerektiği ve 1935-1936 yıllarında Dersim’in yolları ve karakollarının yapılması lazım geldiği söyleniyordu.
- Van, Muş ve Elazığ ovaları boş olduğu için buralarda kuvvetli Türk kütleleri oluşturulmalıdır.

İnönü’nün hazırladığı rapordan sonra Doğu’ya Birinci Umumi Müfettiş olarak Zeynel Abidin Özmen¹⁵⁶ atanmıştı. Özmen bu görevde 1943 yılına kadar kalmıştı. Bölgede araştırma yaptıktan sonra kendisi de bir Doğu raporu kaleme almıştı. Raporunda bölgede yaşanan Şeyh Sait ve Ağrı olaylarının Kürtlük bilincini arttırdığını söyleyen Özmen, bölgede yaşayan bir milyon Kürt halkının asimile edilmesi gerektiğini açıkça söylüyordu. Bunun için bazı tavsiyeler sıralamıştı:¹⁵⁷

- Van Gölü çevresi, Muş Ovası, Bulanık ve Malazgirt ilçeleri Türklerle doldurulmalı.
- Türklüğü aşılacak öğretmenler görevlendirilmeli.
- Veteriner ve Ziraatçılar köylere gidip Türkçe propaganda yapmalı.
- Kürt kızını ile evlenecek Türklere arazi verilmeli.
- Doktorlar muayene ve tedavi ücreti almamalı.
- Bütün devlet dairelerinde memur ve hizmetliler Türkçe konuşmalı. Türkçe bilmeyen köylü tercüman getirmeli. Yapılacak böyle bir zorluk onu Türkçe öğrenmeye itecekti.
- Halkevlerine önem verilerek okuma odalarında ajans ve gazete okutturulmalı.
- Emniyet ve asayiş için bölgeye yollar yapılmalı.
- Askere alınan Kürt gençleri amale işlerinde çalıştırılmalı.

¹⁵⁶ 1890 doğumlu Abidin Özmen Mülkiye mezunudur. Çeşitli yerlerde kaymakamlık yaptıktan sonra Bitlis, Muş, Antalya ve Bursa valilikleri yapmıştır. Temmuz 1934-Haziran 1935 arası Milli Eğitim Bakanlığı görevini yürüten Özmen, aynı yıl Birinci Umumi Müfettişi olarak atanmıştır. Bkz. Birinci Genel Müfettişlik, **Güneydoğu Birinci Müfettişlik Bölgesi**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 93.

¹⁵⁷ Ercan Çağlayan, **Cumhuriyet’in Diyarbakır’da Kimlik İnşası (1923-1950)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 96-97.

Son olarak 1936 yılında dönemin Ekonomi Bakanı Celal Bayar'ın İsmet İnönü'ye verdiği “şark raporu” vardır. Bayar, Mustafa Kemal'in özel ricası üzerine bölgeyi gezmişti.¹⁵⁸ Raporda özetle, Doğu illerinin devletin hâkimiyeti altında olmadığından bahsetmekte, bunun için ordu ve jandarma gücünün kullanılması gerektiğinden ve Kürt vatandaşlarının eğitim ve memurluk gibi işlerinin bir sisteme bağlanmasının faydalı olacağını belirtmekteydi. Bunun yanında köylüyü toprak sahibi yapmanın onu hükümete bağlayacağından bahsediyordu.¹⁵⁹

Bütün bu raporlardan anlaşılan temel politika, Kürt meselesine sadece asayiş odaklı bakılmasıdır. Devlet hiçbir şekilde Kürtlere güvenmemektedir. Tek amaç, Kürt halkını Türkleştirmektir. Bölgenin geri durumda olmasını kullanmak isteyen hükümetler, yatırım ve yardımları göstermelik ve halkı yanlarına çekmek için yapmaktaydılar.

1.4.3.1. İskân Politikası

Cumhuriyetin ilk yıllarında hazırlanan “Doğu raporlarında” göze çarpan önerilerden biri iskân politikasıydı. Devlet, Kürtlerin yaşadığı iller üzerinde tam hâkimiyet kurmak istiyordu. Bunun için askeri güçle birlikte, demografik yapıyı da değiştirmek istiyordu. Özellikle Ermenilerden kalan topraklara Türkleri yerleştiriyordu. Muş, Bitlis ve Van bu konuda başta gelen illerdi.

Şeyh Sait Ayaklanması'ndan sonra Kürtlere dönük ilk iskân kanunu 19 Haziran 1927'de çıkarılan 1097 sayılı “Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun”du.¹⁶⁰ Kanun ile özellikle Van Gölü havzasında yaşayan Kürt aşiretleri Batı'ya gönderilmiş, yerine Kafkas, İran ve Azerbaycan Türkleri getirilmişti.¹⁶¹

¹⁵⁸ Ahmet İlyas, “Tek Parti Döneminde Aşiretleri Kontrol Altına Almak İçin Çıkarılan Kanun ve Hazırlanan Raporlar”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 28, Güz 2014, s. 342.

¹⁵⁹ Bayrak, *Kürdoloji Belgeleri II*, Ankara, Özge Yayınları, 2004, s. 415-418.

¹⁶⁰ “Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun”, *Resmi Gazete*, Sayı: 624, 4 Temmuz 1927, s. 2804.

¹⁶¹ Çağlayan, *Kemalist Ulus-Devletin İnşası*, İstanbul, Açılım Kitap, 2018, s. 157.

14 Haziran 1934 tarihinde çıkarılan elli iki maddelik “2510 Sayılı İskân Kanunu” iskân politikası bakımından en kapsamlı kanundu.¹⁶² Kanunda Türk terimi açıkça kullanılıyordu. Kanun ile Türkiye’nin toplumsal yapısı ırk temeline dayandırılmak isteniyordu. Kanunun. 1. maddesi: “Türkiye’de Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus, oturuş ve yayılışının bu kanuna uygun olarak, icra vekillerince yapılacak bir programa göre düzeltilmesi Dâhiliye Vekilliğine verilmiştir” diyordu.¹⁶³ 2. maddesi: “Dâhiliye Vekilliğince yapılp İcra Vekilleri heyetince tasdik olunacak haritaya göre Türkiye, iskân bakımından üç nevi mntıkaya ayrılır” diyordu.¹⁶⁴ Bunlar; i)“Türk kültürlü nüfusunun tekâsüfü istenilen yerler”; ii) “Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerler”; iii) “Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebeplerle boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdi.”¹⁶⁵ Bu maddeye göre yerleşmeye yasaklanan bölgeler ve boşaltılacak topraklar olduğu söyleniyordu. Bunun için Türkiye toprakları üç tip yerleşim bölgesine ayrılıyordu. Türk kültürüne bağlı olmayanlar yani anadili Türkçe olmayanlar 2 numaralı mntıkada oturmaya zorlanıyordu. Bu bölgelerde Türkiye’nin Batı bölgeleri kastediliyordu. Kanunun 1. maddesi ise açıkça temel alınan esasın “Türk kültürüne” bağlılık olduğunu belirtmekteydi. Kanuna göre devlet, Kürtlere karşı nüfus planlaması düşünüyordu. Yani Kürtlerin, Türk yoğunluklu bölgeler içine dağıtılarak o kültür içinde eritilmesi ve tersi olarak Türklerin, Kürt nüfusun yoğun olduğu yerlere taşınması ile Türk kültürünün yayılması amaçlanıyordu. Bu politika “asimilasyon” kapsamının içerisine girmektedir. Aslında Türklerin yayılması istenen yerler asırlardır Kürtlerin yaşadığı topraklardı.

Kanunun 7. maddesinin b bendi şu şekildeydi: “*Türk ırkından olmayanlar, hükümetten yardım istemeseler bile, hükümetin göstereceği yerde yurt tutmağa ve hükümetin izni olmadıkça buralarda kalmağa mecburdurlar. İzinsiz başka yere gidenler ilk defasında yerlerine çevrilirler. Tekerrürü halinde icra vekilleri heyeti*

¹⁶² “İskân Kanunu”, **Resmi Gazete**, 21 Haziran 1934, Sayı: 2733, s. 4003.

¹⁶³ A.e.,

¹⁶⁴ A.e.,

¹⁶⁵ A.e.,

kararı ile vatandaşlıktan düşürülürler".¹⁶⁶ Buradaki "Türk ırkı" vurgusu doğrudan Kürtleri hedef almaktaydı.¹⁶⁷

Kanunun 11. maddesinin a bendi şöyleydi: "*Anadili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır*" diyordu.¹⁶⁸ Yani Kürtlerin yeniden köy, mahalle, işçi ve sanat sanatçı kümesi kurması engellenmekteydi. Kürtler sürgüne gitse bile, bir arada olmaları yasaklanıyordu. Maddenin b bendi; "*Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçeden başka dil konuşanlar hakkında harsi, askeri, siyasi, içtimai ve inzibati sebeplerle, İcra Vekilleri Heyeti kararı ile Dâhiliye Vekili lüzumlu görülen tedbirleri almağa mecburdur. Toptan olmamak şartı ile başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan iskat etmek de bu tedbirler içindedir*" demektedir.¹⁶⁹ Son olarak aynı maddenin c bendi; "*Kasabalarda ve şehirlerde yerleşen ecnebilerin tutarı belediye sınırı içindeki bütün nüfus tutarının yüzde onunu geçemez ve ayrı mahalle kuramazlar*" diyordu.¹⁷⁰ Böylece azınlığın çoğunluk içerisinde erimesi bekleniyordu.

Kanunun 12. maddesinin a bendi şu şekildeydi: "*Yeniden hiç bir aşiretin veya göçebenin sokulmasına, Türk kültürüne bağlı olmayan hiç bir ferdin yeniden yerleşmesine ve bu mıntıkların eski yerlilerinden olsa bile Türk kültürüne bağlı olmayan hiç bir kimsenin avdet etmesine izin verilemez*" derken, aynı maddenin b bendi; "*bu mıntıklarda soyca Türk olup dilini unutmuş veya ihmâl etmiş bulunan köyler ve aşiretler efradı, ahalisi Türk kültürüne bağlı köyler ile nahiye, kaza ve vilayet merkezleri civarına yerleştirilirler*" diyordu.¹⁷¹ Yani Kürtlerden boşalan topraklara Türk kültürüne bağlı olmayan kimsenin yerleştirilmeyeceği söyleniyordu.

Kanunun 13. maddesinin 3. fıkrasına göre; "*Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretiyle köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde*

¹⁶⁶ "İskân Kanunu", **Resmi Gazete**, s. 4003-4004.

¹⁶⁷ Beşikçi, **Kürtlerin Mecburi İskânı**, İstanbul, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, 2013, s. 114.

¹⁶⁸ "İskân Kanunu", **Resmi Gazete**, s. 4004.

¹⁶⁹ "İskan Kanunu, **a.g.e.**, 4004.

¹⁷⁰ **A.e.**,

¹⁷¹ **A.e.**,

kasaba ve şehirlere iskânları mecburi” idi.¹⁷² Buradaki amaç, yine Kürtlerin, Türk kültürünü benimsemiş insanların içinde kendi kültürlerini unutmalarıydı.

Son olarak kanunun 26. maddesi; “3 numaralı mıntikalardan mecburi nakledilenler menkul mallarını birlikte götürebilirler. Bunların bıraktıkları gayrimenkullerin mülkiyeti tam olarak devlete geçer...” derken,¹⁷³ 29. maddenin b bendi, “1 ve 3 numaralı mıntikalardan 2 numaralı mıntıkaya naklolunan ve 2 numaralı mıntıkada 9, 10, ve 11. maddelere göre bir yerden başka bir yere nakledilenler on yıl sonra dahi İcra Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça başka yerlere gidip yurt tutamazlar” diyordu.¹⁷⁴ Yani sürgüne gidenlerin 10 yıl sonra bile başka yere gitmesine izin verilmiyordu. Bu madde aslında asimilasyon sürecinin devamlılığını göstermesi açısından önemlidir. Bütün bu ve buna benzer maddeler İskân Kanununun, Türkiye’de ırk temeline dayalı bir yerleşim düzenini amaçladığını gösteriyordu.

1.4.4. Umumi Müfettişlikler

Çalışmanın bu alt bölümünde, devletin özellikle doğu ve güneydoğu bölgesini kontrol etmek için kurduğu umumi müfettişliklerin tarihsel arkaplanı, görev ve yetkileri kısaca anlatılmaya çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti, merkezi otoritesini güçlendirmek ve çeşitli dönemlerde aşiret isyanlarını bastırmak amacıyla geçici olarak Anadolu’da Umumi Müfettişlikler kurmuştu. 18 Haziran 1913’te “Umumi Müfettişlik Kanunu”, 22 Haziran 1913’te ise “Umumi Müfettişlerin Görev ve Yetkilerini Belirleyen Talimatname” yayımlanmıştı.¹⁷⁵ Fakat bu düzenleme kısa süre sonra başlayan I. Dünya Savaşı sebebiyle uygulamaya geçememişti. Savaşın sonra Osmanlı Devleti, Doğu illerinde

¹⁷² “İskan Kanunu, **a.g.e.**, s. 4005.

¹⁷³ **A.e.**, s. 4006.

¹⁷⁴ **A.e.**, 9, 10, ve 11. maddelerde genel olarak aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliğinin kaldırıldığından ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerden bahsedilmekteydi. Bkz. İskân Kanunu”, **Resmi Gazete**, s. 4004.

¹⁷⁵ Engin Çağdaş Bulut, “Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler”, **CTAD**, S. 21, Bahar 2015, 2011, s. 85.

asayışı sağlamak amacıyla Erzurum, Van, Bitlis ve Erzincan'ı kapsayan "Müstahlise Müfettişi Umumiliği"ni kurmuştu.¹⁷⁶

28 Nisan 1920 tarihinde "Anadolu Olağanüstü Müfettişliği" kurulmuş kısa süre sonra 8 Mayıs 1920'de ise umumi müfettişlerin yetkileri açıklanmıştı. Söz konusu yetkilere göre umumi müfettiş, sıkıyönetim ilan etme ve kuvayi inzibatiye (halifelik ordusu) teşkil etme yetkisine sahipti. Bu müfettişlik İstanbul hükümeti tarafından 3 Kasım 1920'de kaldırmıştı.¹⁷⁷

Cumhuriyet sonrası ortaya çıkan Kürt ayaklanmaları, umumi müfettişlik konusunu tekrar gündeme getirmişti.¹⁷⁸ Sonunda hükümet 25 Haziran 1927 tarihinde 1164 sayılı kanun ile umumi müfettişlikleri kurmuştu.¹⁷⁹ Bu kanundan sonra 27 Kasım 1927 tarih ve 5858 sayılı kararnamenin 1. maddesi ile Bitlis, Diyarbakır, Hakkâri, Mardin, Siirt, Urfa, ve Van vilayetlerini içine alan umumi müfettişlik kurulmuştu.¹⁸⁰ Kurulan bu umumi müfettişliğin merkezi Diyarbakır'dı. Birinci Umumi Müfettişlik buydu. Daha sonra Erzurum, Elazığ, Edirne ve Adana merkezli olmak üzere başka umumi müfettişlikler kurulacaktı.¹⁸¹

1948'de umumi müfettişlikler ve bunlara bağlı iller şunlar idi:¹⁸² i) Birinci Umumi Müfettişlik: Diyarbakır, Urfa, Mardin, Siirt, Van, Hakkâri, Muş, Bitlis. ii) İkinci Umumi Müfettişlik: Çanakkale, Edirne, Tekirdağ, Kırklareli. iii) Üçüncü Umumi Müfettişlik: Ağrı, Kars, Erzurum, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Çoruh. iv) Dördüncü Umumi Müfettişlik: Tunceli, Bingöl, Elazığ, Erzincan. v) Beşinci Umumi Müfettişlik: Adana, İçel, Seyhan, Maraş, Hatay ve Gaziantep'tir.

¹⁷⁶ Bulut, **a.g.m.**, s. 85.

¹⁷⁷ Cemil Koçak, **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 34.

¹⁷⁸ Koçak, **a.g.e.**, s. 53

¹⁷⁹ "Umumi Müfettişliklerin Teşkiline Dair Kanun", **Resmi Gazete**, Sayı: 634, 16 Temmuz 1927, s. 2873.

¹⁸⁰ Mefahir Behlülgil, **İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemlerinde İllerimiz: 1299-1992**, İstanbul, BDS Yayınları, 1992, s. 170. Aynı zamanda bkz. "5858 Sayılı Ceridede Münderiç Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair 1164 Numaralı Kanun Mucibince Tanzim Olunan Umumi Müfettişlik Vazife ve Selahiyyetlerine Dair Talimatnamenin Mer'ıyyet-i Va'zı Hakkında Karar", **Resmi Gazete**, Sayı: 753, 5 Aralık 1927, s. 4447.

¹⁸¹ Behlülgil, **a.g.e.**, 170.

¹⁸² Koçak, **a.g.e.**, s. 273.

Umumi müfettişler, İçişleri Bakanlığı tarafından doğrudan atanıyordu. Bölgelerindeki güvenlik, eğitim, sağlık, ulaşım, yerleşme ve konut gibi birçok konuda yetki sahibiydiler. Mete Tunçay'a göre umumi müfettişlikler, 23 Ekim 1927'de sona eren sıkıyönetimin yerine kurulmuştu.¹⁸³ “Umumi Müfettişlik Kuruluşuna Dair Kanun”, umumi müfettişlikler kurma ve kaldırma yetkisini hükümete vermişti. Hükümet bu kanuna dayanarak, istediği zamanda ve yerde umumi müfettişlik kurabiliyor ve umumi müfettişe olağanüstü yetkiler verebiliyordu.¹⁸⁴

Mete Tunçay'a göre Umumi Müfettişlikler, Tahrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra başka bir alternatif arayışının sonucu oldu.¹⁸⁵ İsmail Beşikçi'nin belirttiği üzere Türkiye, Tahrir-i Sükûn Kanunu ve uygulamalarını düşünürsek 1923-1949 yılları arası genel müfettişlik ile yönetilmiştir. Böylece devlet merkezi gücünü, sıkıyönetim haricinde de muhafaza edebilecekti. Çok partili hayata geçişle birlikte bu kurumla ilgili tartışmalar artacaktır.¹⁸⁶ Bugün Umumi müfettişlikler hakkındaki suçlamalar ve soruşturmalar somutlaştırılmamaktadır. Çünkü bu konuda Adalet Bakanlığı'nın gerekli arşiv belgelerine ulaşmak mümkün gözükmemektedir.

1.4.4.1. Umumi Müfettişlerin Yetki ve Görevleri

Umumi müfettişlere dair son düzenleme, 28 Şubat 1945 tarih ve 2222 sayılı “Genel Müfettişlikler Görev ve Yetkilerine dair Bakanlar Kurulu Talimatnamesi”dir.¹⁸⁷ Buna göre müfettişler, bölgelerinde hükümetin vekili ve bütün bakanların temsilcisi oluyordu. Bütün kamu çalışanlarını denetleme ve görevden uzaklaştırma hakkına sahiplerdi. Bütün memurlara takdirname ve ihtar cezaları vermeye yetkiliydiler. Sorumlu oldukları bölgelerde güvenlik açısından sakıncalı gördüğü bir davayı başka bir yere nakil edebiliyordu. Bölgelerindeki iktisadi,

¹⁸³ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, Ankara, Yurt Yayınları, 1981, s. 179.

¹⁸⁴ Beşikçi, *Kürt Toplumu Üzerine*, İstanbul, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, 2014, s. 29.

¹⁸⁵ Tahrir-i Sükûn Kanunu, Şeyh Sait Ayaklanması sonra 4 Mart 1925 tarihinde kabul edilmişti. Kanun iki sene geçerliydi. Amaç, ülkedeki emniyet ve asayişini sağlamaktı. Kanunla birlikte İstiklal Mahkemeleri kurulmuştu. Suçlu görülenler bu mahkemelerde yargılanmıştı. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 4 Mart 1925, Devre:2, Cilt:15, İçtima:3, s. 132.

¹⁸⁶ Beşikçi, *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s. 62.

¹⁸⁷ **Resmî Gazete**, “Genel Müfettişlikler Görev ve Yetkilerine Dair Talimatname”, Sayı: 5950, 8 Mart 1945, s. 8369.

kültürel ve sosyal çalışmaları takip ederek, bu işlerle ilgili hizmetlerin görüşülmesi için bölgelerindeki valileri toplantıya çağırabiliyorlardı. Ayrıca bölgelerinden ayrılacak veya oraya gelecek göçmenlerin iskânı ve çiftçilerin topraklandırılması hususunda valilere talimat verebiliyorlardı. Yine bölgelerindeki olağanüstü hallerde ve seferberlikte, ilgili kanun ve tüzüklerin uygulanmasını bizzat takip edip yerine getirmişlerdir.¹⁸⁸

Umumi müfettişler, polis ve jandarmayı emirleri altına alabiliyordu. Kendilerince kamu düzenini tehdit eden durumlarda kolluk kuvvetlerinden veya en yakın ordu komutanlıklarından yardım isteyebiliyor, istedikleri zaman jandarma ve polis kuvvetlerini başka bir yere nakledebiliyordu. Bunların yanında kıyılarda ve sınırdaki güvenlik işleriyle ilgili gerekli tedbirleri almaya yetkiliydiler.¹⁸⁹ Kısacası umumi müfettişler, bölgeleri içinde hükümet politikalarının icra makamı haline gelmişti.

¹⁸⁸ **Resmi Gazete**, “Genel Müfettişlikler Görev ve Yetkilerine Dair Talimatname,” s. 8369-8370.

¹⁸⁹ Bulut, **a.g.m.**, s. 90-91.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE DOĞU VE DEVLET YATIRIMLARI (1945-1960)

2.1. Çok Partili Dönemde Değişen Doğu Politikası

Cumhuriyet Halk Partisi hükümetleri tek parti döneminde Doğu'dan sürgün edilmiş ailelere yönelik bazı düzenlemeler yapmıştı. Zorunlu göçe tabi bu aileler gittikleri yerlerde çeşitli sıkıntılar çekiyordu. Kürtlerin yaşadığı toplumsal travmalar bir yana, malları ellerinden alınmış olduğu için fakirlik de çekiyorlardı. Fakat diğer yandan bu kişilerde ötekileştirilmeleri nedeniyle refleks olarak Kürtlük bilinci oluşmaya başlamıştı.

1947 yılında, 1934 yılına ait İskân Kanunu değiştirilmişti. 5098 sayılı kanun ile önceden başka yere yerleştirilen kişilerin, o yerde oturma zorunluluğu ortadan kalkmıştı. Böylece binlerce kişi Doğu'daki topraklarına geri dönmüştü. İskân Kanunu'nun ülkeyi üç mıntıkeye ayıran maddesi kaldırılmıştı.¹ Ardından 1948 yılında çıkarılan 5227 sayılı kanun² ile sürgün edilmiş kimselerin eski topraklarına dönmeleri halinde, muhtaç durumda olanlara Batıda verilen iskân haklarının aynısının tanınmasına karar verilmişti. Dolayısıyla birçok Kürt topraklarına geri dönmüştü. Demokrat Parti iktidara geldikten sonra bir adım daha atılmış, 09.08.1951 tarih ve 5826 sayılı yasa ile devlete geçmiş olan gayrimenkuller eski sahiplerine geri verilmişti.³ Devlet, attığı bu adımlarla tek parti dönemindeki sürgün politikasından vazgeçmiş görünüyordu. Kürtler açısından bu kanunun kaldırılması çok önemliydi.

¹ “İskân Kanununun bazı maddelerinin kaldırılmasına, değiştirilmesine ve bu kanuna yeniden bazı maddeler ve fıkralar ilavesine dair kanun”, **Resmi Gazete**, 24 Haziran 1947, Sayı: 6640, s. 2-3.

² “İskân Kanununun bazı maddelerinin kaldırılmasına, değiştirilmesine ve bu kanuna yeniden bazı madde ve fıkralar eklenmesine dair olan 5098 sayılı kanunun geçici ikinci maddesinin bir numaralı bendinin değiştirilmesine ve bu maddeye bazı hükümler eklenmesine dair kanun”, **Resmi Gazete**, 6 Temmuz 1948, Sayı: 6950, s. 1.

³ “İskân Kanununun tadil eden 5098 sayılı Kanunun 12. Maddesinin değiştirilmesi ve yasaklığı kaldırılan yerlerle 5227 sayılı Kanunun 1. Maddesinin 4. Bendinde zikredilen idareten boşaltılmış bölgelerde köyler teşkili ve halkının yerleştirilmesi hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 9 Ağustos 1951, S. 7880, s. 1.

Türkiye’de 1938’den sonra Kürt ayaklanmaları son bulmuştu. Böyle olmasının nedeni, Kürtlerin artık gücünün ve stratejisinin kalmamasıydı. Devlet ise Kürt sorununun bittiğini düşünüyordu. Mesele adeta sessizliğe gömülmüştü.⁴

Tarık Ziya Ekinci, bu dönemin çocukluğuna denk geldiğini mesela “Diyarbakır’ın bir Türk şehri” olarak bilindiğini söylemektedir. Onlara göre şehirliler Türkçe, köylüler Kürtçe konuşmaktaydı.⁵ Mehmet Ali Aslan bu konuda “zaten 1945 öncesi Türkiye’de Kürt köylülerinin Türkçe bilmediğini” söylemektedir. Kendilerinin zaman zaman köylülere rehberlik yaptığını zira şehre gittiklerinde çok zorluk çektiklerini söylemektedir. Çünkü bu konuda “şehir esnafının çok acımasız olduğunu, Kürt köylüleriyle dillerinden ötürü dalga geçtiğini, mallarını pahalıya verdiklerini” söylemektedir. Yine Aslan, “1945 sonrası çok partili hayatla birlikte Kürtçe konuşma yasağının belki kendiliğinden kalktığını fakat hala zihinlerde Kürt kimliğini inkârın değişmediğini” vurgulamaktadır.⁶

Dersim Olayı ile birlikte Türkiye’nin Batısı ile Doğusunun coğrafi bütünleşmesi gerçekleşmişti. Fakat ekonomik bütünleşmesi henüz zayıftı. Zira Cumhuriyetten sonra 15 yıl boyunca Doğu’ya sadece güvenlik açısından yaklaşmış, yatırım pek yapılmamıştı.⁷ Devlet, çok partili hayatla birlikte bu konuya eğilmeye başlayacaktı. Artık Kürt meselesine güvenlik yerine iktisadi bir sorun olarak bakılıyordu. Bu bakışın adı “bölgesel geri kalmışlık” idi.

Devlet, Doğu’nun birçok yönden geri olduğunun farkındaydı. Fakat nihai amaç bölge halkına demokratik hak ve özgürlükler tanımaktan ziyade, ülkenin o bölgesiyle ekonomik ve kültürel bütünlüğü tamamlamaktı. Tek parti zamanında askeri yolla sindirilen Kürtler, baskı politikalarının gevşetilmesiyle hâkim kültüre çekilmek isteniyordu. Nitekim 1947 yılında Maliye Müfettişi Burhan Ulutan’ın Doğu için hazırladığı rapor aslında devletin Kürtlere yönelik bakış açısının ne derece

⁴ Mehmet Ali Aslan ile yapılan görüşme, İstanbul, 2 Mart 2016

⁵ Tarık Ziya Ekinci ile yapılan görüşme, İstanbul, 17 Şubat 2016. Tarık Ziya Ekinci 1925 Lice doğumludur. Mesleği doktorluk olan Ekinci, DP’nin Lice teşkilatının kurulmasında çalışmıştır. TİP kurulduktan sonra bu partiye katılmış, 1965-1969 yılları arasında aynı partiden Diyarbakır milletvekilliği yapmıştır.

⁶ Mehmet Ali Aslan, a.g.g.,

⁷ “Devlet Politikası Revizyon İstiyor”, *Nokta*, S. 6, Şubat 1989, s. 15

değiştirdiğini gösteriyordu. Ulutan'ın "Cenub Şark Anadolu Hakkında Bazı Notlar" isimli raporunda bölge hakkında tespitleri yer almaktadır. Raporda genel olarak ülkenin bu bölgesinde yaşayanların oldukça fakir olduğunu, dağınık aşiretlerin yer aldığını dolayısıyla bölgeye askeri güçten ziyade halk ile dostane ilişkiler kurup yaklaşmak gerektiğini söylüyordu. Aynı zamanda ağalarla iyi ilişkiler kurulması gerektiğini dile getiren Ulutan, illerde doğru dürüst mahkeme, yol, okul, hastane ve tarım olmadığından bahsediyordu. Bölgeye bütçeden para ayırarak köylünün kalkındırılması lazım geldiğini, ancak bu şekilde buradaki halkın aramıza karışıp, kendilerine bağlanacağını ekliyordu.⁸ Fakat Ulutan'ın bu raporu kimlik bazında olmayan bir anlayış içeriyordu.

Çok partili döneme geçildiği yıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin altyapıları ve ekonomisi kötü durumdaydı. Karayolu eksikliği başta gelen sorundu. Tek parti zamanında yapılan demiryolları Batı'ya ulaşımın en büyük yoluydu. Erzurum ve Kars'a ulaşan demiryolu sayesinde bölgede hayvancılık yapılabilirdi. Burada elde edilen ürünler demiryoluyla ülkenin diğer kısımlarına satılıyordu. Tarımda ise ilkel yöntemler devam ediyordu.⁹

Sanayi sektörü Doğu'da en az gelişmiş alandı. Zamanında devletin kurmuş olduğu maden ve dokuma işletmeleri dışında fazla bir şey yoktu.¹⁰ Sadece küçük yerel imalathaneler vardı. Bunun nedeni bölgenin ulaşım, enerji gibi temel ihtiyaçlar konusunda sıkıntı çekmesiydi. Özel teşebbüs ise yatırımdan kaçınıyordu zira bölgede altyapı eksikliğinin yanında vasıflı işgücü de yoktu. Bölge halkı fakir, kentleşme zayıftı.

Çok partili dönemde, Doğu'nun Batı ile tamamlanamayan ekonomik bütünleşmesi için çeşitli politikalar uygulanmaya başlanmıştı. Ulaşım, sanayi ve tarım başlıca alanlardı. Böylelikle bir yandan Doğu'nun ürünü ve madeni Batı'ya

⁸ Cemil Ertem, "Kürt Açılımlarının Önünü Bir Maliye Müfettişi Açmıştı", **Yeni Aktüel**, S. 204, Temmuz 2009, s. 78-79.

⁹ **Naci Kutlay ile yapılan görüşme, 29 Mart 2017**, 1931 Ağrı doğumlu olan Kutlay, tıp fakültesi mezunudur. 1959'da doktor iken 49'lar Olayı'nda tutuklanmıştır. 1960'lı yıllarda TİP içerisinde aktif olarak çalışmıştır.

¹⁰ Bölgede yer alan başlıca işletmeler Tekel'in Malatya ve Bitlis'te yer alan sigara fabrikası, Diyarbakır'daki alkol fabrikası, yine Malatya'daki dokuma ve Elazığ'daki bakır-krom madenleri idi.

taşınırken, diğer yandan Batı'nın sanayi malları Doğu'ya akacaktı. Sonuçta iç pazar genişleyecek ve Doğu bölgesi ulusal pazara dâhil olacaktı.¹¹

1945 sonrası Doğu'nun mecliste gündeme gelmesi sadece ekonomik beklentiler içeriyordu. Herhangi bir şekilde Kürt nüfusun siyasi varlığını tanımak ve onlara kültürel haklar vermek gibi bir hamle ya da düşünce mevcut değildi. Örneğin 1946 yılında CHP Erzurum milletvekili Salim Altuğ'un mecliste dile getirdiği şu sözler buna örnektir:

“Doğu bir endüstri konusudur. Yer yer mebzul miktarda kömür, şelâle gibi enerji kaynakları, pamuk, yün, deri, et gibi iptidai maddeleriyle Doğu, Cumhuriyetin başarılı hamlelerini beklemektedir. Vücuda getirilecek bir et sanayinin bile getireceği nimetlerini ve memleket şümul faydalarını izaha lüzum görmüyorum”... “şark vilâyetlerimizin ve kısmen, Orta Anadolu'nun bir kısım halkı kış aylarında boş oturmaktadır. Milyonların boş geçen zamanlarının değerlendirilmesinin yurdun ekonomik hayatında büyük değişiklik yapacağı malûmdur”.¹²

Siyasiler Doğu'ya ekonomik bir zihniyetle yaklaşılarak hareket edilmesini, yasak olan bölgelerin halka açılmasını, bu bölgelerde yer alan yaylaların hayvancılık için ideal mıntıklar olduğunu, dolayısıyla ekonomik zihniyet içinde bu yasak bölgelerden istifade edilmesi gerektiğini meclis kürsüsünden dile getiriyorlardı.¹³

2.2. 1945-1960 Arası Döneminin Ekonomik Toplumsal Yapısı

Çalışmanın bundan sonraki kısmında Kürtlerin tek parti döneminden sonra nasıl değişime uğradığı, devletin Doğu'ya yönelik nasıl bir politika izlediği ve Kürt hareketinin bu atmosferde nerede durduğu incelenecektir. İlk olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun genel ekonomik yapısı ve bölgedeki devlet yatırımları ele alınacaktır.

¹¹ Mustafa Sönmez, **Doğu Anadolu'nun Hikâyesi**, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1990, s. 128.

¹² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, Cilt 8, Toplantı 2, 26. Birleşim, 29.12.1947, s. 661.

¹³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, Cilt 18, Toplantı 3, 75. Birleşim, 25.4.1948, s. 603.

1945'te Türkiye çok partili hayata geçmişti. Siyasi anlamda yeni bir sayfa açılıyordu. Bu yeni sayfanın ekonomi kısmı da bulunuyordu. Zira Türkiye 1930'lu yıllardan beri uygulanan içe dönük, korumacı ekonomi politikasını bırakmaya başlamıştı. İthalat serbest olmuş, dış yardımlar alınmaya başlanmıştı. Yardımlar daha çok altyapı, inşaat, tarım gibi alanlara kaymıştı. Yeni dönemde iç pazara dayalı bir sanayileşmeden ziyade, dışa dönük bir kalkınma anlayışı geliyordu.¹⁴

Türkiye bu dönemdeki kalkınmasını dış yardımlara göre planlıyordu. Marshall Planı ile ülke genelinde ekilen toprak miktarı, alınan traktörlerin katkısıyla hızla artıyordu.¹⁵ Marshall Planı'nın bir diğer etkisi ulaşımda olmuştu. Elde edilen tarım ürünlerinin diğer pazarlara ulaşması için bir yol ağı gerekiyordu. Dolayısıyla yeni yollar yapılmaya başlanmıştı. Bu doğrultuda 1950'de Karayolları Genel Müdürlüğü kurulmuştu. Demokrat Parti iktidara geldikten sonra karayolu yatırımlarına önem verecekti. Öyle ki 1950'de 47.080 km olan devlet yolları 1960'da 61.542 km'ye ulaşmıştı.¹⁶

Türkiye 1945'ten sonra toplumsal anlamda da değişiklik yaşıyordu. 1927'de 13,5 milyon olan nüfus, 1945'e gelindiğinde 19 milyon olmuş, 1950'de 21 milyona ulaşmıştı. Köyden kente göç artmış, şehirleşme oranı yükselmişti. Bu da beraberinde okuryazar sayısının artmasına vesile olmuştu. 1927'de %10,6 olan okuryazarlık oranı 1945'te %30,2'ye, 1950'de %34,6'ya yükselmişti. Buna paralel gazete ve dergilerin sayısı artmaya başlamış, radyonun popülerliği çoğalmıştı. Örneğin özel kişiye ait radyo sayısı 1938'de 46.000 civarı iken, 1945'te bu sayı 176.000, 1951'de 412.000'e gelmişti. Aynı şekilde mektuplaşma ve telefon sayısı, roman, sinema, tiyatro ve futbola olan talep, modernleşen Türk toplumunun göstergesiydi.¹⁷

Bu dönemde Kürtlere dönük güvenlik politikası, yerini iktisadi politikalara bırakmıştı. Fakat devlet, Kürtlerin varlığını kabul etmekten ziyade, onları ekonomik

¹⁴ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1988, s. 73.

¹⁵ Bütün ülkede tarım ürünlerinin pazara çıkma oranı 10 yıllık sürede %33,5'ten, %46,7'ye yükselmiştir. Bkz., **Türkiye Milli Geliri (1948-1972)**, Ankara, DİE Yayınları, 1973, s. 45.

¹⁶ Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **Kalkınan Türkiye (1923-1968)**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1969, s. 79.

¹⁷ Lewis, **a.g.e.**, s. 309-310.

sisteme entegre etmek istiyordu. Böylelikle belki de Kürtlerin alt kimlikleri unutturulmak isteniyordu.¹⁸

2.2.1. Doğu'nun Sosyo-Ekonomik Durumu

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Kürt ayaklanmalarına karşı sert yaklaşılmıştı. Halk, 1920'li ve 1930'lu yıllarda yaşananlardan dolayı CHP'ye uzaktı. Jandarma dipçiğinden, tahsildardan ve yol vergisinden bıkmışlardı.¹⁹ Ülkenin Doğu bölgelerinde kırsal nüfus fazlaydı. 1945 sonrası tarımda makineleşmenin artması, toprak ağasının yanında çalışan köylünün işsiz kalmasına sebep olmuştu. Çalışmaya devam edenler ise kapitalistleşen ağaların emrindeydi. Ağalar daha çok zenginleşmişti. Çünkü tarımdaki makineleşmeyle birlikte verim artıyordu.

Ağalar çok partili hayatla birlikte ticari hayata da atılmışlardı. Devletten aldıkları destekler sayesinde traktör ve otomobil acenteleri, petrol bayilikleri kurmuşlardı. Örneğin Van'daki Petrol Ofisi bayileri Brukan aşiretine aitti. Böylece Doğu'da sermaye birikiyordu. Kürt ağaları zenginlik ve itibarın artması sonucu devletle iyi geçinmeye başlamışlardı.²⁰

Köylü, makineleşmenin etkisiyle elindeki üretim aracından kopmuş, yeni iş imkânları bulmak için Batı'ya göç etmek zorunda kalmıştı. Bölgede sanayileşme zaten yoktu.²¹ Mecburen Batı'ya göç etmek zorunda kalmışlardı. Kürtler, göç sonucunda kendi topraklarının geri kalmışlığına bizzat şahit olacaktı. Bu insanlar ileride, gittikleri yerlerde bir araya gelerek Kürt bilincinin oluşmasında rol oynayacaklardı.²²

¹⁸ 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrası kurulan Milli Birlik Komitesi üyelerinden Kurmay Yüzbaşı Numan Esin, Adnan Menderes'i Yassıada'da kalırken ziyaret ettiğinde, Kürt meselesi ile ilgili ne yapmayı düşünüyordunuz diye sorduğunda aldığı cevap şuydu: "Bizim çözümümüz demokrasydi. Halka vereceğimiz serbestlikle bu işe bir çözüm geleceği kanaatindeydik. O yönde hareket ettik. Böylece halkı yönetime ve ülkeye bağlama yolunu seçtik" demiştir. Bkz. Numan Esin, **Devrim ve Demokrasi Bir 27 Mayısçının Anıları**, İstanbul, Doğan Kitap, 2005, s. 158.

¹⁹ Kutlay, **Anılarım**, İstanbul, Avesta Yayınları, 1998, s. 29.

²⁰ **Tarık Ziya Ekinci, a.g.g.,**

²¹ İsmail Beşikçi, **Doğu Anadolu'nun Düzeni Sosyo Ekonomik ve Etnik Temeller**, İstanbul, E Yayınları, 1969, s. 140.

²² Kerem Yavaşça, "Şark Meselesi'nden Doğu Sorununa: Ellili Yıllarda Kürt Sorunu", Haz. Mete Kaan Kaynar, **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 568.

1945-1960 arası dönemde Doğu'daki yaşam büyük ölçüde hayvancılık ve tarıma dayanıyordu. Çiftçi ailelerin %38'i topraksızdı. Bazı illerde bu oran %45'e kadar çıkıyordu.²³ Toprak sahibi gözüken birçok köylünün tapusu yoktu. Sosyal hayat açısından baktığımızda, doğan çocukların birçoğunun nüfus kâğıdı dahi çıkarılmıyordu. Her işte dini referanslar ön plana çıktığı için yapılan evliliklerin resmiyeti söz konusu değildi. Dolayısıyla her yönden devletin varlığı bu topraklarda zayıftı. Siyasiler bu durumu bildikleri halde oy odaklı düşündükleri için çok karışmak istemiyordu.²⁴

CHP'den 6. dönem (1939-1943) Bingöl, 7. ve 8. dönemlerde (1943-1950) sırasıyla Bingöl ve Tunceli milletvekilliği yapan Necmeddin Sahir Silan, 1940'lı yılların başında Doğu'ya giderek partisi adına rapor çıkartmıştı. 1945 yılında yaptığı gezisindeki izlenimlere göre bölge halkının genel olarak devletten istekleri toprak reformunda Doğu'ya öncelik, Ziraat Bankası'nın açılması ve doktor verilmesiydi.²⁵ Doğu'nun geri kalmışlığını kendi gözleriyle gören Silan, Türkçenin yayılması gerektiğini partisine rapor ediyordu. Çünkü Kürtçeyi bir dil olarak görmüyordu. Böyle bir görüş dönemin devlet anlayışını yansıtmaması açısından önemliydi.

1941-1945 yılları arasında CHP Genel Sekreterliği yapan Mahmut Şevket Esenal, partisinin isteği üzerine bir başka Doğu gezisi yapan milletvekiliydi. Esenal, Muş ovasında gördüğü Kürt köylerini o zamana kadar gördüğü en kötü yerler olduğunu söylemekteydi. İran ve Afganistan'da dahi bu kadar geri ve pis köylerin görülemeyeceğini dile getirmektedir.²⁶ Ayrıca Esenal'a göre o yıllarda yapılması gereken öncelik halkın Türkçe öğrenmesinin sağlanmasıydı. Zira ona göre şehirlerin dili daha çok Kürtçe'ydi. Esenal, bu izleniminden sonra Kürtçe'nin Fars dilinden başka bir dil olmadığını, Farsça'nın bozulmuş hali olduğunu da eklemektedir.²⁷

²³ Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye: I. Dünya Savaşı'ndan 1971'e*, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1976, s. 506.

²⁴ "Ağrı'da aşiret ve ağalık sisteminin izleri bakidir", *Vatan Gazetesi Ağrı İlavesi*, 21.01.1953, s. 10.

²⁵ Tuba Akekmeççi-Muazzez Pervan (der.), *Doğu Sorunu Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 345.

²⁶ **B.C.A.** Fon Kodu: 490.01, Yer No: 571.2224.1., 14/06/1945, s. 22

²⁷ **B.C.A.** Fon Kodu: 490.01, Yer No: 571.2224.1., 14/06/1945, s. 85.

O dönemde Türkçe'ye önem veriliyordu zira Kürt aşiretleri yüzde yüz Kürtçe konuşmaktaydı. Türkçe bilenlerin oranı çok azdı. Bu yüzden devlet ile halk arasında iletişimsizlik vardı. Tunceli, Bingöl, Muş, Ağrı, Bitlis, Siirt, Hakkâri, Mardin, Urfa ve Adıyaman gibi birçok ilin valisi köylüler ile iletişim kurabilmek için yanında tercüman bulundurmak zorundaydı.²⁸

2.2.1.1. Aşiret Yapısı

Bu alt bölümde çalışmada her zaman bahsedilen aşiret kavramının ne olduğuna dair özet bilgiler verilecektir. Bu sayede Kürt halkının yaşayış tarzı, sosyal yapısı ve örgütlenme biçimi daha iyi anlaşılacaktır.

Aşiretler kabilelerin bir araya gelmesinden meydana gelmektedir. Aşireti meydana getiren etken, daha çok evlenme yoluyla sağlanan akrabalıklardır. Aşiretin büyüklüğü o aşiretin sahip olduğu kabile sayısı ile doğru orantılıdır. Bir aşiret, ondan fazla kabileye ayrılabilir.²⁹ Bir aşiretin içyapısı reis ve ailesi ile beraber az çok ona yakın akraba olan bir dizi başka ailelerden oluşmaktadır. Ana unsur reis ailesidir. Her aşirette, bir reis veya ağa vardır. Temsil makamı babadan oğula geçmektedir.³⁰

İsmail Beşikçi "Alıkan Aşireti üzerine sosyolojik bir inceleme" adlı çalışmasında aşiretlerin kabilelerden meydana geldiğini vurgulamaktadır.³¹ Ayrıca Beşikçi'ye göre aşiretlerin bağlı olduğu daha üst bir ulu kişi vardır.³² Aşiretin sosyal yapısını oluşturan en önemli temel unsurlar aile ve akrabalık bağlarıdır. Kabileler kendi içinden evlendirilerek kuvvetlerini arttırmaya çalışırlar. Aşiret içerisindeki kabile sayısı o aşiretin büyüklüğü ile doğru orantılıdır.³³ Erkeğin otoriter olduğu aşiretler ataerkil geniş bir yapıya sahiptirler. Kadın, mirastan yeterince pay alamamaktadır. Aileler arası ilişkiler kan bağına göre düzenlenmektedir. Aşiret içi

²⁸ Beşikçi, **Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo Ekonomik ve Etnik Temeller**, s. 166.

²⁹ Orhan Türkoğan, **Güneydoğu Kimliği: Aşiret-Kültür ve İnsan**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1998, s. 22.

³⁰ **A.e.**, s. 386.

³¹ Beşikçi, **Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar: Göçebe Alıkan Aşireti**, Ankara, Doğan Yayınları, 1969, s. 70.

³² Beşikçi, **Kürt Toplumuna Üzerine**, s. 107.

³³ İsmail Beşikçi, "Doğu Anadolu'da Sosyal ve Siyasal Değişmeye Etki Eden Dinamikler", **Prof. Dr. Yavuz Abadan'a Armağan**, Ankara, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1969, s. 425.

ilişkilerde statüye önem verilmektedir. Yaşlı kimselere ve otorite sahibi kişilere bağlılık vardır. Sıkı olan akrabalık bağları sayesinde, herhangi bir tehlike durumunda birlikte saldırı ve savunma mekanizması gelişmiştir. Kalabalık aşiretin bir diğer faydası iktisadidir.³⁴ Çeşitli sınır anlaşmazlıkları, fakirlik ve işsizlik gibi faktörlerden ötürü kişi sayısı önemlidir. Fakat kan davası çoktur. Çünkü aşiretin namus anlayışı, şeref, yiğitlik gibi birçok sosyal sebep kan davalarını arttırmaktadır.

Aşiretlerin bir diğer özelliği, yüksek doğurganlık oranlarına sahip olmalarıdır. Çünkü aşiretlerde oldukça önemli olan şan, şeref, gibi temel değerler nüfusun fazla olması ile doğru orantılıdır. Bu şekilde aşiretler kendilerini dışa dönük daha güçlü hissetmektedirler. Fakat bu güç erkek sayısının fazlalığına bağlıdır. Çünkü doğal olarak işgücü ve gerektiğinde aşiretin savunulması erkek sayısı ile ilgilidir. Bu durum ister istemez fazla çocuğu teşvik etmektedir. Fazla erkek çocuğu doğuran kadınların aşiret içerisinde ve diğer kadınların yanındaki konumları psikolojik anlamda daha farklıdır. Fakat yüksek doğurganlık oranlarının yanında, eğitim düzeyi ve sağlık koşulları düşük kalmaktadır.³⁵

Aşiretler göçebe, yarı göçebe ve yerleşik olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Aşiretler yerleşik düzene geçiş ile bazı törelerini kaybedebilmektedir.³⁶ Göçebe olan aşiretler, geniş arazilerde hızlı hareket edebilme yeteneğine sahiplerdir. Yaz mevsiminde yaylalara çıkıp, kışın ovalık alanlara gelerek hayvancılık yapmaktadırlar. Yarı göçebe aşiretler, hayvancılık ve tarımı beraber yapan aşiretlerdir. Yerleşik aşiretler ise, daha çok tarıma odaklanan aşiretlerdir. Kendilerine ait toprakları vardır. Aşiret içerisinde üretim sadece tüketim odaklıdır. Bu yüzden dışa kapalı bir ekonomik yapıya sahiptirler.³⁷

Bir aşiretin reisi hem o aşiretin yönetiminden, hem de diğer kabileler arasındaki ilişkilerin düzenli bir şekilde yürütülmesinden sorumludur. Bunun yanında bir aşiret reisi diğer aşiretler arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde arabulucu rolü üstlenebilir. Bu kişiye daha önce bahsettiğimiz üzere ulu kişi denilmektedir. Bu

³⁴ Ahmet Özer, **Modernleşme ve Güneydoğu**, Ankara, İmge Yayınları, 1998, s. 113.

³⁵ **A.e.**, s. 166.

³⁶ Ali Güler, "Aşiretten Millete Geçişte Milliyet Kavramının Sosyolojik Boyutu", **Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler**, Ankara, Sosyoloji Derneği Yayınları, 1994, s. 671.

³⁷ Özer, **a.g.e.**, s. 115.

kişinin etki alanı geniştir. Dolayısıyla söz konusu ulu kişinin milletvekili, belediye başkanı veya bir partinin il başkanı gibi görevlerde bulunma ihtimali çok yüksektir. Aşirete mensup kişiler için bağlı olduğu aşiret önemlidir. Eğer kendi aşiretlerinden biri bir partiden aday ise o kişinin kim olduğuna bakılmaksızın ona destek verilir. Aksi düşünülemez. Çünkü kapalı bir toplumsal ilişkiye sahip olan aşiretlerde “biz” duygusu her şeyden önemlidir. Aşiretlerde aktif siyasete katılım sadece reisliğe ve ona yakın kişilere ağıttır. Geriye kalanlara düşen görev, bu kişi veya kişileri desteklemektir.³⁸

Bütün bilgilere rağmen bir aşiretin örgütsel yapısı diğer bir aşirete benzemeyebilir. Her aşiret için geçerli bir yapıdan söz etmenin, herkesin üzerinde ittifak edebileceği sabit bir yapıdan konuşmanın mümkün olmadığı görülmektedir. Bu konuda çalışma sahibi olan Martin Van Bruinessen, Kürtlerin toplumsal yapısını detaylı bir şekilde inceledikten sonra, bütün Kürtleri kapsayan ortak bir sosyal örgütlenmenin olmasının mümkün olmadığını zira Kürt coğrafyasının oldukça büyük, bitki örtüsünün çeşitli ve farklı üretim şekillerinin olduğunu belirtmektedir.³⁹

2.2.1.2. Çok Partili Hayat Sonrası Doğu’da Ağalık ve Aşiret

Çok partili hayata geçildiği yıllarda Doğu’nun aşiret ve ağalık sisteminde eskiye nazaran önemli bir değişim yoktu. Kürtler aynı Osmanlı’nın 19. yüzyılındaki aşiretler gibi yaşamaya devam ediyordu. Cumhuriyet döneminde bu yapı çok az değişimle devam etmişti. Fakat aşiret yapısında herhangi bir çözülme yoktu. Kürtler denince akla aşiret geliyordu. Zaten devlet aşiretlerin çözülmesini isteyip istemediği belli değildi. Zira bir şey çözüldüğünde oluşan yeni yapıyı yönetmek, eski alışılmış yapıyı yönetmekten daha farklıdır. Yenilik beraberinde bilinmezliği getirebilir. Zaten aşiret yapısını değiştirmek zordu. Ayrıca devlet, her zaman için aşiret reislerini ve elitlerini muhatap alarak Kürtleri idare etme yolunu seçmişti. Dolayısıyla çok partili hayata değişmeyen bir aşiret yapısıyla girilmişti.⁴⁰

³⁸ Özer, a.g.e., s. 118-119.

³⁹ Martin Van Bruinessen, **Ağa, Şeyh ve Devlet**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 81.

⁴⁰ Naci Kutlay, a.g.g.,

Kürt ağaları iskân kanunu kalktıktan sonra sadece toprak işlemekle kalmayıp ticarete de atılmışlardı. Aşiret reisleri kentlileşiyordu. Kürtler artık kentte dükkân açıyordu. Değişim kapitalizmin girişi ile başlamıştı. Kapitalizm, insanları toplumsal uyanışa götürüyordu. Naci Kutlay'ın deyimiyle “jandarma Kürtlere yine bağırıp çağırıyordu fakat eskisi kadar bağırıp çağıramıyor, Kürtler biz de varız diyordu.”⁴¹ Kürtler açısından ticaretin dışında elde edilen küçük bir memuriyetin bile önemi artmıştı. Bu yüzden çocuklarını okutmaya başlamışlardı.⁴² Devlet de o dönemde parasız yatılı imkânlarını arttırıyordu zira bürokraside kullanacağı kişilere ihtiyacı vardı. Kürtler arasında okuyanların sayısı çok az da olsa artmaya başlamıştı. Artık Kürtlerde değişimin işaretleri gözüküyordu.

Doğu'da toprak ağanıydı ve köylü onun toprağında çalışıyordu. Köylü mahsulünün büyük kısmını ağaya vermek zorundaydı. Ayrıca tarla işinden başka işlerde de ağaya hizmet etmek durumundaydı. Dolayısıyla köylüler hallerinden memnun değildi. Az da olsa kendi topraklarının olmasını istiyorlardı. Fakat siyasi menfaat uğruna partiler bu sömürü durumuna ses çıkarmıyordu. Hatta devlet, meydana gelen ev ve köy baskınları, hayvan hırsızlıkları gibi durumlarda müdahaleden kaçınıyordu. Çünkü iktidar ile köylüler arasında ağalar vardı. Neticede iktidar, halkın sevgisini kazanamıyordu.

Aşiret reisi köylerde temsil makamı en yüksek kişiydi. Köylü üzerinde mutlak hâkimiyetleri mevcuttu zira halkın devletle olan ilişkisini kuran kurum ağalıktı. Ağaların makine, mazot gibi ihtiyaçları devlet tarafından sağlanıyordu. Giderek Kürt ticaret burjuvazisi oluşuyordu. Böylece Doğu halkı daha fazla kontrol altında tutuluyordu. Bu yüzden devlet aşiretlerin çözülmesini istemiyordu.⁴³ Neticede Kürt meselesi adına herhangi bir adım atılmış olmuyordu.

Çok partili hayat ağalara hem maddi hem de siyasi güç sağlamıştı.⁴⁴ Örneğin ağalar belediyelerin ve vilayet meclislerinin çalışmalarına katılmaya başlamıştı.

⁴¹ Naci Kutlay, a.g.g.,

⁴² A.g.g.,

⁴³ “Ağaların Bilinmeyen Tarafları”, *Yön*, S. 10, Şubat 1962, s. 10-12.

⁴⁴ “Eskiden biri Kürt ise o yörede özellikle bürokrasi onun gelişmesine iyi gözle bakmazdı. Sonradan bu biraz değişti. Devlet artık Kürtlere, etnik hak talebinde bulunmayın gerisi önemli değil diyordu. Ekonomik yönden ise, ulaşımın gelişmesiyle köylü pazar için üretmeye başlamıştı. Çünkü köylü

Böylelikle hazine arazilerini daha ucuza kiralayabiliyorlardı. Devlet işlerinde herhangi bir sıkıntı yaşamamak için ailesini ve yakın çevresini avukatlık mesleğine yönlendiriyordu. Böylece toprak ve kadastro işlerinde doğrudan kendilerinin iş yapmasına gerek kalmıyordu. Neticede kendisine bağlı işi bilen bir akrabası her zaman oluyordu.⁴⁵ Partileri oy kozuyla yönlendiren ağalar, bölgede çalışan memurlara karşı üstün konumdaydı. Yani ağalık kendi bölgesi için hükümet gibiydi. Ağanın altında çalışan köylüler ise tamamen ağanın doğrultusunda oy kullanıyordu. Hatta dönemin seçim tahminleri ağanın duruşuna göre yapılıyordu. Kısacası ağa ile hükümet arasında karşılıklı menfaat vardı.

Tarık Ziya Ekinci'nin anlattıklarına bakılırsa çok partili hayatın ağalara getirisinin olması onlarda birtakım değişikliklere sebep oluyordu. Ekinci, “kendi öğrencilik yıllarında Yusuf Azizoğlu’nu⁴⁶, Mustafa Remzi Bucak’ı⁴⁷, Mustafa Ekinci’yi⁴⁸ bir Kürt milliyetçisi, önderi olarak gördüklerini” söylemektedir.⁴⁹ Zira bu kişiler Kürt öğrencilerine maddi manevi yardım ediyordu. Kürt gençliği de bu kişileri Kürtlerin hukukunu koruyan liderler olarak görüyordu. Fakat bu kişiler siyasi alanda kariyer yaptıktan sonra meseleden biraz uzaklaşmaya, eski aktif pozisyonlarını terk etmeye başlamıştı.⁵⁰ Ekinci, içlerinden birine niçin böyle yaptığını sorduğunda

eskiden şehre inemiyordu. Yaşanan kısmi refahtan ağalar istifade ediyordu. Üretimi ağa alıyor ve sonuçta topraksız köylü ağanın yanında maraba olarak çalışmaya devam ediyordu”. **Mehmet Ali Aslan, a.g.g.,**

⁴⁵ “Sosyolog Gözüyle Doğu Meselemiz”, **Yön**, S. 90, Aralık 1964, s. 9.

⁴⁶ Memleketi Diyarbakır Silvan olan Yusuf Azizoğlu (1917-1970) tıp fakültesini bitirmiştir. Ağa ailesinden gelmektedir. Tek parti döneminde ailesiyle beraber Batı’ya sürgün edilen Azizoğlu, çok partili hayata geçiş sonrası 1946’da CHP’den Silvan Belediye Başkanı olmuştur. Daha sonra DP’ye katılan Azizoğlu, 1950’de ve 1954’de aynı partiden Diyarbakır milletvekili olarak görev yapmıştır. Bir süre sonra DP’den istifa ederek Hürriyet Partisi’ne katılmıştır. Fakat 1957 seçimlerinde seçilememiştir. 27 Mayıs Darbesi’nden sonra 1961’de kurulan “Yeni Türkiye Partisi”nden 1961, 1965 ve 1969 dönemlerinde tekrar Diyarbakır milletvekili olmuş, kısa bir süre “Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı” görevinde bulunmuştur. Bkz. Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. DÖNEM 1950-1954**, Cilt VII, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1998, s. 311-312.

⁴⁷ Hukuk fakültesi mezunu olan Mustafa Remzi Bucak (1912-1965) Şanlıurfa Sivereklidir. Hukuk fakültesi mezunudur. 1950-1954 yılları arası DP’den Diyarbakır milletvekili olarak görev yapmıştır. Bkz. Öztürk, **a.g.e.**, s. 313.

⁴⁸ Diyarbakırlı olan Mustafa Ekinci (1904-1958), Yusuf Azizoğlu gibi 1950 ve 1954’te DP’den Diyarbakır milletvekili seçilmiş fakat ardından istifa ederek Hürriyet Partisi’ne geçmiştir. 1957 seçimlerinde milletvekili olamamıştır. Bkz. Öztürk, **a.g.e.**, s. 315-316.

⁴⁹ **Tarık Ziya Ekinci, a.g.g.,**

⁵⁰ 1954’te yaşanan “ispat hakkı” tartışmalarında Yusuf Azizoğlu ve Mustafa Ekinci kanundan yana yani DP’den yana tavır almışlardı. Fakat sonradan bu kişiler 1955’te kurulacak olan “Hürriyet Partisi”nde yer almışlardır. **Tarık Ziya Ekinci, a.g.g.**, DP 9 Mart 1954 tarihinde “Neşir Yoluyla veya Radyo İle İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun” ile basın üzerindeki denetimini sıklaştırmıştı.

verdiği cevap şuydu: “Kürt meselesi bitti artık, parlamentoya da girdik haklarımızı alıyoruz işte” diye cevap vermişti.⁵¹ Ekinci’ye göre böyle bir cevap ve anlayış yetersiz geliyordu. Zira bir Kürt olarak varılması gereken noktanın böyle olmaması gerektiğini düşünüyordu.⁵²

Mehmet Ali Aslan da Ekinci’nin anlatımlarına benzer şekilde Kürt meselesi konusunda sonradan değişime örnek olarak, Halis Öztürk⁵³ ve Kasım Küfrevi’yi⁵⁴ vermektedir. Ağrı Ayaklanması’na katılmış, onun lider kadrosunda bulunan Küfrevi’nin ailesi Batı’ya sürgün edilmişti. Aslan’a göre bu tip kişiler devletten korktukları için ses çıkarmıyordu. Fakat bazı Kürt siyasetçiler gönüllü asimile olmuştu. Bu tarz kişiler Kürtlerin yanında olmadığı gibi aksine devletçi olabiliyor ve sanki Kürt değilmiş gibi davranıyordu. Örneğin Aslan’a göre “Hüseyin Celal Yardımcı⁵⁵” bu tip bir siyasetçiydi. Aslan’a göre Kürt meselesi hakkında ses çıkarmayan veya iktidarın görüşlerini savunan kimseler belli noktalara gelebiliyordu. Bu tip kişilerin devlette iş bulabilmesi için açıkça Türklüğünü ispat etmesi lazımdı. Bu kimseler dedelerimiz şuradan veya buradan gelmiş diye şecere uydurabiliyordu. Hatta bununla yetinmeyip Kürtlere karşı sert davranabiliyordu.⁵⁶ Aslan bu konuda,

Bkz. **Resmi Gazete**, 17.Mart 1954, Sayı: 8660, s. 8653. Yani suçlayanın iddiasını ispat hakkının olmamasıydı.

⁵¹ **Tarık Ziya Ekinci, a.g.g.,**

⁵² Tarık Ziya Ekinci, “o zaman sınıf kavramını öğrendiğini, ağa olan kimselerin bu şekilde davranarak toprak ağalığını koruduğunu ve davamızla ilgilenmeyi artık bıraktı diye düşünmeye başladığını” söylemektedir.

⁵³ Ağrılı Halis Öztürk (1889-1977), Cumhuriyet sonrası Ağrı Ayaklanmalarında etkin rol oynamış, Kürtlerin komutanlığını yapmış, büyük bir aşiretin reisiydi. Ayaklanma sonrası yurtdışına kaçan Öztürk, çok partili hayat sonrası Türkiye’ye dönmüş ve 1950-1960 arası DP’den Ağrı milletvekili olarak görev yapmıştır. Bkz. Öztürk, **a.g.e.**, s. 27-28. Halis Öztürk kendini o kadar devletten yana ve DP’nin adamı olarak görmektedir ki, 1951 yılında Adnan Menderes’e yazdığı telgrafta, Ağrı merkez ve ilçelerinde çalışan hakim, savcı ve valinin DP’nin aleyhine çalıştığını, demokrasiyi yıkmak, DP’yi kapatılmak istediklerini ve DP’de çalışan bazı idare azalarını tutukladığını, bu yüzden de Ağrı’ya İçişleri Bakanlığı’ndan bir müfettiş gönderilmesi gerektiğinden bahsediyordu. Bkz. **B.C.A.**, Fon Kodu: 030.01., Yer No: 50.301.11, 27.09.1951.

⁵⁴ Bitlisli Kasım Küfrevi (1920-1992), önemli bir Nakşibendî şeyhi idi. 1950’ye kadar İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü’nde asistan olarak çalışmıştı. Ardından 1950-1960 arası DP’de Ağrı milletvekili olarak görev almıştır. 1955’te kurulan Hürriyet Partisi’ne katılsa da sonradan tekrar DP’ye dönmüştür. Bkz. Öztürk, **a.g.e.**, 25-26.

⁵⁵ Ağrılı Hüseyin Celal Yardımcı (1911-1986), hukuk fakültesi mezunuydu. 1950-1960 yılları arasında DP’den Ağrı milletvekili olmuştu. Aynı zamanda bu süreçte Devlet Bakanlığı, Milli Eğitim ve Adalet Bakanlığı görevlerinde de bulunmuştur. Bkz. Öztürk, **a.g.e.**, 29-30.

⁵⁶ Aslan’a göre asimile olma insanın psikolojisini de değiştirmektedir. Aslan, verdiği röportajda gençlik yıllarında “Hava Harp Okulu’na giren Kürt bir arkadaşına pilot olduktan sonra denk geldiğini ve konunun o dönem güncel olan 1958 Irak Darbesi’ne gelince arkadaşının bir anda Barzani hareketini kastederek “ah bana bir emir verseler de ben bunların hepsini yok etsem” dediğini

“1950 öncesi Kürt kökenli bürokrat olup da kendi kökenine sahip çıkan hiçbir kimse görmedim” demektedir.⁵⁷ Bu tarz bir davranış, üst kimliğin doğrudan kabul edildiği bunun yanında alt kimliği unutmak anlamına gelmekteydi. Şüphesiz devlet böyle bir davranışı memnuniyetle karşılayacaktı.

Şakir Epözdemir⁵⁸ Kürtlerin asimile olması hakkında şöyle demektedir: “Kürtlerin Cumhuriyet döneminde TBMM’ye, il ve belediye meclislerine girmeleri gönüllü asimile olmalarını hızlandırmıştır.” Ona göre “bilinçsiz bir topluluk birden bire kendini yüksek makamlarda gördüğünde çabucak değişir ve söz konusu bu asimilasyon o dönem için sadece milletvekilleri veya bürokratları değil, aynı zamanda köylü, kentli herkesi etkilemekteydi.”⁵⁹ Çünkü Kürtler o dönemde radyodan sürekli siyasi demeçleri dinliyor ve bu sayede Türkçe öğreniyorlardı. Radyolar ve gramofonlar her eve girmeye başlamıştı.⁶⁰

2.3. 1945-1960 Arası Doğu İllerinde Devlet Harcamaları

II. Dünya Savaşı’na girmeyen Türkiye, savaş sonrası yüzünü Batı’ya dönerek siyasi anlamda çok partili hayata geçiş yapmıştı. Ekonomik olarak ise savaşın olumsuz etkilerinden kurtulmak için yeni bir kalkınma sürecine giriyordu. Bütün ülkede kamu harcamalarında hareketlilik başlamıştı.

anlatmaktadır. Arkadaşının kendi Kürt kökenine düşman olduğunu, çünkü hayattaki bütün başarısızlıklarını Kürt olmasına bağlayarak, Türk olsaydım çok daha ileri yerlerde olabilirdim diye düşündüğünü söylemektedir.

⁵⁷ **Mehmet Ali Aslan, a.g.g.**, Buna benzer şekilde Said Nursi’nin talebelerinden biri olan Kinyas Kartal (1900-1991), Devlet ile iyi geçinen bir Kürt ağasının oğluydu. Hiçbir zaman Kürt kimliğini ön plana çıkartmadığı gibi, aksine Kürtlerin Türk milletinin Doğu Anadolu’daki adı olduğundan bahsetmektedir. Kendi Kürtlüğünü inkâr edip Kürt diye bir kavmin olmadığından bahsetmekteydi. Bkz. Kinyas Kartal, **Erivan’dan Van’a Hatıralarım**, Ankara, Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi Yayınları, 1987, s. 12. Kartal aynı zamanda 1965-1980 yılları arasında Adalet Partisi’nden Van milletvekilliği ve en yaşlı üye olarak kısa bir süre Meclis Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Harp Okulu mezunudur ve Brukan aşiret reisinin oğludur. Naci Kutlay’a göre “Erivan’dan Van’a Hatıralarım” isimli kitap ona yazdırılmıştır. Naci Kutlay, **21. Yüzyıla Girerken Kürtler**, 2. bs., İstanbul, Peri Yayınları, 2011, s. 399.

⁵⁸ Kürt kökenli araştırmacı yazar Şakir Epözdemir, 1937 Siirt doğumludur. 1965’te illegal olarak kurulan “Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi”nin beş kurucusundan biridir.

⁵⁹ **Şakir Epözdemir ile internet aracılığıyla yapılan görüşme, 28 Mart 2017.**

⁶⁰ **A.g.g.**,

1945 sayımına göre Doğu illerinin toplam nüfusu, ülke nüfusunun %17.91'ini oluşturuyordu. Doğu illerinde⁶¹ 1945-1950 döneminde kişi başına yapılan kamu harcamaları ülke geneline nazaran düşüktü. Örneğin illerde kişi başına 109,25 TL olan kamu harcaması, Doğu'da 99.25 TL idi. Tarım en az harcama yapılan alandı. Hâlbuki bölgenin coğrafi durumu tarım ve hayvancılığa müsait konumdaydı.⁶²

1951-1955 döneminde kişi başına düşen kamu harcaması 175,44 TL'ye yükselmişti. Bu oran Doğu illerinde 147,79'du. Dolayısıyla Doğu'ya yapılan harcama artsa da, ülke geneline göre yapılan harcama düşük kalmaktaydı.⁶³ Bu yıllarda muhalefet sıralarında oturan CHP, Doğu illerine yönelik geri kalmışlığı dile getiriyordu. DP ise geçmişte CHP'nin dile getirdiği "Doğu kalkınması" gibi bir ayrımı uygun bulmadıklarını söylüyordu. Örneğin dönemin Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu, "memleketi kuzey-güney, doğu-batı gibi bölgelere ayırmamak gerektiğini" dile getirmekteydi. Yine iktidar partisinden İçişleri Bakanı Ethem Menderes, "ülkeyi şark-garp diye ayırmamak gerektiğini" söylüyordu.⁶⁴

1956-1960 arasında ise Türkiye çapında kişi başına düşen harcama 333,19'du. Bu dönemde Doğu illerine düşen harcama miktarı 284,16 TL'dir.⁶⁵ Yani önceki iki dönemde olduğu gibi bu dönemde de Doğu illeri diğer illerin altında kalmıştı. Ayrıca burada dikkat çeken bir başka nokta, Doğu ile Batı arasında kişi başına düşen kamu harcaması farkının açılması ve aynı şekilde devam etmesidir. Kişi başına düşen kamu harcamasında 1945-1950 arası fark %9 iken, 1951-1955 yılları arasında %16, 1956-1960 arasında ise hala %15 seviyelerindedir.

2.3.1. Çok Partili Dönemde Doğu'da Ulaşım

Devlet, Cumhuriyetin ilk yıllarıyla birlikte demiryolu yapımına önem vermişti. Doğu bölgesi de bu politikanın içindeydi. Fakat Doğu için akla gelen ilk

⁶¹ Çalışmada ele alınan Doğu illeri Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Kars, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Şanlıurfa ve Van'dır.

⁶² DİE, **İstatistik Göstergeler (1923-1995)**, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1996, s. 340.

⁶³ Başbakanlık Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, **Ayın Tarihi**, S. 263, Ankara, Ekim 1955, s. 84.

⁶⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem IX, Cilt 25, Toplantı 4, 5. Birleşim, 16.11.1953, s. 262.

⁶⁵ DİE, **İstatistik Göstergeler**, s. 341.

şey güvenlikti. İsmet İnönü'nün 1930 senesinde Sivas demiryolunun açılışında *“Vatandaşlarıma eski bir asker olarak söyleyebilirim ki, şimendiferin Sivas'a gelmesiyle bu vatanın herhangi bir hududunun müdafası bir kat daha kolaylaşmıştır”*⁶⁶ şeklindeki ifadesi bunu açıkça göstermektedir.

Tek parti döneminde Doğu'da başlayacak bir Kürt ayaklanmasında askeri sevkîyat için en etkili yol demiryolunu kullanmaktı. Bu dönemde yapılan 3578 km demiryolunun 3208 km'si 1940'tan önce yapılmıştı. Tüm yapılan demiryollarının %78'i Ankara'nın doğusunda yer alıyordu.⁶⁷

Demiryolu hatlarının yapılışı sürecinde çoğu zaman mühendisler ile Genelkurmay arasında ihtilaf çıkıyordu. Tek parti döneminde Nafia Vekilliği yapan Hilmi Uran, “demiryolu hatlarında her zaman için ekonomik düşünceler ile askerin düşüncelerinin çatıştığını fakat sonunda askerin dediğinin olduğunu” belirtmekteydi.⁶⁸ Demiryolları, ekonomik durumun kötü gittiği o yıllarda fazlasıyla pahalı bir yatırım olmasının yanı sıra, bir de üstüne askerin yapım sürecine müdahalesi yüzünden daha da pahalıya mal olacak şekilde yapılıyordu. Ayrıca bazı demiryolları yabancı şirketlere aitti. Bu yüzden söz konusu demiryolları satın alınarak millileştiriliyordu. Bu satın almalar devleti borca sokmaktaydı.⁶⁹ Ayrıca ülkenin Doğusunda üretim olmadığı gibi bölge ile ticaret de yapılamıyordu. Bütün bunlar devletin Doğu'ya yönelik bakış açısını yansıtıyordu. Yani yeni ulus-devlet askeri bütünlüğü sağlamak istiyordu.

Tek parti döneminde yapılan demiryolları Doğu'da Malatya, Elazığ, Erzurum, Erzincan, Diyarbakır, Muş, Siirt ve Bingöl'e kadar ulaşmıştı. Fakat bölgedeki üretim biçiminin büyük bölümü feodal nitelikteydi. Üretimin büyük kısmı tüketim için olduğundan, pazar için üretim yok denecek kadar azdı. Sadece yerel ihtiyaçlara

⁶⁶ Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)**, Cilt 1, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1988, s. 104.

⁶⁷ Örneğin Ankara-Kayseri-Sivas hattının Ankara-Kayseri bölümü 1927'de, Sivas kısmı 1930 yılında açılmıştı. Samsun-Sivas hattı 1931'de, Fevzipaşa (Gaziantep)-Diyarbakır hattı 1935'de, Kayseri-Ulukışla (Niğde) 1933'de, işletmeye açılmıştı. Bir diğer önemli Doğu hatlarından Sivas-Erzurum hattının açılışı 1939 senesinde yapılmıştır. Bkz., Erdal Aydoğan, Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s. 8

⁶⁸ Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ankara, Ay Yıldız Matbaası, 1959, s. 272.

⁶⁹ Memduh Yaşa, **Devlet Borçları**, İstanbul, Sermet Matbaası, 1965, s. 70.

dönük sınırlı bir üretim vardı. Dolayısıyla herhangi bir işbölümü ve uzmanlaşma söz konusu değildi. Demiryolu dışında ulaşımın kısıtlı olması, ülkenin Batısı ile olan ticareti engelliyordu. Fakat altyapı harcamaları ile bu yapı dönüşmeye başlayacaktı.

CHP çok partili döneme geçiş ile birlikte Doğu'daki oy potansiyelinin farkına varmış, bölgenin geri kalmışlığını açıkça dile getirmeye başlamıştı. Örneğin dönemin Ekonomi Bakanlarından Fuat Sirmen “Şark’ın, memleketin Garb’ı ile aynı seviyeye getirilmesi ve süratle kalkınması için orada da bir hareket yapılmasına şahsen inanmış bulunuyorum” diyordu.⁷⁰

Çok partili hayata geçiş sonrası devletin demiryolu politikası hızını azaltmıştı. Bayındırlık Bakanlığı’nın 1947 Bütçe tasarısında Doğu’ya ait demiryolları programında yer alan güzergâhlar, sadece şunlardı: Diyarbakır-Cizre, Elazığ-Van, Erzurum-Sarıkamış ve Gaziantep-Maraş hatlarıydı.⁷¹ Doğu’da geçmiş yıllarda başlayıp 1945-1950 arası yapımı biten demiryolları sadece şunlardı:

Tablo:2.1: 1945-1950 Arası Doğu’da Yapımı Biten Demiryolları

Hat	Uzunluğu (km)	Yıl
Elazığ-Palu	70	1947
Erzurum-Hasankale	41	1949

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Ankara, DİE Yayınları, 1962, s. 515.

Türkiye’de 1945-1950 arasında karayolları yetersiz konumdaydı. Devlet bu yüzden karayolu yapımına hız vermişti. O yıllarda asfalt yol hakkında gözlem yapmak üzere ABD’ye iki mühendis gönderilmişti. Ardından bu kişilerin hazırladığı rapor doğrultusunda yol yapım çalışmalarına girişilmişti.⁷² 1948 yılına gelindiğinde 9 yıllık plan çerçevesinde toplamda 23.000 km’lik bir karayolu ağı planlanıyordu. Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan programa göre ülkenin Doğu’sunda yer alan

⁷⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VII, Cilt 21, Toplantı 3, 29. Birleşim, 28.01.1946, s.139-140.

⁷¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, Cilt 3, Toplantı 1, 18. Birleşim, 18.12.1946, s. 200-201.

⁷² Ulus, 28 Temmuz 1946, s. 1.

güzergâhlar şunlardı: Elazığ-Bingöl-Muş, Antep-Urfa-Diyarbakır, Elazığ-Mardin, Diyarbakır-Silvan, Muş-Tatvan (Bitlis), Erzincan-Bingöl-Genç-Diyarbakır, Kelkit (Gümüşhane)-Erzincan-Malatya-Urfa-Mardin-Nusaybin, Siirt-Kurtalan, Çoruh (Artvin) -Erzurum-Pasinler-Muş-Garzan-Siirt, Kars-Kağızman-Patnos (Ağrı)-Van-Gevaş.⁷³ Bu yollar sayesinde hem tarım ve hayvancılık ürünlerinin ülkenin Batısı'na aktarılacak hem de Doğu illeri birbirine bağlanmış olacaktı.

CHP 1948 yılında “Doğu Kalkınma Programı” hazırlamıştı. Bu programdaki amaç geri kalmış Doğu illerini diğer bölgelerin seviyesine getirmektir. Yol işleri de bu programın içerisine giriyordu. Doğu bölgesi için 1949 bütçesinden toplam 10.000.000 liralık bir ödenek ayrılmıştı. Bunun yarısı Bayındırlık Bakanlığı'na aitti. Toplamda Hedeflenen yol 2500 km idi.⁷⁴ Proje yollar şu güzergâhları içeriyordu:⁷⁵ i) Antep-Şanlıurfa-Siverek-Diyarbakır; ii) Hakkâri-Van; iii) Ağrı-Van; iv) Erzurum-Rize; v) Diyarbakır-Mardin-Siirt; vi) Bingöl-Erzincan; vii) Muş-Pasinler; viii) Muş-Patnos; ix) Iğdır-Muradiye; x) Siirt-Hakkâri; xi) Kars-Çoruh; xii) Ağrı-Kağızman; xiii) Iğdır-Kağızman.

Kürt aydınları bu süreçte planlanan veya yapılmakta olan projeleri eleştiriyordu. Örneğin hükümetin Doğu'ya yaptığı yollar gelişigüzel bulunuyordu. Yatırımların sadece müteahhitlere yaradığı Kürt aydınlarının çıkarttığı basında dile getiriliyordu.⁷⁶ Dönemi yaşamış kimseler de bu doğrultuda gerek CHP gerekse DP döneminde atılmış birçok adımı “göz boyama, kandırmaca, kendi stratejik amaçlarını öne alma, Kürdistan zenginliklerini çalıp çırpma, en acısı hiçbir iktidarın Kürdistan bölgesini bir Ege veya İç Anadolu bölgeleri gibi algılamama” olarak görüyordu.⁷⁷ Bu konuda Tarık Ziya Ekinci, “o dönem için Doğu'ya çok büyük imkânların getirilmediğini, iktidarın kendi yandaşlarına imkânlar sağlamak suretiyle birtakım

⁷³ Bayındırlık Bakanlığı, **Yol Davamız 9 Yılda 23.000 KM**, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1948, s. 19.

⁷⁴ “Doğu Kalkınma Planı Üzerine”, **Urfa**, 22 Kasım 1948, s. 1.

⁷⁵ “Yol Kalkınması”, **Akşam**, 3 Eylül 1948, s. 1.

⁷⁶ “Yaz, Kış Geçit Vermeyen Yollarda Oynanan Komedi”, **Dicle Kaynağı**, 21 Nisan 1949, s. 1.

⁷⁷ **Şakir Epözdemir, a.g.g.**, Hatta Musa Anter, DP'nin Kürtlere yönelik samimiyetinin olmadığını o dönemde Doğu halkına verilen zehirli buğday tohumunun örneğini vererek anlatmaktadır. Normalde haşerelik olan bu tohumlar, ağalar tarafından fakir Kürt halkına ucuza satılmıştır. Daha sonra ekme olarak tüketilen bu buğdaylar yüzünden birçok kişi özellikle de çocuklar ölmüştür. Anter bunun bilinçli olarak yapıldığını savunmaktadır. Bkz. Musa Anter, **Hatıralarım**, Aram Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 197.

adımlar atıldığını” dile getirmektedir.⁷⁸ Mehmet Ali Aslan da bu görüşlere paralel olarak, 1960’larda “Yeni Akış Dergisi”nde bu konuda Manisa, Ağrı ve Hakkâri’yi karşılaştırdığını, Manisa’da kişi başına düşen milli gelir o dönem için 2000 lira iken, diğerlerinin 500 ve 100 lira olduğunu” anlatmaktadır. Aslan, bütün Doğu’nun aşağı yukarı böyle olduğunu yaratılan refahın köylüye sirayet etmeden, ağalar ve şeyhler tarafından kapıldığını belirtmektedir.⁷⁹

Doğu’daki ağalar ve şeyhler ise yapılacak bazı yatırımları açıkça istemiyordu. Aslan’ın anlatımına göre örneğin “Ağrı’nın Türk köylerinin hepsinde ilkokul olduğunu çünkü bu köylerde devlet, halk ve Türk beylerinin ortak olarak okul istediğini, bu köylerin dışında ağaların mevcut olmadığı veya şehre yakın birkaç köy harici hiçbir Kürt köyünde okul bulunmadığını” söylemektedir.⁸⁰ Çünkü ağalar ve şeyhler o dönemde eğitime karşıydılar. Zira “şeyhler okuyunca gâvur olunacağı düşüncesindeyken, ağalar da gençler okursa nereden maraba bulacağız” diye düşünüyordu.⁸¹ Buna rağmen okuyan tek tük kimseler ise ağaların çocuklarıydı.

2.3.2. 1950 Sonrası Doğu

Demokrat Parti oy potansiyeli açısından Doğu’nun önemini biliyordu. Bu yüzden bölgeyi sık sık ziyaret ediyordu. Bir yandan Doğu’nun kalkınmasının devlet politikası olduğunu söylerken diğer yandan CHP dönemini kötülüyordu. 1952 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Ekrem Hayri Üstündağ’ın Diyarbakır ziyaretinde yaptığı konuşmasından şu bölümler buna bir örnektir:⁸²

“...Şimdiye kadar Doğu, anavatandan sayılmayan bir toprak parçası gibiydi. Buranın halkı tamamen kendi hallerine terk edilmiş, kalkınmasına meydan

⁷⁸ Tarık Ziya Ekinci, a.g.g.,

⁷⁹ Mehmet Ali Aslan, a.g.g.,

⁸⁰ A.g.g.,

⁸¹ A.g.g., Ayrıca Kinyas Kartal, bir gazete ile yaptığı röportajında köy enstitülerinin 1950 öncesi kapatılmasını istediğini söylemiştir. Çünkü ağalık düzeninde köylünün devletle olan her işini ağa halletmektedir. Fakat köy enstitüsü mezununun olduğu yer de bu işi artık ağa yapmamaktadır. Dolayısıyla ağanın otoritesi sarsılmaktadır. Bu yüzden Kinyas Kartal bunu itiraf etmiş, Menderes ile bu konuyu oy pazarlığı yaptıklarını söylemiştir. Bkz. Köy Enstitüleri Neden Kuruldu, Neden Kapatıldı,(Çevrimiçi),http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/55204/Koy_Enstituleri_Neden_Kuruldu__Neden_Kapatildi_.html, 14 Mayıs 2017.

⁸² Şark Postası, 16 Ağustos 1952, s. 1.

verilmemiş, okutulmamış, yetiştirilmemiştir....Zulüm ve haksızlıklar buralarda emniyet ve huzuru da kökünden yok etmiş, bunun neticesinde iktisadi çöküntü başlayarak toprak kıymetini kaybetmiştir....Şark ne idi, bizden evvelki iktidar buralarda ne yaptı? Bugünkü iktidar devleti ele alır almaz Doğu illeri için seri ve köklü tedbirler almak lüzumunu hissetti. Buraları Batı Anadolu'nun seviye ve hizasına getirmek için yepyeni ve fevkalade bir program hazırladı. Doğu'nun kalkınması bizim için kül halinde bir memleket davasıdır..."

Demokrat Parti döneminde ulaşımda karayolu politikasına önem verildiği için demiryolu ikinci planda kalmıştı. Yapılan demiryolları belli birkaç noktayı birbirine bağlamanın ötesine geçmemişti. Demiryolu ulaştırma sektörü içinde en düşük yatırıma sahipti. Yapılan kısımlar sadece Elazığ-Van hattının Elazığ-Genç istasyonu arasındaki 130 kilometresi ile Genç (Bingöl)-Muş arası olan 109 kilometrenin tamamlanmasıydı. Bu yatırımın sonucunda geniş bir bölge birleştirilmişti. Böylelikle Muş ovasının iktisadi anlamda Batı ile olan entegrasyonu tamamlanıyordu. Aynı şekilde 161 kilometre olan Erzurum-Sarıkamış güzergâhı DP döneminde inşa edilmişti. Erzurum-Horasan-Sarıkamış hattının Erzurum-Horasan kısmı olan 87 kilometrelik güzergâh bu dönemde kullanıma açılmıştı.⁸³ Dolayısıyla Batı'dan Erzurum'a kadar olan demiryolu, Sarıkamış'ta geniş bir hatta bağlanarak o bölgedeki orman, maden, hububat ve hayvan ürünlerini ülkenin diğer bölgelerine naklini sağlayacaktı. 1955 yılına gelindiğinde demiryolu Muş'a kadar ulaşmıştı. Bazı noktalara coğrafi şartlardan dolayı demiryolu ulaşamıyordu. Örneğin Iğdır'ın vasıflı pamuk yetiştirmek için iyi bir toprağa sahip olduğu fakat bölgesine trenle bağlantı olmadığı için, Erzincan'a 1953 yılında Sümerbank tarafından bir iplik fabrikası kurulması kararlaştırılmıştı.⁸⁴

Demokrat Parti 1950 yılında iktidara geldikten sonra, CHP döneminde planlanan dokuz yıllık yol programını devam ettirmişti. Aynı şekilde Doğu ve Güneydoğu illerini kapsayan ve kendinden önceki dönemde programa alınan yol güzergâhlarını da devam ettirmişti. Bunların yanında Urfa-Mardin ile Midyat-Cizre yolları ihale edilmişti.⁸⁵ Bir sonraki sene Elazığ-Muş, Diyarbakır-Mardin yollarının

⁸³ CBA, Yer: 3/2-35, Fihrist: 962-11, 1951, s. 12.

⁸⁴ CBA, Yer:3/3-25, Fihrist: 1448-42, s. 2.

⁸⁵ "İki Yılda Yapılan Bayındırlık İşleri", **Cumhuriyet**, 11 Ekim 1952, s. 1.

çalışmaları başlamıştı.⁸⁶ 1957 yılında gelindiğinde CHP zamanında başlayan dokuz yıllık yol programı tamamlanmıştı.

Doğu'ya yapılan yollar meclise giren bazı Kürt milletvekillerini tatmin etmiyordu. Yapılan yatırımların Doğu için az olduğunu, bölgelerine hala yeterince yol yapılmadığını dile getiriyorlardı. Dönemin Bayındırlık Bakanlarını mecliste eleştiriyorlardı. Örneğin DP Diyarbakır Milletvekili Mustafa Ekinci 1952 yılında kendi partisini eleştiriyordu. Ekinci karayolları bütçesi mecliste görüşülürken, Doğu illerine ayrılan bütçenin Batı illerine ayrılardan daha az olduğunu vurguluyordu.⁸⁷ Ekinci, "Doğu'ya ayrılan 13 milyon lira ödeneğin 6 milyonunun bayındırlık için ayrıldığını, bunun kapsamının toplamda 18 Doğu ili için olduğunu" söylüyordu. Hâlbuki diğer bölgelerde "45 il için ayrılan ödenek 50 milyon civarıydı."⁸⁸ Ekinci'ye göre yıllardır hiçbir şey yapılmayan Doğu için bu miktarın yetersiz olduğuydu. Bu eleştirilere binaen dönemin Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu Demokrat Parti iktidarının Doğu'yu ihmal etmediğini, kendilerinden önceki döneme nazaran daha fazla para harcadıklarını vurguluyordu. Yani DP yönetimi yapılan eleştirilere katılmıyordu.

Demokrat Parti döneminde Doğu'ya yapılması planlanan toplam karayolu 6.800 km idi. Yollar daha çok pazara açılma potansiyeli olan illere yoğunlaşıyordu. Örneğin Diyarbakır, Mardin ve Urfa'yı Gaziantep üzerinden Akdeniz'e bağlamak için Fırat Havzası üzerindeki Birecik Köprüsü 1958 senesinde kullanıma açılmıştı.⁸⁹ Bu durum bölgedeki istihdamı ve mal dolaşımını arttıracaktı. Doğu'ya yapılan karayollarının neticesini bölgede artan taşıt sayısından anlayabiliriz. Tablo 2.2'de 1946 yılı ile 1955 yılının kamyon sayıları verilmiştir. Aradaki farkın ne olduğu görülmektedir. Çok partili hayata geçişten bir yıl sonraki mevcut kamyon sayısı, dokuz yıl sonra her Doğu ilinde artmıştır.

⁸⁶ "Elazığ-Muş Yolunun Bir Kısımı Açıldı", *İleri Yurt*, 3 Ekim 1957, s. 1.

⁸⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem: 9, Cilt: 13, Toplantı: 2, 49. Birleşim, 27.02.1952, s. 1002.

⁸⁸ *A.e.*,

⁸⁹ Sönmez, *a.g.e.*, s. 130.

Tablo: 2.2: Doğu İllerinde Değişen Kamyon Sayısı

İller	1946	1955
Diyarbakır	33	328
Elazığ	83	321
Şanlıurfa	43	300
Malatya	63	335
Siirt	31	113
Mardin	26	188
Van	12	159
Kars	25	125
Muş	9	77
Bitlis	32	91
Tunceli	9	44
Bingöl	1	60
Hakkâri	1	2
Erzurum	56	388
Erzincan	20	164

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, **1959 İstatistik Yıllığı**, Ankara, Yeni Cezaevi Basımevi, 1961, s. 467.

2.3.3. Doğu İllerinde Tarım

Doğu'da 1945-1950 yılları arası ilkel bir tarım vardı. 1950'de Demokrat Parti'nin iktidarı sonrası tarımda hızlı bir makineleşme başlamıştı. Batı'dan ithal edilen traktör sayısı hızla artıyordu. Aynı zamanda Doğu'da elektrik ve suya yatırım yapılıyor toprak sahibi ağalara kredi açılıyordu.⁹⁰ Köylü, tarımdaki makineleşmeden olumsuz etkilenmişti. Zira köylüler traktör alamadığı için topraklarının bir kısmını ağalara vermek zorunda kalmışlardı. Giderek topraksız köylü oranı artıyordu.

⁹⁰ "Cumhurbaşkanımız Doğu Gezilerinden Döndü", **Şark Postası**, 7 Ekim 1952, s. 1.

Bazıları tamamen işsiz kalmıştı. Ağalar işsiz kalanların kentlere gitmesini istemiyordu. Çünkü hem toprakları için çiftçi lazımdı hem de otoritesi altında ne kadar çok insan olursa siyasi iktidardan o derece faydalanıyordu. Çünkü ağalar devletten kredi kullanıyor, gübre ve tohum alıyordu.⁹¹

Tablo: 2.3: Topraksız Köylü Oranı Değişimi (%)

İller	1950 (%)	1963 (%)	Değişim (%)
Diyarbakır	37.1	47	%27
Bingöl	20	40	%100
Mardin	11.8	40.9	%240
Siirt	19	42	%121
Van	20	37.5	%87.5
Tunceli	22.7	37	%68
Elazığ	12	32	%166
Ağrı	10.7	36.1	%260
Malatya	18.7	30.7	%70
Kars	8	23	%187
Urfa	36.7	55	%52
Erzurum	6	32	%433
Erzincan	10.7	38	%280

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü 1950 Ziraat Sayımı Neticeleri ve 1963 Genel Tarım Sayımı Sonuçlarından Derlenmiştir.

Tablo 2.3'e baktığımızda tarımdaki makineleşmenin köylü üzerindeki etkisini görmekteyiz. Birçok Doğu ilinde yüzde yüzü aşan topraksız kalma oranları mevcuttur. Her ilde topraksızlık oranı artmıştır. Erzurum bu konuda en hızlı düşüşe sahip ildir. Diyarbakır diğer illere nazaran daha az oranda topraksız köylüye sahiptir.

⁹¹ Tarık Ziya Ekinci, a.g.g.,

1950'den sonra topraksız kalan köylüler, iş bulmak için yakın illere göç etmeye başlamıştı. Örneğin 1930'larda 30.000 olan Diyarbakır il merkezi nüfusu 1950'lerin sonlarında 65.000'e çıkmıştı.⁹² Giderek Batı'ya göç artıyordu. Bu göçler sonucunda büyükşehirlere gidenlerde Kürt kimliği oluşmaya başlamıştı. Çünkü gittikleri yerlerde kendilerine farklı gözle bakılması ve sadece "Kürt" oldukları için ayrımcılığa tabi tutulmaları kimlik bilinci oluşturuyordu. Bu gelişme ileride yeni bir Kürt hareketinin nüvesini oluşturacaktı. Çalışmanın ileri bölümlerinde bu konu daha ayrıntılı anlatılacaktır.

İl merkezlerine göç sonucu Doğu'da kent ekonomisi hareketlenmeye başlamıştı. Dayanıklı tüketim mallarının ticareti artmıştı. Çeşitli firmalar bayi açıyor, bankalar şubelerini arttırıyordu. Nüfusun artması doğal olarak konut sektörünü canlandırmıştı. Kürt kökenli sermaye sahibi kişiler, sanayi ve inşaat sektörüne girmişlerdi. Bazıları firmaların traktör, otomobil ve petrol bayiliklerini almıştı. İşlerini büyütmek adına siyasete girip milletvekili olanlar vardı.⁹³ Nihayetinde devlet, makineleşme ve altyapıyla birlikte bölgedeki sermaye ve emeği Batı'ya çekiyordu. Karayolu sayesinde elde edilen ürün kısa zaman içerisinde pazara ulaştırılıyordu. Böylece Doğu, Batı için pazar haline geliyordu.⁹⁴ Ülke genelinde bölgenin ekonomik payı artıyordu.

Traktörün gelmesiyle ekili alanlar artmış, elde edilen ürün miktarı çoğalmıştı. Ekili alandaki genişlemeyle birlikte çeşitli tarım ürünleri pazara taşınabiliyordu. Giderek Doğu ve Güneydoğu, Batı ile ekonomik olarak eklemlenmeye başlamıştı. Tablo 2.4'te bölge illerindeki ekili alanların değişimini görmekteyiz. Bütün Doğu illerinin ekili alanlarında artış vardır. Çoğu ilde bu oran yüzde yüzün üstündedir. En düşük artış oranı yaklaşık yüzde 39 ile Kars'tadır. En fazla artış ise Bitlis'tedir.

⁹² David McDOWALL, **Modern Kürt Tarihi**, Ankara, Doruk Yayınları, 2004, s. 534.

⁹³ **Tarık Ziya Ekinci, a.g.g.,**

⁹⁴ Sönmez, **a.g.e.**, s. 141.

Tablo: 2.4: 1950-1960 Arası Doğu İllerinde Ekili Alanların Değişimi (Hektar)

İller	1950	1960	Değişim (%)
Şanlıurfa	177.532	498.793	%181
Kars	151.217	210.197	%39
Malatya	131.631	191.426	%45
Diyarbakır	114.924	216.713	%89
Mardin	109.009	217.824	%99
Erzurum	79.566	161.485	%103
Elazığ	53.708	107.156	%101
Erzincan	52.697	95.622	%82
Van	45.420	111.299	%146
Ağrı	45.248	151.887	%235
Siirt	36.477	85.215	%136
Muş	27.114	91.545	%237
Tunceli	24.326	51.110	%112
Bingöl	10.700	18.989	%90
Bitlis	9.413	31.347	%244

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü 1950 Ziraat Sayımı Neticeleri ve Devlet İstatistik Enstitüsü Zirai Bünye ve İstihsal (1958-1960) kitaplarından derlenmiştir.

Sonuç olarak 1950’lerde ulaşım ağının gelişmesi, Doğu’daki tarım ve hayvancılığın pazar için üretimini arttırmıştı. Sonuçta bölgenin ülkedeki ekonomik payı artmıştı. Doğu, Batı’ya tarım ürünü ve hayvan satarken Batı’nın sanayi mallarını tüketmeye başlamıştı. Fakat diğer yandan köylü işsiz kalıyor Batı’ya göç ediyordu. Göç edenlerin içinde durumu iyi olanlar büyükşehirlerde ufak çapta ticaret yapıyordu. Diğerleri kötü şartlarda yaşamak durumundaydı. Göç edenlerin Kürt kimliği gittikleri yerlerde giderek gelişecekti. Diğer yandan kapitalistleşen Kürt ağaları ve şeyhlerinin maddi gücü ve nüfuzu artıyordu.

2.3.4. Doğu'da Üniversite

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri diğer alanlar gibi eğitim alanında da geri durumdaydı. DP'nin Diyarbakır milletvekili İhsan Hamit Tiğrel, 1954 yılında mecliste yaptığı konuşmasında Doğu'nun eğitim durumu için şöyle diyordu:

“...Dört sene içinde büyük memnuniyet ile müşahede ettiğimiz Türkiye çapındaki iktisadi imkânlardan teessürle ifade etmek isterim ki o mıntıkanın (Doğu) nasibi az olmuştur. Benim bu sözümü daha iyi iş yapma arzusundan mütevellit bir temenni olarak kabul etmenizi rica ediyorum. Şark'ta bir taraftan yollar, köprüler yapılırken, bir taraftan da maarif işi de ehemmiyetle ele alınmalıdır. Diyarbakır'ın 1000 köyü vardır. Burada dört senede 80 mektep yapılmıştır. Bu 80 mektep kâfi değildir. Esasen nüfusunun kesafet vaziyeti, köylerin dağılışı vaziyeti buralarda ayrı bir maarif programının tanzimini lüzumlu görmektedir...”⁹⁵

Bu konuşmadan iki yıl önce Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Elazığ-Van arasında üniversite kurulması düşünülüyordu.⁹⁶ Bu konuda II. Menderes Hükümeti programında Doğuda bir üniversitenin temelini atılacağı belirtilmekteydi. Fakat Kürt aydınları bu konuyu ciddiye almıyordu. Çünkü onlara göre yolsuz, okulsuz⁹⁷, barajsız, fabrikasız bir Doğu için üniversite düşüncesi afakî kalıyordu.⁹⁸ Neticede Amerika'nın Nebraska Üniversitesi'yle yapılan iş birliğinin sonucu olarak üniversitenin Erzurum'a yapılmasına karar verilmişti.⁹⁹ Böylece 1957 yılında Erzurum'da ilk Doğu üniversitesi kurulmuş oldu.

Amaç bölge tarımı ve hayvancılığına katkı yapmaktı. Üniversite, bölge halkının kültürel kalkınmasından ziyade, bölge tarımı ve hayvancılığına katkıda bulunmak üzerine kurulmuştu. Açılan ilk fakültenin Ziraat Fakültesi olması bunu doğrulamaktaydı. Üniversitenin kuruluş kanununda “yörenin ekonomik, sosyal

⁹⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:10, Cilt 1, 26 Mayıs 1954, s. 59.

⁹⁶ “Doğu Üniversitesi Kuruluyor”, **Şark Postası**, 1 Kasım 1952, s. 2.

⁹⁷ O dönemde Doğu temel eğitim noktasında oldukça geriydi. Örneğin Hakkâri'deki bütün halktan iki kişi lise mezunu, bir kişi hukuk mezunuydu. Bkz. **Vatan Gazetesi**, Hakkâri İlavesi, 05.11.1952, s. 6.

⁹⁸ “Bir Yandan Doğu Üniversitesi Projesi Öte Yandan Doğulu Üniversitelinin Yardım Kaynaklarını Kurutma Tezadı”, **Dicle Kaynağı**, 1 Aralık 1951, s. 1.

⁹⁹ Abdülaziz Kardeş, “Demokrat Parti Döneminde Doğuda Bir Üniversite Kurma Çabaları (1950-1958)”, **History Studies**, Cilt 6., S. 6, Aralık 2014, s. 149.

ihtiyaçlarını, tarımını ve madenlerini araştırma konusu olarak ele alacağı” yazılmıştı.¹⁰⁰

2.3.5. Doğu’da Sanayi

1950 sonrası Doğu’da sanayi alanında daha çok tarım, enerji ve maden sektörleri ön plandaydı. Devlet eliyle Malatya, Tunceli ve Ağrı’ya sulama yatırımları yapılmıştı. 1952’de Siirt Botan’da, 1957’de Elazığ Hazar’da hidroelektrik santralleri açılmıştı. Yine Doğu’nun elektrik ihtiyacını karşılama adına Erzurum Tortum’a hidroelektrik santrali inşasına başlanmıştı.¹⁰¹ Elazığ’daki santral, Tunçbilek (Kütahya) Santrali ile irtibatlandırılarak Batı’nın enerji ihtiyacı açısından önemli hale getiriliyordu.¹⁰² Keban barajı da bu dönemde projelendirilmişti.

1950’lerde Doğu’daki sanayi yatırımları önceki dönemlerde olduğu gibi devlet eliyle gerçekleşiyordu. İktidar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yer alan krom ve bakır madenlerini genişletiyordu. Petrol yatakları yerli-yabancı girişimcilere açılmıştı.¹⁰³ Yeni sondaj çalışmaları yapılarak Siirt-Raman ve Garzan’daki yataklar 1951 yılında işletmeye açılmıştı.¹⁰⁴ 1958 yılında Siirt-Germik ve Adıyaman-Kâhta’da petrol bulunmuştu.¹⁰⁵

Doğu’nun bazı illerinde yün, şeker ve yem fabrikaları kuruluyordu. Elazığ ve Tunceli illerine çimento imaline elverişli toprakların tahlilini yapmak üzere özel elemanlar gönderilmişti.¹⁰⁶ Gümüşhane, Erzincan ve Erzurum bölgesine hitaben Aşkale’de bir şeker fabrikası kurulmasına karar verilmişti.¹⁰⁷ Fakat bu yatırımlar daha çok oy alınan bölgelere kayıyordu. Dolayısıyla bu durum yatırımların

¹⁰⁰ Sönmez, a.g.e., s. 135.

¹⁰¹ “Doğu’da Hidro-elektrik Santralleri”, **Şark Postası**, 18 Aralık 1952, s. 1. Ayrıca bkz., **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, Cilt 8, Toplantı 2, 27. Birleşim, 30.12.1947, s. 696.

¹⁰² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, Cilt 8, Toplantı 2, 27. Birleşim, 30.12.1947, s. 129.

¹⁰³ “Raman Petrolleri İşletme Planı Hazırlanıyor”, **Şark Postası**, 27 Kasım 1952, s. 1.

¹⁰⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem IX, Cilt 16, Toplantı 2, 87. Birleşim, 19.6.1952, s. 327.

¹⁰⁵ Sönmez, a.g.e., s. 136.

¹⁰⁶ **Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi**, Yer:3/3-25, Fihrist: 1448-42, s. 2.

¹⁰⁷ A.e.,

verimsizliğini beraberinde getiriyordu.¹⁰⁸ Yani bölge halkının refahı ilk planda değildi.

Özellikle 1950’li yıllardan itibaren karayolunun artması, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da tarım ve hayvancılığı arttırmıştı. Fakat üretimin artmasının yanında topraksız köylü oranı da artmıştı. Doğu, Batı’da üretilen malları tüketirken, karşılığında tarım ürünleri ve hayvan satmaya başlamıştı. Doğu’ya yönelik ayrı bir ehemmiyet olmasa da, oy için iktidarın bu topraklara eğilmesi gerekiyordu.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Erdinç Tokgöz, **Sanayileşmede Bölgesel Dengesizlikler ve Türkiye**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976, s. 53.

¹⁰⁹ Naci Kutlay, a.g.g.,

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1945-1960 ARASI DOĞU'DA SEÇİMLER VE MİLLETVEKİLLERİ

3.1. Çok Partili Seçimlerde Doğu

Bu bölümde 1945-1960 arasında gerçekleşen genel ve yerel seçimlerde Doğu'nun durumunu inceleyeceğiz. Böylece hem CHP-DP hem de il bazında seçim sonuçlarını karşılaştırma olanağı olacaktır.

Memduh Şevket Esendal 1941-1945 yılları arası CHP Genel Sekreterliği görevinde bulunmuştu. 1942 yılının Ekim-Kasım aylarında çeşitli Doğu illerini¹ kapsayan bir geziye çıkmıştı. Geziye çıkma sebebi CHP'nin Doğu teşkilatının zayıf olmasıydı. Örneğin 1939 yılında parti teşkilatı olmayan iller arasında, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt Tunceli, Urfa ve Van bulunmaktaydı.² Esendal'ın ziyaretinin amacı partisinin Doğu örgütlenmesi için bölgede zemin yoklamaktı. Fakat gezdiği yerlerde halktan sadece Urfa ve Elazığ'dan teşkilat açılması isteğine dair geri dönüşüm almıştı. Zira Doğu halkı CHP'nin kendi bölgeleri ile bundan sonra ilgileneneğini pek düşünmüyordu.³ Bu fikirde olmalarının sebebi, CHP'nin o zamana kadar bölge için yürüttüğü politikasıydı. Zira yıllarca buralara asayiş odaklı bakılmıştı.

Memduh Şevket Esendal, Doğu'da kurulacak teşkilatların partisi adına faydası olacağı kanaatindeydi. Böyle bir adımın geçmişte yaşanan acı olayların izlenimini silmesi ve gönüllerin alınmasına katkısı olabilir diye düşünüyordu. Doğu illerinin ülke üzerinde birer yama gibi gözüküğünü dile getiriyordu.⁴

¹ Bu iller Elazığ, Muş, Van, Bitlis, Siirt, Diyarbakır, Mardin ve Gaziantep'tir.

² B.C.A. Sayı: 21-232, 7.8.1943, s. 72, s.1.

³ Nizam Önen, "CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal'ın Doğu Gezisi", **Tarih ve Toplum**, S. 12, Bahar 2011, s. 176.

⁴ B.C.A. Fon Kodu: 490.01, Yer No: 571.2224.1., 14/06/1945 s. 84.

CHP çok partili hayatla birlikte harekete geçmiş Doğu'daki köy ve mahallelere parti teşkilatı kurmaya başlamıştı.⁵ Bunun için parti teşkilatı olmayan yerlerdeki halkevleri ve odaları teşkilata bağlanıyordu.⁶ Diğer yandan Demokrat Parti Doğu teşkilatlarını 1947'de açmaya başlasa da asıl faaliyetlerini 1949 senesinde başlatmıştı. Zira CHP, DP'nin kurulduğu ilk yıllarda ona Fırat'ın ötesine geçmemesi gerektiğini söylüyordu.⁷ Çünkü İnönü'ye göre Doğu meselesi hala asayiş sorunu olarak görülüyordu.⁸ Celal Bayar bu isteğe karşı, Doğu'nun hâlihazırda farklı bir muameleye tabi tutulduğunu, üstüne bu şekilde bir adımın ayrımcılık olacağını söylese de İnönü'yü rahatlatarak bölgede daha hassas olacaklarını söylemişti.

Demokrat Parti kurulurken bütün muhalefetin temsilcisi olmak istemişti. 1950 öncesi Diyarbakır'a parti teşkilatını kurmak için gelen Refik Koraltan ve Fuat Köprülü burada Faik Bucak⁹ ile görüşmüştü. Faik Bucak, Kürtler arasında önemli bir isimdi. Koraltan ve Köprülü Bucak'a, "biliyoruz Doğu'ya çok haksızlık yapıldı, Doğu geri kaldı, zulüm gördünüz, ama biz iktidara gelirsek bütün bu haksızlıkları telafi edeceğiz, Doğu'dakilere insan muamelesi yapacağız, vatandaşlık haklarınızı kullanacaksınız, yani bütün demokratik istekleriniz gerçekleşecek" şeklinde teminat vermişlerdi.¹⁰

Kürtler açısından 1946'daki şaibeli seçimlerden sonra 1950'deki seçim önem kazanmıştı. Demokrat Parti 1950 seçim kampanyasını özgürlükler üzerine kurmuştu. Zira Kürtlerin yaşadığı baskılar tazeydi. Bölgedeki çalışmalarında, halifeliğin ilgası ve medreselerle ilgili düzenlemeleri kullanıyordu. Çünkü Doğu'da tarikatların etkisi güçlüydü. Bu yüzden eski politikalarını bir kenara bırakan CHP, 1947 senesinde okullardaki din eğitimini serbest bırakırken, 1949 yılında İmam-Hatip okulları açmıştı.

⁵ B.C.A., Sayı: 1/86997, 28.03.1946., s.1.

⁶ B.C.A., Sayı: 234-1082, No: 2723, 18.08.1946, s. 1.

⁷ Mustafa Remzi Bucak, **Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü'ye Mektup**, İstanbul, Doz Yayınları, 1991, s. 9.

⁸ O yıllarda CHP Tunceli milletvekili Necmeddin Sahir Sılan, Doğu'da meydana gelen kaçakçılık ve bölgede komünizmle mücadele için umumi müfettişliğin yeniden oluşturulması gerektiğinden bahsediyordu. Bkz. **Dicle Kaynağı**, 12 Temmuz 1948, s. 1.

⁹ Siverek doğumlu Faik Bucak (1919-1966), üniversitede hukuk okumuştur. 1965'te kurulan Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'nin Şakir Epözdemir ile birlikte kurucusu olan beş kişiden biridir.

¹⁰ **Tarık Ziya Ekinci, a.g.g.,**

Kürtler, çok partili hayat sonrası bütün umutlarını yeni muhalefet partilerinde aramaya başlamıştı. Örneğin o dönemde İstanbul’da öğrenci olan Tarık Ziya Ekinci, 1945’te kurulan MKP hakkında, “*Milli Kalkınma Partisi hakkında bizim için önemli olan despot İnönü iktidarına karşı olmasıydı. Parti programının özünü ve demokrasi anlayışını bilmeden salt mevcut iktidara muhalefet ettiği için bu partiyi destekliyorduk*” demektedir.¹¹

Bunun nedeni tek parti iktidarına duyulan tepkiydi. Kürtler tek parti döneminde baskılara maruz kalmıştı. Yeni kurulan Demokrat Parti onlar için rahatlığı temsil ediyordu. Örneğin Dicle Kaynağı gazetesinde “*bugün çok şükür memleket ufuklarında demokrasi güneşinin nur saçmağa başladığını memnuniyetle görüyoruz ve diyoruz ki; artık memleket dertlerini terennüm ettik diye hıyanetle suçlandırılmayacağız belki, evet belki merhametli bir insan bulup bu dertlerimizin çarelerine tevessülünü istirham edebileceğiz*”¹² ifadesi Kürtlerin umudunu gösteriyordu:

1950 sonrası dönemin Doğu’da çıkan gazetelerine bakıldığında DP’nin değişikliklere vesile olduğu yazmaktadır. Artık, halkın gücünü aşan zorla mektep yapturmaların sona erdiği, hayvan ve yol vergilerinin kalktığı veya şekil değiştirdiği, asayiş kurularak jandarmanın halk ile olan münasebetinin yumuşadığı anlatılıyordu.¹³ CHP Bu gelişmelere karşı Ulus Gazetesi’ni Doğu’ya göndermeye başlamıştı.¹⁴

DP kurulacağı zaman ona yardım etmek Naci Kutlay’ın anlatımıyla “devlete karşı olmak” demektir. Fakat diğer yandan bir Kürt için kendisine, insan haklarına sahip çıkmaktı çünkü böyle bir hareket ancak cesareti olanların yapabileceği bir şeydi.¹⁵ Çünkü jandarma, muhalif olanların çoğunu karakollara götürüp işkence edebiliyordu. Kutlay’a göre DP’nin kurucuları o dönemin demokrasisinin öncüleriydi”¹⁶

¹¹ Ekinci, **Lice’den Paris’e Anılarım**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 169.

¹² **Dicle Kaynağı**, 24 Ağustos 1948, s. 2.

¹³ **Vatan Gazetesi Hakkâri İlavesi**, “Hakkâri’de Parti Hayatı”, 05.11.1952, s. 5

¹⁴ Silan, **a.g.e.**, s. 380.

¹⁵ **Naci Kutlay, a.g.g.**,

¹⁶ **A.g.g.**, Örneğin Mustafa Remzi Bucak kuruluş aşamasında DP’yi destekliyordu. Diyarbakır’da DP’nin kurulmasında Yusuf Azizoğlu ve Mustafa Ekinci birlikte hareket ediyordu.

Şakir Epözdemir, “Kürd’ün kafasında DP, rahatlığın, baskıya ve haksızlığa karşı direnmenin sembolüydü” demektedir. Kürtler 1950 öncesi gizlice DP’yi destekliyordu. Çünkü iktidar köyleri takip ediyordu. CHP’ye göre DP’li Kürtler bozguncuydu. 1946’da insanlar hala devletten korkuyorlardı. Hatta ağalar, şeyhler bu korkudan ötürü Kürtlüklerini öne sürmekten çekiniyordu. Örneğin Mehmet Ali Aslan kendi ailesinde evlad-ı resul¹⁷ olarak bir şecerenin çıkarıldığını anlatmaktadır. “Bu şekilde Kürtlükten kaçış olduğun, yani Kürtlerin kendilerini diğerlerinden ayırdığını” söylemektedir.¹⁸ Örneğin 1950 seçimlerinde Ağrı’dan seçilen Hüseyin Celal Yardımcı, kendisi için Orta Asya’dan geldiğini dile getiriyordu. Aslan, o dönemde seçilenlerin bu tarz kimseler olduğunu söylemektedir.¹⁹

3.1.1. 1945-1960 Arası Doğu’da Genel Seçimler

Bu alt bölümde 1945-1960 arası gerçekleşen dört genel seçimde DP ve CHP’nin Doğu illerinde aldığı sonuçları inceleyeceğiz.

3.1.1.1. 1946 Genel Seçimleri

Cumhuriyet sonrası çok partili hayatın ilk genel seçimleri 21 Temmuz 1946’da yapılmıştı. Bu seçimde 1876’dan beri uygulanan iki dereceli sistem terk edilmiş, tek dereceli çoğunluk esası uygulanmıştı.²⁰ Demokrat Parti, gerek hazır olmadan seçime gitmesi, gerekse seçim sürecinde yapılan hilelerden ötürü ülke genelinde 62 milletvekili çıkarabilmişti. Hiçbir Doğu ilinde vekil çıkaramamıştı. Doğu’daki bütün milletvekilliklerini CHP almıştı.

¹⁷ Osmanlı’da ehl-i beytten gelen aileler askerlikten, vergiden muaftı ve aynı zamanda onlara yardım yapılırdı. O dönem güçlü Kürt aileleri rüşvetle bu belgeyi almışlardı. Bu aynı zamanda itibar ve dinen otorite sağlıyordu.

¹⁸ **Mehmet Ali Aslan, a.g.g.,**

¹⁹ Naci Kutlay verdiği röportajda, çok partili hayat öncesi memleketi Ağrı’daki milletvekillerinin hepsinin Batı’dan yöreyi bilmeyen kişilerden olduğunu, çoğunun edebiyat, kültür vs. ile ilgilendiğini söylemektedir. Çok partili hayatla birlikte bu anlayışın değişmeye başladığını örneğin 1946 seçimlerinde Ağrı’dan “Ahmet Alpaslan” adında vaktiyle sürülmüş bir Kürt ağasının CHP’den milletvekili olduğunu söylemektedir. O dönem Diyarbakır’da da Vedat Dicleli’nin aynı şekilde listeye konulup seçtirildiğini söylemektedir. Yani Kutlay, o dönem için en azından bölgeden insanların listelere konulduğunu fakat devletin güvendiği isimlerden başlandığını dile getirmektedir. Mehmet Ali Aslan ise, Ahmet Alpaslan adındaki ağanın, seçim sonrası Ağrı Dağı mıntikasının büyük bir kısmını kendine tapu ettiğini söylemektedir. Ağalar bu şekilde konjonktürden faydalanıyordu.

²⁰ Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Seçimlerin Kısa Tarihi”, **Görüş**, S. 48, Mayıs 1999, s. 53.

Kürtler, çok partili hayatın ilk yıllarında geçmişte yaşanan olumsuz olayların etkisiyle Demokrat Parti'ye yanaşmayı tehlikeli buluyorlardı.²¹ Devletle uğraşmanın yerine işbirliği yapılmalı diye düşünüyorlardı.²² Bu yüzden önceden sürgün yemiş bazı Kürtler CHP'ye katılıp siyasete girmişti. Örneğin sürgünden dönen ağaların hepsi CHP saflarında olmayı tercih etmişti. Fakat daha sonra DP'nin meclisteki muhalefeti Kürt ağalarını ikna etmişti. Artık DP'yi ciddi bir parti olarak görüyorlardı zira İsmet Paşa bu partiyi kabul etmiş diye düşünüyorlardı.²³

Tablo:3.1: Doğu İllerinde 1946 Milletvekili Seçimleri

İl	Toplam	CHP	DP
Ağrı	3	3	-
Bingöl	2	2	-
Bitlis	2	2	-
Diyarbakır	7	7	-
Hakkâri	1	1	-
Mardin	7	7	-
Muş	2	2	-
Siirt	4	4	-
Tunceli	2	2	-
Urfa	6	6	-
Van	3	3	-
Elazığ	5	5	-
Erzincan	5	5	-
Erzurum	10	10	-

²¹ **Tarık Ziya Ekinci, a.g.g.**, Ekinci, "1947-1948 yıllarında DP'nin Lice teşkilatı kurulacağı zaman partinin temsilcileri ilçeye gelmeden önce Kaymakam'ın emriyle bütün dükkânların kapatıldığını söylemektedir. "Herkes mecburen evinde idi. Ben bu kimselere yardım etmek istediğimde, kime gitsem kaçıyordu. Çünkü herkesin aklında yakın geçmiş vardı. Başımızı belaya sokma diyorlardı. Bunun üzerine babama hasım olanları aradım ve partinin ilçe teşkilatını o şekilde kurmuştuk" demektedir.

²² **A.g.g.**,

²³ **A.g.g.**,

Kars	9	9	-
Malatya	11	11	-

Kaynak: TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri: 1923-2011**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2012, s.

8.

3.1.1.2. 1950 Genel Seçimleri

1946 sonrası Doğu’da çıkan gazeteler açıkça CHP hükümetlerini eleştiriyordu. Bakanların Doğu’ya yaptıkları ziyaretlerde onlara sitem ediliyordu. Tek parti dönemindeki vurdumduymazlığa karşı seslerini yükseltiyorlardı.²⁴ Diğer yandan DP’yi destekliyorlardı. CHP’nin Doğu’da idari baskıyı arttırdığını o yüzden CHP’ye güvenilemeyeceği yazılıyordu.²⁵ Örneğin Kürt aydınlarının çıkardığı “Dicle Kaynağı” gazetesinde, “hala dağlarda gezen Kürt varsa bunun sebebinin önceden kötü zihniyetle işleyen idare” olduğu söyleniyordu. Doğu’nun kültürce geri bırakıldığı vurgulanıyordu. Yoksa kendilerinin vatanperver olmadığı manasına gelmediği” söyleniyordu.²⁶ Tek partili döneme atıfta bulunarak “geçmiş devirlerin alameti” olan dayağın karakollarda hala devam ettiğine dair gazete haberleri verilerek mevcut hükümetin üzerine gidiliyordu. Örneğin 1948 yılında Urfa’da bir grup gencin eğlenirken polis tarafından gözaltına alınıp ağır şekilde dövülmesi, basına yansımıştı.²⁷

Doğu halkı kendilerine değer verilmesini, ihtiyaçlarının dikkate alınmasını talep ediyordu. Milletvekillerinden bölgeyle ilgili sorumluluklarını yerine getirmesini dile getiriyorlardı.²⁸ Hükümetin Doğu’ya ayırdığı bütçeyi yeterli bulmuyorlardı.²⁹ CHP, Doğu’dan yükselen sesler karşısında “Doğu Kalkınma Planını” devreye sokmuştu. Bu planda Doğu illerine ayrılan bütçe artıyor, ulaştırma, eğitim, aydınlatma alanları ele alınıyordu.³⁰

²⁴ “Yakın Şarkta Büyük Coğrafi Keşifler”, **Dicle Kaynağı**, 7 Eylül 1948, s. 1.

²⁵ “Seçim Arifesinde İdari Baskı Son Hadde Vardı”, **Demokrat Doğu**, 24 Nisan 1950, s. 1.

²⁶ “Bozuk idare sistemi ve Şarktaki neticeleri”, **Dicle Kaynağı**, 3 Ağustos 1948, s. 1.

²⁷ “Geçmiş Devirlerin Yüz Karası Olan Dayak Karakollarda Hala Devam mı etmektedir?”, **Dicle Kaynağı**, 10 Ağustos 1948, s. 1.

²⁸ “Milletvekilleri İstiyoruz Aile Temsilcileri Değil”, **Dicle Kaynağı**, 12 Ekim 1948, s. 1.

²⁹ “Doğu’nun Kalkınma Planı Gülünçtür”, **Dicle Kaynağı**, 30 Kasım 1948, s. 1.

³⁰ “66 İlçede Yapılacak Yeni Tesislerin Projeleri Hazırlandı”, **Dicle Kaynağı**, 13 Ocak 1949, s. 1.

Demokrat Parti, 1950 seçimleri öncesinde tek parti döneminde baskı görmüş veya sürgün edilmiş Kürt ağalarıyla irtibat halindeydi. 1950’de ağaların bir kısmı DP’ye yönelmişti. Kürt ağaları “CHP bize geçmişte işkence yaşatıp, sürgün etti. Dinsel görevlerimizi ifa etmemizi engelledi. Camilerimizi kışlaya çevirdi” diyorlardı.³¹

Aşiretler arasında ihtilaflar vardı. Güçlü olanları 1950 seçimlerinde DP’ye girmişti. Zayıf olanları CHP’de kalmıştı. 1950’de DP’ye yaklaşanlar 1946’da CHP’ye yanındaydı fakat o dönemde gizlice DP’yi destekliyordu.³² Sürgünden dönen ağalar o dönem için CHP’ye yanaşıyordu zira devlet ile uzlaşmalıyız diye düşünüyordu. Bu yüzden çok partili hayata geçiş sürecinde çoğu Kürt ağası, sürgünden gelir gelmez CHP’de yer almıştı. Örneğin dönemin tanınmış şahsiyetlerinden Yusuf Azizoğlu, Malkara’da (Tekirdağ) sürgündeydi. Döndükten sonra CHP’den Diyarbakır Silvan’da belediye başkanı olmuştu. Fakat aynı kişi 1950’de DP’den seçilmişti. Aynı şekilde Şanlıurfa Siverek’te tanınmış ağalardan Hasan Oral³³ Aydın Söke’de sürgündü. O da dönünce CHP’den milletvekili olmuştu. Aynı kişi 1954 seçimlerinde DP’den milletvekili olmuştu. Güçlü ağalar 1950’den sonra DP’de kalmaya devam etmişlerdi. Bu sefer daha zayıf olanları CHP’de yer almak durumunda kalmıştı. Yani ağalar çok partili hayatı iyi kullanıyordu.³⁴

Partiler için Doğu’daki büyük toprak sahipleri önemliydi. Çünkü köyler genelde şahıs veya aile malıydı. Dolayısıyla toprak sahibine bağlı yaşayan köylülerin politik tercihleri ağaya bağlıydı. Ağayı ikna eden parti o bölgede tulum oy çıkarabiliyordu. CHP de DP gibi 1950 öncesi süreçte ağalarla irtibat halindeydi. Çünkü hem geçmişte kendi yaptıkları hem DP’nin Kürtlerle yakın ilişkisi CHP’yi

³¹ Tarık Ziya Ekinci, a.g.g.,

³² A.g.g.,

³³ Diş Hekimi olan Hasan Oral (1906-1985), Doğu’da etkili bir toprak ağasıydı. 1949 ara seçimlerinde CHP’den milletvekili seçilmişti. 1950’de tekrar CHP’den seçilen Oral, 1954’de DP’ye geçmişti. Bkz. Öztürk, a.g.e., s. 1122.

³⁴ Tarık Ziya Ekinci, a.g.g.,

tedirgin ediyordu.³⁵ Fakat sonuçta güçlü ağalar DP’de daha zayıf olanları CHP’de kalmıştı. Çünkü ortam DP’nin kazanacağını söylüyordu.³⁶

Partiler aynı zamanda Kürt şeyhleriyle de yakın ilişkiye sahiplerdi. Çünkü Doğu’da dini referanslar halkın tercihlerinde etkiliydi.³⁷ Şeyhler müritlerini dini veya sağ görüşlü partileri desteklemeye teşvik ediyordu.³⁸ Dolayısıyla DP açıkça dini özgürlükleri savunuyordu. Hatta dönemin ünlü dini şahsiyetlerinden Said Nursi, 1950 seçimlerinde kendi müritlerine DP’yi desteklemelerini teşvik ediyordu.³⁹ Demokrat partililer dönemin şeyhlerinden İslam’da özel mülkiyetin kutsiyetini ifade eden fetvalar almıştı.⁴⁰ Bunun nedeni CHP’nin 1945 sonrası ortaya koyduğu toprak reformu yasa tasarısını gündeme getirmesiydi. Tasarıya göre topraksız köylülere devlet arazilerinden ya da vakıf topraklarından yer verilecekti. Fakat bu durum kırsaldaki ağaları olumsuz etkiliyordu.⁴¹ Partiler bölgenin ünlü, etkili kişilerini milletvekili adayları olarak gösteriyordu.⁴² Bu şekilde eski rejim muhalifi kimseler kamusal alana çekilip “eritme potası” taktiği uygulanırken, diğer yandan Kürtlerin devlete sempati duyması isteniyordu.⁴³

14 Mayıs 1950 seçimlerinde bölgenin bazı aşiret reisleri hala CHP ile irtibat halinde olduğu için ağanın altındaki köylü otomatik olarak onun isteği doğrultusunda oy vermişti.⁴⁴ CHP’nin Doğu’daki teşkilat yapısı DP’ye göre hala daha güçlüydü.

³⁵ CHP 1947 senesinde 2000 sürgün ağa ailesinin ülkeye geri dönmesini sağlamıştı. McDowall, **a.g.e.**, s. 528.

³⁶ **Tarık Ziya Ekinci, a.g.g.,**

³⁷ Örneğin DP, bu şeyhlerden biri olan Hızanlı Selahattin’i (Selahattin İnan) almayı çok istiyordu. Zira bölgede etkisi güçlüydü. Kendisi daha sonra 1950-1960 arası DP Bitlis milletvekili olarak bölgedeki otoritesini arttırmıştı. Özel medrese eğitim almış birisiydi. Bkz. Bruinessen, **a.g.e.**, s. 376.

³⁸ Tek parti döneminin önde gelen dini Kürt liderleri sürgüne gönderiliyordu. Örneğin Bitlis’ten Isparta’ya gönderilen Said Nursi bu şekildeydi. Onun gibi başka birçok şeyh vardı. Çok partili hayata geçtikten sonra Kürt milliyetçiliği ile Kürt İslamcılığı ayrılmıştı. Şeyhler daha çok sağ partileri desteklerken milliyetçiler solda kendisine yer aramaya başlamıştı. Bkz. McDowall, **a.g.e.**, s. 292.

³⁹ **A.e.**, s. 526.

⁴⁰ Her şeyh CHP karşıtı veya DP destekçisi değildi. Devlet’e çalışanlar da vardı. Örneğin dönemin Hakkâri Nakşibendî Şeyhi Muhammed Selim Seven adlı kişi bölge halkına “Türkiye Cumhuriyeti’ne sadakat, imanınızın icabıdır, Devlet reisi Türk olmuş, Arap olmuş fark etmez” derdi fakat Kürt olmuş demezdi. Bkz. Anter, **a.g.e.**, s. 100. Şeyh Selim Seven 1946-1950 arasında Hakkâri’den CHP milletvekili olmuştur.

⁴¹ McDowall, **a.g.e.**, 529.

⁴² **Mehmet Ali Aslan, a.g.g.,**

⁴³ Altan Tan, **Kürt Sorunu**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 316.

⁴⁴ Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow, **Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1997, s. 127.

Doğu'daki bazı güçlü ağalar muhtemel bir iktidar değişikliğinin, kendi iktidarlarını olumsuz etkileyebileceği düşüncesiyle otoritesi altındaki seçmenleri CHP'ye yöneltmişti.⁴⁵ Örneğin CHP, 1950 seçimlerinde Hakkâri'deki oyların tamamını almıştı. Yine Bingöl, Bitlis ve Van'da CHP daha çok milletvekili çıkarmıştı. Erzincan, Kars ve Malatya'daki vekilliklerin hepsini CHP kazanmıştı. Fakat Ağrı, Diyarbakır, Muş, Siirt, Tunceli, Elazığ, Erzurum ve Şanlıurfa'da DP'nin çıkardığı vekil daha fazlaydı. Mardin'de ise eşit sayıda idiler. Toplamda CHP'nin 37, DP'nin 45 milletvekili vardı.

Seçimler çoğunluk sistemine göre yapıldığı için yüksek oyu alan parti daha çok milletvekili kazanıyordu. Mesela Demokrat Parti Diyarbakır'da oyların %52,8'ini aldığı için 7 milletvekilinin hepsini almıştı. Aslında CHP aynı ilde % 47,2 gibi yüksek bir oy oranına sahipti. Genel olarak CHP Doğu'da iyi oy aldığı halde sistemden ötürü daha az milletvekili çıkarmıştı. CHP'nin bölgede daha az milletvekili çıkarmasının sebebi, seçimi kazandığı yerlerin diğer seçim bölgelerine göre küçük şehirler olmasıydı.⁴⁶ Ülke genelinde seçimleri DP'nin kazanması Doğu'da çıkan gazeteler tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. CHP'nin "halkın iradesi önünde dize geldiği, polis devletinden hukuk devletine geçildiği" yazılıyordu.⁴⁷

Tablo: 3.2: Doğu İllerinde 1950 Milletvekili Seçimleri

İl	Toplam	CHP	DP
Ağrı	3	-	3
Bingöl	2	2	-
Bitlis	3	2	1
Diyarbakır	7	-	7
Hakkâri	1	1	-
Mardin	7	3	4

⁴⁵ Sinan Yıldırım, "1950 Seçimleri ve Propaganda", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt 3, 2004, s. 150.

⁴⁶ Yavaşca, *a.g.m.*, s. 580.

⁴⁷ "CHP Halkın İradesi Önünde Dize Geldi", *Demokrat Doğu*, 22 Mayıs 1950, s. 1.

Muş	2	-	2
Siirt	4	-	4
Tunceli	2	-	2
Urfa	7	1	6
Van	3	2	1
Elazığ	5	-	5
Erzincan	5	5	-
Erzurum	10	-	10
Kars	10	10	-
Malatya	11	11	-

Kaynak: TÜİK, a.g.e., s. 9.

3.1.1.3. 1954 Seçimleri

1950 seçimlerini kaybeden CHP, 1954 seçimleri öncesi Doğu'daki aşiret reisleriyle görüşmeler yapıyordu.⁴⁸ Bağlantı kurduğu aşiret reislerine milletvekilliği vaadinde bulunarak Kürtlerin mecliste daha fazla temsil edileceği sözünü veriyordu. Demokrat Parti'den seçilen kişiler ise akaryakıt bayiliği, çimento ve çeşitli maden işlerini almaya başlamıştı.⁴⁹ Ayrıca o dönem birçok şey karaborsadaydı. Mesela araba lastiği bulmak çok zordu. Araba, traktör bayilikleri gibi öncelikler DP'li sermaye sahibi Kürtlere veriliyordu.⁵⁰

2 Mayıs 1954 seçiminde CHP'nin vekil sayısı bir önceki seçime göre 37'den 25'e düşmüştü. Galip geldiği iller sadece Tunceli, Kars ve Malatya idi. Kazanamadığı illerde aldığı oy oranları kötü olmasa da seçim sisteminden ötürü vekil çıkaramamıştı. Örneğin Mardin'de %41,2, Urfa'da %39,1 oy almıştı. Fakat DP buralarda daha fazla oy aldığı için milletvekillerinin hepsini almıştı. Demokrat Parti 1954 seçiminin açık ara galibiydi. 1950'de Doğu illerinde 45 olan milletvekili

⁴⁸ Örneğin Malatya'da aşirete mensup bir kişi CHP tarafından Elazığ, Bingöl, Muş, Bitlis, Van halkına gönderilmiş, oradakilere Kürtlerin daha geniş bir temsiliyet elde edeceğine dair söylemlerde bulunmuştur. Bkz. Silan, a.g.e., s. 461.

⁴⁹ Silan, a.g.e., 467.

⁵⁰ Tarık Ziya Ekinci, a.g.g.,

sayısını 66'ya çıkartmıştı. Hemen hemen bütün illerde oy oranı artmıştı. Ayrıca Bingöl, Bitlis, Van, Hakkâri ve Erzincan'ı CHP'den almıştı. Kars ve Malatya'da her iki seçimde durum değişmemiş, iki il de CHP'de kalmıştı.

1950-1954 arasında Türkiye'nin milli geliri artmıştı. Büyümede en önemli etken tarımdı. Daha önceki bölümlerde gördüğümüz üzere Doğu'da ekili tarım alanı artmıştı. Üstüne sulama olanaklarının artması, hava şartlarının iyi gitmesi, ulaşımın genişlemesi ve Kore Savaşı nedeniyle tahıla olan talebin yüksek olması köylünün cebine para girmesini sağlamıştı. Bu dönemde yün, yağ ve bal gibi temel maddelerin köylüye getirisi fazlaydı.⁵¹ Bu gelişmeler kırsal kesimi memnun etmişti.

Tablo: 3.3: Doğu İllerinde 1954 Milletvekili Seçimleri

İl	Toplam	CHP	DP	BĞMSZ
Ağrı	4	-	4	
Bingöl	3	-	2	1
Bitlis	2	-	2	
Diyarbakır	8	-	8	
Hakkâri	1	-	1	
Mardin	7	-	7	
Muş	3	-	2	1
Siirt	4	-	4	
Tunceli	3	2	1	
Urfa	8	-	8	
Van	4	-	4	
Elazığ	5	-	5	
Erzincan	5	1	4	
Erzurum	12	-	12	
Kars	10	10	-	

⁵¹ "Hakkâri'de Parti Hayatı", **Vatan Gazetesi Hakkâri İlavesi**, 05.11.1952, s. 5

Malatya	12	12	-	
---------	----	----	---	--

Kaynak: TÜİK, a.g.e., s. 10.

3.1.1.4. 1957 Seçimleri

1950'lerin ikinci yarısında DP açısından işler tersine dönmeye başlamıştı. Ekonomideki gerilemeyle birlikte tarım sektöründe de düşüş yaşanıyordu. Ayrıca DP'nin demokrasi karşıtı uygulamaları Kürtleri endişelendiriyordu. O dönemi yaşamış Şakir Epözdemir, "1957'den sonra DP'den soğuduğunu çünkü DP'nin artık İsmet İnönü'ye hatta onun jandarmasına bile baskı yapmaya başladığını, eskinin zalimi ile mazlumunun yer değiştirdiğini" söylemektedir.⁵² DP'nin ilk yıllarındaki ekonomik ve toplumsal rahatlık giderek azalıyordu. Bu yüzden Kürtler DP'den ürkmeye başlamış, CHP'ye yönelmişti.⁵³ Böyle bir ortamda meclisteki bazı Kürt milletvekilleri sessiz kalmayı tercih ediyor ve Kürtlere fazla ön plana çıkmamalarını tembihliyordu.⁵⁴

CHP, 27 Ekim 1957 seçimlerinde vekil sayısını 1954'e göre 25'ten 60'a yükselterek büyük başarı kazanmıştı. Mardin, Tunceli, Urfa, Elazığ, Erzincan ve Van'daki bütün milletvekilliklerini kazanmıştı. 1954'te bu illerden Tunceli hariç diğerleri DP'nin kazandığı illerdi. Demokrat Parti 1954'e göre düşüş göstermişti. 1954'te 66 olan milletvekili sayısı bu seçimde 46'ya düşmüştü. CHP, DP'yi bölgesel anlamda yenilgiye uğratarak on dört milletvekili fazla çıkartmıştı.

Tablo: 3.4: Doğu İllerinde 1957 Milletvekili Seçimleri

İl	Toplam	CHP	DP
Ağrı	5	-	5
Bingöl	3	1	2
Bitlis	3	-	3
Diyarbakır	9	-	9

⁵² Şakir Epözdemir, a.g.g.,

⁵³ Tarık Ziya Ekinçi, a.g.g.,

⁵⁴ Kutlay, Anılarım, s. 61.

Hakkâri	1	-	1
Mardin	8	8	-
Muş	4	1	3
Siirt	5	-	5
Tunceli	3	3	-
Urfa	9	9	-
Van	5	5	-
Elazığ	6	6	-
Erzincan	6	6	-
Erzurum	13	-	13
Kars	12	12	-
Malatya	9	9	-
Adıyaman	5	-	5

Kaynak: TÜİK, a.g.e., s. 11.

Tablo: 3.5: 1950, 1954 ve 1957 Seçimlerinde CHP ve DP'nin Oy Oranları (%)

CHP	DP	1950		1954		1957	
Ağrı		35.2	64.5	28.7	70.3	41.5	50.2
Bingöl		56.2	29.9	26.1	31.7	33.9	38.5
Bitlis		60.7	30.3	22.4	67.2	37.4	60.9
Diyarbakır		47.2	52.8	35.7	61.4	30.1	49.2
Hakkâri		100.0	-	23.8	54,4	30.7	67.8
Mardin		49.7	42.8	41.2	55.9	53.1	46.3
Muş		48.7	51.3	28.7	43.3	30.9	44.4
Siirt		41.0	59.0	26.2	59.5	43.4	49.5
Tunceli		41.3	58.7	48.8	42.5	53.5	34.8
Urfa		48.1	51.9	39.1	49.8	51.9	45.4

Van	50.5	41.0	35.3	64.1	56.7	42.1
Elazığ	46.5	53.5	38.0	58.0	44.4	41.8
Erzincan	60.4	39.6	48.1	51.5	48.4	41.8
Erzurum	35.7	64.3	28.1	58.8	32.3	50.2
Kars	58.5	41.3	49.8	38.6	58.6	36.8
Malatya	59.3	40.7	54.3	44.5	65.3	32.8
Adıyaman	-	-	-	-	37.7	49.8

Kaynak: TÜİK, a.g.e., s. 25.

3.1.2. 1945-1960 Arası Doğu'da Yerel Seçimler

Bu alt bölümde 1945-1960 arası gerçekleşmiş yerel seçimleri ele alacağız. Seçimleri ele alırken dönemin sadece iki büyük partisi CHP ve DP'ye odaklanılacaktır. Bunların dışındaki partilere ve seçimlere bağımsız olarak ya da karışık ittifaklarla giren gruplarla ilgili bilgi olmayacaktır.

3 Mayıs 1930 tarihinde “Belediyeler Kanunu” çıkarılmıştı.⁵⁵ Kanuna göre belediye başkanı dört yıllığına belediye meclisi tarafından gizli oy ile seçiliyordu. Fakat belediye meclisine üye olma şartlarını taşıyan bir başkası da belediye başkanı olabiliyordu. Belediye meclisi tarafından başkan seçilen kişi eğer il merkezi için seçildiyse, İçişleri Bakanı'nın teklifi ile Cumhurbaşkanı tarafından onaylanması gerekiyordu. Merkezde seçilen kişi İçişleri Bakanı tarafından reddedilir ve belediye meclisi aynı kişiyi tekrar seçerse, o zaman meclis başka bir kişiyi aday göstermeye mecburdu. İlçe için seçilen kişinin, o ilin valisi tarafından onaylanması yeterliydi. Eğer vali ilçelerde seçilen kişiyi reddederse tekrar seçim yapılıyordu. İkinci oylamada da aynı kişi çıkarsa bu sefer karar İçişleri Bakanı'na kalıyordu.⁵⁶

3.1.2.1. 1946 ve 1947 Yerel Seçimleri

Çok partili hayatın ilk seçimleri 26 Mayıs 1946'da yapılan belediye meclisi seçimleri olmuştu. Celal Bayar, partisinin seçimlere katılmayacağını söylemişti.

⁵⁵ Resmi Gazete, Belediye Kanunu, Kanun No: 1580, Sayı: 1471, 14 Nisan 1930.

⁵⁶ Resmi Gazete, Belediye Kanunu, s. 8832.

Çünkü Demokrat Parti, hala antidemokratik kanunların mevcut olduğunu ve iktidarın muhalefetin gelişmesini istemediğini söylüyordu. Ayrıca DP bu seçimlere hazır değildi çünkü Ekim 1946'da yapılması gereken yerel seçim tarihi Mayıs ayına alınmıştı. Milli Kalkınma Partisi ise seçimlere katılma kararı almıştı. Fakat oylama devam ederken hile yapıldığını öne sürüp seçimden ayrılmıştı.⁵⁷ Dolayısıyla bu yerel seçim tek partili bir seçime dönüşmüştü. CHP, seçime katılmadığı için DP ve MKP'yi eleştiriyordu. DP, iktidarı protesto ederek yerel seçimlerden sonra "belediye seçimlerinde müdahale, tazyik ve yolsuzluklara ait vesikalar" adlı bir broşür çıkarmıştı.⁵⁸

Genel seçimlerden kısa süre sonra 1 Eylül 1946 tarihinde il genel meclisi seçimleri yapılmıştı. DP, seçimlerde usulsüzlük yapıldığını söyleyerek çekilme kararı almıştı. 1947 yılında ise iki yerel seçim yapılmıştı. Birincisi köy muhtarı ve ihtiyar heyeti seçimleriydi. İkincisi şehirlerdeki muhtar ve ihtiyar heyeti seçimleriydi. Demokrat parti ikinci seçime katılmamıştı.⁵⁹ 1947'deki köy muhtarı seçimlerinde CHP ve DP sayıları şu şekildeydi:

Tablo: 3.6: 1947 Yılında Doğu'daki Köy Muhtarı ve İhtiyar Heyeti Seçimleri

İller: 1947 (Muhtarlık)	CHP	DP
Ağrı	577	-
Bingöl	299	-
Bitlis	271	-
Diyarbakır	602	26
Elazığ	611	-
Erzincan	519	3
Erzurum	913	66
Hakkâri	317	-

⁵⁷ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1996, s. 138.

⁵⁸ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, İmge Yayınevi, 2003, s. 194.

⁵⁹ Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 33.

Kars	681	3
Malatya	743	9
Mardin	683	-
Muş	361	-
Siirt	490	-
Tunceli	353	-
Urfa	617	12
Van	254	-

Kaynak: “Muhtar Seçimi,” **Ulus**, 2 Nisan 1947, s. 3.

Sonuçlara bakıldığında CHP'nin DP karşısında ezici bir üstünlüğü göze çarpmaktadır. Fakat bu dönemde DP'nin teşkilatlanma açısından özellikle Doğu'da zayıf olduğu bilinmekte ve seçimlerin o dönemin iddialarına göre sağlıklı işlemediği söylenmektedir.

3.1.2.2. 1950 Muhtar ve İhtiyar Heyeti Seçimleri

14 Mayıs 1950'deki milletvekili seçimlerinden sonra farklı tarihlerde üç yerel seçim yapılmıştı. Bunlar, muhtar ve ihtiyar heyeti seçimleri, belediye meclisi seçimleri ve il genel meclisi seçimleridir. Birinci seçim 1950 Muhtar ve İhtiyar Heyeti seçimleri, genel seçimler gibi gizli oy ve açık sayım şeklinde 13 Ağustos 1950 tarihinde yapılmıştı.⁶⁰ Seçimlere katılmak için 18 yaşını doldurmuş ve o mahallede en az altı aydan beri oturuyor olma şartı vardı.⁶¹ Resmi seçim sonuçlarına göre 61 ilde Demokrat Parti 17.394, CHP 12.337 muhtarlık kazanmıştı. CHP ile birlikte diğer partiler ve bağımsızlar toplandığında 18.318 muhtarlık çıkıyordu.⁶² Yani DP, ülke genelinde %50'nin altında kalıyordu. DP'nin toplamda azınlıkta kalması, muhalefet partileri tarafından özellikle de CHP kanadında, halkın DP'den pişman olduğu yorumlarına sebep olmuştu.

⁶⁰ “Muhtar Seçimi 13 Ağustos'ta Yapılacak, **Akşam**, 21 Temmuz 1950, s. 7. Ayrıca bkz. “Köy ve Mahalle Muhtarları Seçimleri”, **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1950, s. 3.

⁶¹ “Muhtar ve İhtiyar Heyeti Seçimleri”, **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1950, s. 1.

⁶² “61 Vilayette Muhtar Seçimi İlan Edildi”, **Zafer**, 3 Eylül 1950, s. 1.

Gazeteler ise seçimleri iktidar ile ilişkisine göre yorumluyordu. DP yanlısı Zafer Gazetesi'nin kurucusu Mümtaz Faik Fenik'e göre, "şehirde yaşayanlar muhtar seçimlerine fazla ilgi göstermemiştir. Seçimlere katılım daha çok köylerde olmuştur. Köylünün işi de genelde muhtarla olduğu için bu seçimdeki sonuçlar normaldi".⁶³ Milliyet Gazetesi'nin kurucusu Ali Naci Karacan ise, "DP'nin beklenenden daha az oy almasının rehavete kapıldığı için olduğunu, 14 Mayıs 1950 seçimlerine fazla güvenen DP'nin halkın sevdiği kimseler yerine tanınmayan kimseleri aday gösterdiğini yazmıştır."⁶⁴ Doğu illerindeki muhtarlık sayısında DP-CHP karşılaştırması şu şekildedir:

Tablo: 3.7: 1950 Yılında Doğu'da Muhtar ve İhtiyar Heyeti Seçimleri

İller: 1950 (Muhtarlık)	DP	CHP
Ağrı	282	120
Bitlis	58	46
Bingöl	39	62
Diyarbakır	208	157
Elazığ	174	132
Erzincan	194	260
Erzurum	617	202
Hakkâri	33	31
Kars	270	443
Mardin	354	313
Malatya	347	448
Muş	139	129
Siirt	166	180
Tunceli	162	133
Urfa	351	263

⁶³ Mümtaz Faik Fenik, "Muhtar Seçimlerinden Belediye Seçimlerine", **Zafer**, 18 Ağustos 1950, s. 1.

⁶⁴ Ali Naci Karacan, "Muhtar Seçimleri Bir Derstir", **Milliyet**, 16 Ağustos 1950, s. 1.

Kaynak: “61 Vilayetteki Muhtar Seçimi Neticelerini Veriyoruz”, **Zafer**, 3 Eylül 1950, s. 5.

Muhtarlık sonuçlarına bakıldığında Kürtlerin yoğun yaşadığı illerde DP 10 ilde önde gözükmekte, CHP 5 ilin muhtarlık sayısında birinci olmuştur. CHP'nin önde olduğu iller Bingöl, Erzincan, Kars, Malatya ve Siirt'tir. 1950 milletvekili seçim sonuçları ile karşılaştırdığımızda aslında benzer durumun devam ettiğini görmekteyiz. Genel seçimlerde de CHP, Bingöl, Erzincan, Kars ve Malatya'da DP'nin önündeydi. Bu tabloda sadece Siirt farklıdır. Fakat orada da muhtarlık sayıları birbirine çok yakındır. Görünen odur ki, seçmenin tercihi çok fazla değişmemiştir. Son olarak DP toplamda 3.394 muhtarlık kazanırken, CHP 2.919 muhtarlık almıştır. Toplam sayıda iki parti arasındaki fark çok fazla değildir. Yani CHP'nin kırsaldaki hala ağırlığının devam ettiğini söyleyebiliriz.

3.1.2.3. 1950 Belediye ve İl Genel Meclisi Seçimleri

Demokrat Parti belediye seçimleri öncesi İstanbul'a önem veriyordu. Adnan Menderes 1950 Temmuz ayında İstanbul'a gelmiş, basına yaptığı açıklamada şehrin çeşitli ihtiyaçları konusunda açıklamalar yapmıştı.⁶⁵ Başbakan Yardımcısı Samed Ağaoğlu, İstanbul için belediye ile vilayeti birbirinden ayırarak ayrı bir İstanbul belediyesi kurmak gerektiğinden bahsediyordu. O dönemde İstanbul Belediye başkanlığının hazırladığı bütçeyi hükümet onayladığı için süreç uzuyordu.⁶⁶ DP, seçim propagandasında genelde geçmişteki CHP iktidarını kötülüyordu. CHP ise belediye seçimlerine ümitli giriyordu. Çünkü kısa süre önceki muhtarlık seçimleri onu ümitlendirmişti.

Belediye meclisi seçimleri 3 Eylül 1950 tarihinde yapılmıştı. Dönemin belediye kanununa göre belediye meclisine seçilen üyeler, kendi aralarından birini belediye başkanı seçiyorlardı. Dolayısıyla belediye meclisinde çoğunluğu alan parti aynı zamanda belediye başkanını da seçmiş oluyordu.⁶⁷ Seçim sonucunda DP'nin

⁶⁵ “Adnan Menderes Dün Gazetecilerle Uzun Bir Görüşme Yaptı”, **Yeni İstanbul**, 22 Temmuz 1950, s. 1.

⁶⁶ “Başbakan Yardımcısının Dünkü Basın Toplantısı”, **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1950, s. 3.

⁶⁷ Resmi Gazete, **Belediye Kanunu**, s. 8832.

Türkiye genelinde aldığı oy oranı %57,6, CHP'nin %37,5 idi.⁶⁸ DP ülke çapında 600'den fazla belediyeden 560'ını almıştı.⁶⁹ Doğu'da DP ve CHP'nin aldıkları oy oranı ve çıkardıkları belediye meclisi üye sayısı şu şekildeydi:⁷⁰

Tablo: 3.8: 1950 Belediye Meclisi Seçimlerinde Doğu İlleri

İller	DP (Oy Sayısı)	CHP (Oy Sayısı)	Belediye Üyeleri	
			DP	CHP
Ağrı	1985	2828	15	68
Bingöl	93	745	2	20
Bitlis	2807	2391	52	32
Diyarbakır	11892	8532	183	102
Elazığ	7031	6013	56	63
Erzincan	3640	2544	49	40
Erzurum	8464	3460	56	48
Hakkâri	41	942	4	44
Kars	7768	8117	52	98
Malatya	14582	22425	89	159
Mardin	8754	6391	73	65
Muş	1862	1876	26	22
Siirt	3159	3032	18	63
Tunceli	2466	1650	39	56
Urfa	14350	8192	50	32
Van	2758	2840	46	41

Kaynak: BCA, Yer Kodu: 031.01, Fon Kodu: 51.309.

1950 Belediye Meclisi seçimlerine baktığımızda CHP'nin Ağrı, Bingöl, Hakkâri, Kars, Malatya, Van ve az farkla Muş'ta önde olduğunu görmekteyiz. Diğer

⁶⁸ BCA, Yer Kodu: 031.01, Fon Kodu: 51.309.4

⁶⁹ Eroğul, a.g.e., s. 103.

⁷⁰ A.e.,

dokuz ilde DP öndedir. DP toplamda 91.652 oy alırken, CHP 81.978 oy toplamıştır. Aslında genel toplam olarak baktığımızda iki parti arasında aşırı bir fark yoktur. Belediye üye sayısı bakımından DP'nin bütün illerde toplam 810 üye sayısı varken, CHP'nin 953 üyesi vardır. Hâlbuki CHP toplamda daha az oy almış ve daha az ilde öndedir. Fakat CHP'nin Malatya ve Hakkâri gibi iki ilde yüksek farkla önde olması onu toplam sayıda öne geçirmiştir. Zaten Bitlis, Elazığ, Siirt gibi illerde DP az farkla önde bitirmiştir. Aslında yerel olarak CHP'nin ağırlığı devam etmekteydi.

15 Ekim 1950 tarihli il genel meclis seçimleri de DP'nin çoğunluğuyla kazanılmıştı. CHP ve DP'nin Doğu illerinde kazandığı ilçe sayısı şu şekildeydi:

Tablo: 3.9: Doğu'da 1950 İl Genel Meclisi Seçim Sonuçları

İller (1950 İl Genel Meclisi)	DP (İlçe Sayısı)	CHP (İlçe Sayısı)
Ağrı	4	1
Bingöl	3	1
Bitlis	3	-
Diyarbakır	5	-
Elazığ	4	2
Erzincan	2	4
Erzurum	8	1
Kars	5	4
Malatya	7	3
Mardin	5	4
Muş	1	1
Siirt	7	2
Tunceli	3	1
Urfa	5	2
Van	2	5

Kaynak: “İl Genel Meclisleri Seçimlerini DP Kazandı”, **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1950, s. 3.

Muhtarlık seçimlerinden kısa süre sonra yapılan il genel meclisi seçimlerine göre çoğu ilçede DP öndeydi. CHP sadece Erzincan ve Van’da DP’yi geçmişti. DP toplamda 64 ilçede seçimi önde bitirirken, CHP 31 ilçede kalmıştı. Buna göre il genel meclisi seçimlerinde DP’nin üstünlüğü göze çarpmaktadır.

3.1.2.4. 1954 ve 1955 Yerel Seçimleri

1954 yılındaki muhtar ve ihtiyar heyeti seçimleri milletvekili seçimlerinden sonra 7 Kasım 1954 tarihinde gerçekleşmişti.⁷¹ CHP içerisinde seçime girip girmeme konusunda tartışmalar vardı. Sonunda varılan karar muhtar seçimlerine girip, belediye meclisi ile il genel meclisi seçimlerine girmeme yönünde olmuştu. Şehirlerdeki katılım oranı %34.68 ile düşük kalmıştı. Köylerde bu oran %67.15’di. Ülke genelindeki katılım oranı ise %56.98 olmuştu.⁷² Bu seçimin sonuçlarında toplamda DP 33.000, CHP 7.000 muhtarlık almıştı.⁷³

1955 yılı il genel meclisi seçimleri 25 Eylül 1955 tarihinde, belediye meclis seçimleri 13 Kasım 1955 tarihinde yapılmıştı. Fakat CHP ve Millet Partisi seçimlere katılmamış, protestoda bulunmuştu. Çünkü DP iç politikada giderek sertleşiyordu. Gerek muhalefete ve topluma gerekse basına yönelik sert politikalar uyguluyordu. Bu politikaları protesto eden muhalefet, seçimlere katılmama kararı almıştı. Zaten belediye seçimlerine sıkıyönetim altında girilmişti. Sadece Köylü Partisi ve bağımsız adaylar seçime girmişti. DP lideri Adnan Menderes muhalefetin seçimlere katılmama kararını eleştiriyordu.⁷⁴

1955 yerel seçimlerine, muhalefetin boykot kararı damga vurmuştu. Fakat bazı illerde CHP’liler DP’nin karşısına bağımsız adaylar olarak çıkmıştı. Örneğin CHP’li bazı kişiler Malatya’da DP’nin karşısına bağımsız adaylarını koymuştu. 1955 yılındaki belediye meclisi seçimlerinde katılım oranı %38.34’te kalmıştı.⁷⁵ Sonuçta

⁷¹ “Muhtar Seçimlerine Bu Sabah Başlandı”, **Akşam**, 7 Kasım 1954, s. 1.

⁷² **BCA**, Yer Kodu: 030.01, Fon Kodu: 51.310.4 Ayrıca bkz. “Muhtar Seçiminin Kat’i Neticeleri Anlaşılmadı”, **Akşam**, 8 Kasım 1954, s. 1.

⁷³ Eroğul, s. 104.

⁷⁴ “Başvekil Yolumuz Müspettir Dedi”, **Milliyet**, 9 Ağustos 1955, s. 1.

⁷⁵ **BCA**, Yer Kodu: 030.01, Fon Kodu: 51.309.8

çoğunluğu DP almıştı. Doğu illerinde belediye meclisi seçimlerindeki durum şöyleydi:⁷⁶

- Diyarbakır: Ergani, Silvan, Çınar, Eğil ve Kulp'ta DP, Çüngüş, Hazro, Lice, Hani ve Merkez'de bağımsızlar kazanmıştır.
- Elazığ: Merkez ve Baskil ilçeleri hariç diğer yerleri DP almıştır.
- Erzurum: DP sadece iki ilçede kazanabilmiş, diğer ilçelerde bağımsızlar önde bitirmiştir.
- Ağrı: Doğubayazıt ve Tutak ilçelerinde bağımsızlar kazanırken, Eleşkirt, Patnos ve Taşlıçay'da DP kazanmıştır.
- Muş: Merkezde bağımsızlar kazanmıştır.
- Mardin: Merkezde seçime tek giren DP kazanmıştı.
- Siirt: Merkezde bağımsızlar kazanırken, Şırnak, Pervari, Eruh ve Baykan ilçelerinde DP seçimi önde tamamlamıştı.
- Kars: Arpaçay, Göle, Çıldır, Kağızman, Sarıkamış, Posof ve Iğdır'da bağımsızlar, Ardahan, Merkez ve Digor'da DP kazanmıştır.
- Urfa: Bağımsız aday katılmadığı için DP kazanmıştır.
- Van: Köylü partisi kazanmıştır.
- Bitlis: Köylü partisi kazanmıştır.
- Elazığ: Bağımsız adaylar kazanmıştır.

25 Eylül 1955 tarihindeki il genel meclisi seçimlerine katılım oranı %39,2'de kalmıştı. CHP'nin katılmadığı seçimlerde DP'nin aldığı oy oranı %81.28'dir. 13 Kasım'da gerçekleşen belediye meclisi seçimlerinin katılım oranı da benzer şekilde %37.72'dir.⁷⁷ 1955'teki yerel seçimlerine CHP katılmadığı için sağlıklı bir değerlendirme yapma olanağı yoktur. Bu seçimlerde dikkat çeken nokta belediye meclisi seçimlerinde Van ve Bitlis'te Köylü Partisi'nin kazanmış olmasıdır. Her ne kadar bazı illerde CHP'li adaylar bağımsız olarak adaylıklarını koysalar da bunu kesinleştirecek bir veri bulunmamaktadır.

⁷⁶ "Seçimlerin Son Neticesi", **Milliyet**, 16 Kasım 1955, s. 1.

⁷⁷ "Belediye Seçimlerinin Kati Neticesi", **Milliyet**, 19 Kasım 1955, s. 1.

3.2. Doğu ve Güneydoğu Milletvekillerinin Özellikleri

Bu alt bölümde 1946-1960 arası Doğu illerinde milletvekili olarak görev yapmış kişileri, yerellik, yaş, eğitim, meslek ve devamlılık açısından inceleyeceğiz. İncelemede hem genel bilgilere hem de DP-CHP karşılaştırmasına yer verilecektir. Böylece birçok açıdan milletvekili profiline hâkim olunacaktır. Analizler için gereken bilgiler “Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem 3. Cilt, IX. Dönem 7. Cilt, X. Dönem 2. Cilt ve XI. Dönem 3. Cilt” kitaplarından derlenerek yapılmıştır.

3.2.1. Milletvekili Sayıları

1945-1960 arası yapılan dört genel seçimde Doğu ve Güneydoğu illerinin milletvekili sayıları şu şekildedir.

Tablo: 3.10: 1946-1960 Arasında Doğu İllerinin Milletvekili Sayıları

İLLER	1946	1950	1954	1957
Ağrı	3	3	4	5
Bingöl	2	2	3	3
Bitlis	3	3	2	3
Diyarbakır	7	7	8	9
Elazığ	5	5	5	6
Erzincan	7	5	5	6
Erzurum	11	10	12	13
Hakkâri	1	1	1	1
Kars	10	10	10	12
Malatya	12	11	12	9
Mardin	10	7	7	8
Muş	3	2	3	4
Siirt	4	4	4	5
Tunceli	2	2	3	3

Urfa	7	7	8	9
Van	3	3	4	5
Adıyaman	-	-	-	5
TOPLAM	90	82	91	106

Kaynak: TÜİK Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011 kitabından derlenmiştir.

Tabloya baktığımızda Ağrı, Bingöl, Diyarbakır, Erzurum, Muş, Tunceli, Urfa ve Van'da temsil edilen milletvekili sayısında genel olarak artış göze çarpmaktadır. Bitlis'te 1954'te düşüş olsa da 1957'de tekrar eski sayısına kavuşmuştur. Bunun dışında Erzincan ve Mardin illerinde düşüş göze çarpmaktadır. Elazığ, Kars ve Siirt ilk üç seçimde aynı sayıda milletvekili çıkarırken, 1957'de sayılarını arttırmışlardır. Hakkâri'de ise dört seçimde sayı değişmemiştir. Malatya'da 1957 seçimlerinde düşüş yaşanmasının sebebi, 1954'te Adıyaman'ın il yapılmasıdır.

Tabloda göze çarpan bir başka veri, Erzurum ve Kars'ın en çok milletvekili çıkararak iller olmasıdır. Şüphesiz böyle olmasının nedeni nüfustur. Günümüzde il olan Ardahan ve Iğdır, o yıllarda Kars'a bağlıydı. Adıyaman ise genel seçimlere 5 milletvekili ile başlamıştır. Bölgeyi temsil eden toplam milletvekili sayısı 1946'da 90 iken, 1950'de düşerek 82 olmuştur. 1954'te ise sayı tekrar yükselerek 91 olurken, 1957 yılında 106'ya ulaşmıştır.

3.2.2. Yerellik

Bu alt bölümde dört dönemin herhangi birinde görev yapmış milletvekillerinin temsil ettiği il ile olan bağlantısı ele alınacaktır. Milletvekilinin doğum yeri aynı zamanda kökeni hakkında fikir vermesi açısından önemlidir. Çünkü erken dönem Cumhuriyet süreci ve öncesi Türkiye'sinde doğan kişiler, coğrafi hareketliliğin az olmasından ötürü büyük oranda yerleşik sayılabilir. Çalışmamızın odak bölgesi Doğu ve Güneydoğu olduğu için sadece bu bölgelerdeki iller incelenmiştir. Diğer bölgelerin yerelliği, çalışmanın kapsamı dışında kaldığı için analiz dışındadır.

Doğu'da 1923-1943 yılları arası yapılan altı seçim sonucuna göre yerellik oranı giderek düşüş yaşamıştır. 1923'te yerellik oranı %66 iken, 1943'te bu oran %25'te kalmıştır.⁷⁸ Fakat çok partili hayat geçişle birlikte milletvekillerini doğum yerlerinde yüksek oranda yerellik göze çarpmaktadır. 8. dönemin (1946-1950) bilgileri şu şekildedir:

- Ağrı: Üç milletvekilinden ikisi Ağrı ve Erzurum doğumludur. Diğer milletvekili İzmir'de doğmuştur.
- Bingöl: İki milletvekilinden biri Yunanistan'da doğmuşken diğeri İstanbul doğumludur.
- Bitlis: Üç milletvekilinden ikisi Bitlis doğumludur. Diğer milletvekili İstanbul doğumludur.
- Diyarbakır: Yedi milletvekilinden altısı Diyarbakır'da doğmuştur. Bir kişi İstanbul doğumludur.
- Elazığ: Beş milletvekilinden üçü Elazığ'da doğmuşken, diğer ikisinden biri Yunanistan diğeri İstanbul doğumludur.
- Erzincan: Yedi milletvekilinden biri İstanbul, geri kalan altı kişi Erzincan doğumludur.
- Erzurum: On bir milletvekilinin altı tanesi Erzurum doğumludur. İki kişi Bayburt, üç kişi ise Elazığ, Van ve Makedonya'da doğmuştur.
- Hakkâri: Hakkâri doğumlu tek milletvekili vardır.
- Kars: On milletvekilinin üçü Kars, Ağrı ve Ardahan doğumludur. İki kişi İstanbul ve Erzurum, birer kişi ise Erzincan, Trabzon ve Azerbaycan doğumludur.
- Malatya: On iki milletvekilinden on tanesi Malatya doğumludur. Erzincan ve İstanbul doğumlu birer milletvekili vardır.
- Mardin: On milletvekilinden dördü Mardin'de doğarken, bir kişi Batman'da doğmuştur. Geri kalanlardan dördü İstanbul, bir kişi Mersin doğumludur.
- Muş: Üç milletvekilinden ikisi Muş, biri İzmir doğumludur.

⁷⁸ Çağlayan, *Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası (1923-1950)*, s. 42.

- Siirt: Dört milletvekilinden ikisi Siirt, biri İstanbul, diğeri Antalya doğumludur.
- Tunceli: Bir milletvekili Elazığ, diğeri Edirne doğumludur.
- Urfa: Yedi milletvekilinden beş tanesi Urfa'da doğmuştur. Geriye kalan iki kişiden biri Samsun, diğeri İzmir'de doğmuştur.
- Van: Üç kişi de Van doğumludur.

8. dönem milletvekillerine baktığımızda Doğu illerine ait toplam 90 milletvekilinden 56 tanesi doğrudan temsil ettiği ilde doğarken, bu sayı sınır veya aynı bölgede yer alan illeri de eklediğimizde 66 olmaktadır. Yani yaklaşık %60 oranında doğrudan o ilde doğan kişiler mevcutken, bölgeyi göz önüne aldığımız takdirde bu oran %70'i geçmektedir. Tek parti dönemindeki düşük yerellik oranı, çok partili hayatla birlikte hızlı bir yükselişe geçmiştir. Sadece Bingöl ilinde yerel milletvekili olmadığı görülmektedir.

9. dönem (1950-1954) seçilen milletvekillerinin doğum yerleri ile ilgili bilgiler şu şekildedir:

- Ağrı: Üç vekilden ikisi Ağrı diğeri Bitlis doğumludur.
- Bingöl: Bir milletvekili Bingöl diğeri İstanbul doğumludur.
- Bitlis: Üç milletvekilinden ikisi Bitlis doğumlu, diğer vekil İstanbul doğumludur.
- Diyarbakır: Yedi milletvekilinden beşi Diyarbakır'da doğmuştur. Biri Urfa, diğeri Antalya doğumludur.
- Elazığ: Beş milletvekilinin hepsi Elazığ doğumludur.
- Erzincan: Beş milletvekilinden ikisi Erzincan, ikisi İstanbul, biri Erzurum doğumludur.
- Erzurum: On vekilden dördü Erzurum doğumludur. Beş kişi İstanbul'da, bir kişi Bolu'da doğmuştur.
- Hakkâri: Tek kişi Hakkâri doğumludur.
- Kars: On kişiden üçü Kars, ikisi Erzurum, diğer kişiler Azerbaycan, Ardahan, Ağrı, Gürcistan ve Balıkesir doğumludur.

- Malatya: On bir milletvekilinden sekizi Malatya, diğlerleri Erzincan, Elazığ ve İzmir doğumludur.
- Mardin: Yedi kişiden altısı Mardin, bir kişi Mersin doğumludur.
- Muş: İki kişi de Muş doğumludur.
- Siirt: Dört milletvekilinden üçü Siirt'te doğmuştur. Diğeri Trabzon doğumludur.
- Tunceli: İki milletvekili de Tunceli doğumludur.
- Urfa: Yedi kişiden altısı Urfa'da doğmuştur. Bir kişi İstanbul doğumludur.
- Van: İki milletvekili Van, bir kişi Makedonya doğumludur.

9. dönem mevcut 82 milletvekilinden 56 tanesi doğrudan seçildiği ilde doğmuştur. Bu sayı yaklaşık %70'e tekabül etmektedir. Bir önceki döneme göre bu oranda artış vardır. Bu sayıya sınır veya bölge ilinde doğmayı da eklediğimizde sayı 65 olmaktadır. Yani oran %80'e vurmaktadır. Hem DP hem de CHP'nin bölge illerine aday gösterirken hassas davrandıkları ortadadır. Sadece Erzurum'da yerellik oranı %50'nin altındadır.

10. dönem (1954-1957) milletvekillerinin durumu şöyledir:

- Ağrı: Dört milletvekilinden ikisi Ağrı, diğlerleri Bitlis ve Van doğumludur.
- Bingöl: Üç milletvekilinin hepsi Bingöl'de doğmuştur.
- Bitlis: İki milletvekili de Bitlis doğumludur.
- Diyarbakır: Sekiz milletvekilinden beşi Diyarbakır'da doğmuştur. Diğeri kişiler Manisa, Aydın ve Mardin doğumludur.
- Elazığ: Beş milletvekilinden dördü Elazığ'da bir kişi Aksaray'da doğmuştur.
- Erzincan: Beş milletvekilinin hepsi Erzincan'da doğmuştur.
- Erzurum: On iki vekilden yedi tanesi Erzurum doğumludur. Diğeri kişiler İstanbul, Elazığ, Yunanistan, Rize ve Ağrı'da doğmuştur.
- Hakkâri: Hakkâri doğumlu tek milletvekili vardır.
- Kars: On milletvekilinden sekiz tanesi Kars doğumludur. Diğeri iki kişi Erzurum ve Erzincan doğumludur.

- Malatya: On iki milletvekilinden on bir tanesi Malatya doğumludur. Bir kişi İzmir’de doğmuştur.
- Mardin: Yedi milletvekilinden altısı Mardin doğumluyken, bir kişi Urfa doğumludur.
- Muş: Üç milletvekili de Muş doğumludur.
- Siirt: Dört vekilin hepsi Siirt doğumludur.
- Tunceli: Üç milletvekilinden biri Tunceli, diğer ikisi Elazığ doğumludur.
- Urfa: Sekiz vekilden altısı Urfa, ikisi İstanbul doğumludur.
- Van: Dört milletvekilinden üçü Van doğumludur. Bir kişi Kafkasya’da doğmuştur.

10. dönem 91 milletvekilinden 71 tanesi doğrudan temsil ettiği ilde doğmuştur. Bu oran neredeyse %80’dir. Yine bu sayıya bölge ve sınır illerini eklediğimizde sayı 82’ye ulaşmaktadır ki o zaman yeni oran %90 olmaktadır. Bu oran 9. döneme göre daha yüksektir. Altı ilde yerellik oranı %100’dür. 1946’dan bu döneme kadar yerellik oranında artış vardır.

İncelememizin son dönemini oluşturan 11. dönemin (1957-1960) yerellik verileri şu şekildedir:

- Adıyaman: Beş milletvekilinden dördü Adıyaman’da doğmuştur. Bir kişi Aydın doğumludur.
- Ağrı: Üç kişi Ağrı’da doğmuştur. Diğer kişiler Bitlis ve Aydın doğumludur.
- Bingöl: Üç milletvekili de Bingöl doğumludur.
- Bitlis: Üç vekilden ikisi Bitlis’te, diğeri Erzurum’da doğmuştur.
- Diyarbakır: Dokuz kişiden altısı Diyarbakır’da doğmuştur. Diğer kişiler Antalya, Mardin ve Niğde doğumludur.
- Elazığ: Altı kişinin hepsi de Elazığ doğumludur.
- Erzincan: Altı kişiden beşi Erzincan’da doğmuştur. Bir kişi İstanbul doğumludur.
- Erzurum: On üç milletvekilinden on ikisi Erzurum, bir kişi Rize doğumludur.
- Hakkâri: Tek kişi Hakkâri doğumludur.

- Kars: On iki kişiden sekizi Kars'ta doğmuştur. İki kişi Erzurum, diğer kişiler Gürcistan ve Erzincan doğumludur.
- Malatya: Dokuz milletvekilinden sekizi Malatya biri İzmir doğumludur.
- Mardin: Sekiz kişiden altısı Mardin doğumludur. Diğer kişilerden biri Şırnak diğeri Maraş doğumludur.
- Muş: Dört kişinin hepsi Muş doğumludur.
- Siirt: Beş kişinin hepsi Siirt doğumludur.
- Tunceli: Üç kişiden ikisi Tunceli, bir kişi Elazığ'da doğmuştur.
- Urfa: Dokuz milletvekilinden sekizi Urfa, biri İstanbul doğumludur.
- Van: Beş vekilden dördü Van'da biri Bingöl'de doğmuştur.

Bu dönemdeki toplam 106 milletvekilinden 87'si doğrudan temsil ettiği il sınırlarında doğmuştur. Bu sayı yaklaşık %87 gibi yüksek bir orana isabet etmektedir. Yine yakın il ve aynı bölge illerini eklediğimizde bu sayı 97 kişiye yükselmektedir. O zaman oran yaklaşık %92 olmaktadır.

Sonuç olarak dört dönemin yerellik özelliğine baktığımızda tek parti dönemi ile kıyaslanamayacak derecede yüksek yerellik mevcut olduğunu görmekteyiz. Ayrıca 8. dönemden 11. döneme kadar milletvekillerinin yerellik oranında düzenli bir artış göze çarpmaktadır. 1946 seçimlerinde seçildiği bölgeyi bilen kişi oranı %70 iken, 1957'de bu oran %92'ye ulaşmıştır. Bu konuda DP ve CHP'nin giderek daha çok hassasiyet gösterdiğini söyleyebiliriz. Şüphesiz böyle bir adım hem partinin başarısı hem de seçmenin memnuniyeti açısından önemlidir.

Tablo:3.11: DP ve CHP Milletvekillerinin Toplam Yerellik Yüzdeleri

Dönem	Doğrudan (%)	Sınır veya Bölge İli Eklendiğinde (%)	Bölge Dışı (%)
1946-1950	60	70	30
1950-1954	70	80	20
1954-1957	80	90	10
1957-1960	87	92	8

Kaynak: Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem 3. Cilt, IX. Dönem 7. Cilt, X. Dönem 2. Cilt ve XI. Dönem 3. Cilt kitaplarındaki verilerden hesaplanmıştır.

3.2.2.1. DP'de Yerellik

Daha önce bildiğimiz üzere Demokrat Parti 8. dönemde Doğu ve Güneydoğu illerinde milletvekili çıkaramamıştır. 9. dönem DP'deki 45 milletvekilinden 35'i doğrudan seçildiği ilde doğarken, 2 kişi bölge illerinin birinde doğmuştur. Yani % 77 olan yerellik oranı, diğer iki kişi de eklendiğinde % 82'ye varmaktadır. % 18 kadar diğer illerde doğanlar vardır.

10. dönemde partideki 66 milletvekilinden 50'si doğrudan temsil ettiği ilde doğarken, 8'i komşu illerde doğmuştur. 8 kişi başka illerdendir. Yani milletvekillerinden % 75'i seçmenini doğrudan temsil ederken, bu oran komşu illeri de eklediğimizde % 88'e ulaşmaktadır. % 12 oranında başka illerden vekil vardır.

Son olarak 11. dönemde 46 vekilden 39'u doğrudan, 3'ü dolaylı olmak üzere toplam 42 kişi yerelliğe sahiptir. 4 kişi başka şehirdendir. Sonuçta vekillerden yaklaşık % 85'i seçmenini doğrudan temsil ederken, üç kişi bu sayıya eklendiğinde çıkan oran % 91 olmaktadır. % 9'u ise seçildiği ile yabancıdır.

Tablo:3.12: Dört Dönemde DP Milletvekillerinin Yerellik Yüzdeleri

Dönem	Doğrudan (%)	Sınır veya Bölge İli Eklendiğinde (%)	Bölge Dışı (%)
1946-1950	-	-	-
1950-1954	77	82	18
1954-1957	75	88	12
1957-1960	85	91	9

Kaynak: Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem 3. Cilt, IX. Dönem 7. Cilt, X. Dönem 2. Cilt ve XI. Dönem 3. Cilt kitaplarındaki verilerden hesaplanmıştır.

3.2.2.2. CHP'de Yerellik

8. dönemin bütün milletvekilleri CHP'den seçildiği için bu dönemin yerelliğine, toplam yerellik tablosundan bakılabilir. 9. dönemde CHP'nin sahip olduğu 37 vekilden 21'i doğrudan, 7'si bölge illerinin birinde doğmuştur. 9 vekil ise uzak illerin birinde doğmuştur. Oransal açıdan %56'sı doğrudan yerelliğe sahipken, bölge illeriyle birlikte bu oran %75 olmaktadır. Yaklaşık %25 oranında uzak illerde doğan milletvekili vardır.

10. dönemin 25 CHP'li milletvekilinden 21'i doğrudan, 3'ü dolaylı yerellik sahibidir. Sadece 1 kişi başka ildir. Yani % 84'ü doğrudan kendi ilini temsil ederken, sınır veya bölge ili eklendiğinde bu oran % 96'ya çıkmaktadır. Sadece % 4'ü bölge dışı illerdendir.

Son olarak 11. dönemi incelediğimizde CHP'li 60 vekilden 48'i doğrudan, 7'si dolaylı olmak üzere toplamda 55 kişinin temsil ettiği topraklarla bağlantısı vardır. 5 kişi ise farklı yerdendir. Yani bu dönem %80 doğrudan temsil oranı varken, ekleme ile bu oran %91,5'i bulmaktadır. %8,5 kadar farklı şehirlerden vekil mevcuttur.

Tablo:3.13: Dört Dönemde CHP Milletvekillerinin Yerellik Yüzdeleri

Dönem	Doğrudan (%)	Sınır veya Bölge İli Eklendiğinde (%)	Bölge Dışı (%)
1946-1950	60	70	30
1950-1954	56	75	25
1954-1957	84	96	4
1957-1960	80	91,5	8,5

Kaynak: Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem 3. Cilt, IX. Dönem 7. Cilt, X. Dönem 2. Cilt ve XI. Dönem 3. Cilt kitaplarındaki verilerden hesaplanmıştır.

Sonuçta DP'nin genel tabloya uygun olarak yerellik oranında artış göze çarpmaktadır. Buna bağlı olarak bölge dışı temsiliyet oranı azalmaktadır. CHP'de 1954'ten itibaren milletvekili seçiminde yerellik oranının hızlı bir şekilde arttığını görmekteyiz. Ondan önceki iki dönemde, bölge dışı vekil oranı bir hayli yüksektir. CHP'de 10. dönemden itibaren bölge dışı vekil oranı hızlıca düşerken, buna paralel olarak temsil oranı yüksek seyretmektedir. CHP'nin yerel aday göstermede DP'ye göre biraz daha geç kaldığı söylenebilir.

3.2.3. Yaş

8. dönem milletvekillerinin meclise seçildiği yıldaki yaşlarının ortalamalarını aldığımızda çıkan sonuç "52"dir. En yaşlı kişi 72 yaşındaki Erzurum milletvekili "Mehmet Raif Dinç" iken, en genci 30 yaşında meclise giren Mardin milletvekili "Yusuf Sıtkı Mardin"dir. Her iki vekil de CHP üyesidir. Milletvekillerinin yaş detaylarına baktığımızda 40 yaşın altında 13 kişi vardır. Bu da toplam sayının yaklaşık %14,5'idir. 40-50 yaş arasında olanların sayısı 22'dir. Bu sayının yüzdesi ise yaklaşık %24,5'tir. 50-60 yaş arasındakiler 29 kişiyle en fazla sayıyı oluşturmaktadır. Bunun oranı yaklaşık %32'dir. 60-70 yaş arasındaki kişilerin oranı 23 kişiyle yaklaşık %22,5'tir. Son olarak 70 yaşın üstünde 3 kişi vardır ve oranı % 6,5'tir.

9. dönem milletvekillerinin yaş ortalamaları "47,9"dur. Milletvekilleri bir önceki döneme göre yaklaşık dört yıl daha gençleşmiştir. Bu dönemin en genç milletvekili 30 yaşındaki DP Ağrı milletvekili "Kasım Küfrevi"dir. En yaşlısı ise 75 yaşındaki CHP Kars milletvekili "Hüseyin Cahit Yalçın"dır. Bu dönemde 40 yaşın altındaki milletvekillerinin sayısı 29'dur. Bu sayı yaklaşık %35 ile en yüksek oranı oluşturmaktadır. 40-50 yaş arası 16 kişi vardır. Bunların oranı %19,5'tir. 50-60 yaş arasındaki milletvekili sayısı 21'dir. Bu kişilerin oranı %25,5'tir. 60-70 yaş arasındakiler 15 kişiyle % 18,5'lik orana sahiptirler. Son olarak 70 yaşın üzerinde 1 kişi vardır. Bir önceki döneme göre 40 yaş altında olan milletvekili sayısında ciddi artış vardır.

10. dönem milletvekillerinin yaş ortalaması "44,5"tir. Milletvekilleri giderek gençleşmektedir. Üç kişi bu dönemin en genç milletvekillerini oluşturmaktadır. Üçü

de 31 yaşındadır. Bu kişiler DP Van milletvekili “Muslih Görentaş”, DP Hakkâri milletvekili “Übeydullah Seven” ve yine DP’den Diyarbakır milletvekili “Fikri Arıç”dır. Dönemin en yaşlısı 70 yaşındaki CHP Malatya milletvekili “İsmet İnönü”dür. Bu dönemde 40 yaş altı vekil sayısı %34,5 ile 31 kişidir. 40-50 yaş aralığında 36 kişi mevcuttur. Bu sayı % 40 ile bu dönemin en yüksek yaş oranını oluşturmaktadır. 50-60 yaş aralığında 15 kişi vardır. Bu kişilerin oranı % 16’dır. 60-70 yaş aralığında ise %9 ile 8 kişi bulunmaktadır. 70 yaşın üzerinde tek kişi vardır.

Son olarak 11. döneme baktığımızda yaş ortalamasının “44,9” olduğunu görmekteyiz. Bir önceki döneme nazaran çok az bir artış olsa da yine de 8. ve 9. dönemlere göre daha düşüktür. Bu dönemin en genç milletvekili 30 yaşındaki DP Erzurum milletvekili “Abdülmelik Fırat”tır. Kendisi aynı zamanda Şeyh Sait’in torunudur. 1957’de meclise girebilmek için yaşını yedi yıl büyüttüğü göz önüne alınırsa aslında gerçek yaşı 23’tür.⁷⁹ En yaşlı milletvekili ise yine CHP Malatya milletvekili “İsmet İnönü”dür. İnönü 1957’de seçildiğinde 73 yaşındaydı. Bu dönemde görev yapan 106 milletvekilinden 37 tanesi 40 yaşın altındadır. Bu sayı yaklaşık % 35’e denk gelmektedir. 9. ve 10. dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de gençlerin oranı aynı kalmıştır. % 38 oranında 40-50 yaş arası 41 milletvekili görev yapmıştır. 18 kişi 50-60 yaş aralığındadır. Bu sayı ise yaklaşık %17’ye tekabül etmektedir. Yaşlıların oranı azdır. 8 kişi 60-70 yaş aralığında iken, 2 kişi 70’ten büyüktür. Bunların oranı ise sırasıyla % 7,5 ve % 2,5’tir.

Tablo:3.14: DP ve CHP Milletvekillerinin Toplam Yaş Aralığı (%)

Dönem	30-39 (%)	40-49 (%)	50-59 (%)	60-69 (%)	70-79 (%)
1946-1950	14,5	24,5	32	22,5	6,5
1950-1954	35	19,5	25,5	18,5	1,5
1954-1957	34,5	40	16	9	0,5
1957-1960	35	38	17	7,5	2,5

⁷⁹ Abdülmelik Fırat’ın meclise girmesini bizzat Adnan Menderes istemiştir. Kendisi bu şekilde zayıf olan Türk-Kürt diyalogunun gelişmesini istiyordu. 1954 yılında yine Menderes, Şeyh Sait’in oğlunun meclise girmesinin istese de bu isteğe Celal Bayar karşı çıkmıştı. Bkz. Kaya, a.g.e., s. 107.

Kaynak: Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem 3. Cilt, IX. Dönem 7. Cilt, X. Dönem 2. Cilt ve XI. Dönem 3. Cilt kitaplarındaki verilerden hesaplanmıştır.

Genel Tabloya baktığımızda 40 yaş altı genç milletvekili oranının ilk dönem hariç yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Yine 40-50 yaş aralığında oransal açıdan son iki dönemdeki yükseklik göze çarpmaktadır. Daha sonraki yaş aralıklarında ise düşüş vardır. Yani Doğu illeri adına görev yapan milletvekillerinde ağırlıklı yaş aralığı özellikle son iki dönem için 30-50 yaş arası genç milletvekilleridir. Buna göre partilerin milletvekillerini belirlerken yerelliğin yanında, genç olmalarını da göz önünde tuttuğunu söyleyebiliriz.

3.2.4. Eğitim

Bu alt bölümde dört dönemde görev almış milletvekillerinin eğitim düzeylerini hem genel olarak hem de partiler bazında inceleyeceğiz. 8. döneme baktığımızda görev yapmış 90 milletvekilinden 3'ü ilkokul, 10'u ortaokul, 9'u lise, 45'i üniversite mezunudur. Üniversite mezunlarının içerisinde 4 kişinin doktora eğitimi vardır. Bunların dışında 21 kişi askeri okul mezunuyken, 2 kişi dini eğitim almıştır. Yani milletvekillerin % 50'si üniversite mezunudur. Diğer oranlara baktığımızda % 3,5 ilkokul, % 11 ortaokul, % 10 lise, % 23,5 askeri okul, % 2 ise dini okul mezunu olduğunu görmekteyiz. Eğitim düzeyi, üniversite ve askeri okullar birlikte ele alındığında genel olarak yüksektir.

9. dönemin vekilleri arasında 4 ilkokul, 10 ortaokul, 8 lise ve 45 üniversite mezunu vardır. Üniversite mezunlarının içinde 5 kişinin doktora vardır. Bunların dışında 10 askeri okul, 4 dini okul mezunu bulunmaktadır. 1 kişinin eğitimi bilinmemektedir. Bu dönemin üniversite mezunlarının oranı % 55'tir. Bir önceki döneme göre az da olsa artış vardır. % 12 oranında hem ortaokul hem de askeri okul mezunu bulunmaktadır. Yaklaşık % 5'er ilkokul ve dini okul mezunu bulunurken, % 10 lise mezunu mevcuttur. Bir önceki döneme göre ilkokul ve dini okul mezunu oranlarında artış varken, askeri okul diploması olan kişi sayısı yarı yarıya azalmıştır.

10. dönem milletvekillerinin genel analizini yaptığımızda toplam 91 kişiden 3'ü ilkokul, 11'i ortaokul, 12'si lise, 52'si üniversite, 8'i askeri okul ve 4'ü dini okul mezunudur. Bir kişinin bilinmemektedir. Oransal açıdan baktığımızda yaklaşık % 3'ü ilkokul, % 12'si ortaokul, % 13'ü lise, % 57'si üniversite, % 9'u askeri okul ve yüzde 4,5'i dini okul mezunu bulunmaktadır. Genel olarak önceki iki döneme göre az da olsa üniversite mezun oranında artış vardır. Askeri okul oranlarında ise azalış devam etmektedir.

Son olarak 11. dönemdeki 106 milletvekili içinde toplam 7 ilkokul, 8 ortaokul, 12 lise, 65 üniversite, 7 askeri okul, 6 dini okul mezunu bulunmaktadır. Bir kişinin bilinmemektedir.⁸⁰ Oransal açıdan % 6,5 ilkokul, % 7,5 ortaokul, % 11,5 lise, % 61,5 üniversite, % 6,5 askeri okul ve % 5,5 dini okul mezunu bulunmaktadır.

3.2.4.1. DP ve CHP'de Eğitim

9. dönemde DP'nin 3 ilkokul, 5 ortaokul, 7 lise, 22 üniversite, 5 askeri okul ve 1 tane de medrese eğitimi almış vekili vardır. CHP'nin ise 1 ilkokul, 5 ortaokul, 1 lise, 23 üniversite, 5 askeri okul ve 3 medrese eğitimi almış vekili vardır. İki partinin eğitim düzeyi farkına oransal açıdan baktığımızda DP'nin % 50'si üniversite mezunuyken, CHP'nin % 60'ı üniversite diplomasına sahiptir. DP'nin yaklaşık % 7'si ilkokul, % 11'i ortaokul, % 16'sı lise, % 11'i askeri okul ve % 2'si dini okul mezunudur. CHP'nin ise % 2,5'i ilkokul, % 13'ü ortaokul, % 2,5'i lise, % 13'ü askeri okul ve % 8'i medrese eğitimine sahiptir.

10. dönem için iki partinin milletvekillerini karşılaştırdığımızda DP'nin sahip olduğu 66 vekilin 2'si ilkokul, 6'sı ortaokul, 11'i lise, 37'si üniversite, 6'sı askeri okul ve 3'ü dini okul mezunudur. Bir kişi bilinmemektedir. Oransal açıdan bakarsak, % 3'ü ilkokul, % 9'u ortaokul, % 16,5'i lise, % 56'sı üniversite, % 9'u askeri okul ve % 4,5'i dini eğitimi almıştır. DP'nin bir önceki döneme göre üniversite mezunu oranında artış vardır. CHP'nin yüzdelerine baktığımızda, % 4'ü ilkokul, % 20'si ortaokul, % 4'ü lise, % 60'ı üniversite, % 8'i askeri okul ve % 4'ü dini okul

⁸⁰ 9. dönemden itibaren eğitim düzeyi bilinmeyen kişi DP Ağrı milletvekili Halis Öztürk'dür.

mezunudur. CHP'nin vekilleri içerisinde yer alan üniversite mezunu oranı bir önceki dönem ile aynıdır. Fakat askeri okul oranında düşüş göze çarpmaktadır.

Partiler özelinde 11. döneme baktığımızda DP'nin 2 ilkokul, 3 ortaokul, 8 lise, 26 üniversite, 2 askeri okul ve 4 dini okul mezunu bulunmaktadır. Yani DP yaklaşık % 4,5 ilkokul, % 6,5 ortaokul, % 17,5 lise, % 56,5 üniversite, % 4,5 askeri okul ve % 8,5 dini okul mezununa sahiptir. CHP'de 5 ilkokul, 5 ortaokul, 4 lise, 39 üniversite, 5 askeri okul ve 2 dini okul mezunu bulunmaktadır. CHP'nin yüzdelik oranlarına baktığımızda % 8,5 ilkokul ve yine aynı oranda ortaokul, % 6,5 lise, % 65 üniversite, % 8,5 askeri okul ve % 3,5 dini okul mezunu vardır.

Tablo: 3.15: CHP ve DP Milletvekillerinin Toplam Eğitim Oranları (%)

Dönem	İlkokul (%)	Ortaokul (%)	Lise (%)	Üniversite (%)	Askeri Okul (%)	Dini Okul (%)
1946-1950	3,5	11	10	50	23,5	2
1950-1954	5	12	10	55	12	5
1954-1957	3	12	13	57	9	4,5
1957-1960	6,5	7,5	11,5	61,5	6,5	5,5

Kaynak: Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem 3. Cilt, IX. Dönem 7. Cilt, X. Dönem 2. Cilt ve XI. Dönem 3. Cilt kitaplarındaki verilerden hesaplanmıştır.

Tablo 3.15'e göre Doğu illerinde görev alan milletvekilleri içerisinde ilkokul oranı dört dönem boyunca çok fazla değişmezken, ortaokul mezun oranı son dönemde düşüş yaşamıştır. Lise mezunlarının oranı da fazla değişmemiştir. Fakat üniversite mezunları hem en fazla oranı oluşturmuş, hem de her dönem artış göstermiştir. Askeri okullardan mezun olan milletvekili sayısında ise giderek düşüş yaşanmıştır. Dini okul oranında fazla bir oynama olmamıştır. Bu oranlardan DP ve CHP'nin vekil seçerken üniversite mezunu olmasına dikkat ettikleri anlaşılmaktadır. Bunun yanında asker sıfatı taşıyanların giderek azaldığı görülmektedir. Belki de burada partilerin, Kürt seçmenin oylarında aleyhte bir durum oluşturabilir

düşüncesiyle asker kökenli milletvekili adayı göstermede çekimser kaldıkları düşünülebilir.

DP milletvekillerinin eğitim düzeylerini yüzdeler olarak gösteren tablo şu şekildedir:

Tablo:3.16: DP Milletvekillerinin Dönemsel Eğitim Oranları (%)

Dönem	İlkokul (%)	Ortaokul (%)	Lise (%)	Üniversite (%)	Askeri Okul (%)	Dini Okul (%)
1946-1950	-	-	-	-	-	-
1950-1954	7	11	16	50	11	2
1954-1957	3	9	16,5	56	9	4,5
1957-1960	4,5	6,5	17,5	56,5	4,5	8,5

Kaynak: Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem 3. Cilt, IX. Dönem 7. Cilt, X. Dönem 2. Cilt ve XI. Dönem 3. Cilt kitaplarındaki verilerden hesaplanmıştır.

DP'ye baktığımızda ortaokul mezunlarında düşüş yaşandığı göze çarpmaktadır. Bunun dışında genel tabloya uygun olarak üniversite oranlarında artış ve askeri okul mezunlarında düşüş vardır. Bunların yanında dini okul mezunlarında hızlı bir artış mevcuttur. Kürtler üzerinde ağa ve şeyhlerin etkisi göz önüne alındığında, bu artışın vekil adaylığında rol oynadığı düşünülebilir.

CHP milletvekillerinin eğitim düzeylerini yüzdeler olarak gösteren tablo ise şu şekildedir:

Tablo:3.17: CHP Milletvekillerinin Dönemsel Eğitim Oranları (%)

Dönem	İlkokul (%)	Ortaokul (%)	Lise (%)	Üniversite (%)	Askeri Okul (%)	Dini Okul (%)
1946-1950	3,5	11	10	50	23,5	2

1950-1954	2,5	13	2,5	60	13	8
1954-1957	4	20	4	60	8	4
1957-1960	8,5	8,5	6,5	65	8,5	3,5

Kaynak: Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem 3. Cilt, IX. Dönem 7. Cilt, X. Dönem 2. Cilt ve XI. Dönem 3. Cilt kitaplarındaki verilerden hesaplanmıştır.

CHP’li milletvekillerinde DP’nin tersine ilkökul oranında artış vardır. Ortaokul mezun oranı son dönem düşüş yaşarken, lise mezunlarında son döneme doğru yükseliş göze çarpmaktadır. Genel tabloya paralel olarak üniversite mezunlarında yükseliş varken, askeri okul mezununda düşüş göze çarpmaktadır. Fakat CHP’nin üniversite mezun oranı DP’den yüksektir. Son olarak DP’nin dini okul mezun oranı giderek yükselirken, CHP’ninki düşmektedir. Buradan CHP’nin DP’ye nazaran Kürt şeyhlerine daha yakın durduğu düşünülebilir.

3.2.5. Meslek

Bu alt bölümde görev yapmış milletvekillerinin meslekleri hem genel olarak, hem de partiler bazında incelenecektir.

Genel tabloya baktığımızda 1946-1950 yılları arasında yer alan 90 milletvekili içinde 16 çiftçi-tüccar, 14 hâkim-savcı-avukat, 13 memur, 12 eğitimci, 12 asker, 8 bürokrat, 6 mülki amir, 3 tıp mezunu, 1 askeri tıp mezunu, 1 din adamı, 1 baytar, 1 eczacı, 1 basın-yayıncı ve 1 dış hekimi bulunmaktadır.

9. dönemdeki 82 milletvekilinden 6’sı asker, 3’ü asker doktor, 5’i doktor, 18’i çiftçi-tüccar, 7’si eğitimci, 3’ü mülki amir, 1’i bankacı, 1’i din adamı, 1’i dış hekimi, 10’u memur, 3’ü bürokrat, 21’i hâkim-savcı-avukat, 3’ü eczacıdır. 10. dönemde ise 8 asker, 8 doktor, 22 çiftçi-tüccar, 9 eğitimci, 4 mülki amir, 11 memur, 3 basın-yayıncı, 23 hâkim-savcı-avukat, 2 eczacı ve 1 dış hekimi bulunmaktadır. Son dönemde 4 asker, 3 askeri doktor, 7 doktor, 25 çiftçi-tüccar, 11 eğitimci, 4 mülki amir, 2 bankacı, 1 din adamı, 10 memur, 2 bürokrat, 3 basın-yayıncı, 33 hâkim-savcı-avukat ve 1 baytar olan milletvekili bulunmaktadır.

Tablo:3.18: Dört Dönemde DP ve CHP'deki Mesleklerin Toplam Yüzdeleri

Meslek	1946-1950	1950-1954	1954-1957	1957-1960
Asker	%13,3	%7,3	%8,80	%3,7
Askeri Tıp	%1,1	%3,6	-	%2,8
Tıp	%3,3	%6,0	%8,80	%6,6
Çiftçi-Tüccar	%17,7	%21,9	%24,1	%23,5
Eğitimci	%13,3	%8,5	%9,8	%10,3
Mülki Amir	%6,6	%3,6	%4,3	%3,7
Bankacı	-	%1,2	-	%1,8
Din Adamı	%1,1	%1,2	-	%0,9
Memur	%14,4	%12,1	%12	%9,4
Bürokrat	%8,8	%3,6	-	%1,8
Basın-Yayın	%1,1	-	%2,1	%2,8
Hâkim-Savcı- Avukat	%15,5	%25,6	%16,4	%31,1
Eczacı	%1,1	%3,6	%2,1	-
Baytar	%1,1	-	-	%0,9
Diş Hekimi	%1,1	%1,2	%1,09	-

Kaynak: Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem 3. Cilt, IX. Dönem 7. Cilt, X. Dönem 2. Cilt ve XI. Dönem 3. Cilt kitaplarındaki verilerden hesaplanmıştır.

Genel tabloya baktığımızda asker oranındaki düşüş göze çarpmaktadır. Onun dışında Bürokrat kesim son dönemde az bir çıkış gösterse de genel olarak ağırlığı düşüktür. Doktorların oranı ilk üç dönem yükselmiştir. Nihayetinde çiftçi-tüccar ve hukukçular dört dönemde de ilk iki sırayı almıştır.

3.2.5.1. CHP’de Meslek Dağılımı

CHP’nin 8. dönem milletvekillerini incelediğimizde 90 milletvekili içinde 16 çiftçi-tüccar, 14 hâkim-savcı-avukat, 13 memur, 12 eğitimci, 12 asker, 8 bürokrat, 6 mülki amir, 3 tıp mezunu, 1 askeri tıp mezunu, 1 din adamı, 1 baytar, 1 eczacı, 1 basın-yayıncı ve 1 diş hekimi bulunmaktadır. Bu dönemin bütün milletvekilleri CHP’lidir. DP’nin bu bölgede milletvekili yoktur.

9. dönemin CHP’sine baktığımızda milletvekilleri içerisinde 3 asker, 1 asker doktor, 2 doktor, 7 çiftçi-tüccar, 4 eğitimci, 3 mülki amir, 1 din adamı, 2 memur, 2 bürokrat, 9 hâkim-savcı-avukat, 2 eczacı ve 1 diş hekimi vardır. 10. dönemde, 2 asker, 3 doktor, 6 çiftçi-tüccar, 3 eğitimci, 2 mülki amir, 1 basın yayıncı ve 8 hâkim-savcı-avukat vardır. Son olarak 11. dönemde 4 asker, 1 asker doktor, 4 doktor, 13 çiftçi-tüccar, 5 eğitimci, 2 mülki amir, 2 bankacı, 1 din adamı, 1 memur, 1 bürokrat, 2 basın-yayıncı ve 24 hâkim-savcı-avukat bulunmaktaydı.

Tablo:3.19: CHP Milletvekilleri Mesleklerinin Dönemsel Yüzdeleri

Meslek	1946-1950	1950-1954	1954-1957	1957-1960
Asker	%13,3	%8,1	%8	%6,6
Askeri Tıp	%1,1	%2,7	-	%1,6
Tıp	%3,3	%5,4	%12	%6,6
Çiftçi-Tüccar	%17,7	%18,9	%24	%21,6
Eğitimci	%13,3	%10,8	%12	%8,3
Mülki Amir	%6,6	%8,1	%8	%3,3
Bankacı	-	-	-	%3,3
Din Adamı	%1,1	%2,7	-	%1,6
Memur	%14,4	%5,4	-	%1,6
Bürokrat	%8,8	%5,4	-	%1,6
Basın-Yayın	%1,1	-	%4	%3,3
Hâkim-Savcı-	%15,5	%24,3	%32	%40

Avukat				
Eczacı	%1,1	%5,4	-	-
Baytar	%1,1	-	-	-
Diş Hekimi	%1,1	%2,7	-	

Kaynak: Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem 3. Cilt, IX. Dönem 7. Cilt, X. Dönem 2. Cilt ve XI. Dönem 3. Cilt kitaplarındaki verilerden hesaplanmıştır.

Tabloya baktığımızda 8. dönemde en çok ağırlığı olan grup çiftçi-tüccar grubudur. Daha sonra gelenler sırasıyla hâkim-savcı-avukat, memur, eğitimci ve askerlerdir. 9. dönemde kayda değer değişiklikler asker, memur ve hâkim-savcı-avukat mesleklerinde olmuştur. Asker ve memur oranı düşerken, hâkim-savcı-avukat grubu yükselmiş, hatta birinciliğe yerleşmiştir. Çiftçi-tüccar grubu bu dönem ikincidir. 10. dönemi incelediğimizde bir önceki dönemlere göre doktor oranında ciddi artış vardır. Yine çiftçi-tüccar grubu önceki iki dönemden yüksektir. Bu dönemde de 9. dönem gibi ilk sırayı hâkim-savcı-avukat grubu almaktadır. Son dönemde doktor oranı yarı yarıya düşerken, çiftçi-tüccar gurubunda az bir düşüş göze çarpmaktadır. Memur ve bürokrat kesimi bu dönem çok azdır. Yine birinciliği yükselen hâkim-savcı-avukat meslekleri almıştır. Partide dört dönem boyunca ağırlıklı grubu hukukçular ve çiftçi-tüccar kesimi oluşturmaktadır. Askerlerin oranı ise giderek düşmüştür.

3.2.5.2. DP'de Meslek Dağılımı

DP Doğu ve Güneydoğu illerinde 1950'den itibaren milletvekili çıkarmaya başlamıştır. İlk olarak 9. dönemde 3 asker, 2 asker doktor, 3 doktor, 11 çiftçi-tüccar, 3 eğitimci, 1 bankacı, 8 memur, 1 bürokrat, 12 hâkim-savcı-avukat ve 1 eczacı bulunmaktaydı. 10. dönemde ise 6 asker, 5 doktor, 16 çiftçi-tüccar, 6 eğitimci, 2 mülki amir, 11 memur, 2 basın-yayıncı, 15 hâkim-savcı-avukat, 2 eczacı ve 1 dış hekimi vardır. Son olarak 11. dönemde 2 asker doktor, 3 doktor, 12 çiftçi-tüccar, 6 eğitimci, 2 mülki amir, 9 memur, 1 bürokrat, 1 basın-yayıncı, 9 hâkim-savcı-avukat ve 1 baytar bulunmaktadır.

Tablo:3.20: DP Milletvekilleri Mesleklerinin Dönemsel Yüzdeleri

Meslek	1946-1950	1950-1954	1954-1957	1957-1960
Asker	-	%6,6	%9,09	-
Askeri Tıp	-	%4,44	-	%4,3
Tıp	-	%6,6	%7,5	%6,52
Çiftçi-Tüccar	-	%24,4	%24,2	%26
Eğitimci	-	%6,6	%9,09	%13
Mülki Amir	-	-	%3,03	%4,3
Bankacı	-	%2,2	-	-
Din Adamı	-	-	-	-
Memur	-	%17,7	%16,6	%19,5
Bürokrat	-	%2,2	-	%2,17
Basın-Yayın	-	-	%3,03	%2,17
Hâkim-Savcı- Avukat	-	%26,6	%22,7	%19,5
Eczacı	-	%2,2	%3,03	-
Baytar	-	-	-	%2,17
Diş Hekimi	-	-	%1,5	-

Kaynak: Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem 3. Cilt, IX. Dönem 7. Cilt, X. Dönem 2. Cilt ve XI. Dönem 3. Cilt kitaplarındaki verilerden hesaplanmıştır.

1950-1954 arasında parti içinde en fazla ağırlığı olan grup hâkim-savcı-avukat kesimidir. Ardından çiftçi-tüccar grubu gelmektedir. Bu dönem DP’de dikkat çeken kesim üçüncü olan memurlardır. Aynı dönem CHP’de memurların yüzdesi düşüktür. 10. dönemde liderliği alan kesim bu sefer çiftçi-tüccar mesleğine sahip milletvekillerdir. İkinci çoğunluğu oluşturan grup hâkim-savcı ve avukatlardır. Memurlar yine üçüncüdür. Son dönemde çiftçi ve tüccarlar yine birincidir. İkinciliği memurlar ve hâkim-savcı-avukat üçlüsü paylaşmaktadır. DP’de dikkat çeken bir

başka şey, eğitimcilerin düzenli artışıdır. Ayrıca CHP içerisinde az ağırlığı olan memurluk, DP’de hep ilk üçte yer almaktadır. DP’de üç dönem boyunca ağırlığı olan meslekler, çiftçi-tüccar kesimi, hukukçular ve memurlardır. Bu bakımdan CHP’den farkı memur kesimin DP’de daha fazla yer almasıdır.

3.2.6. Milletvekili Sürekliliği

Dört dönem boyunca seçilen toplam 369 milletvekilliğinde, 265 farklı kişi görev yapmıştır. Bu da toplam sayının %72’si demektir. Buna göre on dört yıl süresince devamlılıktan ziyade değişkenlik söz konusudur. 104 kişi, iki veya daha fazla dönemde yer almıştır.

1946-1960 arasında CHP’de 30 kişi iki dönem, 6 kişi üç dönem, 1 kişi ise dört dönem milletvekilliği yapmıştır. Bunun haricinde 6 kişi çeşitli dönemlerde CHP’den DP’ye geçmiştir. Böylelikle bu sayılar haricinde CHP’nin dört dönemde kazandığı 212 Doğu milletvekilliğinden 37’si tekrar ederken, 169 farklı kişi vekil olmuştur. Yani yaklaşık %80 oranında yeni kişi partide görev alırken, %20 kadar değişmeyen bir kadro vardır.

DP’ye baktığımızda dört dönem toplam kazandığı 157 milletvekilinden, 26 kişi iki dönem, 9 kişi üç dönem boyunca görev yapmıştır. Dolayısıyla toplam 35 kişi birden çok dönemde görev yapmıştır. Sadece 1 kişi DP’den CHP’ye geçiş yapmıştır. Yani 121 farklı kişi DP’de çalışmıştır. Partide yaklaşık %77 oranında yeni kişi vekillik yaparken, %23 kadar sabit kişi vardır. Bu bakımdan CHP ve DP’nin milletvekilliği değişkenliğinde önemli bir fark yoktur.

Bu verilerin dışında her iki partide il değişikliği yok denecek kadar azdır. Yani bir ilde vekil olan kişi ya aynı ilde devam etmiş, ya da mecliste bulunmamıştır. Sadece DP’de bir kişi, bir dönem Urfa’da başka bir dönem Mardin’de görev yapmıştır. Zaten her iki il aynı bölgededir. Ayrıca parti arası geçişkenlik azdır. Daha önce bahsettiğimiz üzere toplam yedi kişi bir partiden diğerine geçmeyi tercih etmiştir.

3.2.7. Aşiret ve Siyaset

Doğu'da çok partili hayat sonrası milletvekillerinin içerisinde yerel halk tarafından tanınmış, büyük toprak sahibi aynı zamanda şeyh olup ve tüccarlık yapan kimseler vardı. Partiler bu kimselerle işbirliğine gidiyordu. Bunun dışında belediye başkanlarının da çokça meclise girdiği görülmektedir. Bazı Kürt kökenli milletvekilleri seçildikten sonra bakanlık da yapmışlardır. Bu alt bölümde tespit ettiğimiz milletvekillerini dönem sırasına göre göstereceğiz.

CHP'nin 8. dönem Van milletvekillerinden "İbrahim Arvas" Van ve Hakkâri civarında etkin bir aşiret mensubuydu. Aynı zamanda Nakşibendî tarikatından olan İbrahim Arvas, bir süre Şemdinli Kaymakamlığı da yapmıştır. Yine CHP'nin 11. dönem Van milletvekillerinden Abdülhakim Arvas da aynı aşirete mensuptu.⁸¹ Buna benzer şekilde 8. dönem CHP Diyarbakır milletvekilliği yapan Feyzi Kalfagil, İhsan Hamit Tiğrel ve Abdurrahman Şeref Uluğ büyük toprak sahibi kimselerdi.⁸²

8. ve 9. dönem CHP'den Hakkâri milletvekilliği yapan "Mehmet Selim Seven", Hakkâri'nin tanınmış şeyhlerindendi. Oğlu "Übeydullah Seven" 10. ve 11. dönemlerde aynı ilden fakat bu sefer DP'den milletvekili olmuştur. DP'nin 9. 10. ve 11. dönemlerinde değişmeyen üçlüsü Ağrı milletvekilleri "Halis Öztürk, Kasım Küfrevi ve Hüseyin Celal Yardımcı" yerel eşraftandı. Bu kişilerden ilk ikisi aynı zamanda aşiret lideriydiler.⁸³ 9. dönem DP Urfa milletvekillerinden Hacı Ömer Cevheri "Şeyhanlı Aşireti"nden, Celal Öncel "Öncel Aşireti"ne mensup kişilerdi. Daha önce bahsettiğimiz DP Diyarbakır milletvekili Yusuf Azizoğlu, 1946'da Silvan belediye başkanlığı yapmıştı ve toprak sahibi bir aileden geliyordu. CHP Urfa milletvekilleri Ömer Yüksel "Yüksel Aşireti"ne, Abdurrahman Odabaşı "Kırvar Aşireti"ne, Yaşar Alhas "Barazi Aşireti"ne mensup Kürt kökenli kimselerdi. Yine

⁸¹ Sait Ebinç, "Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet (1839-1950)", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 112.

⁸² İsmail Beşikçi, *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu*, Ankara, Yurt Kitap Yayınları, 1991, s. 238.

⁸³ Ebinç, "a.g.t, s. 222.

önceki kısımlarda bahsettiğimiz Urfa milletvekilliği yapan Hasan Oral Siverek bölgesinde Bucak aşiretinin lideriydi.⁸⁴

3.2.7.1. Belediye Başkanlığı ve Bakanlık

Bazı milletvekilleri geçmişinde belediye başkanlığı yapmış olduğu gibi, seçildikten sonra Bakanlık yapanlar da vardı. Örneğin 8. dönem CHP Diyarbakır milletvekili “İhsan Hamit Tiğrel” 1922-1923 yılları arasında, “Abdurrahman Şeref Uluğ” ise 1933-1939 yılları arasında Diyarbakır Belediye Başkanlığı yapmış isimlerdi.⁸⁵ Erzurum milletvekilleri “Nafiz Dumlu” 1921-1926, “Salim Altuğ” 1935-1938, “Mesut Çankaya” ise 1939-1944 yılları arasında Erzurum Belediye Başkanlığı yapmışlardı. Kars milletvekili “Mehmet Bahadır” ise 1934-1936 yılları arasında Kars Belediyesinin başkanlığını yapmıştır. Malatya’dan “Mehmet Tevfik Temelli” 1934-1938,⁸⁶ “Cafer Özelçi” 1938-1943, “İbrahim Hikmet Fırat” ise 1943-1946 yılları arasında Malatya Belediye Başkanlığı yapmışlardır. Mardin milletvekili “Abdülkadir Kalav” 1942-1946 arasında Mardin Belediye Başkanlığını,⁸⁷ Siirt milletvekili “Lütfi Yavuz” ise 1941-1943 arasında Siirt’in Belediye Başkanlığını yapmıştır.

DP 9. dönem Diyarbakır milletvekili “Nazım Önen”, 1925-1928 ile 1939-1944 yılları arasında Diyarbakır Belediye Başkanlığı yapmış bir siyasetçiydi.⁸⁸ 10. dönem DP Mardin milletvekili “Etem Aybar” 1950-1954 yılları arasında Mardin Belediye Başkanıydı.⁸⁹ Aynı dönemden DP Muş milletvekili “Mehmet Şefik Çağlayan” 1953-1954 arasında Muş’ta,⁹⁰ yine DP’den Urfa milletvekili “Aziz Özbay” ise 1953-1954 yılları arasında Urfa Belediye Başkanlığı yapmıştır. DP Van milletvekili “Muslih Görentaş” ise milletvekili olmadan önce 1948-1954 yılları arası Van’ın Gevaş ilçesinin belediye başkanıydı.

⁸⁴ Ahmet İlyas, “Türkiye’de Aşiret-Siyaset İlişkisi: Urfa Örneği (1950-2003)”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009, s. 63-65.

⁸⁵ BCA, Fon Kodu: 030.11.1, Yer Kodu: 126.45.2

⁸⁶ BCA, Fon Kodu: 030.11.1, Yer Kodu: 127.47.13

⁸⁷ BCA, Fon Kodu: 030.11.1, Yer Kodu: 186.33.16

⁸⁸ BCA, Fon Kodu: 030.11.1, Yer Kodu: 130.13.13

⁸⁹ BCA, Fon Kodu: 030.11.1, Yer Kodu: 217.34.21

⁹⁰ BCA, Fon Kodu: 030.11.1, Yer Kodu: 231.11.12

CHP'ye baktığımızda 10. dönem Malatya milletvekili “Nüvit Yetkin”in 1951-1954 yılları arasında Malatya Belediye Başkanlığı yaptığını görmekteyiz. 11. dönem Elazığ milletvekili “Mehmet Hürrem Müftügil” ise 1937-1939 yılları arasında Elazığ Belediye Başkanıdır. Yine CHP'nin 11. dönem Malatya vekili “Nurettin Akyurt” 1954-1957 yılları arasında Malatya'nın,⁹¹ Muş milletvekili “Zeki Dede” ise 1940-1950 arasında Muş'un belediye başkanlığını yapmıştır.⁹²

Milletvekilleri arasında Kürt kökenli olup Bakanlık yapanlar da vardır. Örneğin CHP 8. dönem Diyarbakır milletvekillerinden “Vedat Dicleli” 1949-1950 arasında Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı, “Abdülkadir Cavit Ekin” ise aynı görevi 1947-1949 arasında yapmıştır. Erzurum milletvekili “Şükrü Koçak” ise 1947-1948 arasında Ulaştırma Bakanı olarak çalışmıştır. 9. dönem DP Ağrı milletvekili “Hüseyin Celal Yardımcı” 1954-1955 ile 1957-1959 arasında Milli Eğitim Bakanlığı, 1960'da Adalet Bakanlığı yapmıştır. Yine DP'den 9. dönem Erzurum milletvekili “Rıfkı Salim Burçak” 1951 yılında Gümrük ve Tekel Bakanlığı, 1953-1954 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı yapmış bir isimdi. Bunların hiçbiri Kürtlüğünü ön plana alan isimler değildi. Üst kimliği kabul eden, alt kimliğinde ise ısrar etmeyen bir tablo bu dönem içerisinde mevcuttu.

Sonuç olarak her iki partinin, geçmişinde belediye başkanlığı olan kişileri milletvekili yaptığını görmekteyiz. Toplamda yirmi milletvekili seçilmeden önce belediye başkanlığı yapmıştır. İl belediye başkanlarının dışında ilçe belediye başkanlığı yapan milletvekilleri de vardı. Bazı milletvekilleri ise meclise girdikten sonra belki de tanınırlığını kullanarak belediye başkanı olmuştu. Fakat partilerin, meclise soktuğu Kürt kökenli milletvekillerine bakanlık makamı verme konusunda çekimser kaldığını söyleyebiliriz. Zira dört dönemde toplam sadece beş işim bakanlık yapmıştı.

DP ve CHP yerel halktan önde gelen, tanınmış kişileri bünyelerine çekerek bölgede hâkimiyet kurmak istiyordu. Bunun için en mantıklı yol aşiret liderlerini, dini kişilikleri ve büyük toprak sahiplerini meclise çekmekti. Bu şekilde devlet

⁹¹ **BCA**, Fon Kodu: 030.11.1, Yer Kodu: 256.12.11

⁹² **BCA**, Fon Kodu: 030.11.1, Yer Kodu: 185.29.21

otoritesi sağlanmak isteniyordu. Bunun devamı açısından ise bu kişilere vekillik, bakanlık veya belediye başkanlığı gibi çeşitli payeler verilebiliyordu.

DÖRDÜNCÜBÖLÜM

KÜRT HAREKETİNİN YENİDEN DOĞUŞU

4.1. 1945-1960 Arası Türkiye’de İç Politika

Bu alt bölümde ilk olarak Türkiye’nin 1945-1960 arası iç politikası, ardından yine aynı süreçteki dış politikası kısaca incelenecektir. Dış politikada daha çok Kürt meselesiyle bağlantılı olarak, Kürtlerin yoğun yaşadığı sınır ülkeleri ile olan ilişkiler ele alınacaktır. Böylelikle Türkiye’nin 1945-1960 arası döneminin genel durumu vurgulanmış olacaktır.

Türkiye, 1945 yılında kendi iç dinamiklerinin ve yeni uluslararası sistemin etkisiyle çok partili hayata geçiş yapmıştı. Cumhuriyeti kuran kadro, yeni ulus devletin uzun süre dışa kapalı olarak gelişemeyeceğinin farkındaydı. Milliyetçilik tek başına yeterli gelmiyordu. Nihayetinde Batı tarzı ya da Batı’da eğitim almış bu kuşağın, Batı değerlerini izlemek istemesi doğaldı. Nitekim Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945 tarihinde mecliste yaptığı konuşmasında, “ülkedeki mevcut koşullarda bir muhalefet partisinin olmamasını eksiklik olarak değerlendiriyor, demokrasilerin işlemesi için bunun gerekli olduğunu söylüyordu.¹

Mayıs 1945’te meclis bütçe görüşmeleri yapılırken hükümetin ekonomi politikalarına parti içi şiddetli eleştiriler yapılıyordu. Hatta bazı milletvekilleri bütçe oylamasında ret oyu vermişlerdi. Bu kişiler arasında Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes bulunuyordu. Ardından aynı yıl meclise yasa tasarısı olarak toprak reformu konusu getirilmişti. Tasarıya göre toprağı olmayan ya da az toprağı olan köylülere devlete ait toprakları işleme yetkisi veriliyordu. Bunun için köylüye faizsiz kredi ve maddi yardım yapılacaktı. Aynı zamanda millileştirilecek topraklar arasında özel kişilerden bedeli ödenerek alınacak belli büyüklükte araziler vardı. Aydın milletvekili Adnan Menderes ve başka toprak sahibi

¹ Kazım Öztürk, *Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları*, İstanbul, Ak Yayınları, 1969, s. 379. Aynı zamanda bkz. *Resmî Gazete*, Sayı: 6147, 2 Kasım 1945.

milletvekilleri bu tasarıya karşı çıkmıştı.² Fakat tasarı 11 Haziran 1945 tarihinde kanunlaşmıştı.³ Her ne kadar bu kanun meclisten geçse de tam olarak uygulanmamıştı. Zira çok partili hayatla birlikte her oy önem kazanmış, dolayısıyla kırsaldaki oyları kontrol eden toprak ağalarına yönelik böyle bir kanunun işleme ne ağalara ne de partilerin geleceğine katkı sağlıyordu.

Bütçe kanununa ret veren dört milletvekili kısa süre sonra meclise, ülkede artık demokratik özgürlüklere uyulması lazım geldiğini, seçimlerin serbestçe yapılması gerektiği gibi bazı istekleri barındıran bir önerge (dörtlü takrir) vermişlerdi. Fakat önerge reddedilmişti. Akabinde Menderes ve Köprülü Eylül ayında partiden ihraç edilmiş, ardından Refik Koraltan arkadaşlarını savunur bir demeç verdikten sonra kendisi de aynı akıbete uğramıştı. Celal Bayar ise kısa süre sonra önce milletvekilliğinden sonra da partisinden istifa etmişti.⁴

Çok partili hayatın ilk muhalefet partisi 24 Temmuz 1945 tarihinde Nuri Demirağ'ın kurduğu "Milli Kalkınma Partisi"ydi.⁵ Fakat bu partinin etkisi 7 Ocak 1946'da kurulan "Demokrat Parti" gibi değildi.⁶ DP, Dörtlü Takrir'i veren dört milletvekili öncülüğünde kurulmuştu. DP kurulduktan sonra parti programında yargıda, üniversitelerde ve ekonomide özgürlükçü vaatlerde bulunuyordu. Bunu gören CHP, mevcut kanunlarda bazı değişiklikler yapmıştı. Örneğin 13 Haziran 1946'da üniversitelerde bilimsel ve idari özerkliği sağlayan kanun çıkarılmıştı.⁷ Ayrıca Matbuat Kanunu'nda değişiklik yapılarak gazete kapatma yetkisi hükümetten alınmıştı.⁸

² Meral Balcı, Yeşim Karadeniz, "1945 Çiftçi Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Siyasetteki Muhalif Oluşuma Etkisi ve Demokrat Parti'nin Kuruluşu", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 57, Temmuz 2018, s. 274

³ "Çiftçi Topraklandırma Kanunu", **Resmi Gazete**, Sayı: 6032, 15 Haziran 1945, s. 8893.

⁴ Osman Akandere, "Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak Dörtlü Takrir'in Amacı ve Mahiyeti", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2003, s. 9.

Sayı: 9, 2003, s. 9.

⁵ Orhan Özacun, Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi, Sayı: 2, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, 2002, s. 209

⁶ DP'den sonra 19 Haziran 1946'da "Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi" kurulmuştu. Fakat kısa süre sonra 1 Aralık 1946 tarihinde sıkıyönetim komutanlığı tarafından kapatılmış, yöneticileri komünistlik suçlamasıyla tutuklanmıştı. Bkz. Lewis, **a.g.e.**, s. 309.

⁷ "Üniversiteler Kanunu", **Resmi Gazete**, Sayı: 6336, 18 Haziran 1946, s. 10779.

⁸ Eroğul, **a.g.e.**, s. 33.

CHP, 1947 yılında yapılacak olan genel seçimleri 21 Temmuz 1946 tarihine çekmişti. DP henüz böyle bir seçime hazır değildi. Bu konuda yaptığı itirazlar netice vermemişti. Yapılan seçim neticesinde 465 sandalyeden 395'ini CHP almıştı. Tam teşkilatlanamayan DP ise 66 sandalye kazanmıştı.⁹ Teşkilat yönünden zayıf olan DP'nin yeterli sayıda adayı da yoktu. Bu seçimle ilgili şaibeler her zaman devam edecekti. Çünkü seçimler açık oy, gizli sayım şeklinde yapılmıştı. O dönemde seçimlerle ilgili birçok itiraz yapılsa da bu itirazlar herhangi bir sonuç vermemişti.¹⁰

Seçimlerden sonra DP ve CHP hükümeti arasında gerginlik eksik olmuyordu. Demokrat Parti CHP hükümetini özellikle bozulan ekonomi, hayat pahalılığı gibi konularda eleştirmeye devam ediyordu. Örneğin DP meclis kürsüsünde, 1947 yılı bütçe görüşmeleri esnasında CHP hükümetini sert bir dille eleştirmişti. Bunun yanında hükümetin kendisine baskı yaptığını, taşra örgütlenmesinde her fırsatta zorluk çıkarıldığını söylüyordu. Zira CHP, DP'nin yapacağı bazı miting yerlerine giderek muhalefetin mitingini gölgelemeye çalışıyordu. DP bu gibi sıkıntılardan ötürü CHP'yi protesto etmiş, 1947 Nisan'ında yapılan ara seçimlere katılmamıştı.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, siyasi krizin devam ettiği böyle bir ortamda, artan gerilimi yumuşatmak adına 12 Temmuz 1947'de bir demeç yayınlamıştı. Demeçte özetle, DP'nin CHP ile aynı şartlarda çalışmasına izin verilmesi gerektiğinden ve her iki partiyi tarafsız olarak koruyacağından bahsediyordu.¹¹ Böylelikle iki parti arasındaki gergin hava Cumhurbaşkanı eliyle yumuşatılmıştı. Bu süreçte DP'nin kendi içinde de gerilim mevcuttu. Partideki bir grup DP'li, CHP ile yeteri kadar mücadele edilmediğini, hatta Bayar'ın İnönü ile anlaşmış olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden kısa süre sonra beş milletvekili DP'den ihraç edilmiş,¹² bu olayı protesto eden altı kişi ise DP'den istifa etmişti.¹³ Ayrılan kişilerden bir kısmı kişi 20 Temmuz 1948'de "Millet Partisi"ni kurmuştu.¹⁴ Kurulan bu yeni partiye Mareşal Fevzi Çakmak başkanlık etmeyi kabul etmişti. Çakmak, 1946 seçimlerinde

⁹ Seçimin Umumi Neticesi, **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1946, s. 1.

¹⁰ "Milletvekili Seçimi İçin Yapılan İtirazlar", **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1946, s. 1.

¹¹ Eroğul, **a.g.e.**, s. 59.

¹² "DP'den Çıkarılan Milletvekilleri", **Yeni Sabah**, 11 Mart 1948, s. 1.

¹³ "DP Genel İdare Kurulu ile Parti Meclis Grubu Arasındaki İhtilaf Şiddetleniyor", **Akşam**, 12 Mart 1948, s. 1.

¹⁴ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, İstanbul, Hil Yayınları, 2010, s. 49.

DP listesinden bağımsız olarak milletvekili seçilse de partinin kurucuları ile anlaşamayarak daha sonra partiden ayrılmıştı.

DP 1949 yılındaki ara seçimleri 1947'deki gibi boykot etmişti. Sebebi seçimlerin güvenliğiydi. Aynı şekilde Millet Partisi de ara seçime katılmayı reddetmişti. Böyle bir ortamda zora giren hükümet, seçim kanununu değiştirme kararı almıştı. Mecliste kabul edilen kanuna göre, seçimler gizli oy, açık sayım şeklinde yapılacak ve yargı denetimi olacaktı.¹⁵ 16 Şubat 1950'de kabul edilen kanundan¹⁶ sonra seçim günü olarak 14 Mayıs 1950 tarihi belirlenmişti.

Çok partili hayatın ikinci genel seçimi olan 1950 milletvekili seçimlerinden sonra, yirmi yedi yıllık tek parti iktidarı düşmüştü. Yeni dönemde Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes Başbakan, Refik Koraltan TBMM Başkanı ve Fuat Köprülü Dışişleri Bakanı olmuştu. DP oyların yaklaşık %54'ünü alarak 408 milletvekili kazanmıştı. CHP ise 69 sandalyede kalmıştı. Millet Partisi ise sadece 1 milletvekili çıkarabilmişti. Aslında CHP toplamda %40'a yakın oy almıştı. Fakat seçim sistemi çoğunluk usulü olduğu için sandalye sayısı bu şekildeydi.¹⁷

Demokrat Parti iktidara geldikten kısa süre sonra 5 Haziran 1950 tarihinde, bir Albay Menderes'e gelerek 8-9 Haziran günü hükümete karşı askeri darbe yapılacağını söylemişti. Bu gelişme üzerine ordu kademesinde bazı değişiklikler yapılmıştı. Değiştirilen komuta kademesinde Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay İkinci Başkanlığı, Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordu Komutanlıkları vardı. Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları merkeze alınmıştı. Ayrıca 15 general ve 150 albay kısa süre içerisinde emekli olmuştu.¹⁸ Menderes bu şekilde davranarak olabilecek bir başka darbeye karşı kendisini emniyete almaya çalışıyordu. Bu olayın dışında bazı komutanlar İnönü'ye gidip kendisine destek olabileceklerini söylediler de, İnönü bu teklifi reddetmişti. Kimilerine göre bu reddedişin altında Celal Bayar'ı desteklemeye

¹⁵ Mustafa Çufalı, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, Ankara, Babil Yayıncılık, 2004, s. 150.

¹⁶ "Milletvekilleri Seçim Kanunu", **Resmi Gazete**, Sayı: 7438, 21 Şubat 1950, s. 17801.

¹⁷ Eroğul, **a.g.e.**, s. 83-84

¹⁸ Tekin Erer, **On Yıllık Mücadelesi**, İstanbul, Ticaret Postası Matbaası, 1963, s. 33. Emekliye sevk edilen komutanlar arasında Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman, Orgeneral Kazım Orbay ve Orgeneral Salih Omurtak vardı. Kimi çevreler görev değişikliklerinin altında Kürtlere yönelik bir taviz olduğu görüşündedir. Çünkü bu üç isim Ağrı harekâtında TSK içinde görev almış askerlerdi. Bkz. Şimşir, **a.g.e.**, s. 493.

söz vermiş emekli askerlerden Korgeneral Fahri Belen ve Albay Seyfi Kurtbek vardı.¹⁹ Nitekim her ikisi de DP'den milletvekili olmuşlar, hatta bakanlık yapmışlardır.

DP seçim öncesinde birçok demokratik vaat verdiği gibi her fırsatta Atatürk'e olan bağlılığını da vurgulamıştı. Fakat giderek CHP politikalarını eleştirmeye başlamıştı. Çünkü bu durum halkın hoşuna gidiyordu. Nitekim DP'nin ilk icraatlarından biri Arapça ezan yasağını kaldırmak olmuştu. Hükümetin meclise getirdiği tasarı, mevcut iktidar ve CHP milletvekillerinin oybirliği ile kabul edilerek 16 Haziran 1950 tarihinde kanunlaşmıştı.²⁰ DP'nin bu adımı halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Artık DP, iktidarı boyunca din faktörünü kullanmaktan çekinmeyecekti.

Demokrat Parti din faktörü dışında Komünizm'i de kullanmaktan çekinmiyordu. DP 1945 sonrası başlayan Soğuk Savaş sürecinde, ABD tarafından en büyük tehlike olarak gösterilen “komünist”lere karşı sert bir mücadele yürütüyor, bu konuda taviz vermiyordu. Nitekim 1950'ler boyunca “komünist” görülen yüzlerce kişi tutuklanmıştı. Hatta bazı milletvekilleri bu kişiler için ölüm cezası verilmesini bile konuşuyordu.²¹

DP, zaman geçtikçe CHP'nin tek parti döneminde elde ettiği ayrıcalıkları elinden almak için çeşitli politikalara başvurmaya başlamıştı. 1951 yılına gelindiğinde DP ile CHP arasında mal varlığı tartışmaları yaşanıyor. DP, Atatürk'ün mirasının milletin malı olduğunu söyleyerek CHP'nin böyle bir mirasa sahip olamayacağını dile getiriyordu.²² Aynı yıl temmuz ayında “halkevleri ve CHP'nin haksız iktisap ettiği malların devlete iadesi” ismindeki kanun tasarısı 8 Ağustos 1951 tarihinde mecliste yapılan oylamayla kabul edilmişti.²³ Sonunda

¹⁹ Karpat, **Türk Siyasi Tarihi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s. 139.

²⁰ “Ezana Ait Tasarı Dün Kanunlaştı”, **Zafer**, 17 Haziran 1950, s. 1.

²¹ “Komünizm Suçuna İdam Cezası Verilmesi İçin Kuvvetli Bir Cereyan Var”, **Hürriyet**, 15 Eylül 1950, s. 1.

²² Fevzi Çakmak, “Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarına El Konulması”, **International Journal of History**, Sayı: 7, Cilt: 3, Eylül 2015, s. 3.

²³ “Resmî daire ve müesseselerin siyasi partilere bedelsiz mal devredemeyeceklerine ve bu daire ve müesseselerle münfesiher derneklere ait olup siyasi partilere terk edilmiş olan gayrimenkul mallarla bu partiler tarafından genel menfaatler için yaptırılmış olan binaların sahiplerine ve hazineye dair kanun”, **Resmî Gazete**, Sayı: 7882, 11 Ağustos 1951, s. 1781.

CHP'nin mallarının bir bölümüyle birlikte halkevlerinin mal varlığına el konulmuştu.²⁴ Bu şekilde halkevleri ortadan kalkmış oluyordu.

DP'nin Arapça Ezan yasağını ortadan kaldırması ve üstüne halkevlerini kapatması, muhalif kimselerce Atatürk devrimlerinin ortadan kaldırılması olarak yorumlanıyordu. Aynı zamanda bu sıralarda Atatürk'ün heykellerine bazı saldırılar olmaya başlamıştı. DP, bu tip gelişmeler üzerine Atatürk'e ilişkin bir kanun tasarısı hazırlamış ve bunun sonucunda 25 Temmuz 1951 tarihinde "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun" mecliste kabul edilmişti.²⁵ Kanunda, Atatürk'e hakaret edene veya onun heykel, büst ve anıtlarına zarar veren kimseye 1 yıldan 5 yıla kadar çeşitli sürelerde cezalar öngörülüyordu.²⁶

1953 yılında CHP'nin malları meselesi tekrar gündeme gelmişti. Bundaki amaç CHP'yi yıpratmaktı. Hazırlanan tasarıya göre CHP'nin kalan bütün malları ve parası hazineye devrediliyordu. DP'ye göre bunun yapılmasının temel sebebi, CHP'nin haksız kazanca sahip olmasıydı. Bu malların millete iadesi gerekiyordu. Sonuçta söz konusu tasarı kanunlaşmış ve CHP Genel Merkezi yer değiştirmek zorunda kalmıştı.²⁷ CHP'nin malları konusu sürecinde konuşulan bir başka konu öğretim üyelerinin siyasi partilerde görev almalarını yasaklayan düzenlemeydi. Zira öğretim üyeleri yaşanan gelişmelerden sonra CHP'ye daha yakın durmaya başlamıştı. Fakat bu düzenleme de 21 Temmuz 1953 tarihinde kanunlaşmıştı.²⁸

DP giderek muhalefette kim varsa ona düşmanca davranmaya başlamıştı. Millet Partisi de bu düşmanca tavırdan üstüne düşeni alacaktı. MP içerisinde daha önce DP'de olup sonradan partinin kurucularından Osman Bölükbaşı, Enis Akaygen gibi isimler vardı.²⁹ 1953 yılında MP içindeki bir grup arasında Atatürk devrimleri üzerine ayrılık çıkmıştı. Partinin genel başkanı Hikmet Bayur, bir grup arkadaşıyla

²⁴ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, Phoenix Yayınları, 2004, s. 213.

²⁵ "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun", **Resmi Gazete**, Sayı: 7872, 31 Temmuz 1951.

²⁶ **A.e.**, s. 1.

²⁷ "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkında Kanun", **Resmi Gazete**, Sayı: 8584, 16 Aralık 1953, s. 7773.

²⁸ "Üniversiteler Kanunu'nun 46. Maddesinin (d) Fıkrasının Değiştirilmesi Hakkında Kanun", **Resmi Gazete**, Sayı: 8469, 28 Temmuz 1953, s. 6836.

²⁹ Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 110.

birlikte partide Atatürk'e aleyhtar dinci kimselerin bulunduğunu öne sürerek partiden ayrılmıştı. Daha doğrusu o dönem için böyle bir iddia öne sürülmüştü.³⁰ Bu gelişmeden sonra MP'ye mensup bazı partililer, aslında Millet Partisi'nin amacının şeriata dayalı bir yönetim olduğunu, hilafet ve saltanatı geri getirme arzusunda olduğunu söylemeye başlamıştı. Bu kadarı DP için yeterliydi. Savcılık kısa süre içerisinde harekete geçerek soruşturma başlatmış, birçok parti mensubunun ev ve işyerleri aranmıştı. Parti, 8 Temmuz 1953 tarihinde geçici olarak kapatılmıştı.³¹ Yargılamanın sonunda ise 27 Ocak 1954 tarihinde tamamen kapatılacaktı.³²

Giderek sertleşen DP yönetimi altında 1954 yılına gelindiğinde Köy Enstitüleri'nde komünizm yapıldığı ve verimli şekilde çalışmadıkları öne sürülerek faaliyetlerine son verilmişti. Diğer yandan yaklaşan genel seçimler öncesinde seçmene iyi gözükme adına memura zam yapılıyor, çeşitli illerde fabrika açılışları gerçekleştiriliyordu. Muhalefet ise seçim öncesinde güç birliği çalışmalarına başlamıştı. Örneğin CHP, kapatılan Millet Partisi'nin bazı üyelerinin Şubat 1954'te kurduğu "Cumhuriyetçi Millet Partisi" ile görüşmeler yapıyordu.

2 Mayıs 1954 tarihinde milletvekili seçimleri yapılmıştı. Demokrat Parti bir önceki seçimlere göre sandalye sayısını artırmıştı. DP oyların %56'sını alırken, CHP bir önceki seçime göre düşüş göstermiş, yaklaşık %35 oranında oy toplamıştı. DP 503 milletvekili alırken, CHP 31 sandalyede kalmıştı.³³ DP seçim sisteminin getirdiği avantajla mecliste ezici bir üstünlük kazanmıştı. DP'nin halktan destek görmesinin altında yatan etkenlerden en büyüğü tarımdı. Havaaların iyi gitmesi ve Kore Savaşı nedeniyle buğdaya olan talebin yüksek olması köylüyü sevindirmişti.

DP seçimlerdeki başarısına rağmen muhalif kim varsa ona karşı sert davranmaya devam ediyordu. Örneğin daha önceden Millet Partisi'ne ve kapatıldıktan sonra Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne oy veren Kırşehir ili ilçe yapılarak

³⁰ Feroz Ahmad ve Bedia Turgay AHMAD, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi** 1945–1971, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 44.

³¹ "Millet Partisi Dün Gece Kapatıldı", **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1953, s. 1.

³² "Millet Partisi Mahkeme Kararıyla Feshedildi", **Milliyet**, 28 Ocak 1954, s. 1.

³³ Ayşe Erkmen, "Türkiye'de 1950 ile 2002 Yılları Arasında Uygulanan Genel Seçim Sistemlerinin Halk İradesine Etkisi", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, Cilt: 18, Sayı: 3, 2018, s. 1228.

Nevşehir'e bağlanmıştı.³⁴ Her iki seçimde CHP'nin kazandığı Malatya bölünerek Adıyaman il yapılmıştı.³⁵ Yine çıkarılan kanunlarla seçim konusunda bazı değişiklikler yapılmıştı. Yapılan değişikliklere göre seçimlerde siyasi partiler karma liste yapamıyor, bir partinin listesine bir bölgeden giren kimsenin başka bir yerden bağımsız aday olmasının önü kesiliyordu. Muhalefetin radyodan yararlanmasını sağlayan maddeler de seçim kanunundan çıkarılıyordu.³⁶

DP muhalefete yönelik baskının yanında, anti-demokratik adımlar atıyordu. Örneğin 6 Temmuz 1954 tarihinde memur güvencesi ortadan kaldırılmıştı. Kanuna göre bir memur çalışma süresine bakılmaksızın işten atılabilecekti. Ayrıca bunu yapan idare hakkında herhangi bir yere müracaat hakkı tanınmıyordu. Bu düzenlemelerin dışında üniversitelerin konumları hakkında da adımlar atılmıştı. Örneğin Milli Eğitim Bakanı'na üniversite personelinin işten atma yetkisi verilmişti.³⁷

1954'ten sonra ekonomi kötüye gidiyordu. Fakat iktidar sorunların üzerine gitmekten çok, kötüye gidişi eleştiren basına ve muhalefete yönelik kısıtlamalar getiriyordu. Basınla ilgili kanun değiştiriliyor, gazeteciler tutuklanıyordu.³⁸ DP'li milletvekilleri bile çeşitli konularda bakanları eleştiriyordu. Nitekim 29 Kasım 1955 tarihli meclis grubu toplantısında mevcut Ticaret, Maliye ve Dışişleri Bakanları istifa etmek durumunda kalmıştı. Kısa süre içerisinde ise bütün bakanlar aynı şeyi yapmış ve hükümet yenilenmişti.³⁹

İktidar, zaman geçtikçe karşılaştığı sorunlar karşısında topluma yönelik baskısını arttırmayı seçiyordu. 1956 yılında Basın Kanunu'nda değişiklik yapılmış, aynı yıl 27 Haziran tarihinde "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun" kabul edilmişti.⁴⁰ Kanuna göre partilerin seçim zamanı dışında açık havada toplantı

³⁴ "Kırşehir Vilayetinin Kaldırılmasına ve Nevşehir Kazasında (Nevşehir) Adıyla Yeniden Bir Vilayet Kurulmasına Dair Kanun", **Resmi Gazete**, Sayı: 8748, 7 Temmuz 1954, s. 9835.

³⁵ "Malatya Vilayetine Bağlı Adıyaman Kazasında (Adıyaman) Adıyla Yeniden Bir Vilayet Kurulması Hakkında Kanun", **Resmi Gazete**, Sayı: 8735, 22 Haziran 1954, s. 9681.

³⁶ "Milletvekili Seçimi Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bazı Maddelerinin Kaldırılması Hakkında Kanun", **Resmi Gazete**, Sayı: 8748, 7 Temmuz 1954, s. 9834.

³⁷ "Bağlı Buldukları Teşkilat Emerine Alınmak Suretiyle Vazifeden Uzaklaştırılacaklar Hakkında Kanun", **Resmi Gazete**, Sayı: 8749, 8 Temmuz 1954, s. 9842.

³⁸ 1945-1960 arası basınla ilgili değişiklikler başka bir alt bölümde ele alınacaktır.

³⁹ "Adnan Menderes Kabinesi Dün Gece Saat 10.30'da Bayar'a İstifasını Verdi", **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1955, s. 1

⁴⁰ "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun", **Resmi Gazete**, Sayı: 9346, 30 Haziran 1956

yapması yasaklanıyor, kapalı toplantılar izine bağlanıyordu. Aksi bir hareket suç sayılıyor, çeşitli sürelerde hapis ve para cezaları öngörülüyordu. Hatta suç olarak görülen toplantıların dağıtılması için gerekirse silah kullanılabileceği kanun metninde yer alıyordu.⁴¹ Bu durum muhalefetin meclis dışındaki hareket alanını kısıtlıyordu.

Bütün bu gergin ortam içerisinde seçim beklentisi artmıştı. 1957 yılında mecliste, muhalefet milletvekillerinden Kırşehirli Osman Bölükbaşı'nın⁴², Kırşehir'in yeniden il yapılması ile ilgili teklifi görüşülürken kendisinin meclisin manevi şahsiyetine hakaret ettiği ileri sürülmüş ve hapse atılmıştı. Bu olay üzerine muhalefet partileri işbirliği görüşmelerini arttırmıştı. İsmet İnönü, Hürriyet Partisi⁴³ ve Cumhuriyetçi Millet Partisi ile görüşmeler yapmaya başlamıştı. Seçimlere ortak katılım olabileceği yönünde görüşler vardı. Muhalefet partileri, bir dizi görüşmeden sonra 4 Eylül 1957'de bildiri yayınlamışlardı. Bildiride kendilerinin iktidara geldiği takdirde yargı bağımsızlığının, basın ve toplanma özgürlüğünün, üniversite özerkliğinin sağlanacağını söylüyorlardı.⁴⁴ Bu olaylar devam ederken DP kurucularından Fuat Köprülü partisinin demokrasiden uzaklaştığını söyleyip 7 Eylül 1957 tarihinde istifa etmişti.⁴⁵

Demokrat Parti bu gelişmeler yaşanırken genel seçimlerin 27 Ekim 1957 tarihinde yapılacağını duyurmuştu. Fakat seçimler yaklaşırken seçim yasasında değişiklik yapılmıştı. Yapılan değişiklikte partilerin seçimlere ortak girmeleri engelleniyordu. Böylece bir partinin başka bir parti tarafından aday gösterilmesinin

⁴¹“Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, s. 14715.

⁴² Osman Bölükbaşı 1913 Kırşehir doğumludur. İstanbul Erkek Lisesi'nin ardından Fransa'da matematik bölümünü bitirmiştir. Öğretmenlik yaptıktan sonra bu görevinden 1944 yılında ayrılmıştır. Çok partili hayata geçtikten sonra DP'de siyaset giren Bölükbaşı, 1947'de partiden ayrılmış 1948'de arkadaşlarıyla birlikte Millet Partisi'ni kurmuştur. 1949 yılında Cumhurbaşkanı'nı öldürtmek üzere gizli bir teşkilat kurduğu için tutuklansa da kısa süre sonra serbest bırakılmıştır. 1950 seçimlerinde Kırşehir'den milletvekili seçilerek meclise giren Bölükbaşı, 1953'te partisi kapatılınca Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin kurucularından olmuş ve partinin genel başkanlığını yapmıştır. 1954 ve 1957 seçimlerinde Kırşehir'den milletvekili olan Bölükbaşı, 1958 yılında CMP ile Köylü Partisi'nin birleşmesi sonucu doğan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin genel başkanlığına getirilmiştir. Bkz. Öztürk, **a.g.e.**, s. 679-680.

⁴³ Hürriyet Partisi DP'den ayrılan Milletvekillerinin 20 Aralık 1955'te kurduğu bir partidir. Çalışmanın ileri aşamalarında daha ayrıntılı ele alınacaktır.

⁴⁴ “Muhalefet Cephesi Dün Bir Taahhütname İmzaladı”, **Milliyet**, 5 Eylül 1957, s. 1.

⁴⁵ “Kurucu Prof. Fuat Köprülü Dün Demokrat Partiden İstifa Etti”, **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1957, s. 1.

önü kesiliyordu.⁴⁶ Bunun üzerine muhalefet partileri resmi olmasa da fiili olarak birbirlerine yardım edebileceğini söylüyordu. Bu gergin ortamda 1957 seçimlerine giriliyordu.

DP'nin seçim öncesi ilan ettiği aday listesinde daha önce milletvekili olan birçok kişiye yer vermemesi yeni istifaları beraberinde getirmişti.⁴⁷ 27 Ekim 1957'de gerçekleşen seçimlerde DP'nin oy oranı yaklaşık %48, CHP'nin %41 civarındaydı. Toplamda iktidar partisi 424 milletvekili çıkarırken, CHP 178, CMP ve HP ise 4'er sandalye kazanmıştı. DP'nin bir önceki seçime göre milletvekili sayısı azalırken, muhalefetin sandalye sayısı artmıştı.⁴⁸

1957 seçimlerinde güç kaybeden iktidar partisi daha da sertleşmişti. Muhalefet hükümetin sertliğini eleştirmeye devam ediyordu. 1957'nin sonunda meclis içtüzüğünde yapılan değişiklikle muhalefetin hareket alanı kısıtlanmıştı. Örneğin sözlü sorular için gün ve saat sınırlaması getirilirken, bakanlara bu sorulara cevap vermeme hakkı verilmişti. Ayrıca milletvekillerini meclisten çıkarma cezası yükseltilirken, dokunulmazlığının kaldırılması kolaylaştırılmıştı.⁴⁹ Diğer yandan ekonomideki kötüye gidiş devam ediyordu. Adnan Menderes kötü gidişatı durdurmak için 1958 yılı içerisinde bir dizi yurtdışı seyahati yapmış, fakat umduğu yardımı bulamamıştı. Sonunda 4 Ağustos 1958 tarihinde kur ayarlaması yapılarak Türk Lirası'nın değeri düşürülmüştü. Ardından Batılı ülkeler Türkiye'ye 359 milyon dolar kredi vermeyi kabul etmişti.⁵⁰

Muhalefet partileri, iktidarın attığı adımlar karşısında net bir güç birliği yapmak istiyordu.⁵¹ İlk olarak 16 Ekim 1958 tarihinde Türkiye Köylü Partisi⁵² ile

⁴⁶ "Milletvekilleri Seçimi Kanunu'nun 35. ve 109. Maddelerinin Tadiline ve Bu Kanuna Muvakkat Bir Madde İlavesine Dair Kanun", **Resmî Gazete**, Sayı: 9705, 13 Eylül 1957, s. 17850.

⁴⁷ "Aday Listesinin Neşrinden Sonra DP'de İstifalar Arttı", **Cumhuriyet**, 9 Ekim 1957, s. 1.

⁴⁸ "DP 2/3 Ekseriyet Aldı", **Milliyet**, 29 Ekim 1957, s. 1.

⁴⁹ "Türkiye Büyük Millet Meclisi Dâhili Nizamnamesinin Bazı Maddelerinin Tadiline Dair Nizamname", **Resmî Gazete**, Sayı: 9800, 6 Ocak 1958, s. 18429.

⁵⁰ "Dış Yardımını Yekûnu: 359 Milyon Dolar", **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1958, s. 1.

⁵¹ "Muhalefeti Birleştirmek İçin Teşebbüse Geçildi", **Cumhuriyet**, 8 Ekim 1958, s. 1.

⁵² Türkiye Köylü Partisi, DP'den ayrılan kişiler tarafından 1952 yılında kurulmuş bir partiydi. Genel Başkanı Remzi Oğuz Arık'tı. Arık, 1950'de DP milletvekili iken partiden ayrılmıştır. Kırsala dönük politikaların yetersiz olduğunu düşündüğü için bu partiyi kurmuştur. Köylünün sosyo-ekonomik açıdan daha iyi şartlara kavuşması gerektiğini düşünmekteydi. Bkz. Özlem Bülbül, "Remzi Oğuz Arık ve Anadolu Milliyetçilik", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, 2016, s. 83.

Cumhuriyetçi Millet Partisi birleşmiş, “Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi” oluşmuştu.⁵³ Ardından 24 Kasım 1958’de Hürriyet Partisi CHP’ye katılmıştı.⁵⁴ Bütün bu gelişmeler iktidar partisinin daha da sertleşmesine neden oluyordu. 1959 yılına gelindiğinde meclis artık düzenli toplanamaz hale gelmişti. Yapılan görüşmelerde sert tartışmalar yaşanıyor. CHP 12 Ocak 1959 tarihinde muhalefetin birleşmesinin hedeflerini açıklamıştı. Hedeflerde ikinci bir meclisin gerekli olduğundan, seçim güvenliği için hukuki adımların atılması gerektiğinden bahsediliyordu. Ayrıca Anayasa Mahkemesi ve bir yüksek yargıçlar kurulu ile birlikte, üniversite özerkliğinin sağlanması gerektiği ve basın hürriyetinin anayasal güvenceye bağlanmasının lüzumlu olduğu söyleniyordu.⁵⁵

Adnan Menderes muhalefetin adımları sonrasında “Vatan Cephesi” ocaklarını kurmuştu.⁵⁶ Bu ocaklar her il ve ilçede hatta köylerde DP’yi desteklemek için kurulmuştu. DP, Vatan Cephesi’nin propagandası için radyoda bu örgüte katılanların isimlerini duyurmaya başlamıştı. Bunun sonucunda ülkede birbirine karşıt iki grup oluşmuştu. İnsanlar DP’li ve muhalif olarak iki gruba ayrılmış, kahvehanelerini ve camilerini dahi ayırmıştı. Vatan Cephesi Ocakları’nın kurulduğu süreçte, gizli Bakanlar Kurulu kararlarının içerisinde bu cepheleşmenin sadece ideolojik olarak kalmadığı DP’nin kendi milis gücünü oluşturma adına taraftarlarını silahlandırmaya dair aldığı kararlar mevcuttur.⁵⁷ DP’nin burada, muhalefete ve topluma yönelik uyguladığı sert politikaların sonucu olarak, kendisine karşı yapılacak bir hareketi muhtemel gördüğü için kendince böyle bir tedbiri aldığı düşünülebilir.

CHP, baskının arttığı bu ortamda isteklerini halka anlatmak için yurt gezileri yapmaya karar vermişti. 29 Nisan 1959’da gezilerini başlatan İnönü’nün seçtiği ilk yer Uşak’tı. Fakat kendisini bekleyen kalabalık ile polis arasında kavga olmuştu. DP

⁵³ “C. Millet ve T. Köylü Partisi Birleştiler”, **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1958, s. 1.

⁵⁴ “Hürriyet Partisi CHP’ye İltihak Etti”, **Milliyet**, 25 Kasım 1958, s. 1.

⁵⁵ Fatih Tuğluoğlu, “CHP’nin Kurultayı ve İlk Hedefler Beyannamesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 60, Bahar 2017, s. 297.

⁵⁶ Rıfıkı Salim Burçak, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş**, Ankara, Olgaç Matbaası, 1979, s. 596.

⁵⁷ Bu bilgi Murat Bardakçı’nın özel arşivinde yer alan resmi devlet belgelerinden edinilmiştir. Gizli kararname Resmî Gazete’de yer almadığı için bunların bilinmesi mümkün değildir. Sadece konuyla ilgili kurumlara ilgili yazı gönderilir. Bkz. Ahmet Doğan, “**Türkiye’de Bakanlar Kurulu**”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1990, s. 84.

tarafatları yolları tutmuş, İnönü'yü trene binerken başından yaralamışlardı.⁵⁸ Bu olaylar iktidar-muhalefet cephesinin daha da gerginleşmesine sebep olmuştu. Benzer olaylar İnönü'nün Uşak'tan sonra gittiği Manisa ve İzmir'de de yaşanmış, İstanbul'a döndükten sonra 4 Mayıs 1959'da Topkapı'da İnönü'nün aracına saldırılmıştı.⁵⁹ Artık CHP'nin ziyaret ettiği hemen her yerde benzer olaylar yaşanıyordu. CHP yaşananlar karşısında meclise önerge vererek, Adnan Menderes ve dönemin İçişleri Bakanı hakkında soruşturma istemişti. Fakat iktidar partisinin oylarıyla bu istek reddedilmişti.

Muhalefet iktidar kavgaları artık fiziksel şiddete kadar ulaşmıştı. Meclis koridorlarında DP-CHP kavgaları oluyordu.⁶⁰ İki parti de kendisinin haklı olduğunu savunuyor, birbirilerini değişik suçlarla itham ediyordu. CHP gerginliğin devam ettiği bu ortamda 15 Mart 1960 tarihinde bir bildiri yayınlamıştı. Bildiride DP'nin erken seçim hazırlığı içerisinde olduğunu, zaten ülkedeki mevcut huzursuzluğun giderilmesi için yapılması gerekenin dürüst bir seçim olduğunu dile getiriyordu.⁶¹

DP giderek CHP'den daha fazla rahatsız olmaya başlayınca, CHP hakkında meclis tahkikatı açmaya karar vermişti. DP, CHP'nin halkı tahrik ettiğini, bazı kişileri silahlandığını iddia ediyordu. Dolayısıyla soruşturma için bir tahkikat komisyonu isteniyordu. Mecliste alınan karar resmi gazetede yayınlanmıştı.⁶² Oluşturulan tahkikat komisyonunun yetkileri arasında, tahkikatın düzgün çalışabilmesi adına her türlü yayını yasaklayabilme, yasağa uyulmadığı takdirde o yayının basımına ve dağıtımına engel olma hatta kapatma, gerek gördüğü herhangi bir belge veya eşyayı alıkoyma, siyasi içeriği olan her türlü toplantı ve gösteri hakkında karar alma bulunuyordu. Bu yetkilere karşı duran kişi 1 seneden 3 seneye

⁵⁸ Mehmet Karayaman, "İsmet İnönü'nün Uşak'ta Taşlanması Olayının Sebep ve Sonuçları", **Tarih Okulu**, Sayı: 8, Eylül-Aralık 2010, s. 31.

⁵⁹ Çakmak, "CHP'nin Ege Vazife Gezisi ve 1959 Yılı Uşak-İzmir Olayları", **International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish**, Cilt: 9-10, Sonbahar 2014, s. 1255.

⁶⁰ "Meclis Koridorlarında Müessif Kavga", **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1959, s. 1.

⁶¹ "CHP Seçimin Derhal Yapılmasını İstiyor", **Milliyet**, 15 Mart 1960, s. 1.

⁶² **Resmi Gazete**, Karar No: 2247, 19 Nisan 1960, s. 1178.

kadar hapis cezası alabiliyor ve komisyonun aldığı kararlara karşı herhangi bir merciye gidilemiyordu.⁶³

Kısa süre sonra 28 Nisan 1960 tarihinde İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edilmişti.⁶⁴ Siyasi hayattaki gerginlik fazlasıyla topluma sirayet etmişti. Ankara ve İstanbul'daki üniversitelerde çalışan öğretim üyeleri iktidarın politikalarına tepki gösteriyordu. Öğrenciler de bu tepkilere destek veriyordu. 28 Nisan 1960 günü İstanbul'da tahkikat komisyonunu protesto eden üniversite öğrencilerinden "Turan Emeksiz" isimli öğrenci polis tarafından öldürülmüştü.⁶⁵ Olaylarda birçok öğrenci gözaltına alınmıştı. DP ise yaşanan bütün bu olayların altında CHP'nin ve öğretim üyelerinin olduğunu söylüyordu. İstanbul'da yaşanan olaylar kısa süre içerisinde Ankara'ya sıçramıştı. Ankara Üniversitesi'ndeki öğrenciler hükümete yönelik protesto gösterileri düzenliyordu. Buna benzer başka gösteriler düzenleniyor fakat Adnan Menderes'in bu tepkilere yönelik yaptığı tek şey tehdit içeren konuşmalar yapmaktı.

Menderes bu gergin atmosferde geziye çıkmaya karar vermişti. 14 Mayıs 1960'ta Çanakkale'ye ve bir gün sonra da İzmir'e gitmişti.⁶⁶ Buralarda kendisine yapılan destek mitingleri moralini düzeltmişti. Fakat diğer yandan DP'ye karşı muhalif sesler yükselmeye devam ediyordu. Bazı DP milletvekilleri Menderes'e, muhalefete yönelik sert tutumun biraz yumuşatılabileceğini ve gerginliğin azalması adına yeni bir hükümet kurulabileceğini teklif etmişti. Fakat Menderes bu tekliflere katılmıyordu.⁶⁷

Menderes 25 Mayıs 1960 tarihinde Eskişehir'e gelmişti. Kendisini karşılamaya gelen subaylar, arkalarını dönerek kendisini protesto etmişti. Hatta halka yapacağı konuşma için hazırlanan hoparlörün telleri dahi kesilmişti. Ertesi gün bir fabrikayı ziyaret eden Menderes, buradaki toplantıda yaptığı konuşmasında yine

⁶³ "Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Kanun", **Resmi Gazete**, Sayı: 10491, 28 Nisan 1960, s. 1241.

⁶⁴ "Örfi İdare", **Milliyet**, 29 Nisan 1960, s. 1.

⁶⁵ "Üniversite Hadiselerinde 1 Talebe Öldü", **Milliyet**, 30 Nisan 1960, s. 1.

⁶⁶ "Başbakan İzmir'de Bir Konuşma Yaptı", **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1960, s. 1.

⁶⁷ Samet Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, İstanbul, Alkım Yayınları, 2003, s. 167.

muhalefete ve üniversitelere kızmıştı. Fakat 27 Mayıs 1960 günü sabaha karşı askeri darbe gerçekleşecekti.

4.2. 1945-1960 Arası Türkiye'nin Dış Politikası

1945 yılına gelindiğinde II. Dünya Savaşı sona ermiş ABD'nin başını çektiği ittifak galip gelmişti. Türkiye bu savaşa fiili olarak katılmasa da, savaş bitiminde tarafını belli ederek galip Batı bloğunun yanında yer almıştı. Savaşın sonunda totaliter rejimler yenilmişti. Uluslararası sistemde ABD ve SSCB'nin başını çektiği iki kutuplu bir düzen başlamıştı. Türkiye, Soğuk Savaş adı altında devam eden bu düzen içerisinde ABD'nin yanında yer almıştı. Çünkü savaş dışı kalmasının yalnızlığını ve SSCB tehdidini yakında hissediyordu. Aynı zamanda yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle Batı'dan yardım umuyordu.⁶⁸

1947'de Türkiye ve Yunanistan'ı Sovyet tehdidinden korumayı amaçlayan Truman Doktrini güvenlik konusunda tedirgin olan Türkiye'yi rahatlatmıştı. Yine 1947 yılında Türkiye ve ABD arasında askeri bir yardım antlaşması yapılmıştı. ABD'nin 1948 yılında Avrupa'da çeşitli ülkeleri kapsayan Marshall Planı'ndan Türkiye de faydalanmıştı. 1949 yılına gelindiğinde Türkiye, Avrupa Konseyi'nin üyesi olmuştu.⁶⁹

DP iktidara geldikten kısa süre sonra Kore Savaşı başlamıştı. Türkiye bu savaşta ABD'nin yanında yer alarak Kore'ye asker göndermişti. Zaten Demokrat Parti'nin dış politikası CHP'nin 1945 sonrası başlattığı Batıcı politikanın devamıydı. Kore'ye asker gönderme kararı meclisin onayı alınmadan verilmişti. Muhalefet bu karara sadece yöntem açısından karşı çıkmıştı. Yoksa CHP de asker göndermeye karşı değildi. Türkiye attığı adımların neticesinde savaşın bitmesine yakın 1952 yılında NATO'ya girmiş ve Batı'daki yerini sağlamlaştırmıştı.

⁶⁸ Savaş sonrası Türkiye'de üretim 16 milyar liradan 5,9 milyara, kişi başına gelir 431 liradan 316 liraya düşmüştü. Bkz. Karpaz, **Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2016, s. 133.

⁶⁹ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. 203.

4.2.1. Suriye ve Irak İle İlişkiler

Ortadoğu'nun Arap olan ülkeleri İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadarki süreçte bağımsızlık mücadelesiyle uğraşmıştı. Türkiye'nin bağımsızlığını yeni kazanmış bu yeni ülkelerle ilişkisi olumluydu. Örneğin 1946 yılında Irak ile "Türk-Irak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması" imzalanmıştı. Aynı yıl Hatay meselesindeki gerginliğe rağmen Suriye'nin bağımsızlığı tanınmıştı. Fakat bu yakınlaşma 1947'de Truman Doktrini'nden sonra azalmaya başlamıştı. Türkiye'nin 1949 yılında İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olması, ardından maslahatgüzar atayıp, ilk ticaret antlaşmasını imzalaması Arap ülkeleri tarafından hoş karşılanmamıştı.⁷⁰

Türkiye 1945 sonrasında Ortadoğu coğrafyasında ittifak arayan ve lider olmayı amaçlayan bir ülkeydi.⁷¹ Fakat NATO'ya girdikten sonra dış politikasını tamamen NATO çerçevesinde planlamaya başlamıştı. Bu yüzden Arap komşularıyla ilişkileri bozulmaya başlamıştı. Çünkü Türkiye, Ortadoğu'daki gelişmeleri komşuluk ilişkisinden ziyade Batı gözlüğüyle izliyordu. Bakış açısının böyle olması, bu coğrafyadaki ülkeleri Türkiye ile sınırlı bir ilişkiye itiyordu. Türkiye artık bölgedeki ülkelerin gözünde emperyalist Batı'nın sözcülüğünü yapan bir ülke konumundaydı.⁷²

1950'lerin başında Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa İngiltere'ye yakın bir politika güdüyordu. Bu açıdan Türkiye'ye diğer Arap ülkelerinden daha yakındı. Nitekim kendisi 1954'te Türkiye'yi ziyaret etmişti. Ardından Menderes, Ocak 1955'te Bağdat'a iade-i ziyarete bulunmuştu. Bu ziyaretlerin sonunda 24 Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında "Karşılıklı İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştı. (Bağdat Paketi)⁷³ Antlaşmanın ilk maddesi, " tarafların güvenlik ve savunmaları için BM'nin 51. maddesine göre işbirliği yapacaklarını" söylüyordu.⁷⁴ Yani Türkiye, Orta

⁷⁰ Melek Fırat-Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası (1919-1980)**, Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 619.

⁷¹ Cihat Göktepe-Süleyman Seydi, "Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası", **bilig**, Sayı: 72, Kış 2015, s. 206.

⁷² Fırat-Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s. 615.

⁷³ "Türk-Irak Paketi Dün Gece İmzalandı", **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1955, s. 1.

⁷⁴ Fırat-Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s. 623. BM'nin 51. maddesi, BM üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya uğradığı takdirde, Güvenlik Konseyi gerekli tedbirleri alıncaya dek, münferit veya müşterek olarak

Doğu'da bir savunma ittifakı kurma amacındaydı. Bu projenin mimarı ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles idi.⁷⁵ Aynı yıl İngiltere, İran ve Pakistan bu savunma Paketi'ne katılsa da diğer Arap ülkeleri bu pakta sıcak bakmıyordu.⁷⁶ Paktin asıl amacı SSCB'nin Orta Doğu'daki nüfuzunu kırmaktı. Fakat diğer yandan Türkiye, İran ve Irak bu pakt ile topraklarında yaşayan Kürtlerin herhangi bir hareketini baştan engellemek istiyordu. Yani Kürtlerin birbirleri ile olan iletişimi kesilmek isteniyordu. Çünkü üç ülke de Kürtlerin bağımsız Kürdistan düşüncesinden çekiniyordu. Bu yüzden Irak'taki Kürtler 1956'da bu pakti protesto etmişti.⁷⁷

Ortadoğu'da ABD kadar SSCB de etkinliğini artırma çabasındaydı. Bu doğrultuda 1957 yılının Ağustos ayında Suriye ile SSCB arasında "ekonomik ve teknik yardım antlaşması" imzalanmıştı. Türkiye bu adımı sert karşılayarak Suriye'nin SSCB'nin uydusu olduğunu öne sürmüş ve kısa süre sonra Suriye sınırına 37.000 kişilik askeri bir birlik yığmıştı. Yaşanan Suriye bunalımı SSCB'nin araya girmesiyle yumuşamıştı.⁷⁸ Zaten Suriye 1950'li yıllar boyunca Türkiye'yi zorlayan bir ülke olmuştu. Çünkü Batı karşıtı politika izleyen Suriye, hem SSCB'den silah yardımı alıyor hem de Hatay konusunda Türkiye ile sürekli gerginlik yaşıyordu.

1958'in Temmuz ayında Bağdat Paketi'nin İstanbul'da toplantı yapacağı günde Irak'ta askeri bir darbe gerçekleşmişti. Darbe sonucunda Irak Kralı ve Başbakan Nuri Sait Paşa öldürülmüştü. Darbe General Abdülkerim Kasım liderliğinde gerçekleşmişti.⁷⁹ Bu durum Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Nitekim darbeden üç gün sonra Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu kendilerinin yeni hükümeti tanımadığını söylüyordu. Fakat Türkiye, ABD ve diğer Batı ülkelerinin Irak'a karşı aynı sert tepkiyi göstermediklerini görünce yeni yönetimi tanımak

ilgili ülkelerin meşru savunma hakkının olduğunu söylemektedir. Bkz. Mehmet Gönülöbol, **Uluslararası Politika**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2000, s. 527.

⁷⁵ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2007, s. 525.

⁷⁶ Gencer Özcan, "Ellili Yıllarda Dış Politika", **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, Mete Kaan Kaynar (Ed.), İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 127.

⁷⁷ Ferzende Kaya, **Abdülmelik Fırat'ın Yaşam Öyküsü**, İstanbul, Anka Yayınları, 2003, s. 105.

⁷⁸ İter Türkmen, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Doğu Politikası", **Bilge Adamlar Kurulu Raporu**, BİLGESAM, 2010, s. 13.

⁷⁹ "Irak'ta Hükümet Darbesi", **Milliyet**, 15 Temmuz 1958, s. 1.

zorunda kalmıştı. Yeni hükümet ise darbeden bir yıl sonra Bağdat Pakti'ndan ayrılmıştı.⁸⁰

4.2.2. İran İle İlişkiler

İran II. Dünya Savaşı sürerken SSCB İngiltere tarafından işgale uğramıştı. Savaş bittikten sonra İngiltere İran topraklarını boşaltırken SSCB kalmayı seçmişti. Hatta işgali altındaki İran topraklarında iki ayrı özerk cumhuriyet kurmuştu. Bunlar Azerbaycan Cumhuriyeti ve Mahabad Kürt Cumhuriyeti idi.⁸¹ Türkiye bu süreçte tedirgindi. Temel çekincesi SSCB etkisinin daha yakına gelmesiydi. Bu yüzden o yıllarda Türkiye İran'ın toprak bütünlüğünü destekliyordu. Nitekim SSCB'nin İran topraklarını terk etmesinden sonra 1949 yılında Tahran'a büyükelçi atanmış, 1951 yılında ise İran ve Türkiye arasında ticareti ve hava yolu uçuşlarını kolaylaştıran antlaşmalar imzalanmıştı.

1951-1953 yılları arasında İran'ın Başbakanlığını yapan Muhammed Musaddık topraklarındaki petrolü millileştirmişti. Bu adım Batı'nın tepkisini çekmişti.⁸² Türkiye bu konuda Batı'nın yanında yer alıyordu. Çünkü İran'ın Moskova yanlısı bir tutum içerisine gireceğinden endişe duyuyordu. İngiltere İran'a karşı uluslararası bir kampanya başlatarak petrol ambargosuna başlamıştı. Türkiye de bu ambargoya uymuştu. Fakat 1953'te Musaddık'ın devrilmesi sonrası Türkiye-İran ilişkileri normalleşmişti. İran bu tarihten itibaren Batı yanlısı bir dış politika izlemişti. Fakat yeni İran Şahı 1958'de Irak'ta yaşanan darbeden ötürü rahat değildi. Aynı şeyin kendisine yapılacağından korkuyordu. Bu endişesinden ötürü Bağdat Pakti'nin daha etkin olmasını istese de örgütün gücü yetersiz kalıyordu. Fakat Şah'ın korktuğu askeri darbe İran'da değil Türkiye'de olmuştu.

⁸⁰ Özcan, **a.g.m.**, s. 130.

⁸¹ Atay Akdevelioğlu, "İran'da SSCB İşgali ve Ayrılıkçı Hareketler", Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası (1919-1980)**, Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 649. Mahabad Kürt Cumhuriyeti ayrı bir alt bölüm olarak ele alınacaktır.

⁸² William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev. Mehmet Harmancı, Agora Yayınları, 2008, s. 322.

4.2.2.1. Mahabad Kürt Cumhuriyeti

Sovyetler Birliği ve İngiltere 1941 yılında Batı İran'ı işgal etmişlerdi. İngiltere güneyden, Sovyetler ise kuzeyden İran'a girmişti. İki ülkenin ilk amacı Alman taraftarı Rıza Şah'ı tahttan indirmektir. Amaç hâsıl olmuş ve Şah kısa süre sonra tahtından feragat ederek yerini oğluna bırakmıştı. Rusların diğer amacı ordusunun geri hattını korumaktı. Bunun için işgal ettiği yerde Kürtler ile birlikte kendisine bağlı bir yönetim istiyordu. Bu yüzden Ruslar bölgede yaşıyan nüfuz sahibi Kürtlere yakın davranıyordu.

İşgal sonrası İran'daki merkezi hükümet ülkesi üzerindeki kontrolünü kaybetmişti. Bu ortamda Kürtlerin hareket alanı genişlemişti. Aynı zamanda işgal orduları karşısında gerileyen İran ordusunun askeri teçhizatları Kürtlerin eline geçmişti. Bunun yanında geçmişte sürgün yemiş bazı Kürt liderleri mevcut otorite eksikliğinden faydalanarak topraklarına geri dönmüştü.⁸³

Sovyet Rusya, Kürtlerin kendisine daha çok güven duymalarını sağlamak için 1942 yılında otuz Kürt liderini Moskova'ya çağırılmıştı. Kürtler yaptıkları ziyarette Ruslardan silah taşıma yetkisi, ulusal işlerinde özgür bırakılmaları, İran hükümetinin Kürt dili için okul yapımına izin vermesi gerektiği ve hapiste olan Kürt arkadaşlarının salıverilmesi gibi isteklerde bulunmuştu.⁸⁴ Çağrılanlar arasında İran'ın Mahabad bölgesinden Kadı Muhammed⁸⁵ de vardı. Mahabad bölgesinde⁸⁶ İran'ın etkisi zayıftı. Zaten bölgede işgalden beri otorite eksikliği yaşıanıyordu. Türkiye ise bu süreçte İran'daki Kürtlerin faaliyetlerinden tedirgin olduğunu dile getiriyordu. Çünkü İran Kürtleriyle Türkiye'deki Kürtlerin iletişim halinde olduğunu düşünüyordu. Fakat gerçekte böyle bir durum yoktu.⁸⁷

İran'da 1942 yılında bir grup Kürt ileri geleni siyasi parti kurmak için bir araya gelmişti. Başlangıç olarak gizli bir örgüt kurmuşlardı. Örgütün adı Komel'di.

⁸³ William Aegleton, **Mehabad Kürt Cumhuriyeti**, Çev. Mehmet Emin Bozarıslan, İstanbul, Koral Yayınları, 1976, s. 47.

⁸⁴ Borhaneddin A. Yassin, **Tasavvur mu Gerçek mi? Mahabad Kürt Cumhuriyeti**, Çev. Hikmet İlhan, İstanbul, Avesta Yayınları, 2014, s. 95.

⁸⁵ Kadı Muhammed medrese eğitimi almış, babası ve dedesi gibi kadılık yapmış birisiydi.

⁸⁶ Mahabad, İran'ın Kuzeybatısında bir şehirdir.

⁸⁷ Yassin, **a.g.e.**, s. 98.

Adının açılımı “Komele Ziyaneveye Kurdistan”dı (Kürdistan Diriliş Topluluğu). Örgüt kısa zaman içerisinde büyüyerek üye sayısını arttırmıştı. Hücre tipi bir yapılanmaya sahip olduğu için üyeleri birbirini bilmiyordu. Örgüt 1944 yılında bir Kürt bayrağı tasarlamıştı. Üç şeritli bayrakta üstte kırmızı, ortada beyaz ve altta yeşil renkler yer alırken, bayrağın üzerinde güneş, iki yanında başaklar ve arkasında bir dağ ve kalem resmi vardı.⁸⁸ Örgüt 1944 yılının sonlarında Kadı Muhammed’e kendilerine katılması yönünde bir teklif sunmuştu. Kadı Muhammed bu teklifi kabul etmişti. 1945 yılına gelindiğinde birçok Kürt aşiret reisi örgüte üye konumundaydı.

1945 yılında Kürt liderleri ikinci defa Moskova’ya çağrılmıştı. Özgüvenleri artan Kürtlerin kafasında bağımsız bir Kürt devleti vardı. Fakat Ruslar bu görüşe mesafeliydi. Bunun olması için diğer ülkelerdeki Kürtlerin işin içinde olması gerektiğini düşünüyordu. Sovyetler’e göre Azerbaycan bölgesi içinde özerk bir yönetim olması daha mantıklıydı. Ayrıca Sovyetler, bir Kürt hareketinin ancak siyasal bir parti önderliğinde başarıya ulaşacağını düşünüyordu.⁸⁹ Zaten kısa süre sonra Komel örgütü yerini “Kürdistan Demokrat Partisi”ne bırakmıştı. Kadı Muhammed bu oluşumun lideriydi.

Mahabad Kürt Cumhuriyetinin kurulma sürecinin Irak’taki Barzani hareketinden bağımsız anlatılması eksik olacaktır. Çünkü Irak’ta yaşayan Kürtler ile İran’dakilerin arasında etkileşim vardı. Bu yüzden kısaca Molla Mustafa Barzani’den bahsedilmesi yerinde olacaktır. Irak Birinci Dünya Savaşı sonunda İngiliz hâkimiyetine girdikten sonra bütün Kürt ve Türkmen aşiretleri Şeyh Mahmut Berzenci önderliğinde İngilizlere karşı ayaklanmıştı. Ayaklanmaya Barzan aşireti de katılmıştı. İngilizler bunun üzerine 1922 yılında Barzan bölgesine saldırmıştı. Saldırı sonucunda uzun süre sessiz kalan Barzaniler, 1931 yılında İngilizlerle tekrar çatışmaya girmişti. Fakat sonuçta İngilizler tekrar galip gelmişti. Yenilen Barzaniler 1932 senesinde Irak’tan çıkmak zorunda kalmıştı. Bir süre Türkiye’de kalan Barzaniler daha sonra tekrar Irak’a dönmüşü. Molla Mustafa Barzani ise 1930’lu yılların sonunda aşiretinin liderliğini ele geçirmişti. 1943 yılında İngilizlere karşı yeniden ayaklanan Barzani, güçlü İngiliz ordularına karşı koyamayıp bu sefer İran’a

⁸⁸ Aegleton, a.g.e., s. 94-95.

⁸⁹ A.e., s. 111.

kaçmak zorunda kalmıştı. Burada Sovyet güçleri ile irtibata geçen Barzani, aynı zamanda Kadı Muhammed ile irtibat kurmak istiyordu.⁹⁰

1945 yılında Bakü'den dönen Kürtler artık adım atma zamanının geldiğini düşünüyordu. İran işgalinden beri ellerinde epey silah birikmişti. Molla Mustafa Barzani ise bu sırada kendisinin ve aşiretinin Kadı Muhammed'in emrinde olduğunu belirtmişti.⁹¹ Harekete geçen Kürtler Mahabad'da Rusların gönderdiği matbaa makinesi ile gazete çıkararak düşüncelerini aktarmaya çalışıyordu. Kürtlerin istekleri şunlardı: “i) İran'da yaşayan Kürtlere özerklik verilmesi; ii) Eğitimde ve idari konularda Kürt dilinin kullanılması; iii) Devlet işleri ve sosyal meseleleri denetleyecek bir Kürt eyalet meclisinin seçilmesi; iv) Bütün devlet memurlarının yerel olması.”⁹² Sonunda zamanı geldiğini düşünen Kadı Muhammed, 22 Ocak 1946'da Mahabad meydanında üzerinde Sovyet tipi bir elbiseyle “Özerk Kürt Cumhuriyeti”nin kurulduğunu ilan etmiş ve 11 Şubat 1947 tarihinde başkan olmuştu.⁹³

Barzaniler özerk Kürt Cumhuriyeti'nin ilanından sonra Mahabad'a yerleşmişti. Kadı Muhammed ordunun başına “Molla Mustafa Barzani”yi getirmişti.⁹⁴ Fakat Batı bütün bu gelişmelerden rahatsızdı. Çünkü Sovyetlerin bölgede etkin olmasını istemiyordu. Sonunda Moskova yönetimi baskılar karşısında Batı ile anlaşıp bölgeyi terk etmişti. Bu gelişme üzerine Kadı Muhammed siyasi anlamda yalnız kalmıştı. Üstüne birçok aşiret kendisini terk etmişti. Bunun üzerine İran yönetimi Mahabad Kürt Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmış ve 31 Mart 1947'de Kadı Muhammed'i idam etmişti. Barzani ise adamlarıyla birlikte SSCB'ye kaçmıştı.⁹⁵

⁹⁰ Jwaideh, **a.g.e.**, s. 450.

⁹¹ Aegleton, **a.g.e.**, s. 141.

⁹² McDowall, **a.g.e.**, s. 329.

⁹³ Edgar O'Ballance, **The Kurdish Struggle 1920-1994**, England, Palgrave Macmillan, 1996, s. 29.

⁹⁴ Mesut Yeğen, “Barzan'dan Kürdistan'a, Medreseden Devlet'e: Barzaniler”, Yalçın Çakmak-Tuncay Sur (Der.), **Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2018, s. 87.

⁹⁵ Necefkuli Pısyar, **Kanlı Mahabad'dan Aras'ın Kıyılarına**, Çev. Evdila Piştderi, İstanbul, Avesta Yayınları, 2001, s. 156.

4.3. TBMM’de Kürt Meselesi

Demokrat Parti’nin Doğu’da ağırlığa sahip olabilmesinin nedeni sadece ekonomik gelişmeler veya bazı Kürtlerin meclise girmesi değildi. Elbette tek parti dönemine karşı duyulan bir tepki vardı. Fakat aynı zamanda mecliste Doğu halkının sorunlarının mecliste dile getirilmesinin ve bunun yanında geçmişte yaşanmış bazı olumsuz olayların üstüne gitmesinin etkisi yadsınamazdı. Kürt aydınları böyle bir ortamı değerlendirerek seslerini yükseltiyordu.

4.3.1. Mustafa Muğlalı Olayı

Tarihte “Özalp Olayı” ya da “Muğlalı Olayı” olarak bilinen olayın yargıya taşınması Kürtler nezdinde DP’ye büyük puan kazandırmıştı. Kendi adıyla anılan olayın baş sorumlusu olan General Mustafa Muğlalı 1882 yılında Muğla’da doğmuş bir askerdir. 1901 yılında Harp Okulu’nu bitirdikten sonra Harp Akademisi’ne girmiş ve 1904 yılında buradan yüzbaşı olarak mezun olmuştur. 1915 yılında İttihat ve Terakki içerisinde yarbay olarak görev almıştır.⁹⁶ Muğlalı, tek parti döneminde Doğu’daki çeşitli ayaklanmalarda, aşiretlere karşı tedip (terbiye etmek) hareketlerine katılmıştı. Ayrıca Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadelede görev almış bir askerdir.⁹⁷ 1927 yılında tümgeneral olan Muğlalı, 1930 Menemen Olayı sonrasında Divan-ı Harb’e başkanlık yapmıştı. Burada birçok kişiyi tutuklatan Muğlalı, 28 kişiye de idam cezası vermişti. 1932’de Korgeneral, 1942’de Orgeneral rütbesine yükseltilen Muğlalı, ardından YAŞ üyeliğine getirilmişti. Şubat 1943 yılında ise 3. Ordu Komutanı olarak görev yeri Van’a gitmişti.⁹⁸

1940’lı yıllarda İran ile sınır güvenliği sağlanamıyordu. Güvenlik işini daha çok devletin güdümünde olan çeteler yapıyordu. 1943 senesinde bu çetelerden biri İran’da Mehmedi Misto adındaki bir aşiret reisinin⁹⁹ hayvanlarını kaçırıp Türkiye’ye

⁹⁶ Dr. Suat Akgül-Kenan Esengin, **Orgeneral Mustafa Muğlalı ve Van-Özalp Olaylarının İçyüzü**, Ankara, Berikan Yayıncılık, 2004, s. 8.

⁹⁷ Şimşir, **Kürtçülük II 1924-1999**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2011, s. 475.

⁹⁸ Ayşe Hür, **İnönü ve Bayarlı Yıllar (1938-1960)**, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2015, s. 71-72.

⁹⁹ Milan Aşireti’nin lideri Mehmedi Misto aynı zamanda Türk Milli İstihbaratı’nın ajanıydı. O dönemin tanıklarından askeri doktor Yüzbaşı Reşit Ersezer’in anlatımına göre, sık sık onlara gelip İran’da işgalci olarak bulunan Rus kuvvetlerinin sayısı, silahları ve hareketleri konusunda kendilerine bilgi vermekteydi. Bkz. “Orgeneral Muğlalı Olayı”, **Milliyet**, 7 Mart 1974, s. 5.

getirmişti. Misto bunun üzerine, Van'ın Özalp ilçesi kaymakamına mektup yazarak hayvanlarının iadesini istemişti. Fakat kaymakam olaya kayıtsız kalınca aşiret reisi Türkiye'ye girerek Özalp ilçesinde halka ait olan hayvanları alıp İran'a dönmüştü. Ardından kaymakam ve bölgedeki asker yetkililer olayı kapatmak isteyerek, raporlarında Rus askerlerinin sınırı ihlal ettiğini yazmıştı. Vali ise kendisine verilen liste uyarınca 40 kişiyi mahkemeye sevk etmiş, sonunda bunlardan 35'i salınmıştı. Fakat olaydan kısa süre sonra Vali'yi ziyarete gelen bazı askeri yetkililer ve 3. Ordu Komutanı Mustafa Muğlalı, işin aslını öğrendikten sonra Mehmedi Misto'nun yaptığı hareketin karşılıksız kalmaması gerektiğini düşünerek, onun adamlarından olduğunu düşündükleri 32 kişiyi kurşuna dizdirmişti. Bir kişi bu olaydan sağ kurtulup İran'a kaçmış ve durumu telgrafla kardeşine bildirmiş, o da Meclis'e iletmişti.¹⁰⁰ Fakat bu telgrafa yönelik hiçbir işlem yapılmamıştı.

Dönemin Adalet Bakanı Ali Rıza Türel, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'a giderek bu olayın adli makamlara bağlanmasını rica etse de, Fevzi Çakmak bu ricayı kabul etmemişti. Çünkü ona göre Muğlalı, devlet menfaatleri gereği görevini yerine getirmişti.¹⁰¹ Fevzi Çakmak'ın ardından göreve gelen Orgeneral Kazım Orbay da aynı şekilde olayın soruşturulmasına izin vermemişti.

Çok partili hayata geçildikten sonra Doğu'nun problemleri siyasette daha çok konuşulmaya başlanmıştı. Çünkü bu konu üzerinden Demokrat Parti ve CHP oy kazanma telaşı içerisindeydi. İlk olarak CHP Van milletvekili Muzaffer Koçak, 1948 yılının Kasım ayı ortalarında 33 kişinin akıbetine dair dönemin Adalet, Milli Savunma ve İçişleri Bakanları tarafından genel kurul salonunda şu soruların sözlü olarak cevaplanmasını istemişti:¹⁰²

- i) 1943 senesi sonbaharında Van'ın Özalp ilçesi köyleri halkından 33 kişinin kurşuna dizildiklerine dair merkezde bir malumat var mıdır? Varsa ne şekildedir?
- ii) Bu vatandaşların toptan kurşuna dizilmelerini icab ettiren suçları nedir? Bu suçlar ne suretle tespit ettirilmiştir?

¹⁰⁰ Hür, **a.g.e.**, s. 74.

¹⁰¹ Akgül-Esengin, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁰² **BCA**, Yer Kodu: 030.01, Fon Kodu: 42.252.18

- iii) Kurşuna dizme keyfiyeti mahkeme kararı ile mi olmuştur yoksa herhangi bir yetkiye mi dayanılarak yapılmıştır?
- iv) Hadiseden idari, adli, makamların vaktinde haberleri olmuş mudur ve kendilerine ihbar ve şikâyetle bulunulmuş mudur? Bulunulmuşsa ne yapılmış ve neticesi ne olmuştur?

Ardından yine 1948 yılının Kasım ayı sonunda bu sefer DP Kütahya milletvekili Adnan Menderes, Eskişehir milletvekili İsmail Hakkı Çevik ve Kayseri milletvekili Fikri Apaydın bir önergeyle konuyu meclise taşıdı.¹⁰³ Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır, Başbakan adına cevap vererek olay hakkında soruşturma açıldığını, gerekenin yapılacağını söylemiştir. Fakat ifadesinde olayın alelade bir kaçakçılık ve eşkıyalık olduğunu, siyasi ve askeri mahiyetinin olmadığını dile getirmiştir. DP bu hamlesiyle İnönü'yü Kürt meselesi hakkında sıkıştırmayı düşünüyordu. Bu noktadan sonra olay soruşturulmaya başlanmış, meclis dilekçe komisyonuna havale edilmişti. Komisyon, olayda ihmali bulunanlar için kanuni takibat yapmak için Başbakanlığa tezkere yazılması kararını almıştı.¹⁰⁴ Ardından durum Milli Savunma Bakanlığı tarafından mahkemeye sevk edilmişti.

Muğlalı ve ekibini yargılama süreci 1 Eylül 1949 tarihinde başlamıştı. Orgeneral Mustafa Muğlalı ile birlikte yargılanan bir general ve dört subay daha bu duruşma sonrası cezaevine gönderilmişti. Askeri mahkemenin suçlular için istediği ceza idamdı.¹⁰⁵ Muğlalı, askeri mahkemenin tüm oturumlarında 33 kişi ile ilgili kurşuna dizdirme emrini kendisinin vermediğini söylese de, davanın tanıklarından 7. Kolordu Komutanı Korgeneral Kemal Yaşinkılıç, “öldürme emrini kendisine Muğlalı Paşanın verdiğini belirtmekteydi.¹⁰⁶ Hatta Yaşinkılıç, bölgenin umumi müfettişi Avni Doğan ile birlikte bu emre karşı çıktıklarını fakat Muğlalı'nın emri yüksek yerden aldığını söylediğini vurgulamıştır.¹⁰⁷ Yargı sürecinden sonra sonunda Mustafa Muğlalı idama mahkûm edilmişti. Fakat yaşı 65'i geçtiği için cezası 30 yıl

¹⁰³ “Özalp'ta 33 Vatandaş Kurşuna mı Dizilmiş?”, **Dicle Kaynağı**, 30 Kasım 1948, s. 1. Ayrıca bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 14, 8. Dönem, 3. Toplantı, 3 Aralık 1948, s. 7-8.

¹⁰⁴ “Özalp Hadisesi”, **Dicle Kaynağı**, 20 Ocak 1949, s. 1.

¹⁰⁵ “33 Vatandaş Kurşuna Dizdirenler Adalet Huzurunda”, **Dicle Kaynağı**, 19 Eylül 1949, s. 1.

¹⁰⁶ Günay Aslan, **Yas Tutan Tarih 33 Kurşun**, İstanbul, Pencere Yayınları, 1989, s. 26.

¹⁰⁷ **A.e.**, s. 26.

ağır hapse bu ceza da üçte bir oranında indirilerek 20 yıla çevrilmişti.¹⁰⁸ Ardından kendisinde bunaklık olduğu için tahliye edilmişti. Bunun üzerine DP Diyarbakır milletvekili Mustafa Ekinci, konuyu tekrar meclise taşımıştı. Ekinci Muğlalı hakkında “eğer deliyse tımarhaneye, aciz ise Darülaceze’ye, sağlamsa hapishaneye gönderilmesi gerektiğini” söylemiştir.¹⁰⁹ Bir süre sonra Genelkurmay Mahkemesi’nin kararı Askeri Yargıtay tarafından bozursa da Muğlalı, dava yeniden ele alınmadan 1951 yılının Aralık ayında vefat etmişti.¹¹⁰

Olay 1956 yılında tekrar meclis gündemine gelmişti. Bu sefer olayı meclise getiren kişi Demokrat Parti Van milletvekili Kemal Yörükoğlu¹¹¹ idi. Yörükoğlu verdiği önergeyle olayın yaşandığı dönemde görevde bulunan Milli Savunma Bakanı, İçişleri Bakanı ve Genelkurmay Başkanı için soruşturma talep ediyordu.¹¹² Bunun üzerine 1951’deki dilekçe komisyonunun raporu TBMM’ye gönderilmiş, sorumlular için mecliste tahkikat açılmasına karar verilmişti. TBMM tahkikat komisyonu 30 Nisan 1958 tarihinde, zaman aşımından ve çeşitli af kanunlarından dolayı cezai kovuşturmayla girişilemeyeceği sonucuna varmıştı.¹¹³

Muğlalı Olayı’nın 1956 yılında tekrar meclis gündemine gelmesi, dönemin bazı gazetelerinde yer almıştı. Özellikle iktidara yakın gazeteler olaya geniş yer veriyordu. Aslında olayın gündeme gelmesinin altında, hükümetin o dönem “6-7 Eylül Olayları” ve ekonomideki kötü gidiş sebebiyle zor günler geçirmesi yatıyordu. Zira bu şekilde halkın dikkati başka yöne çekilmiş oluyordu. Olayın gündemde olması, aynı zamanda İsmet İnönü ve CHP’nin üzerine gitme fırsatı da veriyordu. Örneğin 16 Ağustos 1956 tarihli Zafer Gazetesi’nin manşetinde “CHP iktidarı devrinde, sorgusuz sualsiz ve kanunsuz kardeşi kardeşe öldürtenler, şarkta 32 vatandaşı katledenler hakkında Meclis Tahkikatı açılıyor” ifadesi yer alıyordu.

¹⁰⁸ “İdamı İstenen Orgeneral Mustafa Muğlalı”, **Şark Mecmuası**, 28 Şubat 1950, s. 7.

¹⁰⁹ Beşikçi, **Orgeneral Mustafa Muğlalı Olayı 33 Kurşun**, İstanbul, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, 2013, s. 76.

¹¹⁰ Yargılama devam ederken tazminat olarak ölenlerin çocuklarına on teneke buğday verilmiştir. 1950’den itibaren iki yıl boyunca yine buğday olarak maaş verilmiştir. Bkz. H. Neşe Özgen, **Van-Özalp ve 33 Kurşun Olayı Toplumsal Hafızanın Hatırlama Ve Unutma Biçimleri**, İstanbul, TÜSTAV, 2003, s. 50.

¹¹¹ Kemal Yörükoğlu, olayın gerçekleştiği 1943 yılında Van’da Cumhuriyet Savcısı’ydı. Bkz. Beşikçi, **Orgeneral Mustafa Muğlalı Olayı 33 Kurşun**, s. 20.

¹¹² Hür, **a.g.e.**, s. 76.

¹¹³ Beşikçi, **Orgeneral Mustafa Muğlalı Olayı 33 Kurşun**, s. 77.

Haberde “şarkta yaşayan vatandaşlarımıza ızdırap çektiren eski devrin kanunsuz hareketlerinden bir tanesi daha adalet huzuruna getiriliyor” ifadesi yer alıyordu.¹¹⁴ Yine iktidara yakın gazetelerden Yeni Sabah’ın 16 Ağustos 1956 tarihli sayısında manşetten “Kazım Orbay, Hilmi Uran ve Artunkal hakkında Meclis Tahkikatı açılıyor” haberi yapılmıştı. Gazetede Kazım Orbay’ın, o dönem Genelkurmay Başkanı olduğu yazılmıştı. Hâlbuki olayın yaşandığı sırada bu makamda Fevzi Çakmak bulunuyordu. Hilmi Uran dönemin İçişleri Bakanı, Ali Rıza Artunkal ise Milli Savunma Bakanı’nydı. Haberin içeriğinde İnönü’nün bu hadisede mesuliyeti olduğu yazılmıştı.¹¹⁵ DP’ye muhalif Vatan Gazetesi 17 Ağustos 1956 tarihli sayısında manşetten “İnönü hesap vermeye muktedirim” başlığıyla çıkmıştı. İnönü yaptığı açıklamada, “bu vahim hadise CHP iktidarı zamanında mahkemeye verilerek neticeye bağlanmış, 1950’den beri de tekrar tekrar tetkik edilmiş ve tahkikat mevzuu bulunamamıştır” diyordu.¹¹⁶ Yine Vatan Gazetesi’nin 18 Ağustos 1956 tarihli sayısında Kazım Orbay’ın savunmasına yer verilmişti. Kazım Orbay verdiği demeçte, “Özalp Hadisesi sırasında, ne üçüncü ordu komutanı, ne de Genel Kurmay Başkanı idim. Sadece askeri şura üyesiydim” diyor ve “tahkikatın açılmasına sevindiğini çünkü iş başındayken mesuliyetin ne olduğunu bilenler, ilerde hesap vermekten çekinmezler” diye ekliyordu.¹¹⁷ Kısacası dönemin gazeteleri olayı, iktidar ile olan ilişkisine göre ele alıyordu.

Muğlalı Olayı’nın DP döneminde gündeme gelmesi önemliydi. Çünkü tek parti döneminde baskı gören Kürtler bu yeni dönemde mecliste böyle bir konuyu dile getirme şansını yakalamıştı. Bazı yazarlar DP’nin Kürt meselesinde simge bir isim olan Mustafa Muğlalı’nın yargılanmasının, Kürtçülük hareketine ivme kazandırdığını dile getirmektedir.¹¹⁸ Sonuçta Kürtler, “Mustafa Muğlalı Olayı”nda suçluların ortaya çıkarılması gerektiğine inanırken, DP bu konuyu istismar ediyor, CHP ise o dönem için bunun devletin menfaati gereği yapıldığına inanıyordu.

¹¹⁴ “Dün Toplanan Meclis Bu Adilane Kararı Aldı”, **Zafer**, 16 Ağustos 1956, s. 1.

¹¹⁵ “Kazım Orbay, Hilmi Uran ve Artunkal Hakkında Meclis Tahkikatı Açılıyor”, **Yeni Sabah**, 16 Ağustos 1956, s. 1.

¹¹⁶ “İnönü Hesap Vermeye Muktedirim, Dedi”, **Vatan**, 17 Ağustos 1956, s. 1.

¹¹⁷ “Kazım Orbay Sevindim Dedi”, **Vatan**, 18 Ağustos 1956, s. 3.

¹¹⁸ Altınur Kılıç, **Büyük Kürdistan Küçük Türkiye**, Akasya Kitap, Ankara, 2007, s. 164.

4.3.2. Karaköprü Olayı

Demokrat Parti döneminde mecliste üzerine gidilen bir diğer olay 1936 yılında Diyarbakır'da yaşanmış “Karaköprü Olayı” idi. Bu olayda bir grup sanık, soygunculuk suçundan sevk edilirken jandarma tarafından kurşuna dizilmişti.¹¹⁹ Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Üçüncü Ordu Komutanı Kazım Orbay ve bölgenin Umumi Müfettişi Abidin Özmen'di. Zamanında olay üzeri kapatılmıştı. Fakat 1952 yılında ailelerden yedisinin şikâyeti üzerine tekrar soruşturma açılmıştı. Soruşturma sonucunda kurşuna dizme emrini veren Abidin Özmen olduğu için, sorumlu kendisi görülmüştü. Şükrü Kaya ve Kazım Orbay mesul görülmemişti. Sonuç olarak Özmen hakkında dava açılmıştı.¹²⁰

Olayın üzerine DP döneminde meclise giren bazı Kürt milletvekilleri de gitmişti. DP Diyarbakır milletvekili Mustafa Ekinci mecliste 26 Aralık 1952 tarihinde, 1936 yılında “öldürülen vatandaşlar dolayısıyla müsebbipleri hakkında yapılan tahkikatın ne safhada olduğuna ve hükümetin bu hususta ne düşündüğüne dair” Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ'a soru yöneltmişti.¹²¹ Çiçekdağ verdiği cevapta, “Şükrü Kaya hakkında Anayasa hükümlerine göre soruşturma açılıp açılmayacağına takdirinin mecliste olduğunu belirtmiş ve durumun Başbakanlığa havale edildiğini” söylemiştir.¹²² Ekinci bu cevap üzerine, “genel olarak olayın tek bir vatandaşın ölümünden ziyade, birçok insanın yok yere öldürülmesi olduğunu, bu olayın buna benzer derin izler bırakmış faciaların davası olduğunu ve bu olayın gelecek nesilleri etkilediğini” söylemiştir.¹²³ Zira ona göre “sonraki nesiller bu tip olaylara karşı gösterilen tepkiye bakacakları için bu tarz acıların hesabını sormakla görevli olduklarını, aksi takdirde milletin umudunun kalmayacağını” belirtmiştir.¹²⁴ Fakat olay hakkında herhangi bir gelişme yaşanmamıştır.

¹¹⁹ İbrahim Arvas, **Tarihi Hakikatler**, İstanbul, HTS Yayıncılık, 2010, s. 98.

¹²⁰ “Eski Umumi Müfettiş Abidin Özmen Yargılanacak”, **Şark Postası**, 27 Kasım 1952, s. 1.

¹²¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, Cilt 18, 22. Birleşim, 26 Aralık 1952, s. 432.

¹²² **A.e.**, s. 433.

¹²³ **A.e.**, s. 433-434.

¹²⁴ **A.e.**, s. 434, Ayrıca bkz. “Diyarbakır ve Havalisinde Kanunsuz Öldürülen Vatandaşlar”, **Şark Postası**, 30 Aralık 1952, s. 1.

4.3.3. Umumi Müfettişliklerin Kaldırılması

Kürtleri yakından ilgilendiren Umumi Müfettişlikler, çok partili hayata geçiş sonrası etkisini yitirmişti. Fakat resmîyette varlıkları devam ediyordu. Kürtler üzerinde geçmişte yaşanan birçok olaydan dolayı olumsuz etkileri vardı. DP muhalefetteyken bu kurumu eleştiriyordu. Buna karşı CHP milletvekilleri herhangi bir savunma yapmıyor, sessiz kalıyordu. Hatta bazı CHP'liler bütçeye ek maliyet getiren bu kurumların artık kalkması gerektiğine dair konuşmalar yapıyordu.¹²⁵

DP Diyarbakır milletvekili Mustafa Remzi Bucak 21 Ocak 1951 tarihinde, TBMM Başkanlığı'na 1927 tarihli Umumi Müfettişliklerin kaldırılmasına dair bir yazı vermişti. Yazısında özetle, *“umumi müfettişliklerin başına buyruk oldukları, görev yaptıkları yerlerde iğrenç ve kanlı adımlar atıklarını ve bu yüzden artık bitmesi gerektiğini, demokratik bir dönemde halkın üzerinde Demokles'in Kılıcı gibi başının üzerinde durduğunu ve devri sabık yaratmamak için bu kanunun tamamıyla kalkmasını”* teklif ediyordu.¹²⁶ Ardından 1951 yılının bütçe tasarısı görüşmelerinde DP Ağrı milletvekili Hüseyin Celal Yardımcı, TBMM'de yaptığı konuşmasında Umumi Müfettişlikleri eleştirerek *“Doğu'nun Umumi Müfettişliklerin yatağı olduğunu ve zalim valilerin bulunduğunu”* söylemekteydi.¹²⁷

Sonunda Umumi Müfettişlikler, DP Diyarbakır milletvekili Mustafa Remzi Bucak'ın 24 Ocak 1952'de meclise sunduğu yasa tasarısının sonucunda 21 Kasım 1952 tarihinde hukuken ortadan kaldırılmıştı.¹²⁸ Umumi Müfettişliklerin kaldırılması Kürt meselesi için olumlu bir gelişmeydi. Zira kurulduklarından beri Kürtler üzerinde devletin zor gücü olarak hatırlanıyordu.

4.4. Musa Anter

Musa Anter, gençlik yıllarından öldürüldüğü 1992'ye kadarki zaman diliminde Kürt meselesi denildiğinde akla gelen ilk isimlerdendir. Yaşadığı süreçte

¹²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:8, Dönem:8, 25. Birleşim, 28.12.1947. s. 508-509.

¹²⁶ Serap Yeşiltuna, *Atatürk ve Kürtler*, İstanbul, İleri Yayınları, 2007, s. 217.

¹²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi Dönem 9, 46. Birleşim, 20 Şubat 1951,

¹²⁸ Çağlayan, “Tek Partinin Gözü Kulağı Umumi Müfettişlikler”, *Kürt Tarihi*, S. 21, Kasım-Aralık 2015, İstanbul, s. 29.

siyasetçilerin Kürt meselesi hakkında kendisine başvurduğu kilit isim olmuş, Kürtlerin haklarını her platformda dile getirmiş ve bu yolda cezaevine girmiş bir şahsiyetti. Bu yüzden çalışmamızın bu alt bölümünü 1945-1960 dönemini kapsayacak şekilde Kürt hareketi adına kendisinin neler yaptığını anlatacağız.

Anter, Cumhuriyet sonrası Kürt meselesinde sessiz dönem olarak adlandırılan 1938-1960 arasındaki zaman zarfında, Kürt hareketinin ivme kazanmasında önemli roller oynamıştı. Bu dönemde Doğu'dan İstanbul'a okumaya gelen Kürt kökenli öğrencilere sahip çıkmış, onlara Kürtlük bilinci aşılamıştı.

Resmiyette 1920 olan doğum tarihi aslında daha eskidir. Kendi deyimiyle 1915 olaylarından sonra doğduğunu annesi¹²⁹ söylemektedir. Dolayısıyla kendisi 1917 veya 1918'de doğduğunu tahmin etmektedir.¹³⁰ Mardin Nusaybin'de doğan Anter, ilk ve ortaokulu Mardin'de okuduktan sonra liseyi parasız yatılı olarak Adana Erkek Lisesi'nde okumuştur. Lise yıllarında felsefeye ilgi duyan Anter, Rus ve Fransız klasiklerini, eski Yunan felsefesi ile ilgili kaynakları okumuştur. Lise yıllarındayken Dersim Ayaklanması'nın lideri Seyit Rıza'nın eşi Bese'ye yönelik arkadaşlarının hakaretlerine dayanamayan Anter, karşılık olarak Atatürk'ün annesine hakaret edince 15 gün gözaltında kalmıştır. Bu onun Kürt olduğu için siyasi olaya bulaştığı ilk vakadır.¹³¹

Musa Anter 1941 senesinde İstanbul'a okumaya gelmiştir. İstanbul Üniversitesi Yüksek Öğretmen Okulu'nun Felsefe Bölümü'nü kazanıp kaydını yaptırdıktan sonra Kürt kökenli öğrencilerle tanışmaya başlamış ve bu süreçte karşısına Hukuk Fakültesi'nde okumakta olan Faik Bucak çıkmıştır. Faik Bucak ile samimiyetini arttıran Anter, kısa süre sonra kaydını Hukuk Fakültesi'ne almıştır.¹³²

1944 senesinde evlenen Anter'in 1945, 1948 ve 1950'de doğan üç çocuğu vardır. 1940'ın başında başında İstanbul'a okumaya gelen Doğulu öğrenciler için

¹²⁹ Anter'in annesi aynı zamanda Türkiye'nin ilk kadın muhtarıdır. Bkz. Orhan Tüleylioğlu, **Neden Öldürüldüler?**, Ankara, Um:ag Yayınları, 2013, s. 311.

¹³⁰ Anter, **a.g.e.s.** 31.

¹³¹ **A.e.**, s. 45.

¹³² Tahir Baykuşak, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kürt Aydınları Arasında Bir Köprü: Musa Anter", Yalçın Çakmak-Tuncay Sur (Der.), **Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2018, s. 428.

kurulmuş olan “Dicle Talebe Yurdu”nun çalışmalarına Musa Anter de dâhil olmuştur. Yurt kurulduktan sonra başkanı “Mustafa Remzi Bucak” olmuştu. Fakat yurdu genelde Musa Anter idare ediyordu. Yurtta zaman zaman öğrenciler için eğlenceler düzenleniyordu. Bu eğlenceler Anter ve arkadaşları tarafından organize ediliyordu. Kürtlerin milli kıyafet ve oyunları bu tip eğlencelerde kullanılıyordu. Ayrıca her sene nevrüz zamanı “Dicle Gecesi” adında ayrı bir gece düzenleniyordu. Bu tarz organizasyonlar, Kürt kökenli öğrencilerin bilinç düzeyini arttırıyordu.

Musa Anter 1942 senesinde yine İstanbul’da fakat bu sefer tamamen kendi girişimiyle başka bir öğrenci yurdu açmıştı. Yeni yurdun ismi “Fırat Talebe Yurdu”ydü. Yurdun sahibi ve müdürü kendisiydi. Genelde Doğu’dan okumaya gelen öğrenciler için açılmıştı. Bazı fakir gençler yurtta ücretsiz kalıyordu. Dönemin emniyeti, burslu kalan öğrencilerin sayısı giderek artınca, “Musa Anter’in asıl gayesinin Kürt gençlerini yetiştirmek olduğunu” düşünerek yurtta inceleme yapmıştı. Fakat söz konusu öğrencilerin içerisinde Türk kökenli olanları da görünce, bu sefer “Musa Anter komünist yetiştiriyor” diye iddiada bulunmuştu.¹³³

1946 yılında genel seçimler öncesi Adnan Menderes Fırat Talebe Yurdu’na ziyarete gelmişti. Menderes burada Musa Anter’e Demokrat Parti’ye katılmasını önermişti. Anter’in cevabı ise şu şekilde olmuştu:

“Beyefendi, normal tüm Doğulular gibi ben de CHP’den nefret ediyorum. Bizim onlarla bu zıtlığımız politik değil, tıpkı İslam’da olduğu gibi bir nevi kıyas ve kan davasıdır. Onun için ben ve tüm namuslu Doğululara düşen CHP’yi yıkmaktır. Bu umutla elimizden geleni sizin partiniz için yerine getiririz. Ancak, benim herhangi bir partiye angaje olmam mümkün değildir. Çünkü inancımda, partiler bir din ve mezhep gibidir. Nasıl ki bir insan çıkar uğruna sık sık din değiştirmiyorsa, parti de öyle olmalıdır. Ben gencim. Daha memlekette nice insani partilerin kurulacağı belli değil. Sizin DP’niz bu yolda nihai bir parti değil, belki bir başlangıçtır. Demokrasilerde politik rekabet esastır; inşallah siz gittikçe ilerler, kimseye öncülük vermezsiniz. O zaman haliyle benim gibi kişiler partinizde toplanır...”¹³⁴

¹³³ Anter, a.g.e., s. 115.

¹³⁴ A.e., 124.

Anter'e göre o dönemki Kürtlerin durumu "çobansız bir sürünün kurtlar arasında kalması" gibiydi.¹³⁵ Bu yüzden Kürtlerin içinde bulunduğu durumu duyurmak adına 1948 yılında "Dicle Kaynağı" adında haftalık bir gazete çıkarmıştı. Anter'e göre Cumhuriyet devrinde Kürt halkının sorunlarını dile getiren ilk girişim böyle bir gazetenin çıkarılmasıdır.¹³⁶ Gazetede Ağrı, Şeyh Said, Dersim, Karaköprü Olayları ilk defa yazılıyordu. Kürtler açısından birçok sürgün ve unutulmuş olay anlatılıyordu. Bu doğrultuda tek parti yönetimi yani CHP eleştiriliyordu. 1951 yılında Anter ve arkadaşları, gazetenin görevini ifa ettiği düşüncesiyle kendileri yayın hayatına son vermişti.

Anter, Dicle Kaynağı'nın yerine aylık "Şark Mecmuası"nı çıkarmaya başlamıştı. Bu dergide ise daha çok tek parti zamanındaki CHP'nin politikalarını, İnsan Hakları Beyannamesi çerçevesinde ön plana çıkartan yazılar bulunmaktaydı. Amaç Kürtlerin İnsan Hakları Beyannamesi'nden yararlanmasıydı.¹³⁷ Ancak iki sayı çıkarılabildi. Ardından yayın hayatına ara veren Anter, Nusaybin'deki köyüne gidip yerleşmişti. Bir süre sakin bir hayatı tercih edip, çiftçilikle uğraşmıştı.

1953 senesinde DP Diyarbakır milletvekili Yusuf Azizoğlu, Musa Anter'e gelerek Diyarbakır'da yeni yapılan turistik bir otelin müdürlüğünü teklif etmişti. Anter teklifi kabul ederek Diyarbakır'a gelmiştir. Bir müddet sonra bu otel politik bir merkez olmuştu. 1954 seçimleri öncesi Diyarbakır'ı ziyaret eden birçok siyasi ve bürokrat otelde kalmaya başlamıştı. Bir yandan oteldeki işine devam eden Anter, diğer yandan 1954 yılına gelindiğinde "Şark Postası" adında bir gazete çıkarmaya başlamıştı. Bu gazetede yine öncekiler gibi CHP'nin geçmişte Kürtlere yönelik gerçekleştirdiği politikalar anlatılıyordu. Gazete daha çok Doğu ve Güneydoğu illerinde çıkıyor, büyükşehirlere sadece abone usulü gönderiliyordu.¹³⁸ Fakat kısa süre sonra DP'nin politikaları sertleşmeye başlayınca gazete kapanmak zorunda kalmıştı.

¹³⁵ Anter, **a.g.e.**, s. 60.

¹³⁶ **A.e.**, s. 125.

¹³⁷ **A.e.**, 136.

¹³⁸ **A.e.**, s. 142.

Anter 1956 yılında bu sefer ticari hayata atılarak, Beyazıt'ta üniversite öğrencilerine yakın bir yerde büfe açmıştı.¹³⁹ Bu süreçte okuyan Kürt öğrencilerle Kürt meselesi hakkında konuşuyor, onları faaliyetlerinde destekliyordu. Kısa süre sonra tekrar Diyarbakır'a giden Anter, başka bir gazete daha çıkarmaya karar vermişti. Bir süre sonra, Diyarbakır'da az basılan ve okunmayan "İleri Yurt" adında bir gazeteye gitmiş ve sahibini ikna ederek idareyi eline almıştı. Anter gazetede her gün yazı yazmaya başlamıştı. Gazetede genelde mevcut iktidar ve politikaları eleştiriliyordu. Kısa süre içerisinde tanınan gazete, birçok ile abonelik usulüyle gönderilmeye başlanmıştı.¹⁴⁰ 1958 yılında gazetenin bir sayısında "Aman Ne İleri Yurd" başlığı altında Kürtçe bir yazı kaleme alan Anter'e, savcılık tarafından dava açılmıştı. Ardından daha birçok Kürtçe yazıda için davalar açılmaya devam etmişti. Yapılan suçlama "vatandaşlar arasına nifak sokmak" idi. Fakat Anter bu tür davalardan beraat ediyordu. Bu süreçte birçok Kürt asıllı avukat kendisini gönüllü savunuyordu.

Musa Anter, 1959 yılının Ağustos ayında İleri Yurt Gazetesi'nde Kürtçe "Qimil" (Kıml) adlı bir şiir yazmıştı. Şiirinde üzgün olan bir kıza artık üzülmemesini, kendisini kımindan (süne)¹⁴¹ ve sömürenlerden kurtaracak kardeşlerinin yetişiyor olduğunu söylüyordu.¹⁴² Bu yazı üzerine birçok gazete ve yazar, Anter'in üzerine gelmişti. Kendisine savcılık tarafından tekrar dava açılmıştı. Diğer yandan büyükşehirlerde okuyan Kürt öğrenciler kendisine destek yazıları gönderiyordu. Fakat sonunda Anter, bu davadan da öncekileri gibi beraat etmişti.

DP iktidarının son yıllarında İleri Yurt Gazetesi ve Musa Anter, Kürt hareketi için önemli bir sembol haline gelmişti. Açılan davalarda ülkenin her yerinden avukatlar kendisini savunmaya geliyor, İstanbul ve Ankara'daki Kürt kökenli öğrenciler bu davalarda Anter'e olan desteklerini gösteriyordu. Bu tür destekler Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı kızdırmıştı. Hatta dönemin Diyarbakır Valisi'ni telefonla arayan Bayar, Anter'in "kafasının ezilmesini" bile söylüyordu.¹⁴³ Aslında

¹³⁹ Yavuz Çamlıbel, **Dostlarının Gözüyle Musa Anter**, Ankara, FKM Yayınları, 2010, s. 31.

¹⁴⁰ Anter, **a.g.e.**, s. 147.

¹⁴¹ Hububata zarar veren bir tür böcek.

¹⁴² Anter, **a.g.e.**, s. 150.

¹⁴³ **A.e.**, 151.

tek başına bu olay dahi, DP üst yönetiminin Kürtlere olan bakışının nasıl olduğunu göstermekteydi. Bütün bu süreç devam ederken 17 Aralık 1959'da 49'lar Olayı gerçekleşmiş ve Musa Anter tutuklanmıştı.

4.5. Dicle Talebe Yurdu

Çok partili hayatın gelişi ve yeni üniversitelerin açılmasıyla daha çok Kürt genci okumaya başlamıştı. Okuyanlar yeni bir Kürt aydın neslinin oluşmasını sağlıyordu. Özellikle 1950'den sonra okuyan Kürt genci misliyle artmıştı.¹⁴⁴ Fakat Kürt gençleri gittikleri yerde kendilerini dışlanmış hissediyordu. Bu dışlanmışlık hissi dayanışmalarını arttırıyordu. Öğrenciler aralarında çeşitli geceler, piknikler düzenliyordu. Bu faaliyetlerde kültürel aktiviteler olduğu gibi, Kürt kimliklerine dair sohbetler de yapıyorlardı. Bu sohbetler Kürt kimliklerinin oluşması adına çok faydalıydı. Bu tür aktivitelerde devletin istihbarat elemanları Kürt gençlerini yakından takip ediyordu.¹⁴⁵ Çünkü devlet Kürtlerin yan yana gelmesine iyi gözle bakmıyordu. Öğrencilerin aralarında konuştukları mevzular genelde, “bu ülkede gadre uğrayan, haksızlığa maruz kalan, geri kalan bir toplum kesimi olduklarını, kendilerine ülkede ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapıldığını, dillerini bile doğru dürüst konuşamadıkları” şeklinde duygusal bir çerçeve etrafındaydı.¹⁴⁶

Kürt aydın sınıfının oluşmasında kurulan öğrenci yurtları önemliydi. Daha sonraki yıllarda gerçekleşecek Kürt siyasi hareketlerinin temelleri bu yurtlarda atılmıştı. Çok partili hayata geçiş sonrası Kürt muhalefeti başlatanlar bu üniversite gençliği olmuştu.¹⁴⁷ Büyükşehirlerdeki öğrencilere en büyük desteği, yakın geçmişte köyden kente göçen köylüler veriyordu. Göç etmiş bu kimseler daha önceki yıllarda

¹⁴⁴ AYTEKİN GEZİCİ, **Kürt Tarihi**, Ankara, Tutku Yayınları, 2015, s. 167.

¹⁴⁵ **Mehmet Ali Aslan, a.g.g.,**

¹⁴⁶ **Tarık Ziya Ekinci, a.g.g.,**

¹⁴⁷ Örneğin CHP Sinop milletvekili Cevdet Kerim İncedayı 1949 yılında Aydın'da yaptığı konuşmasında Doğu illerinin halkının cahil olduğunu, onları serbest bırakırsak oylarını “ya Hassoya ya Memoya verirler” deyince, İstanbul Üniversitesi'nde okuyan Kürt gençleri Dicle Kaynağı Gazetesi'ni ziyaret ederek protestolarını ifade etmişlerdi. Vatan ve Hürriyet Gazetelerine de ziyaretler yapmışlardı. Ankara'da okuyan gençler de bu protestoya katılmıştı. Diyarbakır'a komşu illerden gelen birçok kişi miting düzenleyerek İncedayı'nın sözlerini protesto etmişti. “Biz Hasso ve Memoların çocukları olmakla iftihar ediyoruz” diyorlardı. Gerçekten bu olay haftalarca tepkiye neden olmuş ve Kürt halkının sesinin yükselmesine vesile olmuştu. Kürt gazeteleri de bu olayın üzerine gitmiştir. CHP ise bu olaylara karşı genel olarak Doğu'nun ihmal edildiğine dair zayıf açıklamalarla yetiniyordu.

sürgüne uğrayıp İstanbul, Ankara gibi büyükşehirlere yerleşen kimselerdi. Bu kişiler düzenlerini kurmuş ve şehir yaşamına her yönden adapte olmuştu. Bu kesim Kürt işçi sınıfıydı. İçinde buldukları durumdan hoşnut değillerdi. Bu şekilde yaşıyor olduklarını Kürt olmalarına bağlıyorlardı. Kürt aydın gençliği ile şehirleşen bu işçi sınıfı arasında önemli bir bağ kurulmuştu. Bu iki grup her zaman birbirinin yanındaydı.

Önceden şehirlere sürgün edilmiş aile fertlerinde Kürtlük bilinci daha erken oluşmuştu. Bu kişilerin çocukları buldukları yerde liseyi bitirmiş ve İstanbul'a üniversiteye okumaya gelmiş kimselerdi. Bu gençler Türkçeyi güzel konuşuyordu. Doğu'dan gelen Kürt gençleri ise şiveli konuştuğu için öğrencilik ortamından dışlanabiliyordu. Yerleşik Kürt gençleri yeni gelenlere Kürt oldukları için nasıl sıkıntı çektiklerini, baskı gördüklerini, haksızlığa uğradıklarını anlatıyordu. Bu kişiler adeta yeni gençliği endoktrine ediyordu. Neticede Kürt hareketi bu gençlere geçmişti.¹⁴⁸

Kürt gençliğinin öğrencilik yıllarında kaldığı "Dicle Talebe Yurdu" birçok gencin evi olmuştu. Yurt, İstanbul'un Vezneciler semtinde 1939 tarihinde CHP ve Birinci Umumi müfettişliğinin bilgisi dâhilinde kurulmuştu.¹⁴⁹ Amaç, Doğu'dan gelen Kürt kökenli öğrencilerin okumasıydı. Yani bu yurtda ağırlıklı olarak Diyarbakır, Mardin, Siirt, Urfa, Van, Hakkâri, Bitlis, Muş ve Ağrı illerinden gelen öğrenciler kalabiliyordu. Belki de bu yurdun amacı, öğrencilerin ileride "iyi birer Türk vatandaşı" olmasıydı. Kurucuları arasında Mustafa Remzi Bucak ve Yusuf Azizoglu gibi Kürt aydınları da vardı. Daha önce bahsettiğimiz üzere Musa Anter yurdun çalışmalarına yardım etmişti.

Yurttaki öğrenciler arasında dayanışma hâkimdi. Kendi aralarında Kürtçe konuşuyorlardı. Burada öğrencilere Kürt değerleri anlatılıyor, milli oyunlar düzenleniyordu.¹⁵⁰ Ülkenin geri kalmış bölgelerinden gelen bu öğrenciler arasında hemşerilik ilişkisi yaşanıyordu. Çoğu öğrencinin ailesi tek parti döneminde sürgün yemişti. Dolayısıyla gençler arasında CHP ve İnönü'ye düşmanlık besleniyordu.

¹⁴⁸ Tarık Ziya Ekinci, a.g.g.,

¹⁴⁹ Ekinci, Lice'den Paris'e Anılarım, s. 153.

¹⁵⁰ Tekin, a.g.e., s. 184.

Yurttaki öğrenciler arasında Kürtlerin yaşadığı illerin geri kalmışlığı, baskı altında oldukları ve demokratik haklardan yoksun oldukları sıkça dile getiriliyordu. Yurtta kalan öğrencilerin Kürtlük bilincine bu tip ilişkiler katkı yaptığı gibi, üniversitelerindeki ortamın etkisi de oluyordu. Kürt gençleri diğer öğrencilerin kendilerine yönelik davranışlarından etkileniyordu. Kendilerinin ötekileştirildiğini, vatandaş muamelesi yapılmadığını görüyordu.

Yurtta kalan öğrenciler ülkeye girişi sakıncalı olan bazı yayınları gizlice okuyordu. Örneğin o dönem Suriye’de çıkan “Hawar” Dergisini¹⁵¹ takip ediyordu. Kendi kültürüne meraklı bir nesil yetişmeye başlamıştı. Yurttaki öğrencilerde yavaş yavaş bir Kürtlük bilinci oluşmaya başlamıştı.¹⁵² Fakat aralarında bir örgütlenme yoktu. Bireysel kalan çabalar sadece kültürel alandaydı.

Musa Anter¹⁵³, Ali Karahan¹⁵⁴ ve Faik Bucak gibi isimler, yurda gelen öğrencilerle yakından ilgileniyordu. Ayrıca bu kişiler kültürel faaliyetlerin gerçekleşmesine öncülük ediyordu. Öğrenci gecelerinde özellikle Kürt halk oyunları tertipleniyordu. Yurdun düzenlediği organizasyonlara bazen milletvekilleri de katılıyordu.¹⁵⁵ Bu gecelerden 30 Mart 1950 tarihli olanına Celal Bayar, Mükerrer Sarol¹⁵⁶ gibi isimler de katılmıştı.¹⁵⁷ Bu tarihe ait dönemin gazetelerine baktığımızda söz konusu ziyarete ilişkin herhangi bir haber bulunmamaktadır. O tarihte DP’nin İstanbul’da büyük il kongresi vardır. Muhtemelen bu ziyaret kongre öncesi veya sonrasında yapılmış gözükmektedir.

¹⁵¹ Hawar (Çağrı) Dergisi, 1932’den 1943’e kadar Şam’da yayımlanan bir edebiyat dergisidir. Kürtçe-Fransızca çıkmıştır. Bkz. Kutlay, **21. Yüzyıla Giren Kürtler**, s. 476. Dergide dönemin ünlü Kürt şair ve yazarlarının eserleri vardı. Siyasi bir dergiden ziyade dile ağırlık veren bir dergiydi. Dergide daha çok Kürt alfabesi, Kürtçe lehçeler, Kürtçe hikâyeler, Kürt yazarların biyografileri, Kürt kültürü gibi konular yer alıyordu. Bkz. Boğaziçi Üniversitesi Edebiyat Kulübü, “Hawar Üzerine Yazılar”, **Yazınca**, S. 10, Bahar 2009, s. 9.

¹⁵² Ekinci, **Lice’den Paris’e Anılarım**, s. 153.

¹⁵³ Milli İstihbarat Teşkilatı raporlarında, Anter’in İstanbul’daki evi hakkında “bir nevi Kürdistan büyükelçiliğidir” ibaresini kullanılmaktaydı. Anter bu benzetme için “o kadar olmasa da Kürtlerin etrafında toplandığını, sık sık misafir ağırladığını” kabul ediyordu. Bkz. Anter, **a.g.e.**, s. 55.

¹⁵⁴ Ali Karahan (1919-2003) Şanlıurfa Sivereklidir. Hukuk fakültesi mezunu olan Karahan’ın mesleği avukatlıktı. MİT’e göre Kürtçü grubun Ankara’daki başıydı. Bkz. Kutlay, **Kürt Tarihini Yeniden Okumak**, s. 380.

¹⁵⁵ Mehmet Ali Aslan kendisinin düzenlediği bir geceye dönemin Kürt milletvekillerinden ve dönemin Bakanı Hüseyin Celal Yardımcı’nın geldiğini söylemektedir.

¹⁵⁶ Adnan Menderes’in yakın arkadaşlarından olan Mükerrer Sarol, DP döneminde İstanbul ve Edirne milletvekillikleri ve Devlet Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur.

¹⁵⁷ Anter, **a.g.e.**, s. 52-53.

Musa Anter, yurda gelen öğrencilerin Kürtlük bilincini daha da arttırmak adına, arkadaşları ile birlikte illegal bir örgüt kurmaya karar vermişti. Kendi deyimiyle bu örgüt “gizli ve sivil bir komiteydi”. Örgütün amacı, gelen Kürt öğrencilere benliklerini kazandırmaktı. Mustafa Remzi Bucak, Yusuf Azizoğlu, Ziya Şerefhanoğlu¹⁵⁸ ve Faik Bucak ile birlikte beş kişiydiler.¹⁵⁹ Kendi aralarında Doğu illerini paylaşarak talebelerle ilgileniyorlardı. Beyaz, kırmızı, yeşil ve ortasında güneş resmi olan bir Kürt bayrağı ile silah üzerine yemin etmişlerdi. Beyaz barışı, kırmızı kan ve ihtilali, yeşil Kürdistan ve Mezopotamya bereketini, güneş ise Kürt milli dini Zerdüştlüğü¹⁶⁰ temsil ediyordu.¹⁶¹ Örgütün adı “Kürtleri Kurtarma Cemiyeti” idi. Amaçları Kürtlerin kötü durumunu herkese duyurmaktı.

1946 yılında İran’da Mahabad Kürt Cumhuriyeti’nin kurulması yurttaki öğrenciler tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Öğrenciler, Kürtlerin İran’daki hareketini haklı görüyordu. Hatta aralarında bazıları Kürtlere destek için Mahabad’a gidilmesi gerektiğini bile düşünüyordu.¹⁶² Mahabad Kürt Cumhuriyeti kısa süre sonra yıkılsa da, bu süreçte basılan birçok Kürt yayını Türkiye’ye sokulmuştu. Bu yayınlar gençlerin Kürtlük bilincinin oluşmasına katkıda bulunuyordu.

Dicle Talebe Yurdu 1955’e kadar faaliyetlerini sürdürmüştü. Yurt daha sonra siyasal gerekçelerle kapatılmıştı.¹⁶³ Fakat Kürt gençleri bir arada olmaya devam ediyordu. Özellikle Beyazıt, Aksaray ve Süleymaniye çevresindeki belli kahvehanelerde bir araya gelip sohbet ediyorlardı.¹⁶⁴ Dicle Talebe Yurdu’ndan sonra Kürt gençlerinin kalacağı bir başka öğrenci yurdu açılmıştı. Bu yeni yurdun adı “Diyarbakır Yurdu” idi. Yurt, Diyarbakır İl Özel İdaresi tarafından açılmıştı.¹⁶⁵ Fakat

¹⁵⁸ Ziya Şerefhanoğlu’nun (1914-1982) memleketi Diyarbakır’dır. Hukuk fakültesi mezunudur. Avukatlık yapmıştır. MİT raporuna göre İstanbul’daki Kürt grubun lideriydi. Bir süre DP’nin İstanbul teşkilatında yer almıştır. İstanbul Eminönü’ndeki bürosu, o dönem Kürt aydınlarının uğrak yeri idi. Bkz. Çamlıbel, **a.g.e.**, s. 137.

¹⁵⁹ Anter, **a.g.e.**, s. 59.

¹⁶⁰ Zerdüştlük MÖ 6. Yüzyıldan MS 7. Yüzyıla kadar Ortadoğu’nun büyük kısmında hüküm sürmüş üç İran İmparatorluğunun tek tanrıcı dini idi. Zerdüştlükte asıl kible Güneştir. Bkz. Darmesteter James, **Zerdüştilerin Kutsal Metinleri**, Çev. Fahriye Adsay-İbrahim Bingöl, İstanbul, Avesta Yayınları, 2012, s. 9.

¹⁶¹ Anter, **a.g.e.**, s. 59.

¹⁶² İkinci, **Lice’den Paris’e Anılarım**, s. 165.

¹⁶³ **A.e.**, s. 155.

¹⁶⁴ Şefiq Peşeng, **Yaşar Kaya’nın Hatıraları**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2015, s. 62.

¹⁶⁵ Ömer Ağın, **Kürtler Kemalizm ve TKP**, İstanbul, VS Yayınları, 2006, s. 150.

söz konusu yurtla ilgili yeterli kaynak bulunmamaktadır. Fakat Kürt gençleri artık sosyalleşmiş, çeşitli yerlerde bir araya gelmeye başlamıştı.

4.6. Çok Partili Hayat Sonrası Basın ve Yasaklar

Türkiye’de Cumhuriyet sonrası çeşitli zamanlarda birçok yayın yasaklanmıştır. Bu yasaklamalar normal dönemde olduğu gibi, sıkıyönetim uygulamaları altında iken daha geniş çaplı ve hızlı meydana gelmiştir. Çalışmanın bu alt bölümünde 1945-1960 arası dönemde iktidarların basına genel olarak yaklaşımını kısaca ele almaya çalışırken, uygulanmış sıkıyönetimleri de vurgulayacağız. Böylece iktidar-basın ilişkisi anlatıldıktan sonra, Kürtlüğe ait yasaklar ayrıca ele alınacaktır.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı yıllarının başında üzerinde hissettiği güvenlik baskısı neticesinde 1940 yılının Kasım ayında, Trakya illeri ile İstanbul ve Kocaeli’nde sıkıyönetim ilan etmişti.¹⁶⁶ Savaş devam ettiği müddetçe örfi idare sürekli yenilenmişti. Bu karardan önce 22 Mayıs 1940 tarihinde “Örfi İdare Kanunu çıkarılmıştı. Kanunun dördüncü maddesi “gazete, kitap ve sair matbuaların tab ve neşrini veya hariçten ithalini menetmek ve matbaaları kapatmak ve matbuat ve telgraf ve mektup üzerine sansür koyma” yetkisini sıkıyönetim komutanlıklarına veriyordu.¹⁶⁷ O dönem için bütün gazetelerin İstanbul’da çıktığı düşünüldüğünde basın üzerindeki baskının derecesi daha iyi anlaşılabilir.

Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı boyunca ülke genelinde birçok gazete için kapatma ve toplatma kararı verilmişti.¹⁶⁸ Aynı zamanda gazeteciler aleyhine çeşitli davalar açılmıştır. Uzun yıllar süren sıkıyönetim uygulaması ancak yedi yılsonunda 23 Aralık 1947 tarihinde kaldırılmıştı.¹⁶⁹ Sıkıyönetim kaldırılmadan önce bazı demokratik adımlar atılmıştı. 13 Haziran 1946 tarihinde, 1931 Matbuat Kanunu’nda

¹⁶⁶ “İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli Vilayetlerinde Örfi İdare İlanına Dair”, **Resmi Gazete**, No. 1196, Sayı: 4672, 28 Kasım 1940, s. 100.

¹⁶⁷ Örfi İdare Kanunu”, **Resmi Gazete**, No. 3832, Sayı: 4518, 22 Mayıs 1940, s. 338.

¹⁶⁸ Örneğin Tan, Vatan ve Cumhuriyet Gazeteleri kapatılmıştır. Bkz. Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2016, s. 215.

¹⁶⁹ “Örfi İdare Dün Gecedan İtibaren Fiilen Kalktı, **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1947, s. 1.

hükümetin sahip olduğu gazete kapatma yetkisi mahkemelere verilmişti.¹⁷⁰ 14 Haziran 1946'da kabul edilen yasayla basın suçları da affediliyordu.¹⁷¹

1950 yılında Demokrat Parti iktidara geldikten iki ay sonra 15 Temmuz 1950 tarihinde "Basın Kanunu"nu çıkartılmıştı.¹⁷² Kanuna göre, Bakanlar Kurulu aracılığıyla yasaklamalar yapılabilir, sakıncalı görülen yayınlara basıldığı ildeki Cumhuriyet Savcısı tarafından yapılan istek üzerine Sulh Ceza Mahkemesi tarafından yasaklama yolu koyuluyordu.¹⁷³ Bundan bir yıl sonra 1951'de çıkarılan bir kararnameyle o zamana kadar özel şirket aracılığıyla gazetelere dağıtılan ilanlar artık hükümet eliyle dağıtılacaktı. Yani muhalif basına ekonomik zorluk yaratılıyordu.¹⁷⁴

1954 genel seçimlerinden önce Basın Kanunu değiştirilmişti. Yeni kanun "itibarı kırarak, şöhrete veya servete zarar verebilecek bir hususun isnadı" halinde hapis ve para cezası" öngörüyordu.¹⁷⁵ Bu suçlar resmi kişilere karşı işlendiği takdirde cezalar artıyordu. Bunun yanında "devletin siyasi ve mali itibarını sarsacak şekilde yapılan yalan haberde" ise yine hapis ve para cezaları veriliyordu.¹⁷⁶ Bunların dışında yaptığı haberden dolayı suçlanan gazeteciye iddiasını ispat etme hakkı tanınmıyordu. Mecliste büyük tartışmalara neden olan "ispat hakkı" tartışması sonuçta kanunlaşmıştı.¹⁷⁷

1955 senesinde İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilan edilmişti.¹⁷⁸ Bu sıkıyönetim sürecinde birçok alanda kısıtlamalar yapıldığı gibi Zafer, İstanbul Ekspres, Hürriyet ve Tercüman gazetelerinin basımı bir süreliğine durdurulmuştu.¹⁷⁹

¹⁷⁰ "Matbuat Kanunu'nun 50. Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun", **Resmi Gazete**, Sayı: 6336, 18 Haziran 1946, s. 10779.

¹⁷¹ Nuran Yıldız, "Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 51, Sayı: 1, 1996, s. 483.

¹⁷² "Basın Kanunu", **Resmi Gazete**, Kanun No: 5680, Sayı: 7564, 24 Temmuz 1950, s. 24.

¹⁷³ Mustafa Yılmaz-Yasemin Doğaner, "Demokrat Parti Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı İle Yasaklanan Yayınlar", **Kebikeç**, S. 22, 2006, s. 156.

¹⁷⁴ Erer, **a.g.e.**, s. 77.

¹⁷⁵ "Neşir Yoluyla veya Radyo İle İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun" ile basın üzerindeki denetimini sıkılaştırmıştı. Bkz. **Resmi Gazete**, 17.Mart 1954, Sayı: 8660, s. 8653.

¹⁷⁶ **A.e.**,

¹⁷⁷ Eroğul, **a.g.e.**, s. 138.

¹⁷⁸ "İstanbul, İzmir ve Ankara Vilayetlerinde İdare-i Örfiye İlanına Dair", **Resmi Gazete**, Sayı: 9102, No: 1947, 13 Eylül 1955, s. 12685.

¹⁷⁹ Sabahat Erdemir, **Muhalefette İsmet İnönü (1950-1956)**, İstanbul, Sırlar Matbaası, 1956, s. 340.

Söz konusu sıkıyönetim üç ay sürmüş, 20 Aralık 1955'te kaldırılmıştı. Fakat İstanbul'daki sıkıyönetim Haziran 1956'ya kadar sürmüştü.

1956 yılının ortalarına doğru basın ile ilgili tekrardan yeni düzenlemeler yapılmıştı. Bu düzenlemelere göre gazete sahibi ve müdürü olmak bazı şartlara bağlıydı. Eğer bir gazeteci altı ay cezaevinde kaldıysa mesleğini yapamayacaktı.¹⁸⁰ Ayrıca bir gazete müdürü gazetesinde imzasız çıkan bir yazının sahibi kendisine sorulduğunda yirmi dört saat içinde savcıya yazının sahibini bildirmek zorundaydı.¹⁸¹

1957 seçimleri sonrası süreçte, ülkenin ekonomisi kötü durumdaydı. İç politikada sıkışan DP, toplumdaki muhaliflere ve kendini eleştirenlere karşı sert davranıyordu. Daha önce bahsettiğimiz üzere, kurulan "Tahkikat Komisyonu"na geniş yetkiler verilmişti. Yetkilerinin içerisinde her türlü yayını yasaklamak ve yayınların basımını ve dağıtımını engellemek vardı. Nitekim hükümetin politikalarını eleştiren bazı ulusal ve yerel gazeteler kapatılmıştı. Kapanan gazeteler içinde Ulus Gazetesi de vardı.¹⁸² Tahkikat Komisyonunun kurulmasının ardından İstanbul ve Ankara'da büyük çaplı öğrenci protestoları başlamıştı. Ardından hükümet tarafından İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edilmişti.¹⁸³ Sıkıyönetim sonrası basına yine yasaklar gelmişti. Var olan sıkıyönetim uygulaması 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne kadar sürecekti.

Özetle, gerek CHP gerekse DP hükümetlerinin istedikleri zaman sıkıyönetim uygulamasına başvurmadan çekinmediklerini görmekteyiz. Basına genelde olumsuz yaklaşan iktidarlar, sıkıyönetim zamanları basının üzerine daha da sert gitmekten geri durmamışlardır. Hükümetler aynı zamanda çeşitli kararlar ile normal zamanda da birçok yayını yasaklamışlardır. Bundan sonraki alt bölümde bu yasaklamalardan "Kürtlüğe ait" olanları göstereceğiz.

¹⁸⁰ 1954-1958 yılları arasında 1161 gazeteci hakkında soruşturma açılmış, bunlardan 238'i cezaevine koyulmuştur. Bkz. Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1973, s. 170.

¹⁸¹ Eroğul, **a.g.e.**, s. 192.

¹⁸² Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2003, s. 366.

¹⁸³ "İstanbul ve Ankara Vilayetlerinde Saat 15'den İtibaren Örfi İdare İlamına Dair Kararnameler", **Resmi Gazete**, Karar No: 12979, Sayı: 10492, 29 Nisan 1960, s. 1249.

4.6.1. Kürtlüğe Ait Yasaklar

1945-1960 arasında Kürtçe veya Kürdistan'a dair çeşitli dillerde çıkarılan bazı kitap, dergi ve gazeteler yasaklanmıştı. Yasaklamalar 25 Temmuz 1931 tarihli Matbuat Kanunu'na dayandırılıyordu. Kanununun 51. maddesi “*Yabancı memlekette çıkan bir gazete veya mecmuanın Türkiye'ye sokulması ve dağıtılması İcra Vekilleri Heyeti kararı ile men olunabilir. Dağıtılan nüshalar karardan evvel, İcra Vekilleri Heyeti'nden müstacelen karar alınmak üzere Dâhiliye Vekili'nin emriyle toplattırılabilir*”¹⁸⁴ diyordu.

Kürtlüğe ait yasaklanan eserlerin yasaklanma nedeni “eserlerin zararlı sözler, Kürtçülük propagandası yapma, milli birliği zedeleyici ifadeler ihtiva etmesi, Türkiye aleyhine yazılar içermesi gibi nedenlerdir.”¹⁸⁵ Bazı eserlerin dili Kürtçe dışında olduğu gibi, basım yerleri de değişiklik gösterebiliyordu.

1945-1960 arası yasaklanan birçok yayının konu başlıklarına bakıldığında “Kürtçülük propagandası” yapılan yayınlar ikinci sırayı almaktadır. Birinci sırayı “Komünist propagandası” yapılan yayınlar alıyordu.¹⁸⁶ Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Bloğu içerisinde yer aldığı ve Soğuk Savaş döneminin bu yıllarda başladığı düşünüldüğünde birinci sırayı Komünizm ihtiva eden yayınların alması normal gözükmemektedir. Fakat hemen arkasından Kürtçülük ile ilgili yayınların gelmesi dikkat çekicidir. Bu durum devletin Kürt meselesini hala dikkatle izlediğini göstermektedir.

1945'ten DP iktidarının sonuna kadarki sürede Kürtlüğe ait yasaklanan yayınlarda sebep olarak, “Kürtlük bilincinin uyandırılması”, “Kürtçeyi yayma düşüncesi” ve “Kürdistan vurgulamalarının” eserlerde yer almasıydı. Yasaklanan bazı eserlerin detayları şu şekildeydi:¹⁸⁷

¹⁸⁴ “Matbuat Kanunu”, **Resmi Gazete**, Kanun No: 1881, Sayı: 1867, 8 Ağustos 1931, s. 731. Bu kanun her ne kadar 1950 senesinde kabul edilen “Basın Kanunu” ile değiştirilse de, bu madde değiştirilmemiş ve çıkarılan yeni kanunun 31. maddesinde aynen korunmuştur.

¹⁸⁵ Çağlayan, “Cumhuriyet ve Kürt Matbuatı (1925-1960)”, **Kürt Tarihi**, Sayı: 10, Aralık 2013-Ocak2014, s. 44.

¹⁸⁶ Yılmaz-Doğaner, **a.g.m.** s. 157-158.

¹⁸⁷ Çağlayan, Cumhuriyet ve Kürt Matbuatı (1925-1960), s. 45. Ayrıca bkz. Yılmaz-Doğaner, **a.g.m.** s. 172-175.

- 8 Şubat 1945’de, Lozan’da Payot Kitabevi tarafından yayınlanmış “Afrique Carte Generale Politique-Economique” ve “Asie Politique-Economique” isimli 1/12.000.000 ölçülü haritaların ülkeye sokulması yasaklanmıştı. Haritaların üzerinde “Kürdistan” ibaresi bulunmaktaydı.¹⁸⁸
- 10 Ocak 1946’da ünlü Kürt yazar Cegerxwin’in yazdığı “Ciğerhun” adlı Şam basımlı Kürtçe kitap, Kürt milliyetçiliği yaptığı öne sürüldüğü için yasaklanmıştı.¹⁸⁹ Cegerxwin aynı zamanda Ağrı Ayaklanmalarını başlatan isimlerden biridir.
- 15 Temmuz 1948’de, Irak’ın Tahran Büyükelçiliği Başkâtibi Abdülaziz Yamülki’nin yazdığı Tahran basımlı “Kürdistan ve Kürt İhtilalleri” isimli Türkçe kitap. Kitapta Kürtlerin ayrı bir ırk olduğundan bahsedilmekteydi.¹⁹⁰
- 18 Kasım 1948’de “Kürt ve Hürriyet, Yüksek Serdar Barzani ve Kürdistan Hürriyet” isimli Kürtçe beyannameler yasaklanmıştır.¹⁹¹ Yine aynı tarihte Arap Şemo tarafından Beyrut’ta Kürtçe olarak basılmış “Şivone Kürt” adlı kitabın yurda sokulması yasaklanmıştır.¹⁹²
- 22 Eylül 1949’da İbrahim Ahmet’in yazdığı Bağdat basımlı “Kelavij ve Yadigari Levan” isimli Kürtçe dergiler yasaklanmıştı.¹⁹³ Dergilerde Kürtlere ilişkin ilim, sanat ve dil bilgileri hakkında bilgiler yer alıyordu.
- 19 Nisan 1949’da İsviçre’de yayınlanan “Türkiye Gençliğine Çağrı” adlı beyanname, Kürtçülük düşüncesini uyandırma tehlikesinden dolayı yasaklanmıştı.¹⁹⁴
- 25 Kasım 1949’da Kürt Fukara Hayır Cemiyeti’nin hazırladığı El-Cezire basımlı “Kürt Fukara Hayır Cemiyeti Nizamnamesi” isimli Türkçe

¹⁸⁸ BCA, Yer Kodu: 030.18.01, Fon Kodu: 107.97.7

¹⁸⁹ BCA, Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 110.5.15

¹⁹⁰ BCA, Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 117.52.1

¹⁹¹ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 117.75.16

¹⁹² BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 117.7513

¹⁹³ BCA, Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 120.71.7

¹⁹⁴ BCA, Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 119.32.19

kitap¹⁹⁵ ve Süleyman Haço'nun Halep basımlı "Modern Kürt Edebiyatından Paçalar" isimli kitabı yasaklanmıştı.¹⁹⁶

- 8 Aralık 1949'da Kamuran Ali Bedirhan'ın kaleme aldığı Şam basımlı "Xwendina Kurdi" isimli Kürtçe kitap.¹⁹⁷
- 10 Mart 1950 tarihinde Tahran'da basılan "Esrarı Barzan isimli Kürtçe kitap.¹⁹⁸
- 13 Nisan 1950'de Kahire'de yayınlanan "İmages" adlı dergidir. Dergide Türkiye'nin doğu ve güneydoğu kısmı İran, Irak ve Suriye'deki Kürtlerin yoğun yaşadığı topraklarla birlikte Kürdistan haritası içerisinde gösterilmesi sakıncalı görülmüştür.¹⁹⁹
- 13 Nisan 1950'de Ahmet Hani tarafından İstanbul basımlı "Mem u Zin" isimli Kürtçe kitap, Kürtçenin yayılmasını savunduğu ve Kürtlük bilincini uyandırdığı iddia edildiği için yasaklanmıştı.²⁰⁰
- 11 Mayıs 1950 tarihinde Kamuran Bedirhan tarafında kaleme alınan Paris basımlı "Bulletin d centre" isimli broşür.²⁰¹
- 16 Eylül 1950 tarihinde üç kitap birden yasaklanmıştır. Bunlar; i) Tarih-üd düvel vel-emaretül Kürdiye; ii) Hulasai Tarih-ül Kürt vel-Kürdistan; iii) Min Amman İlelamadiye ve Cevlefi-Kürdistan-ul Cenubiye kitaplarıdır. Her üç kitabın dili Arapça'dır ve Kahire'de basılmıştır. Kitapların yasaklanmasının temel sebebi, ülkenin bütünlüğünü parçalama amacını gütmesi ve Kürtlüğü ayrı bir toplum olarak görmesiydi.²⁰²
- 11 Nisan 1951 tarihinde Irak basımlı "Elmürşit" isimli Kürtçe lügat.²⁰³
- 27 Eylül 1951 tarihinde İsviçre basımlı "Schweizer Illustbierte Zeitung" isimli dergi, verdiği haritada Türkiye'nin bir kısmını Kürdistan olarak

¹⁹⁵ BCA, Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 121.84.1

¹⁹⁶ BCA, Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 121.84.2

¹⁹⁷ BCA, Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 121.88.1

¹⁹⁸ BCA, Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 122.23.20

¹⁹⁹ BCA, Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 02.122.36.2

²⁰⁰ BCA, Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 02.122.35.15

²⁰¹ BCA, Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 02.122.43.18

²⁰² BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 123.71.18

²⁰³ BCA, Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 02.125.25.8

gösterdiği için yasaklanmıştır.²⁰⁴ Yine aynı tarihte Kürtçe “Mevlit” kitabının da Türkiye’ye sokulması yasaklanmıştır.²⁰⁵

- 14 Şubat 1952 tarihinde Kamuran Bedirhan tarafından yazılmış Şam basımlı “Elfabeya Min” isimli Kürtçe kitap yasaklanmıştır.²⁰⁶
- 4 Haziran 1952 tarihinde “Nevbahar ve Nehcül Enem” isimli Kürtçe kitaplar, Kürtlük propagandası yaptıkları nedeniyle yasaklanmıştır.²⁰⁷
- 9 Ekim 1952’de Baytar Nuri Dersimi’nin yazdığı, Halep basımlı “Kürdistan Tarihinde Dersim” isimli Türkçe kitap yasaklanmıştır.²⁰⁸
- 15 Ekim 1954 tarihinde, Edinburgh Coğrafya Enstitüsü’nün hazırladığı ¼.000.000 ölçekli 1951 basımlı “Middle and Near East” isimli harita, Türkiye’nin güney bölgesini Kürdistan olarak gösterdiği için yasaklanmıştır.²⁰⁹
- 6 Mayıs 1955 tarihinde, Şeyhmus Ciğerhun tarafından 1954 yılında kaleme alınan Şam basımlı “Sewre Azadi-Hürriyet İhtilali” isimli Kürtçe divanın birinci ve ikinci ciltleriyle, Osman Sabri tarafından hazırlanıp 1955’te Şam’da basılmış “Kürtçe alfabe” isimli kitabın yurda sokulması yasaklanmıştır.²¹⁰
- 22 Mayıs 1957 tarihinde, Şam’da Osman Sabri tarafından 1956 yılında basılmış “Bahoz” adlı Kürtçe şiir kitabı yasaklanmıştır.²¹¹
- 17 Ekim 1959’da Avrupa Kürt Talebeler Birliği tarafından Atina’da basılan “Kürdistan” isimli Rumca broşür. Broşürde Türkiye’deki Kürtlere olan baskıdan, Kürtçe konuşmanın yasak olduğundan, geçmişte yaşanmış Kürt ayaklanmalarında binlerce insanın öldüğünden ve Sadabat ile Bağdat Paktı gibi oluşumların Kürtlere karşı kurulduğundan bahsediyordu.²¹²

²⁰⁴ BCA, Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 02.126.71.2

²⁰⁵ BCA, Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 02.126.70.16

²⁰⁶ BCA, Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 128.29.13

²⁰⁷ BCA, Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 129.44.4

²⁰⁸ BCA, Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 130.75.13.

²⁰⁹ BCA, Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 137.83.13

²¹⁰ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 139.42.8

²¹¹ BCA, Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 146.27.4

²¹² Yılmaz-Doğaner, **a.g.m.** s. 174

- 3 Mart 1960 tarihinde İran’da yayınlanan “Kürdistan” isimli gazete Kürt gençlerini tahrik ettiği düşüncesiyle yasaklanmıştır.²¹³

4.7. Hürriyet Partisi

Çalışmamızın basın ile ilgili kısmında belirttiğimiz üzere mecliste ispat hakkı tartışmaları yaşanırken, DP’den bazı milletvekilleri bu yasayla ilgili önerge vermişti. Önergeyi verenler arasında Diyarbakır Milletvekili Mustafa Ekinci ve Ağrı milletvekili Kasım Küfrevi gibi Kürt kökenli milletvekilleri de vardı. Ardından bu muhalif gruba 1951-1954 yılları arasında İçişleri Bakanlığı yapmış Fevzi Lütüfi Karaosmanoğlu da katılmıştı. Hürriyet partisi kurulurken bir Türkiye partisi olarak kurulmuştu. Fakat DP’nin mevcut politikalarından memnun olmayan bazı Kürt asıllı milletvekilleri de bu parti içerisinde yer almıştı. Bu yüzden bu partiyi kısaca ayrı bir alt bölüm olarak anlatacağız.

Demokrat Parti, iktidarının ikinci yarısında ekonomik olarak zor durumdaydı. Muhalif gördüğü herkese karşı baskıcı davranıyordu. Partisi içinde kendisine muhalif olanları atmaya başlamıştı. Kısa süre sonra DP’den istifa edenler ve partiden atılanlar Fevzi Lütüfi Karaosmanoğlu başkanlığında 19 Aralık 1955’te Hürriyet Partisini kurmuştu. Partinin kurucuları arasında eski DP Diyarbakır milletvekili Mustafa Ekinci, Yusuf Azizoğlu, İhsan Hamit Tiğrel gibi Kürt kökenli milletvekilleri de vardı.²¹⁴

Hürriyet Partililer, parti kurulduktan sonra DP’den kendilerine birçok milletvekilin geçeceğini ümit ediyordu. Fakat bekledikleri oranda bir geçiş olmamıştı. Örneğin ispat hakkı tartışmaları yaşanırken önerge veren milletvekilleri arasında bulunan DP Ağrı milletvekili Kasım Küfrevi, partinin kurucuları arasında yer almamıştı. Hatta bu gelişme basında Hürriyet Partisi içerisinde ihtilaf olduğu şeklinde yer almıştı. Fakat Küfrevi, bu gelişmeler üzerine yaptığı açıklamada, “Hürriyet Partisi kurucuları ile arasında hiçbir ihtilaf olmadığını, parti liderlerinin de kendi aralarında hiçbir anlaşmazlık olmadığını aksine sevgi ve saygı olduğunu”

²¹³ Yılmaz-Doğaner, **a.g.m.** s. 174

²¹⁴ Şakir Epözdemir bu milletvekillerinin DP’den Kürtlere yönelik bir fayda gelmeyeceğini anladıkları için Hürriyet Partisi’ne geçtiklerini söylemektedir.

söylemiştir. Kendisinin bazı düşüncelerinden ötürü Meclis'te bağımsız bir vekil olarak çalışmayı tercih ettiğini” söylemiştir.²¹⁵

Adnan Menderes yeni partinin kurulmasından rahatsızdı. Özellikle başka kişilerin Hürriyet Partisi'ne geçmesini istemiyordu. Bu yüzden partisi üzerinde denetimlerini arttırmıştı. Özellikle taşra teşkilatının Hürriyet Partisi'ne katılma olasılığından çekiniyordu. Bunu önlemek için partinin taşra örgütlerine müfettiş göndererek durumun ne olduğunu denetliyordu. Diğer yandan Hürriyet Partisi, mecliste etkili bir muhalefet yapmaya başlamıştı. 23 Aralık 1955'de Hürriyet Partisi milletvekillerinden Mustafa Ekinci, meclise bir soru önergesi vermişti. Ekinci verdiği önergede, İçişleri Bakanı Ethem Menderes'in 20 Ekim 1955 tarihli Diyarbakır ziyaretiyle ilgili bazı sorular yöneltmişti.²¹⁶ Sorularında “Diyarbakırlı bazı Kürt milletvekillerinin aleyhine yöre halkını yönlendirmeye çalışıp çalışmadığını ve Diyarbakır valisinin dönemin Emniyet müdürünü çağırıp Kürt milletvekilleri hakkında Kürtçülük ve komünizm hakkında suçlu göstermesini isteyip istemediğini” soruyordu.²¹⁷ Ekinci'nin bu önergesindeki iddialar doğruysa, devletin o yıllarda Kürtlere hangi gözle baktığını göstermesi açısından kayda değer bir gelişmedir.

Hürriyet Partisi Diyarbakır'da etkiliydi. Zira eski DP Diyarbakır milletvekilleri Azizoğlu ve Ekinci, bölge halkıyla yakın temas halindeydiler. Kürtler nezdinde geçmişlerinden ötürü saygınlıkları vardı. Mustafa Ekinci Doğu'daki toprak ağalarının tarımsal durumunu mecliste şu şekilde anlatıyordu: “*Memleketimizin muhtelif bölgelerinde toprak, teşekkülü ve verimi itibariyle son derece farklı bir durumu vardır. Faraza Ege bölgesinde 20-25 dönüm tarla bir ailenin geçimini temin edebildiği halde, bazı Şark vilayetlerimizde bu normu 200 hatta 300 dönümde dahi bulmak mümkün değildir...*”²¹⁸

Fakat DP sayesinde zenginleşen toprak ağalarının iktidar partisi ile irtibatı sıkıydı. Ağaların siyasi alanda itibarları artmıştı. Ağalar bu yüzden 1957 seçimlerinde oylarını ağırlıklı olarak DP'ye vermişti. Hürriyet Partisi ülke genelinde

²¹⁵ Diren Çakmak, **Hürriyet Partisi (1955-1958)**, İstanbul, Libra Yayıncılık, 2016, s. 237.

²¹⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 10. Devre, Cilt 8, İçtima 2, 23 Aralık 1955, s. 400.

²¹⁷ **A.e.**,

²¹⁸ Hürriyet Partisi, **Görüşümüz**, Ankara, Balkanoğlu Matbaacılık, 1957, s. 195.

%3,5 oy oranı alarak toplamda 4 milletvekilliği almıştı. HP Diyarbakır'da %20 civarında oy olsa da seçim sisteminden dolayı milletvekili çıkaramamıştı.²¹⁹ Partinin 1957 genel seçimlerinde Türkiye genelinde aldığı oy toplamı 350.000 civarıydı. Kürtlerin yoğun yaşadığı Doğu illerinden aldığı oyların toplamı ise 62.000 idi. Yani HP'nin Kürtlerin yoğun yaşadığı illerden aldığı oy oranı %18'e tekabül etmekteydi.²²⁰ Bu da HP'nin Kürt seçmeninden önemli miktarda oy topladığını göstermektedir. Hâlbuki erken seçimden dolayı Hürriyet Partisi seçimlere tam hazırlanamamış ve her ilde teşkilat açamamıştı. Hürriyet Partisi mensupları 1957 seçimlerinde istediklerini elde edemeyince 1958'de kendini feshederek CHP'ye katılmıştı. Amaçları CHP saflarında DP'ye muhalefet etmektir.

4.8. 49'lar Olayı

Irak'ta General Abdülkerim Kasım 1958 yılında darbe yaparak yönetimi ele geçirmişti. Kısa süre içerisinde çıkarılan geçici anayasada, Arapların ve Kürtlerin eşit olduğu söyleniyor, Kürtlerin varlığı açıkça kabul ediliyordu.²²¹ Yeni yönetim SSCB'ye yakındı. Bu arada General Kasım, 1946 Mahabad Cumhuriyeti olayından sonra SSCB'de yaşayan Molla Mustafa Barzani'yi Irak'a çağırılmıştı. Bu olaydan sonra yeni yönetime karşı darbe girişimi gerçekleşmiş fakat Barzani'nin desteğiyle püskürtülmüştü. Bu sayede Barzani'nin Irak'taki nüfuzu artmıştı.

Irak'ta bu gelişmeler yaşanırken Türkiye tedirgindi. Zira Irak'ın Kürtlere yaklaşımı Demokrat Parti'yi rahatsız ediyordu. Çünkü Türkiye'deki Kürtlerin Irak'tan etkilenebileceğini düşünüyordu. Zaten Barzani, 1946'dan beri Kürtlerin gözünde popülerdi. Hatta İleri Yurt Gazetesi'nin sahibi A. Efem Dolak, Barzani ile röportaj yapmak istemişti.²²² Diğer yandan Irak Kürtleri Irak'taki rahat havayı kullanarak Kürtçe dergi ve gazeteler çıkarmaya başlamışlardı. Irak'ta olup biten bu gelişmeler Türkiye'deki Kürtler tarafından merakla takip ediliyordu.

²¹⁹ İkinci, **Lice'den Paris'e Anılarım**, s. 274.

²²⁰ Çakmak, **a.g.e.**, s. 399.

²²¹ Jwaideh, **a.g.e.**, s. 552.

²²² Kutlay, **Kürt tarihini yeniden okumak**, s. 405.

Bu süreçte Musa Anter, İleri Yurt Gazetesi'nde "Kımlı"²²³ başlıklı Kürtçe bir şiir kaleme almıştı. Ardından medyada bu şiir bahane edilerek Kürtçülük propagandası yapılıyor denilmişti. Sonunda gazete ve Anter aleyhine dava açılmış, sonucunda Kürtçülük ile ilgili yayınların yasaklandığı bir mahkeme kararı çıkmıştı. Daha sonra da Irak'taki olaylar öne sürülerek İleri Yurt Gazetesi kapatılmıştı.²²⁴

Bir süre sonra Barzani, Irak'ta Türkmenlerin yaşadığı Kerkük'e doğru harekete geçmişti. Bu adım Türkiye'nin tedirginliğini arttırmıştı. Daha sonra Barzani, Türkmenler ile silahlı çatışmaya girmiş ve bazı Türkmenler hayatını kaybetmişti. Ardından Kerkük'teki Türkmenler ayaklanmıştı.²²⁵ Bağdat hükümeti ise kısa süre içerisinde ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastırarak birçok subay ve sivil kurşuna dizmişti.²²⁶ Türkmenlerin ölmesi Türkiye'deki havayı değiştirmişti. Mecliste CHP Niğde milletvekili Albay Asım Eren, Adnan Menderes'e yönelik, "Irak Kürtleri'nin Türkmenlere yaptığı baskı, zulüm veya öldürme olaylarından dolayı Türkiye'deki Kürtlere karşı mukabele-i bil misil yapacak mısınız" şeklinde bir soru önergesi vermişti.²²⁷ Bu gelişme üzerine üniversitelerde okuyan Kürt öğrenciler, devletin çeşitli kurumlarına ve bazı ülkelerin büyükelçiliklerine bu durumu kınayan telgraflar göndermiş, çeşitli gazetelere bildiri dağıtmışlardı. Bildiride özetle, "Asım Eren'in verdiği önergenin medeniyetten uzak olduğu, dokunulmazlık zırhı altında böyle bir girişimin gülünç ve demode kaldığı, Asım Eren'in kendisini hala üniforma içinde hissettiğini ve Kürtlerin Türkiye'nin istiklal ve bütünlüğünde hissesi olan vatandaşlar olduğu" vurgulanıyordu.²²⁸

Öğrencilerin protestoları üzerine 15 Nisan 1959 tarihli Akşam gazetesinde "102 Üniversiteli Kürtlük İddiasında Bulundu" haberi çıkmıştı.²²⁹ Kürt öğrencilerin girişimleri iktidarı rahatsız ediyordu. Çünkü olan biten bu gelişmeler devlet nezdinde "Kürtçülük" olarak algılanıyordu. Hâlihazırda 1958'den beri Irak'taki gelişmelerden rahatsızlık duyan iktidar, bir çalışma başlatmaya karar vermişti.

²²³ Kımlı, ekinlere zarar veren bir tür böcektir. Anter yazdığı şiirde genel olarak bir kızın kımlıdan zarar gören buğdayının elinde kaldığını ve bundan dolayı da kızın üzüntüsünü dile getirmektedir.

²²⁴ Kılıç, **a.g.e.**, s. 166.

²²⁵ "Irak'ta Bir İsyân Çıktı", **Milliyet**, 9 Mart 1959, s. 1.

²²⁶ "Musul Bombardıman Edildi", **Milliyet**, 10 Mart 1959, s. 1.

²²⁷ Çamlıbel, **49'lar Davası**, Ankara, Algyayın, s. 38.

²²⁸ Peşeng, **a.g.e.**, s. 85-86.

²²⁹ "102 Üniversiteli Kürtlük İddiasında Bulundu", **Akşam**, 15 Nisan 1959, s. 1.

Bu olaylar yaşanırken Kürtler ile hükümet arasında yaşanan bir başka gerginlik sebebi Diyarbakır Belediyesi'nin Adnan Menderes'e fahri hemşerilik vermesiydi. Bu duruma yine İstanbul'daki Kürt öğrenciler tepki göstermişti. Çünkü dönemin belediye başkanı İhsan Koçak seçimle değil atamayla göreve gelmişti. Öğrenciler kendisine bu konuda protesto telgrafı çekmişlerdi.²³⁰ Telgrafın içeriğinde özetle, "İhsan Koçak'ın bir kukla olduğu, aldığı kararların sadece kendisini ilgilendirdiği ve halkın temsilcisi olmadığı yazılıyordu."²³¹

Kısa süre içerisinde Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel bir Doğu Raporu hazırlamıştı. Raporda özetle, Kürtlerin silahlandığından, devlete her an başkaldırabileceklerinden, bu yüzden önlem olarak "5.000 veya 2.500 kişinin toplanıp öldürülebileceğini ya da kamplara götürülebileceğinden bahsediliyordu".²³² Rapor bu haliyle Kürtlere yönelik fazlasıyla acımasızdı. Raporu değerlendirmek için Celal Bayar, Adnan Menderes, Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun, Genelkurmay 2. Başkanı Cevdet Sunay, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, İçişleri Bakanı Namık Gedik ve Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri Çankaya Köşkünde bir araya gelmişlerdi. Tevfik İleri, "kendisinin Kürt dostu olmadığını fakat Kürtlere yönelik bir hareket yapılırsa Cezayir'i Kürdistan'a getirmiş olmayalım" diyordu. Zira o yıllarda Cezayir'de Fransızlarla şiddetli çatışmalar yaşanıyordu. Fatin Rüştü Zorlu da çekimserdi. Ona göre "Avrupalılar nezdinde Türkiye'de demokrasi ve insan hakları zaten olduğuna inanılmıyordu. Geçmişte yaşanmış Ermeni, Rum ve Kürt olaylarının üstüne bir de yeni bir Kürt problemi çıkaramayız" diyordu. Celal Bayar ise "raporu hazırlayanın Kara Kuvvetleri Komutanı olduğunu, o yüzden raporun ya uygulanması gerektiğini ya da onu azletmek lazım geldiğini, hemen uygulanmasa da araştırılmasının iyi olacağını" söylüyordu.²³³ Cevdet Sunay, Namık Gedik ve Rüştü Erdelhun Celal Bayar'ın fikrine katılıyordu. Son olarak Adnan Menderes, "durumu bir de MİT'in (MAH/MEH) araştırmasını istemiş, eğer ortada bir Kürt isyanı

²³⁰ Selahattin Ali Arık, **Dr. Şivan (Dr. Sait Kırmızıtoprak)**, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 55. Aynı zamanda bkz. **BCA**, Fon Kodu: 030.11.1, Yer Kodu: 278.29.20

²³¹ Peşeng, **a.g.e.**, s. 87.

²³² Kaya, **a.g.e.**, s. 133. Şeyh Sait'in torunu Abdülmelik Fırat, 27 Mayıs darbesi sonrasında tutuklu kaldığı Yassıda'da bir süre Fatin Rüştü Zorlu ile aynı koğuşu paylaşmıştır. Cemal Gürsel'in raporu ile ilgili bilgileri bizzat Zorlu'nun ağzından dinlemiştir. Dolayısıyla söz konusu rapora ilişkin kaynağa ulaşılması mümkün gözükmemektedir.

²³³ Tekin, **a.g.e.**, s. 294.

hazırlığı varsa, suçluların tutuklanması gerektiğini, aksi bir hareketin doğru olmayacağını, zaten bahsedilen suçların idamlık suçlar olduğu için Kürtlerden elli tanesinin tutuklanıp idam edilebileceğinden” bahsetmişti.²³⁴

Sonunda farklı tarihlerde iki rapor ortaya çıkmıştı. İlk olarak dönemin emniyet istihbaratında çalışan Ergun Gökdeniz adında bir müfettiş, ardından MİT’in (o zamanki adıyla Milli Emniyet Hizmetleri) başında bulunan Ziya Selışık birer rapor hazırlamıştı. Raporlarında özetle, “İstanbul ve Ankara’daki üniversite gençliğinde Kürtçülük faaliyetlerinin olduğunu ve giderek bu faaliyetlerin arttığını” vurguluyorlardı. Ayrıca “1958 Irak Darbe’sinin söz konusu Kürtçülük faaliyetlerini arttırdığından bahsediyorlardı. Fakat ilginç bir şekilde bütün bunlar hakkında “yeterli delil olmasa da ani bir baskınla sanıkların ev ve işyerlerinde gerekli delillerin bulunabileceği” yazılmıştı. 40-50 kişinin tutuklanmasının Kürtçülük faaliyetlerinin durması açısından faydalı olacağı eklenmişti. Bu bilgilerden sonra şu adımların atılması gerektiğinden bahsediliyordu:²³⁵

- i) Yapılacak tutuklamalar ABD’den gerekli yardımlar için kullanılmalıdır.
- ii) Tutuklamalar Batı’ya yönelik “Komünist Kürt Hareketi” olarak sunulmalıdır.
- iii) Yapılan tutuklamalar Türkiye’deki vatandaşlara bölücü veya Kürtçü değil, Komünist olarak yansıtılmalıdır.

Seçilecek Kürtler “komünist” olarak lanse edilirse hem diğer Kürtlerden tepki almayacaklarını hem de ABD’nin sempatisi çekilebilir diye düşünülüyordu. Tek başına Kürtçülük sıfatı ise diğer Kürtlerde bu kişilere yönelik sempati oluşturabilirdi. Kürtler genel olarak dinine bağlı muhafazakâr kimseler olduğu için, “komünist” lafı nefret oluşturacaktı.²³⁶ Zaten bu süreçte istihbarat, Kürt gençlerini takip ediyordu.²³⁷ Bununla birlikte tutuklananların herhangi bir partide yakınlarının olmaması ve

²³⁴ Nevzat Çiçek, **27 Mayıs’ın Öteki Yüzü Sivas Kampı**, İstanbul, Lagin Yayınları, 2010, s. 66-67.

²³⁵ Kutlay, **49’lar Dosyası**, İstanbul, Fırat Yayınları, 1994, s. 231.

²³⁶ Wendy Hamelink, “Evdale Zeynike’nin Peşinde Bir Ömür: Ahmet Aras”, **Kürt Tarihi**, Eylül-Ekim 2016, S. 26, İstanbul, s. 51.

²³⁷ **Tarık Ziya Ekinci, a.g.g.,**

ailesinde aşiret sahibi kişilerin bulunmaması gerektiği ifade ediliyordu.²³⁸ Sonuçta Adnan Menderes'in öne sürdüğü teklife uyularak elli kişinin tutuklanıp idam edilebileceği kararı alınmış ve Milli Emniyet'e isimsiz tutuklama müzekkeresi verilmişti.²³⁹ Artık elli kişilik idam listesi için isim toplanmaya başlanmıştı. Listeye istihbarata göre kim tehlike oluşturuyorsa o kişi dâhil edilecekti.

17 Aralık 1959 günü zaman gelmiş, bazı Kürtler tutuklanmıştı. Haklarında iddia edilen suç “yabancı devletlerin müzaheretini (destek) ile Türkiye’yi bölmek”ti.²⁴⁰ Zamanla eklenen kişilerle birlikte sayı 50 olmuştu. Toplanan kişiler İstanbul Harbiye’deki hücrelere yerleştirilmişti. Fakat tutuklananlar arasında Emin Batu adındaki bir öğrenci mide kanamasından öldüğü için sayıları 49’a düşmüştü. Bu yüzden olayın adı “49’lar” olarak kalmıştı. İki kişi daha sonra davaya eklense de davanın adı aynı kalmıştı.

Mehmet Ali Aslan 49’lar Olayı hakkında, “tutuklananların yargılamasını askeri mahkemede yapabilmek için bu kişilerin arasına askerliğini yapan birkaç askerin eklediğini” söylemektedir. Aslan bu konu hakkında, “bazı Kürt milletvekillerinin yanına gidip konuştuğunda onların da tutuklanma korkusu yaşadığını” dile getirmektedir. Örneğin bunlardan bazıları Halis Öztürk, Kasım Küfrevi²⁴¹, Gıyaseddin Emre²⁴² ve Sırrı Atalay²⁴³ idi. Bu kişilerin hiçbirinin yardım etmediğini, sessiz kaldığını söylemektedir.²⁴⁴

²³⁸ Anter, **a.g.e.**, s. 154.

²³⁹ Arık, **a.g.e.**, s. 55.

²⁴⁰ Emniyet, bu iddiayı desteklemek için 49’lar Olayı’nda tutuklandığında GATA’da levazım müdürü olan Şevket Turan’ın 1956 yılında Şeyh Sait’in oğlu Ali Rıza Fırat ile irtibata geçtiğini öne sürmekteydi. Milli Emniyet, Turan’ın evine gizlice teyp yerleştirerek sesini kaydetmiştir. Kayıta özetle, “Atatürk’ün Kürtleri tanıyacağını kabul ettikten sonra sözünü tutmadığı, üstüne İslam dinini kaldırıp laikliği, hilafeti kaldırıp Cumhuriyeti ve şeriatı kaldırıp Avrupa kanunlarını getirdiği” söyleniyordu. 15 Haziran 1957 yılında yine Şevket Turan’ın “8 milyon Kürd’ün birleşmesi gerektiği, bunun için de Irak, Suriye, İran Kürtleri ile temas edilmesi lazım geldiği” sözleri belirtilmektedir. Ayrıca 1959 Ağustosunda Şevket Turan’ın söz konusu amaca yönelik Mardin, Siirt, Diyarbakır’a gittiğini ve oradaki halka, “İran’ın Kürtlere yakında muhtariyet tanıyacağını, biz de onun için çalışıyoruz” dediğini aktarıyordu. Son olarak 25 Ağustos 1959 tarihinde Ziya Şerefhanoğlu’nun yazıhanesinde Doğu’dan okumaya gelen gençlere Kürt milliyetçiliğine dair konuşmalar yaptığını delil olarak gösteriyordu. Bkz, Arık, **a.g.e.**, s. 470-474. Burada dikkat çekici nokta devletin 1956 yılında bile Kürtleri takip ettiği.

²⁴¹ Şakir Epözdemir’in kendi deyişiyle “Küfrevizadeler Osmanlı döneminden itibaren devlet ile işbirlikçi olup gönüllü köleliği seçenlerden”dir demektedir. Ona göre Mustafa Remzi Bucak, Faik Bucak, Musa Anter, Yusuf Azizoglu, Mehmet Ali Aslan gibi Türk okullarında okuyan ama çevreleri ile irtibatlarını kesmeyen, hatta medrese kültürünü Kürtçe eğitimle alan grup diğerlerinden farklıdır.”

49'ların davası sürerken 27 Mayıs darbesi gerçekleşmişti. Aylarca süren tutukluluk halinden sonra 49 kişiden bir kısmı için beraat talep edilirken diğer kısmı için idam cezası istenmişti. Fakat bütün sanıklar delil yetersizliğinden dolayı 30 Nisan 1964'te beraat etmişti. Ardından savcılık beraat kararına itiraz etmiş, bunun üzerine Askeri Yargıtay alınan kararı bozmuştu. Bozulan karar sonrası yeniden yargılama yapılmış ve bazı kişiler hapis cezası almıştı. Fakat Askeri Yargıtay bu yeni kararı da bozduğu için sonuçta herkes için tekrar beraat kararı çıkmıştı.²⁴⁵

49'lar Olayı'nda sanıkların tutuklanmadan önceki hareket tarzları genelde şu şekildeydi:²⁴⁶

- a) Genelde güzel havalarda beraber piknik yapmak, sohbet etmek ve bu şekilde ortamlarda Kürtlere ilişkin çeşitli şeyleri konuşmanın yanı sıra, Kürtçe türküler, şarkılar söylemek.
- b) Ortak olarak tavır aldıkları kişi ya da kişilere karşı protesto veya destekleme telgrafları çekmek.
- c) Bazı Kürt gençlerinin grup halinde çektiği fotoğraflar.
- d) Sanıkların birbirlerine yazdıkları mektuplardaki içerikler. İçeriklerinde bazı yakınmalar yer alıyordu.

Kendisi de tutuklananlar arasında olan Naci Kutlay²⁴⁷, tutuklananların mesleki durumlarını tasnif etmiştir. Buna göre tutuklananların çoğu öğrenci ve meslek sahibi aydınlardan oluşuyordu.²⁴⁸ Kutlay, “bu kişilerin arasında herhangi bir

²⁴² Gıyaseddin Emre (1903-2008), 1957-1960 arası DP'den Muş milletvekilliği yapmıştır. Bkz. Öztürk, **TBMM X. DÖNEM 1954-1957**, Cilt 2, s. 701.

²⁴³ Sırrı Atalay (1919-1985), 1950-1960 yılları arası CHP'den Kars milletvekilliği yapmış Kürt asıllı bir siyasetçidir. Hukuk fakültesi mezunudur. Bkz. Öztürk, **TBMM IX. Dönem**, s. 601.

²⁴⁴ **Mehmet Ali Aslan, a.g.g.**, Aslan, 49'lar Olayı'nda bir arkadaşıyla birlikte Merkez Komutanlığı'na gittiğini, bahçedeki askerin Kürt olduğunu görünce Kürtçe konuşarak “buraya bizim arkadaşlar getirilmiş bilgin var mıdır diye sorduktan sonra, “hayır” cevabını almıştır. Ardından kendilerinin ısrarla “hiç mi kimse gelmedi bugünlerde” diye sormasının ardından “bir kısım komünistler geldi” diye cevap vermiştir. Aslan, bu kişilere böyle denmesinin sebebinin görevli Kürt askerlerinin getirilenlere ilgi duymaması için olduğunu vurgulamaktadır.

²⁴⁵ Hür, **a.g.e.**, s. 188.

²⁴⁶ Kutlay, **49'lar Olayı**, s. 229-230.

²⁴⁷ Kutlay'ın dışında çalışmada adı geçip de tutuklananlar arasında Ali Karahan, Ziya Şerefhanoglu, A. Efem Dolak ve Musa Anter de vardır.

²⁴⁸ Kutlay, **Kürt tarihini yeniden okumak**, s. 406. 49'lar davasında tutuklanan kişilerin mesleklerine bakıldığında 27'si öğrenciydi. 6 subay, 4 avukat, 3 tüccar, 2 doktor, nakliyecisi ve gazeteci, 1'er de işçi, fabrikatör, muhasebeci, ziraat mühendisi ve memur vardı. Naci Kutlay, tutuklananlar için “küçük

örgütlenmenin olmadığını, yaptıklarının daha çok kendi kültürlerini yaşatma adına Kürtçe türküler, folklor oyunları yapmak” olduğunu söylemektedir. Bunun dışında “Kürtlere dönük herhangi bir olumsuz adım atıldığını gördüklerinde protesto veya destek telgrafları çekiyorlardı” demektedir. “Bazen kendi aralarında Kürtlere dönük baskıları” dile getiren sohbetler yapsalar da, yapılanlar bunların ötesine geçmemekteydi” demektedir.²⁴⁹ Mehmet Ali Aslan da, “sanıkların genelde İstanbul ve Ankara’da yaşayan kimselerden olduğunu, aralarında herhangi bir örgütlenmenin bulunmadığını fakat bir araya geldikleri zamanlarda bazen örgütlü bir hareketin iyi olabileceğine dair konuşmaların” olduğunu söylemektedir.²⁵⁰

49’lar Olayı’ndaki tutuklamalar sürecinde Kürtler arasında ideolojik ayrışmalar çıkmaya başlamıştı. Naci Kutlay’a göre Kürt solculuğu ve sağcılığının kökleri bu döneme dayanmaktadır. Çünkü cezaevine girenler Kürt oldukları için orada olduğunu düşünmeye başlamıştı. O zamana kadar güçlü bir “Kürtlük” bilinci yoktu. Sağ düşünceliler, mevcut “ağalık düzenini”, sol kesimde yer alanlar ise Kürt halkının artık özgürleşmesi lazım geldiğini, bir Kürt kimliğinin olması gerektiğini savunuyordu.²⁵¹ Tarık Ziya Ekinci ise “49’lar Olayı’nda tutuklu olanların bir bölümünün eski düzenin sürdürülmesinden yana olduğunu, çünkü onlara göre ancak Kürt ağa ve beylerinin vasıtasıyla Kürt sorununa bir çözüm bulabiliriz” dediklerini söylemektedir.²⁵² Bu tür kişiler Barzani’nin çizgisini savunuyordu. Yani söz konusu sağcı grup, “bu gibi ağaların önderliğinde bir Kürt hareketinin oluşması doğrudur” diye düşünüyordu. Daha çok yaşlı kuşak gelenekselci tarafta yer alıyordu. Diğer sol grupta yer alan gençler ise, “sol görüşte mücadele etmenin daha gerçekçi olduğunu, halkın bilinçlendirilerek bir halk hareketinin olması gerektiğini, çünkü dünyada böyle bir gidişatin olduğunu” vurguluyordu.²⁵³ Sağcıların lideri Ziya Şerefhanoglu idi. Örneğin Abdurrahim Efem Dolak sağcı gruptandı. Bu kişiler kendilerine komünistlik sıfatı yapıştırılırsa durumun daha kötü olacağını düşünüyordu.

burjuva kökenli” denilebileceğini söylemektedir. Sanıklar arasında tüccar veya zengin kişilerin azınlıkta olduğunu dolayısıyla genel tanımlamayı bozmayacağını eklemektedir. Bkz. Kutlay, **Kürt tarihini yeniden okumak**, s. 411.

²⁴⁹ Kutlay, **Kürt tarihini yeniden okumak**, s. 407.

²⁵⁰ Mehmet Ali Aslan, a.g.g.,

²⁵¹ Ekinci, **Türkiye’nin Kürt siyasetine eleştirel yaklaşımlar**, s. 151.

²⁵² Tarık Ziya Ekinci, a.g.g.,

²⁵³ A.g.g.,

Solculardan ise Naci Kutlay, Musa Anter gibi isimler vardı.²⁵⁴ Kürtler arasındaki sağcı-solcu ayrımının her ne kadar bu döneme dayandığı söylene de, esas belirgin ayrım 1960'larda ortaya çıkacaktı. Bu yıllardaki düşünceler henüz fikir aşamasındaydı.

49'lar Olayı Türkiye'deki Kürt meselesinin tekrar gündeme gelmesini sağlamış, Kürt hareketinin ivme kazanmasında rol oynamıştı. 49'lar Olayı o dönem içerisinde Kürt hareketi için yeni bir eşiği temsil ediyordu. Çünkü Dersim ayaklanmasından sonra Kürtlerin topluca Kürtlüklerini vurguladığı ve devletin Kürtlerin üzerine zor gücü kullanarak gittiği ilk olaydı. Sanıklar, yargılamalar sürecinde Kürt kimliklerini savunmuşlar, anadillerinin Kürtçe olduğunu söylemişlerdi.²⁵⁵

Naci Kutlay'a göre 49'lar Olayı, Kürtlerin eğitiminin artmasıyla yakından ilgilidir. Ona göre "eskiden fakir fukaranın çocukları okumuyorken, sonraları Kürt insanı kendini zorlayarak çocuklarını okutmaya başlamıştı". Artık Kürtler dünyadaki gelişmeleri takip ediyordu. Örneğin Kutlay, "1950'li yıllarda Ankara'daki üniversitelerde 50 kadar Kürt öğrencinin olduğunu, bu kişilerin aynı ortak geçmişten ötürü birbirlerini aradığını, kültürlerini ortak yaşamaya çalıştıklarını" anlatmaktadır.²⁵⁶ Yine Kutlay, "devletin o yıllardaki en büyük yanılığının, "Kürt kültürünü ve duygusunu artık bitirdiğini düşünmesidir" demektir.

Kürtlerde birbirine olan dayanışma bitmeyince bu durum iktidarı rahatsız etmeye başlamıştı. Aslında Kürtlerin genelde yaptıkları şeyler, bir araya gelip kahve içmek, çiğ köfte yapmak ve yöresinden şarkı söylemekti."²⁵⁷ Aslında bu bir tür kültürel direnme idi. Aralarında örgütlenme yoksa da bu yönde arayışlar vardı. Kutlay'a göre olan biten sadece hemşerilik ilişkisiydi.²⁵⁸ Tarık Ziya Ekinci de, "1950'lerde Kürtler arasında bir örgütlenmenin olmadığını, o zamanlar Kürtçü diye gözüken iki isim olduğunu, bu kişilerin ise Musa Anter ve Faik Bucak" olduğunu

²⁵⁴ Anter, **a.g.e.**, s. 170.

²⁵⁵ Naci Kutlay, **Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2012, s. 364.

²⁵⁶ Naci Kutlay, **a.g.g.**,

²⁵⁷ **A.g.g.**,

²⁵⁸ **A.g.g.**,

dile getirmektedir.²⁵⁹ Şakir Epözdemir de, o dönem kendilerine “Kürtçü dendiğini fakat amaçlarının sadece Kürtlerin ulusal haklarına kavuşmaları” olduğunu söylemektedir.²⁶⁰

Naci Kutlay, DP'nin son yıllarında sadece Kürtlere değil herkese karşı sertleştiğini vurgulamaktadır. Aslında “Türkiye'nin o yıllarda değiştiğini fakat bu değişimin yüzeysel kaldığını, dolayısıyla orta sınıfın değil, elit kesimin değiştiğini” söylemektedir. Düşünsel değişime uygun olan ekonomik değişimin sağlanamadığını dile getirmektedir. Bu ortamda zorlanan iktidar için Kürtlere baskı yapmanın kolay olduğunu daha doğrusu geçmişten ötürü “Kürtler için sosyolojik gerekçe bulmanın zor olmadığını” anlatmaktadır. Kutlay'a göre “devlet istedi ki ABD Türkiye'ye olan yardımını devam ettirsin ama olmadı” derken, baskının en başta Kürtlere geldiğini, fakat Kürtlerin artık eskisi gibi olmadığını çünkü artık Dünyayı okuduğunu” söylemektedir. “Böyle bir ortamda Kürtlerin isteklerini dile getirmesinin, üzerlerine baskının gelmesine yol açtığını” vurgulamaktadır.²⁶¹

Tarık Ziya Ekinci, “DP'nin 1954'ten sonra Kürtlere karşı açık bir tavır içine girdiğini” söylemektedir. Ekinci'ye göre “DP'nin tepe yönetimi zaten CHP içinden çıktığı için, Kürtlerin sorun çıkarabileceği endişesini taşıdıklarını belirtmektedir. DP'nin başlangıçta Kürtlere karşı yakın davranmasının tamamen oy avcılığı olduğunu, yoksa “Kürtlere demokratik hak derdinde olmadıklarını” dile getirmektedir. Ekinci, “iktidar Dersim Olayı'ndan sonra Kürt meselesinin bittiğini sandığı için, Kürt halkına karşı birtakım haklardan bahsetmenin sakıncasının olmadığını düşünüyordu. Fakat zaman içinde istihbaratın hazırladığı raporlar ve gençlikteki gelişmeler iktidarı teyakkuza sevk etmişti” demektedir.²⁶² İşin özeti, devlet için Kürtler herhangi bir hak talebinde bulunmadığı sürece problem yoktu.²⁶³

²⁵⁹ Tarık Ziya Ekinci, a.g.g.,

²⁶⁰ Şakir Epözdemir, a.g.g., Epözdemir, “1950'de Demokrat Parti İsmet Paşadan hükümeti devralınca sevinmiş ve alkışlamıştım. 27 Mayıs'ta ise askerler zorba sivil diktatörlere karşı iktidarı devralmışlar diye sevinmiştim. 49'lar Olayı'ndaki tutuklanmalar ve arkadaşların Ankara Harp Okulu hücrelerine kapatılmaları bizi iktidardan soğutmuştu. Celal Bayar ve Menderesin İttihatçılar ve Kemalistlerin zihniyetleri ile Kürtlere baktıklarını anlamış olduk” demektedir.

²⁶¹ Naci Kutlay, a.g.g.,

²⁶² Tarık Ziya Ekinci, a.g.g.,

²⁶³ Mehmet Ali Aslan, a.g.g.,

Son olarak Şakir Epözdemir şöyle demektedir: “1950-1960 süreci, Kürtlerin demokratik haklarını anayasa güvencesi altına alma zorunluluğunu göstermiştir.”²⁶⁴

49’lar Olayı’ndaki sanıklar, genelde İstanbul ve Ankara’da yaşayan Kürtlerdi. O süreçte Kürtler arasında herhangi bir örgütlenmenin olmadığını söyleyebiliriz. Fakat aynı zamanda arayış içerisindeydiler. Fakat bu arayış yüzeyseldi. Zaten yaptıkları savunmalarda Kürt kültürü üzerindeki baskılara dikkat çekiyor, dillerini rahatça kullanmaları gerektiğini söylüyorlardı. 49’lar Olayı’ndaki sanıklar ileride Kürt hareketi için önemli kişiler haline gelecekti. Yargılananların Kürtler arasında saygınlıkları olmuştu. İleride içlerinden milletvekilleri ve bakanlar çıkmış, özellikle Türkiye İşçi Partisi’nin örgütlenmesinde aktif rol oynayacak kişiler yetişmişti.²⁶⁵

4.9. Cumhurbaşkanlığı Kürt Raporu

1959 yılında Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Kürt meselesine dair “Türkiye’de Bugünkü Kürtçülük” başlığı altında hazırlattığı Kürt raporu²⁶⁶, devletin o dönemde Kürt meselesine bakışını yansıtıyordu. Raporda ilk dikkat çeken şey, Kürtlerden cahil bir zümre olarak bahsederek söze başlamasıdır. Kürtlerin sadece aşiret reisinin veya şeyhinin emrine itaat etmekle yetinen bir grup olduğunu ve yaptıklarının genellikle çapulculuk faaliyetlerinden oluştuğunu yazmaktadır. Bu ifadelerden devletin Kürtleri diğer vatandaşlardan açıkça ayırdığı daha doğrusu küçümsediği bellidir.

Raporda, geçmişte yaşanan Kürt ayaklanmalarının nedeninin, yabancı devletlerin emellerine alet olmaktan kaynaklandığını fakat şu an Kürtlerin artık yıldığını çünkü söz konusu ayaklanmaların şiddetle cezalandırılmış olduğu vurgulanıyordu. Bu ifadeler, röportaj yaptığımız kişilerin söyledikleriyle paralellik

²⁶⁴ Şakir Epözdemir, a.g.g.,

²⁶⁵ Kutlay, 49’lar Olayı, s. 250-251.

²⁶⁶ Bu rapor ile ilgili bilgiler Murat Bardakçı’nın özel arşivinden elde edilmiştir. Raporda herhangi bir belge numarası mevcut değildir. Sadece yılı bilinmektedir. Ayrıca konuyla ilgili bilgi için bkz. **Celal Bayar’ın 1959’da Hazırlattığı Kürt Raporunda Bakan Kimler Var!**, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/725769-celal-bayarin-1959da-hazirlattigi-kurt-raporunda-bakin-kimler-var>, (Çevrimiçi), 26 Mart 2018.

göstermektedir. Raporunda “Kürtçülük davasının” önderliğini yapanların amaçlarının şunlar olduğu yazılmıştır.²⁶⁷:

- a) Kürtleri fikren ve manen yükseltmek için bir zümre haline getirmek.
- b) Kürt birliği davasını BM teşkilatı aracılığıyla halletmek.²⁶⁸
- c) Kürtlerin BM beyannamelerinden istifadelerini temin etmek.
- d) İstiklallerini elde edemeseler de kültürel sahalarda hak ve imtiyazlar temin etmek.
- e) Meskûn mıntıkların imarını sağlamak.
- f) Kürt gençlerinin tahsil ve terbiyesine özen göstermek.

Aslında raporda belirtilen durum, demokratik bir devlette her etnik grubun sahip olması gereken isteklerdi. Yine raporda “Kürtçülerin” yeni nesil Kürt gençlerine tesir etmek istediği yazılmaktadır. Rapor göre gençlere şu görüşler empoze edilmeye çalışılmaktaydı:²⁶⁹:

- a) İsrail ve Libya gibi ülkelere bağımsızlık tanınırken niye biz Kürtlere tanınmasın?

²⁶⁷ **Cumhurbaşkanlığı Kürt Raporu**, 1959, s. 1.

²⁶⁸ Kürt milliyetçileri 2. Dünya Savaşı sonrası oluşacak yeni sistemde kendilerinin de yer almasını arzu ediyordu. Bunun için çeşitli uluslararası örgüt ve konferanslara Kürtlere bağımsızlık verilmesi veya haklarının tanınması için mektuplar göndermişlerdi. Kürtler ısrarla Ortadoğu’daki problemlerin Kürt meselesi halledilmeden çözülemeyeceğini belirtiyordu. Gönderilen yazıların içerisinde Türkiye’yi ilgilendirenleri şu şekildeydi:

i) 21 Temmuz 1945’te daha önce Ağrı Ayaklanmalarında bulunmuş İhsan Nuri Paşa Batılı devletlere gönderdiği mektupta, Kürt halkından kişilerin San Fransisko Konferansı’nda konuşmalarına müsaade edilmesini istiyordu.

ii) 26 Haziran 1946’da Batılı devletlerin dışişleri bakanlarının Paris’teki toplantısına gönderilen muhtırada, Sevr ve Lozan’dan sonra İran, Irak ve Türkiye’deki Kürtlerin durumu anlatılmaktaydı.

iii) 31 Mart 1947’de General Marshall’a, ABD’nin Türkiye’ye yapacağı yardımın durdurulması talep ediliyordu.

iv) 30 Temmuz 1947’de BM İnsan Hakları Komisyonu’na gönderilen muhtırada Türkiye, İran ve Irak’taki Kürtlere yönelik uygulamalardan bahsedilmekteydi.

v) 15 Ocak 1949’da tekrar BM İnsan Hakları Komisyonu’na iki yıl önce gönderilen muhtıra hatırlatılarak, Türkiye, İran ve Irak’taki Kürtlerin durumunun iyileştirilmesi isteniyordu. Aynı içerikte başka bir yazı 1956 senesinde tekrar yollanacaktır.

vi) 1958 yılının Ekim ayında ise Avrupa’daki Kürt öğrenciler BM Genel Sekreterliğine yönelik, Ortadoğu’daki Kürtlerin durumunun görüşülmesi gerektiğini yazmıştır. Türkiye ve İran’ın Kürtlere yönelik politikalarında, 1958 Irak darbesi hatırlatılarak General Kasım’ın Kürtlere yaklaşımını örnek alabilecekleri söylenmekteydi. Bkz. Erol Kurubaş, **Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1997, s. 195.

²⁶⁹ **Cumhurbaşkanlığı Kürt Raporu**, s. 2.

- b) Biz niçin Kürtçe konuşmayalım? Niçin Kürtçe gazete, kitap ve radyo imkânlarımız olmasın?²⁷⁰
- c) Neden Kürtçe eğitim olmasın?²⁷¹
- d) Neden vergiler kendi bölgemize harcanmasın?
- e) Neden gençler askerlik hizmetini öz yurdunda yapmasınlar?
- f) Bölgede çalışan memurlar neden bizden olmasın?
- g) Mahkemelerde neden Kürtçe konuşulmasın?

Raporda “Kürtçüler”in ne yapmaya çalıştığına dair bu bilgiler verildikten sonra, devletin tabiriyle “Kürtçülük cereyanlarını sevk ve idare eden başlıca kişilerin” isimleri sayılmaktadır. Bu kişilerden bazıları şunlardır: “Şeyh Said’in çocukları Şeyh Ali Rıza ve Şeyh Selahattin, Ağrı milletvekilleri Kasım Küfrevi ve Halis Öztürk, Diyarbakır milletvekili Yusuf Azizoğlu, Avukat Ali Karahan, Urfa Milletvekili Hasan Oral ve Kinyas Kartal”.²⁷² Bu isimlerin dışında birçok isim daha vardır. Genelde verilen diğer isimler bir aşiret reisi veya onun ailesindedir. Nüfuzu olan birçok isim Kürtçü ve zararlı sayılmaktadır. Ayrıca raporda Türkiye’deki Kürt gençlerinde doğrudan “Komünizm tesirinin zayıf olduğunu ve kendilerinde Sovyet sempatisinin olmadığını” yazmaktadır.²⁷³ Aslında devlet bu ifadeyle 49’lar Olayı’nın ne derece sahte bir operasyon olduğunu göstermektedir.

Son olarak raporda, devletin Kürtçülere yönelik alması gereken tedbirler sıralanmaktadır. Bu tedbirler şunlardı.²⁷⁴:

²⁷⁰ Örneğin Musa Anter 1962’de yazdığı “Kımlı” adlı kitabında ele aldığı yazılarında Doğu’nun kültürel kalkınmasının öneminden bahsediyordu. Anadili Kürtçe olan çocuklar için kendi anadillerini öğretecek okullar açılması gerektiğini söylüyordu. “Niye bu dilin edebiyatını, filolojisini bölgenin üniversitesi araştırmasın? Niçin Kürtçe gazete çıkmasın, kitap basılmasın?” diye düşünüyordu. Bu düşüncesine dayanak olarak İstanbul’da gayrimüslim Türk vatandaşlarına ait cemaat okullarının olduğunu, kendi dillerini Türkçe ile beraber öğrendiklerini dile getirerek örnek gösteriyordu. Anter’e göre Doğu’daki okullara Türkçe’nin yanında, Kürtçe gramer dersi konulması gerektiğini söylüyordu. Bunun yanında Kürtçe gazete, dergiler ve bazı kitaplar Kürtçe basılabilmeliydi. Hatta yerel bir Kürtçe radyo istasyonu kurulmalıydı. Bkz. Anter, **Kımlı**, Çevik Kuvvet Yayın, İstanbul, 1962, s. 84.

²⁷¹ Demokrat Parti dönemindeki eğitim de, aslında tek parti dönemindeki zihniyetten pek farklı değildi. Örneğin 1970’li yıllarda CHP Mardin milletvekilliği yapan Kürt asıllı Nurettin Yılmaz, 1950’li yılların başında ortaokula giderken okul müdürünün sınıfa gelip tahtaya şu üç maddeyi yazdığını söylemektedir: A) Kürtçe konuşanlara 10 kuruş ceza. B) Konuşanı ihbar edene 5 kuruş ödül. C) Kürtçe konuşanı görüp de ihbar etmeyene 10 kuruş ceza.

²⁷² **Cumhurbaşkanlığı Kürt Raporu**, 1959, s. 3-4.

²⁷³ **A.e.**, s. 5.

²⁷⁴ **A.e.**, s. 6.

- 1) Ülkenin şark bölgesindeki ajanlama ve istihbarat işlerinin takviyesi.
- 2) Bazı Türkçü liderlerle birlikte güvenlik esaslı kadrolar ve ajanlar oluşturma.
- 3) Türk ve Kürt kültürü arasındaki fark azaltılmalı. Kürtlerin düzenlediği şark geceleri, folklor gibi çeşitli eğlenceler Türk kültürüne kaydırılmalı.
- 4) Yurtdışından yayın yapan üç dış radyonun dinlenilmesine engel olunmalı.
- 5) Kürtlerin haberleşme ve yayın hareketlerine karşı posta sansürü işletilmeli.
- 6) Politik müdahaleler ve karıştırmalar tertiplenebilir.²⁷⁵
- 7) Kürtçülükle mücadelede İran ile birlikte çalışılabilir. Irak ikna edilmelidir.

Tedbirler, devletin Kürt meselesine tamamen güvenlik odaklı baktığını göstermektedir. İstihbarat, ajan faaliyetleri, harbeleşmenin engellenmesi ve bölgeyi karıştıracak müdahaleler gibi yollar düşünülmektedir. Ayrıca Türkiye, İran ve Irak Kürtlerin uluslararası alanda kendilerini göstermesini istemiyordu. Geçmişte yaşadıkları olaylar iktidarlarını baskıcı hale getirmişti. Kürtlere verilecek hakları taviz olarak gördükleri için, bölünme korkusu yaşıyorlardı. Dolayısıyla hükümetler, Kürtleri asi olarak değerlendiriyor, onlara sadece asayiş odaklı bakıyordu. Kürtler ise Batılı devletlerden istediği desteği göremiyordu. Çünkü henüz devlet olmadıkları için, BM'ye yaptıkları başvurular dikkate alınmıyordu.

4.10. Batı'ya Göre Türkiye'deki Kürt Meselesi

Soğuk Savaş döneminde Batı'nın etkili devletlerinden ABD, İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin Kürt meselesi ile ilgili fikirlerini bazı yazışmalarında dile getiriyordu. DP iktidara geldikten sonra Türkiye'deki Kürt meselesinin ne aşamada olduğunu bu ülkelerin bazı resmi belgelerinde görmekteyiz. Belgelerde verilen bilgiler, aynı zamanda çalışmada verilen bilgilerle paralellik göstermektedir.

Örneğin 8 Kasım 1950 tarihli İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'nin kendi ülkesine gönderdiği gizli yazısında, "Türkiye'deki yetkililerin ülkede artık Kürt sorunu kalmadığını, Kürtlerin diğer herkes gibi tüm imkânlardan eşit şekilde

²⁷⁵ Kürtlerin kendi aralarında çekişmeler mevcuttu. Devlet bunları da kullanmak istemiş olabilirdi. Örneğin Musa Anter anılarında, 1958 yılında Diyarbakır Kızılay Derneği Başkanlığı yarışında Tarık Ziya Ekinci ve rakibi arasındaki mücadelenin fazlasıyla büyüdüğünü, neredeyse çatışmaya varacak hale geldiğini anlatmaktadır. Olayın büyümesini Musa Anter engellemişti. Daha sonra Emniyet Anter'e, neden engellediğini sormuştur. Anter'e göre devlet, Diyarbakır'da kanlı olayların yaşanmasını istiyordu. Bkz. Anter, **Hatıralarım**, s. 153.

faydalandığını” kendilerine söylediğini fakat Türkiye’nin bu söylemlerine inanmanın zor olduğunu zira bu tür düşüncelerin fazla iyimser olduğunu söylemekteydi.²⁷⁶ 1958 tarihli, yine İngiltere’nin Ankara Büyükelçiliği’nin yazdığı raporda “Türkiye’deki Kürtlerin durumunun Irak’takilere nazaran daha kötü olduğunu söylüyordu.”²⁷⁷

CIA raporlarında “çok partili hayata geçiş sonrası Türkiye’deki Kürt azınlığın günlük hayatın içine sokulmak için devlet tarafından çaba gösterildiği” belirtiliyordu.²⁷⁸ Yine ABD’nin Ankara Büyükelçiliği’nin 1952 yılında Washington’a gönderdiği raporda, “Türk hükümeti devamlı olarak ülkesinde bir Kürt sorununun olmadığını söylese de, 11,3 milyon Kürtçe konuşan kişinin, Türkiye için sorun olabilecek bir durum teşkil ettiğini” dile getirmekteydi. Ayrıca raporda, Türk hükümetinin “Kürtlerin hükümet için hâlihazırda herhangi bir problem olarak görülmediğini, hükümetin Kürt-Türk sorunu diye bir farklılık gözetmediğini, bir Türk’ün problemi ne ise Kürd’ün de aynı olduğunu” söylediğini belirtmektedir. Bunun yanında “Kürtlerin eskiden olduğu gibi ayrılmaya yönelik bir amaçlarının olmadığını, Kürtlerin devlete bağlı oldukları” yine Türkiye hükümeti tarafından ABD’lilere söylenen bilgiler içerisinde yer alıyordu. Yani Türk Devleti, Türkiye’de yaşayan her normal insanın sorunu ne ise, bir Kürt vatandaşının da aynı soruna sahip olduğunu söylüyordu.²⁷⁹ Aslında belgelerde Türkiye’nin, sorunu görmezden gelecek şekilde iyimser bir tavır takındığı vurgulanıyordu.

Son olarak 1952 yılında Fransa’nın Ankara Büyükelçiliği, tek parti dönemindeki “Türkçeyi yayma çabalarının Kürt illeri üzerinde bir etkisi olmadığı hala görülmektedir” diyordu. “Kürtlerin menfaatleri için DP’yi desteklediğini, bu doğrultuda hükümetten ödün koparmaya çalıştığını söylüyordu.”²⁸⁰ Yani ülkede anadilde konuşan birçok Kürd’ün mevcut olduğunu vurguluyordu.

²⁷⁶ Ahmet Mesut, **İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958**, İstanbul, Doz Yayınları, 1992, s. 279.

²⁷⁷ Mesut Yeğen, **İngiliz belgelerinde Kürdistan**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2012, s. 302-303.

²⁷⁸ Turan Yavuz, **ABD’nin Kürt Kartı**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1993, s. 25.

²⁷⁹ Yavuz, **a.g.e.**, s. 31.

²⁸⁰ Menter Şahinler, **Atatürkçülüğün Kökeni Etkisi ve Günceliği**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1988, s. 265.

SONUÇ

Bu çalışmada 1945-1960 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kürtlere yönelik politikası ile birlikte Kürt hareketinin nasıl olduğu incelenmeye çalışıldı. Bunu ortaya çıkarmak için birçok veriye bakıldı. Bu yazıda, önceki bölümlerde ortaya konan bilgiler çalışmanın ilk bölümünde ele alınan kavramsal ve kuramsal çerçeve ışığında anlatılacaktır. Böylelikle dönemin Kürt meselesi devlet ve Kürtler açısından yorumlanmış olacaktır.

Çalışmaya başlamadan önce ortaya koyduğumuz hipotez, tek parti döneminde Kürtleri yok sayma politikasının çok partili hayata geçiş sonrasında da farklı uygulamalarla devam ettiğiydi. Fakat bu yeni dönemde söz konusu yok sayma meselesi öncekisi gibi cebrilik içermiyordu. Bu yüzden 1938'den 1960'a kadar devam eden sessizlik süreci, devlet ile Kürtler arasında yeni bir sayfa açılmış olduğu şeklinde düşünülebilir. Daha doğrusu devletin artık eski düşüncesinden, Kürtlerin de hak aramaktan vazgeçtiği iddia edilebilir. Fakat Cumhuriyet'in kuruluşundan 1938 Dersim Olayları'na kadar geçen on beş yılın sonunda Kürt hareketinin gücü kalmamıştı. Hazırlanan birçok şark raporu neticesinde gerçekleşen sürgünler, iskân politikaları ve oluşturulan umumi müfettişlikler devletin zor gücünü gösteriyordu. Bununla birlikte Kürtler, ayaklanmalar neticesinde büyük kayıplar yaşamıştı. Nihayetinde her iki taraf bu süreçten iktisadi ve insani anlamda yıpranmış olarak çıkmıştı.

1945'te İkinci Dünya Savaşı sona ermiş faşist blok yenilmişti. Aynı yıl Türkiye çok partili hayata geçiş yaparak Batı demokrasisinin yanında yer almayı seçmişti. Devletin bu yeni dönemde Kürt meselesine dair düşünceleri değişmese de, ortaya koyduğu politikaları değişmişti. Çünkü 1923'te başlatılan ulus-devlet politikası dâhilinde ülkenin coğrafi bütünlüğü sağlanmıştı. Artık ayaklanma ihtimali kalmadığı için devlet açısından zor kullanmaya da gerek yoktu. Fakat geçen yılların etkisiyle ülkenin doğusu ile batısı arasındaki fark artmıştı. Doğu ekonomik ve sosyal anlamda Batı'dan geri kalmıştı. Dolayısıyla bu yeni dönemde devletin gerçekleştirmek istediği şey, ulus-devleti tamamlama yolunda birbirinden ayrı kalmış iki bölgeyi kaynaştırmaktı. Fakat bu süreçte, bahsettiğimiz üzere önceki dönemin

Kürt anlayışı devam ediyordu. Yani Kürtlerin etnik anlamda farklı olduğu gerçeği göz ardı ediliyordu. Her ne kadar Doğu'ya yeni yollar yapıp, yatırım alanları açılrsa da, bu girişimlerin verimliliği konusunda tartışmalar vardı. Kısacası devlet Doğu'ya atacağı adımlar neticesinde Kürtlerin buna kanaat edip sessiz kalacağını, kalması gerektiğini düşünüyordu ve problemin üstünü bu şekilde kendince kapatmış oluyordu. Aslında uygulanan politikalarla Kürtlerin makbul vatandaş olması hedefleniyordu.

Bu düşünceler doğrultusunda çalıştığımız döneme uluslaştırma politikası açısından baktığımızda örtüşen yönlerin olduğunu görmekteyiz. Devletlerin uluslaştırma düşüncesindeki nihai amacının bölgesel ve siyasal anlamda farklı toplumları homojenleştirmedir. Yine ulus-devletin amaçlarının içinde topraklarında yaşayan halklara tek tip kültür empoze etmek ve ekonomik bütünleşme hedefi vardır. Nitekim 1945-1960 arasında, tek parti döneminde sona ermiş olan coğrafi bütünleşmenin yerini iktisadi bütünleşme politikası almıştı. Zira ülkenin Doğusu, gerek ayaklanmalar gerekse coğrafi koşulların etkisiyle uzun süre Batı ile bütünleşmemişti.

1945-1960 arasında Doğu'nun kaynakları ve emek gücü çeşitli yatırımlarla kullanılmak isteniyordu. Dolayısıyla ulusal pazar Doğu'ya doğru yayılmaya başlamıştı. Meclis kürsülerinde yapılan konuşmalardan, Doğu'ya sadece işgücü ve işlenmemiş maden olarak bakılırken diğer yandan hiçbir şekilde "Kürt" lafının ağza alınmaması ve Kürtlere yönelik haklardan bahsedilmemesi asıl gayenin ekonomik olduğunu göstermektedir. Bunun yanında kapitalistleşen tarım neticesinde vasıfsız işgücü mobilize olmak zorunda kalmıştı. Bu durum beraberinde büyükşehirlerle ve Batı'ya göçün önünü açmıştı. Neticede birçok Kürt kökenli ailenin çocuğu Batı bölgelerine yerleşerek hâkim kültür altında yaşamak durumunda kalmıştı.

Devletin bu döneme ait bir başka uluslaştırma politikası siyasal katılımı sağlamasıydı. Bu şekilde çevre, merkeze doğru yaklaştırılarak kamusal alana çekilmiş oluyordu. Doğu'daki Kürt kökenli yerel eşrafa veya onların çocuklarına milletvekilliği veriliyordu. Milletvekilleri arasında geçmiş dönemde sürgün yemiş hatta bazı ayaklanmalara katılmış kişiler ve onların yakınları vardı. Bu şekilde

Kürtlerin devlet ile olan küskünlüğünün ortadan kalkacağı düşünülüyordu. Aynı zamanda bir nevi dondurucuda olan Kürt meselesinin üstü örtülmüş olacaktı. Böylece ulus-devletin doğasında olan merkezîyetçi iktidar hali Kürtler üzerinde otorite sağlayacaktı.

1945-1960 arası dönemde Kürtlere yönelik politikaları incelediğimizde “asimilasyon” düşüncesinin var olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Kürtlerin kültürü dikkate alınmadığı gibi mümkün olduğunca sahip oldukları değerlerini yaşamamaları isteniyordu. Yani iktisadi ve siyasi hamlelerle Kürt kültürünün başat kültür içinde erimesi beklenmişti. Devlet bu doğrultuda karşı kültür hakkında istihbarî faaliyetlere öncelik vermiştir. Örneğin ajanlama faaliyetleri, çeşitli yayınların yurda girişinin yasaklanması, haber almanın kısıtlanması gibi politikalar uygulanmıştır. Nihayetinde kültürler arası farkın azaltılarak “öteki” kültürün ortadan kalkması amaçlanmıştır. Bunların yanında uygulanan politikalar tek parti dönemine göre daha kapalıdır. Yani doğrudan Kürtlere yönelik raporlar, iskân politikaları veya güç kullanımı yoktur. Ayrıca devlet nezdinde organik milliyetçiliği veya ilkçi yaklaşımı anımsatan çalışmalar mevcut değildir.

Döneme duygusal milliyetçilik açısından baktığımızda “biz” bilincinin zayıf olduğunu görüyoruz. Buna mukabil “onlar” düşüncesi biraz daha yüksektir. Büyükşehirlere okumaya giden Kürt öğrenciler her ne kadar yurtlarda veya değişik mekânlarda kültürel özelliklerini yaşatmaya çalışsalar da, bu durum basit bir aktiviteden öteye geçmemiştir. Yani bilinç düzeyini arttıracak örgütsel bir oluşum mevcut değildi. Bir araya geldiklerinde yaptıkları genelde ailelerinin yakın geçmişte çektiği eziyetler ve uğradıkları haksızlıklar konuşuluyordu. Kendi dar dairelerinde devlete karşı bir küskünlük vardı. Fakat bu durum daha öteye geçmiyordu. Olan biten daha çok tepkisel bir hareketti. O dönemde Doğu’yu içine alan ortak bir ekonomik pazarın yeni yeni oluştuğu düşünülürken “biz” duygusunun zayıf olması normaldir. Çünkü bölgenin dışarıyla etkileşimi zayıftı. Var olan duygular ise daha çok aşirete, toprağa ve aileye duyulan sadakatten ibaretti. Bu sadakat, etnik kökenden önde gelmektedir. Bütün bu durumlar milliyetçi düşüncenin oluşumuna engeldi.

Dönemin Kürt hareketine Baskın Oran'ın üç aşamalı milliyetçilik ayrımından baktığımızda "ideoloji olarak milliyetçilik" düşüncesinde öne sürdüğü hipotezin bu dönem için geçerli olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Oran'a göre "biz" bilinci düşükse milliyetçi ideolojinin yüksek olması gerekmektedir. Fakat bu dönemde zayıf olan "biz" düşüncesinin karşısında, Kürt aydınlarının veya burjuvazisinin liderlik ettiği herhangi bir ideolojik düşünce yoktur. Zira Kürtlerde henüz bir aidiyet hissi oluşmamıştır.

Kürtler açısından toplumsal hareket anlamında da herhangi bir adım olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü bu dönemde biz duygusu hala zayıftır. Zaten güçlü olsa bile ona destek olacak bir ideoloji ortada yoktur. Yani hem "biz" duygusu zayıf hem de ideoloji olmadığı için nihai olarak toplumsal bir hareketten söz edemeyiz. Zaten ortada odak nokta olacak bir "Kürt" imgesi veya doğrudan bağımsız bir devleti ima edecek herhangi bir düşünce de mevcut değildir. Fakat Kürt aydınlarının içerisinde harekete önderlik edecek isimler vardı. Hatta okumuş yeni nesil, bu kişileri lider görmeye hazırды. Bu kişiler başta Musa Anter olmak üzere Remzi Bucak, Faik Bucak ve Yusuf Azizoğlu gibi isimlerdi. Bu isimlerden bazıları serbest çalışmayı yeğliyorken, bazıları parlamentoda bulunuyordu. Fakat bir Kürt hareketinin oluşması için yeterli itici güç ortada yoktu. Çünkü organize değillerdi ve kendi aralarında muhtemel bir Kürt hareketinin gelenekselci mi yoksa sol tandanslı mı olacağına dair yön karmaşası yaşıyorlardı.

Ulus inşa sürecinin devam ettiği 1945-1960 arasında Kürtler, devlete yönelik kültürel direniş sergilemiştir. Fakat ortada tek parti dönemi gibi herhangi bir silahlı mücadele yoktur. Yine de devlet, hâkim kültüre zıt olduğu için Kürtlerin organize olmayan etkisiz davranışlarını bile tehlikeli görmektedir. Sonuçta Kürtler, mevcut yönetime karşı kendi kültürel kimliği için direniş göstermeyi seçmiştir. Kürtler, üst kimliğe karşı saygılı olsa da, kendi alt kimliklerine karşı farkındalık oluşmasını istemektedirler. Bu konuda uzlaşmacı görülmektedirler. Amaçları kültürel haklarının tanınmasıdır. Fakat organize olmadıkları için istekleri konusunda net bir yol haritaları yoktur.

Hrosch'un milliyetçilik tanımına göre Kürtlerin "küçük millet" tanımına girdiğini çalışmanın ilk bölümünde söylemiştik. Küçük milletlerin geçtiği aşamaları göz önüne aldığımızda Kürtlerin o dönem için ilk evrede olduklarını söyleyebiliriz. Çünkü dönemin mevcut Kürt hareketi daha çok sahip olduğu kültürel özellikleri üzerinde durmaktadır. Amaçları kendi değerlerini yaşatmak ve birbirlerine duyurmak üzerinedir. Yani ağırlıklı olarak kültürel kimlikleri için mücadele ettiklerini söyleyebiliriz. Bu aşamada Kürtlerin herhangi bir siyasi isteği yoktur. Fakat iktidarın kendi durumlarını ve haklarını görmezden gelmesine karşı kültürel bir direniş göstermektedirler. Ayrıca Hrosch'un üç evrenin oluşumu için bahsettiği sebepler dönemin Kürt halkında mevcuttu. Nitekim yakın geçmişte yaşanan toplumsal bunalım ve huzursuzluk, dini referansların meşruiyetini ortadan kaldıran yeni bir sistem, yeni nesil Kürt gençlerinin okumaya başlamasıyla birlikte, kapitalistleşen ağalar ve bazı Kürt aydınlarının belli makamlara gelmesi gibi gelişmeler bu argümana uymaktadır.

Dönemin Kürt aydınına ve öne çıkan isimlerine baktığımızda gönüllü asimile durumunu fazla görmüyoruz. Bu durum daha çok parlamentoya girmiş bazı kişiler hakkında düşünülebilir. Söz konusu bu kişiler mevcut menfaatlerini kaybetmekten ve iktidar korkusundan ötürü böyle davranmaktaydı. Yani üst kimliği benimserken, sahip oldukları alt kimlikte ısrarcı değillerdi. Fakat bu durum diğer Kürtler tarafından hoş karşılanılmıyordu. Bazı Kürt aydınları ise kendi soydaşını etkileyebilmek için bürokraside yer almayı seçmişti. Bu şekilde Kürtler için bir şeyler yapmayı umuyordu.

Dönemin Kürt hareketi 1950'lerin sonuna değişmeye başlamıştı. Artık Kürtler alt kimliğinde ısrarcı olmasının yanında, üst kimliği reddetmeye başlamıştı. Bunun sonucunda beklendiği şekilde devlet tarafından sert tepki gösterilmiş ve 49'lar Olayı yaşanmıştı. Sonuç olarak Kürtlerin Türkiye topraklarında gerek otokton olmaları gerekse ülkenin belli bir bölgesinde nüfus açısından yoğunluğa sahip olmaları asimile olmalarının önünü kesiyordu. Bunun yanında devletin ortak ekonomik pazar kurma girişiminin Kürtlük bilincinden çok sonra başlaması asimilasyonun başarılı olmasını baştan engelliyordu. Üstelik yeni nesil Kürt gençliği dünyayı öğreniyor ve takip ediyordu.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Aegleton, William: **Mehabad Kürt Cumhuriyeti**, Çev. Mehmet Emin Bozarıslan, İstanbul, Koral Yayınları, 1976.
- Ağaoğlu, Samed: **Arkadaşım Menderes**, İstanbul, Alkım Yayınları, 2003.
- Ağın, Ömer: **Kürtler Kemalizm ve TKP**, İstanbul, VS Yayınları, 2006.
- Ahmad, Feroz: **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, İstanbul, Hil Yayınları, 2010.
- Ahmad Feroz, Bedia T.: **Türkiye’de Çok Partili Politikann Açıklamalı Kronolojisi 1945–1971**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1976.
- Akandere, Osman: **Milli Şef Dönemi**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2016.
- Akbulut, İlhan: **Devlet Terörizmi ve Ülke Bölücülüğü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1988.
- Akekmekçi T., Pervan M.: **Doğu Sorunu Necmeddin Sahir Sılan Raporları (1939-1953)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- Akgül, S., Esengin, Kenan: **Orgeneral Mustafa Muğlalı ve Van-Özalp Olaylarının İıyüzü**, Ankara, Berikan Yayıncılık, 2004.
- Akşin, Sina: **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Aktar, Ayhan: **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

- Alakom, Rohat: **Xoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2011.
- Albayrak, Mustafa: **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, Phoenix Yayınları, 2004.
- Anderson, Benedict: **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, İstanbul, Metis Yayınları, 1995.
- Anter, Musa: **Hatıralarım**, Aram Yayınevi, İstanbul, 2013
- Kıml**, Çevik Kuvvet Yayın, İstanbul, 1962.
- Arık, Selahattin Ali: **Dr. Şivan (Dr. Sait Kırmızıtoprak)**, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015
- Armaoğlu, Fahir: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2007.
- Arslan, Zühtü: **Türk Parlamento Tarihi, XI. Dönem (1957-1960)**, Cilt III, TBMM Vakfı Yayınları, 2013.
- Arvas, İbrahim: **Tarihi Hakikatler**, İstanbul, HTS Yayıncılık, 2010.
- Aslan, Günay: **Yas Tutan Tarih 33 Kurşun**, İstanbul, Pencere Yayınları, 1989.
- Ataöv, Türkkaya: **Çatışmaların Kaynağı Olarak Ayrımcılık**, Ankara, A.Ü. S.B.F. İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1996.
- Aydın, Suavi: **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 2010.
- Balibar Etienne,
- Wallerstein Immanuel: **İrk, Ulus, Sınıf**, İstanbul, Metis Yayınları, 1993.
- Başbakanlık Basın Yayın ve

Turizm Genel Müdürlüğü: **Ayın Tarihi**, S. 263, Ankara, Ekim 1955.

Başbakanlık Devlet

Planlama Teşkilatı: **Kalkınan Türkiye (1923-1968)**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1969.

Başbakanlık İstatistik

Genel Müdürlüğü: **1959 İstatistik Yıllığı**, Ankara, Yeni Cezaevi Basımevi, 1961.

Başbakanlık İstatistik

Genel Müdürlüğü: **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası Yayınları, Ankara, 1964.

Bayındırlık Bakanlığı: **Yol Davamız 9 Yılda 23.000 KM**, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1948.

Bayrak, Mehmet: **Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri**, Ankara, Özge Yayınları, 2013.

Bayrak, Mehmet: **Açık-Gizli/Resmi-Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri**, Ankara, Özge Yayınları, 1994.

Bayrak, Mehmet: **Kürtlere Vurulan Kelepçe Şark Islahat Planı**, Ankara, Özge Yayınları, 2013.

Bayrak, Mehmet: **Kürodoloji Belgeleri II**, Ankara, Özge Yayınları, 2004.

Behlülgil, Mefahir: **İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemlerinde İllerimiz: 1299-1992**, İstanbul, BDS Yayınları, 1992.

Benlisoy, Foti, Stefo B.: **Hıristiyan Türkler ve Papa Eftim**, İstanbul, İstos Yayın, 2016.

- Beşikçi, İsmail: **Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi**, İstanbul, Belge Yayınları, 1990.
- Beşikçi, İsmail: **Doğu Anadolu'nun Düzeni Sosyo Ekonomik ve Etnik Temeller**, İstanbul, E Yayınları, 1969.
- Beşikçi, İsmail: **Türk Tarih Tezi Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu**, İstanbul, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, 2013.
- Beşikçi, İsmail: **Kürt Toplumuna Üzerine**, İstanbul, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, 2014.
- Beşikçi, İsmail: **Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar: Göçebe Alikan Aşireti**, Ankara, Doğan Yayınları, 1969.
- Beşikçi, İsmail: **Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu**, Ankara, Yurt Kitap Yayınları, 1991.
- Beşikçi, İsmail: **Orgeneral Mustafa Muğlalı Olayı 33 Kurşun**, İstanbul, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, 2013.
- Bilgin, Nuri: **Cumhuriyet Demokrasi ve Kimlik**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1997.
- Birinci Genel Müfettişlik: **Güneydoğu Birinci Müfettişlik Bölgesi**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1939.
- Bora, Tanıl: **Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık**, İstanbul, Birikim Yayınları, 2008.
- Boratav, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1988.
- Bostancı, M. Naci: **Bir Kolektif Bilinç Olarak Milliyetçilik**, İstanbul, Doğan Kitap, 1999.

- Brass, Paul R.: **Ethnicity and Nationalism**, New Delhi, Sage Publications, 1991.
- Bruinessen, Martin van: **Ağa, Şeyh, Devlet**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Bucak, Mustafa Remzi: **Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü'ye Mektup**, İstanbul, Doz Yayınları, 1991.
- Bulut, Faik: **Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları**, İstanbul, Yön Yayınları, 1991.
- Burçak, Rıfkı Salim: **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, Ankara, Olgaç Matbaası, 1979.
- Burkay, Kemal: **Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan**, Diyarbakır, Deng Yayınları, 1992.
- Castles, S., Miller, M. J.: **Göçler Çağı**, Çev. Bülent Uğur Bal, İbrahim Akbulut, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Cleveland, William L.: **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev. Mehmet Harmancı, Agora Yayınları, 2008.
- Çağlayan, Ercan: **Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası (1923-1950)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Çağlayan, Ercan: **Kemalist Ulus-Devletin İnşası**, İstanbul, Açılım Kitap, 2018.
- Çakmak, Diren: **Hürriyet Partisi (1955-1958)**, İstanbul, Libra Yayıncılık, 2016.
- Çamlıbel, Yavuz: **49'lar Davası**, Ankara, Algıyayın, 2007.
- Dostlarının Gözüyle Musa Anter**, Ankara, FKM Yayınları, 2010.

- Çiçek, Nevzat: **27 Mayıs'ın Öteki Yüzü Sivas Kampı**, İstanbul, Lagin Yayınları, 2010.
- Çoban, Savaş: **Küreselleşme, Ulus-devlet, Azınlıklar ve Dil**, İstanbul, Su Yayınevi, 2005.
- Çufalı, Mustafa: **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, Ankara, Babil Yayıncılık, 2004.
- Türk Parlamento Tarihi (1946-1950)**, Cilt 3, VIII. Dönem, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 2012.
- Darity, William A.: **International Encyclopedia of the Social Sciences**, 2nd Edition, Vol. 3, Farmington Hills, Macmillan Reference, 2008.
- DİE: **Türkiye Milli Geliri Kaynak ve Yöntemler (1948-1972)** Ankara, DİE Yayınları, 1973.
- DİE: **İstatistik Göstergeler (1923-1995)**, Ankara, Devlet, DİE, Yayınları, 1996.
- DİE: **Türkiye İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Ankara, DİE Yayınları, 1962.
- DİE: **1959 İstatistik Yıllığı**, Ankara, Yeni Cezaevi Basımevi, 1961.
- DİE: **1950 Ziraat Sayımı Neticeleri**, Ankara, DİE Yayınları, Yayın No: 371, 1956.
- DİE: **1963 Genel Tarım Sayımı Sonuçları**, Ankara, DİE Yayınları, Yayın No: 477, 1965.
- DİE: **Zirai Bünye ve İstihsal (1958-1960)**, Ankara, DİE Yayınları, 1961.

- Ekinci, Tarık Ziya: **Kürt Siyasal Hareketlerinin Analizi**, İstanbul, Sosyal Tarih Yayınları, 2011.
- Ekinci, Tarık Ziya: **Lice'den Paris'e Anılarım**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- Ekinci, Tarık Ziya: **Türkiye'nin Kürt Siyasetine Eleştirel Yaklaşımlar**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2004.
- Erdemir, Sabahat: **Muhalefette İsmet İnönü (1950-1956)**, İstanbul, Sırlar Matbaası, 1956.
- Erer, Tekin: **On Yılın Mücadelesi**, İstanbul, Ticaret Postası Matbaası, 1963.
- Eriksen, Thomas Hylland: **Etnisite ve Milliyetçilik**, Çev. Ekin Uşaklı, İstanbul, Avesta Yayınları, 2004.
- Erkal, Mustafa E. : **Sosyoloji**, İstanbul, Der Yayınları, 2012.
- Eroğul, Cem: **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, İmge Yayınevi, 2003.
- Erözden Ozan: **Ulus Devlet**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2008.
- Ersanlı, Büşra: **İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1992.
- Esin, Numan: **Devrim ve Demokrasi Bir 27 Mayısçının Anıları**, 2. Baskı, İstanbul, Doğan Kitap, 2005.
- Etienne, B., Wallerstein I.: **İrk, Ulus, Sınıf**, İstanbul, Metis Yayınları, 1993.
- Gellner, Ernest: **Uluslar ve Ulusçuluk**, İstanbul, Hil Yayınları, 2006.
- Gezici, Aytekin: **Kürt Tarihi**, Ankara, Tutku Yayınları, 2015.
- Giddens, Anthony: **Sosyoloji**, Ankara, Ayraç Yayınları, 2000.

- Gökalp, Ziya: **Türkçülüğün Esasları**, Haz. Yalçın Toker, 6. Baskı, İstanbul, Toker Yayınları, 2008.
- Göldaş, İsmail: **Kürdistan Teali Cemiyeti**, İstanbul, Doz Yayınları, 1991.
- Gönlübol, Mehmet: **Uluslararası Politika**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2000.
- Guibernau, Montserrat: **Milliyetçilikler: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler**, Çev. Neşe Nur Domaniç, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1997.
- Hakan, Sinan: **Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- Haugaard, Mark: “Nationalism and Liberalism”, **The SAGE Handbook of Nations and Nationalism**, Gerard Delanty and Krishan kumar (Ed.), Sage Publications, London, 2006.
- Hobsbawm J. Eric: **Milletler ve Milliyetçilik**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2010.
- Hobsbawm J. Eric: **İmparatorluk Çağı 1875-1914**, Çev. Vedat Aslan, Ankara, Dost Kitabevi, 2003.
- Hroch Miroslav: **Avrupa’da Milli Uyanış**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- Hür, Ayşe: **İnönü ve Bayarlı Yıllar (1938-1960)**, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2015.
- Hürriyet Partisi: **Görüşümüz**, Ankara, Balkanoğlu Matbaacılık, 1957.
- James, Darmesteter: **Zerdüştilerin Kutsal Metinleri**, Çev. Fahriye Adsay-İbrahim Bingöl, İstanbul, Avesta Yayınları, 2012.
- Jwaideh Wadie: **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi**, Çev. İsmail Çekem-Alper Duman, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.

- Karakaş, Mehmet: **Türk Ulusçuluğun İnşası**, Ankara, Vadi Yayınları, 2000.
- Karpat, Kemal: **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1996.
- Karpat, Kemal: **Türk Siyasi Tarihi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.
- Karpat, Kemal: **Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2016.
- Kartal, Kinyas: **Erivan'dan Van'a Hatıralarım**, Ankara, Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi Yayınları, 1987.
- Kaya, Ferzende: **Abdülmelik Fırat'ın Yaşam Öyküsü**, İstanbul, Anka Yayınları, 2003.
- Kemal, Mustafa: **Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1993.
- Kılıç, Altemur: **Büyük Kürdistan Küçük Türkiye**, Akasya Kitap, Ankara, 2007.
- Kili, S., Gözübüyük A. Ş.: **Türk Anayasa Metinleri**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000,
- Kirişçi K, Gareth
- M. Winrow: **Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1997.
- Koçak, Cemil: **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Kurubaş, Erol: **Asimilasyondan Tanınmaya**, Ankara, Asil Yayıncılık, 2006.
- Kurubaş, Erol: **Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1997.

- Kuruç, Bilsay: **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)**, Cilt 1, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1988.
- Kutlay, Naci: **Kürtlerde Değişim ve Milliyetçilik**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2013.
- Kutlay, Naci: **İttihat ve Terakki ve Kürtler**, Ankara, Beybun Yayınları, 1992.
- Kutlay, Naci: **Anılarım**, İstanbul, Avesta Yayınları, 1998.
- Kutlay, Naci: **Kürt Tarihini Yeniden Okumak**, İstanbul, Peri Yayınları, 2012.
- Kutlay, Naci: **21. Yüzyıla Girerken Kürtler**, 2. Baskı, İstanbul, Peri Yayınları, 2011.
- Kutlay, Naci: **Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2012.
- Kutlay, Naci: **49'lar Dosyası**, İstanbul, Fırat Yayınları, 1994.
- Lewis, Bernard: **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, İstanbul, Arkadaş Yayınları, 2015.
- Loomba, Ania: **Kolonyalizm Postkolonyalizm**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Maksudyan, Nazan: **Türklüğü Ölçmek**, İstanbul, Metis Yayınları, 2016.
- Marshall, T.H.,
- Bottomore T.: **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**, Çev. Ayhan Kaya, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- McDOWALL, David: **Modern Kürt Tarihi**, Ankara, Doruk Yayınları, 2004.

- Mesut, Ahmet: **İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958**, İstanbul, Doz Yayınları, 1992.
- O'Ballance, Edgar: **The Kurdish Struggle 1920-1994**, England, Palgrave Macmillan, 1996.
- Olson, Robert: **Kürt Milliyetçiliği'nin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı**, Çev. Bülent Peker-Nevzat Kırış, Ankara, Özge Yayınları, 1992.
- Oran, Baskın: **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997.
- Oran, Baskın: **Atatürk Milliyetçiliği Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999.
- Oran, Baskın: **Küreselleşme ve Azlıklar**, Ankara, İmaj Yayınevi, 2001.
- Oran, Baskın: **Türkiye'de Azlıklar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Oran, Baskın: **Devlet Devlet'e Karşı**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1994.
- Orkunoglu, Yener: **Marksizm, Milliyetçilik ve Demokratik Ulus**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.
- Ortaylı, İlber: **Gelenekten Geleceğe**, İstanbul, Hil Yayınları, 1982.
- Örs, H. Birsen (ed.) **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Özer, Ahmet: **Modernleşme ve Güneydoğu**, Ankara, İmge Yayınları, 1998.
- Özgen, H. Neşe: **Van-Özalp ve 33 Kurşun Olayı Toplumsal Hafızanın Hatırlama Ve Unutma Biçimleri**, İstanbul, TÜSTAV, 2003.

- Özoğlu, Hakan: **Osmanlı'da Kürt Milliyetçiliği**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Özbudun, Ergun: **1921 Anayasası**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008.
- Özkırımlı, Umut: **Milliyetçilik Kuramları**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2009.
- Öztürk, Kazım: **Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem (1950-1954)**, Cilt VII, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1998.
- Öztürk, Kazım: **Türk Parlamento Tarihi TBMM X. Dönem (1954-1957)**, Cilt II, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1998.
- Öztürk, Kazım: **Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları**, İstanbul, Ak Yayınları, 1969.
- Parlar, Suat: **Tükler ve Kürtler Ortadoğu'da İktidar ve İsyân Gelenekleri**, İstanbul, Bağdat Yayınları, 2005.
- Parsons, Talcott: **Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives**, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1966.
- Paşa, İhsan Nuri: **Ağrı Dağı İsyanı**, İstanbul, Med Yayınları, 1992.
- Peşeng, Şefiq: **Yaşar Kaya'nın Hatıraları**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2015.
- Pısyân, Necefkuli: **Kanlı Mahabad'dan Aras'ın Kıyılarına**, çev. Evdila Piştderi, İstanbul, Avesta Yayınları, 2001.
- Sadoğlu, Hüseyin: **Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Sarıca, Murat: **100 Soruda Fransız İhtilali**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1970.

- Silopi, Zinar: **Doza Kurdistan (Kurdistan Davası)**, Ankara, Özge Yayınları, 1991.
- Smith, A., Hutchinson , J.: **Ethnicity**, Oxford, Oxford University Press, 1996.
- Smith, Anthony: **Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- Smith, Anthony: **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, Çev. Derya Kömürcü, Everest Yayınları, 2002.
- Smith, Anthony: **Ulusların Etnik Kökeni**, Çev. Sunay Bayramoğlu, İstanbul, Dost Kitabevi, 2002,
- Somersan, Semra: **Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Sönmez, Mustafa: **Doğu Anadolu'nun Hikâyesi**, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1990.
- Şahinler, Menter: **Atatürkçülüğün Kökeni Etkisi ve Günceliği**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1988.
- Şimşir, Bilal N.: **Kürtçülük (1787-1923)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2010.
Kürtçülük II (1924-1999), Ankara, Bilgi Yayınevi, 2011.
- Tan, Altan: **Kürt Sorunu**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.
- Tekin, Gülçiçek Günel: **Beyaz Soykırım**, İstanbul, Belge Yayınları, 2012.
- Tokgöz, Erdinç: **Sanayileşmede Bölgesel Dengesizlikler ve Türkiye**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976.
- Topuz, Hıfzı: **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1973.

- Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C I, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.
- Tunçay, Mete: **Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)**, 3. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1967.
- Tunçay, Mete: **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması 1923-1931**, Ankara, Yurt Yayınları, 1981.
- Turan, Şerafettin: **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2003.
- Türkdoğan, Orhan: **Güneydoğu Kimliği: Aşiret-Kültür ve İnsan**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1998.
- Tüleylioğlu, Orhan: **Neden Öldürüldüler?**, Ankara, Um:ag Yayınları, 2013.
- Türkiye İstatistik Kurumu: **Milletvekili Genel Seçimleri: 1923-2011**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2012.
- Uran, Hilmi: **Hatıralarım**, Ankara, Ay Yıldız Matbaası, 1959.
- Üstel, Füsun: **Makbul Vatandaşın Peşinde**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Wallerstein, Immanuel M.: **Liberalizmden Sonra**, Çev. Erol Öz, İstanbul, Metis Yayınları, 2003.
- Wallerstein, Immanuel M.: **Jeopolitik ve Jeokültür: Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler**, Çev. Mustafa Özel, İstanbul, İz Yayınları, 1998.
- Yasa, İbrahim: **Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları**, Ankara, TODAİ Yayınları, 1970.

- Yassin, Borhaneddin A.: **Tasavvur mu Gerçek mi? Mahabad Kürt Cumhuriyeti**, Çev. Hikmet İlhan, İstanbul, Avesta Yayınları, 2014.
- Yaşa, Memduh: **Devlet Borçları**, İstanbul, Sermet Matbaası, 1965.
- Yeşil, Ahmet: **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Yeşiltuna, Serap: **Atatürk ve Kürtler**, İstanbul, İleri Yayınları, 2007.
- Yavuz, Turan: **ABD’nin Kürt Kartı**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1993.
- Yayman, Hüseyin: **Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası**, Ankara, SETA Yayınları, 2011.
- Yeğen, Mesut: **Müstakbel Türk’ten Sözde Vatandaş’a Cumhuriyet ve Kürtler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- Yeğen, Mesut: **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- Yeğen, Mesut: **İngiliz belgelerinde Kürdistan**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2012.
- Yerasimos, Stefanos: **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye: I. Dünya Savaşı’ndan 1971’e**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1976.
- Yeşiltuna, Serap: **Atatürk ve Kürtler**, İstanbul, İleri Yayınları, 2007.
- Yıldız, Ahmet: **Ne Mutlu Türküm Diyebilene**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

MAKALELER

- Akandere, Osman: “Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak Dörtlü Takrir’in Amacı ve Mahiyeti”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2003, s. 5-28.
- Akçam, Taner: “Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 53-63.
- Aktar, Ayhan: “Tek Parti Döneminde Irkçılık Meselesi”, **Virgöl**, S. 87, Eylül 2005, s. 73-79.
- Alkan, Mehmet Ö.: “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Seçimlerin Kısa Tarihi”, **Görüş**, S. 48, Mayıs 1999, s. 48-61.
- Aydoğan, Erdal: Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in Bazı Önemli Faaliyetleri, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s.1-14.
- Balcı, M., Karadeniz, Y.,: “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Siyasetteki Muhalif Oluşuma Etkisi ve Demokrat Parti’nin Kuruluşu”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 57, Temmuz 2018, s. 271-279.
- Baykuşak, Tahir: “Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kürt Aydınları Arasında Bir Köprü: Musa Anter”, Yalçın Çakmak-Tuncay Sur (Der.), **Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2018, s. 428-438.

- Beşikçi, İsmail: “Doğu Anadolu’da Sosyal ve Siyasal Değişmeye Etki Eden Dinamikler”, **Prof. Dr. Yavuz Abadan’a Armağan**, Ankara, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1969, s.403-440.
- Boğaziçi Üniversitesi
- Edebiyat Kulübü: “Hawar Üzerine Yazılar”, **Yazınca**, S. 10, Bahar 2009, s. 1-250.
- Bozarıslan, Hamit: “Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 4, ed. Tanıl Bora- Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 841-870.
- Bulut, Engin Çağdaş: “Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler”, **CTAD**, S. 21, Bahar 2015, 2011, s. 83-110.
- Bülbül, Özlem: “Remzi Oğuz Arık ve Anadolucu Milliyetçilik”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, 2016, s. 73-94.
- Coşar, Simten: “Milliyetçi Liberalizmden Liberal Milliyetçiliğe”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 4, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 718-730.
- Çağlayan, Ercan: “Tek Partinin Gözü Kulağı Umumi Müfettişlikler”, **Kürt Tarihi**, S. 21, Kasım-Aralık 2015, İstanbul, s. 27-31.
- Çağlayan, Ercan: “Cumhuriyet ve Kürt Matbuatı (1925-1960)”, **Kürt Tarihi**, S.10, Aralık 2013-Ocak 2014, İstanbul, s. 44-45.

- Çakmak, Fevzi: “Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarına El Konulması”, **International Journal of History**, Sayı: 7, Cilt: 3, Eylül 2015, s. 1-21.
- Çakmak, Fevzi: “CHP’nin Ege Vazife Gezisi ve 1959 Yılı Uşak-İzmir Olayları”, **International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish**, Cilt: 9-10, Sonbahar 2014, s. 1239-1258.
- Çancı, Haldun: “Değişmeyen Boyutları Bağlamında Milliyetçiliğe Teorik ve Kavramsal Bir Bakış”, **SDÜ İİBF Dergisi**, Cilt 13, S. 2, 2008. s. 105-116.
- Çancı, Haldun: “Hızlı Dönüşümler Çağında, Milliyetçi Düşüncenin Kökenlerinin Yeniden Gözden Geçirilmesi”, **Öneri**, C.9, S. 33, Ocak 2010, s. 217-225.
- Çetinkaya, Y. Doğan: “Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleselleşmesi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 4, Tanıl Bora-Murat Gültekingil (Ed.), İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 91-102.
- Erkmen, Ayşe: “Türkiye’de 1950 ile 2002 Yılları Arasında Uygulanan Genel Seçim Sistemlerinin Halk İradesine Etkisi”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, Cilt: 18, Sayı: 3, 2018, s. 1225-1247.
- Ertem, Cemil: “Kürt Açılımının Önünü Bir Maliye Müfettişi Açmıştı”, **Yeni Aktüel**, S. 204, Temmuz 2009, s. 78-79.
- Göktepe, C., Seydi, S.: “Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası”, **bilig**, Sayı: 72, Kış 2015, s. 197-222.
- Güler, Ali: “Aşiretten Millete Geçişte Milliyet Kavramının Sosyolojik Boyutu”, **Dünya’da ve Türkiye’de Güncel**

Sosyolojik Gelişmeler, Ankara, Sosyoloji Derneği Yayınları, 1994, s. 667-676.

- Hamelink, Wendy: “Evdale Zeyniçe’nin Peşinde Bir Ömür: Ahmet Aras”, **Kürt Tarihi**, Eylül-Ekim 2016, S. 26, İstanbul, s. 48-59.
- İlyas, Ahmet: “Tek Parti Döneminde Aşiretleri Kontrol Altına Almak İçin Çıkarılan Kanun ve Hazırlanan Raporlar”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, S. 28, Güz 2014, s. 329-348.
- Karayaman, Mehmet: “İsmet İnönü’nün Uşak’ta Taşlanması Olayının Sebep ve Sonuçları”, **Tarih Okulu**, Sayı: 8, Eylül-Aralık 2010, s. 19-49.
- Kardaş, Abdülaziz: “Demokrat Parti Döneminde Doğuda Bir Üniversite Kurma Çabaları (1950-1958)”, **History Studies**, S. 6, Aralık 2014, s. 149-163.
- Kocaoğlu, Bünyamin: “Balkan Savaşlarının İttihat ve Terakki Politikalarına Etkisi”, **History Studies**, Cilt 5, S. 1, Haziran 2013, s. 251-266.
- Kohn, Hans “Western and Eastern Nationalism”, **Nationalism**, Smith, A., Hutchinson, J., (ed.), New York, Oxford University Press, 1994, p. 162-165.
- Maiz, Ramon: “Framing the Nation: Three Rival Versions of Contemporary Nationalist Ideology”, **Journal of Political Ideologies**, Volume:5, October 2003, p. 251-269
- Martikainen, Tuomas: “Din, Göçmenler ve Entegrasyon”, Çev. Nebile Özmen, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 38, Ocak 2010, s. 263-276.

- Fırat M., Kürkçüoğlu Ö.: “Orta Doğu’yla İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası (1919-1980)**, Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 615-652.
- Nokta: “Devlet Politikası Revizyon İstiyor”, **Nokta**, S. 6, Şubat 1989, s. 12-20.
- Oran, Baskın: “Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 4, Ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 871-879.
- Oran, Baskın: “Kemalizm, İslamcılık, Küreselleşme”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 54, S. 2, Nisan-Haziran 1999, s. 133-162.
- Önen, Nizam: “CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esenal’ın Doğu Gezisi”, **Tarih ve Toplum**, S. 12, Bahar 2011, s. 153-198.
- Özacun, Orhan: “Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi”, Sayı: 2, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, 2002, s. 205-233.
- Özcan, Gencer: “Ellili Yıllarda Dış Politika”, **Türkiye’nin 1950’li Yılları**, Mete Kaan Kaynar (Ed.), İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 97-134.
- Sönmez, Senem: "Milliyetçilik Üzerine: Bir Literatür Taraması", **Journal of Yasar University**, 23 (6), 2011, s. 3855-3865.
- Tuğluoğlu, Fatih: “CHP’nin Kurultayı ve İlk Hedefler Beyannamesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 60, Bahar 2017, s. 277-310.

- Türkmen, İlder: “Türkiye Cumhuriyeti’nin Orta Doğu Politikası”, **Bilge Adamlar Kurulu Raporu**, BİLGESAM, 2010, s. 1-37.
- Yavaşca, Kerem: “Şark Meselesi’nden Doğu Sorununa: Ellili Yıllarda Kürt Sorunu”, Haz. Mete Kaan Kaynar **Türkiye’nin 1950’li Yılları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 565-590.
- Yeğen, Mesut: “Barzan’dan Kürdistan’a, Medreseden Devlet’e: Barzaniler”, Yalçın Çakmak-Tuncay Sur (Der.), **Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2018, s. 77-105.
- Yıldırım, Sinan: “1950 Seçimleri ve Propaganda”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Cilt 3, 2004, s. 150, s. 131-157.
- Yıldız, Nuran: “Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 51, Sayı: 1, 1996, s. 481-505.
- Yılmaz, M., Doğaner, Y.: “Demokrat Parti Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı İle Yasaklanan Yayınlar”, **Kebikeç**, S. 22, 2006, s. 151-204.
- Yön: “Ağaların Bilinmeyen Tarafları”, **Yön**, S. 10, Şubat 1962, s. 10-12.
- Yön: “Sosyolog Gözüyle Doğu Meselemiz”, **Yön**, S. 90, Aralık 1964, s. 9-13.
- 2000’e Doğru: “Gizlenen Tutanak Atatürk: Kürtlere Özerklik”, **2000’e Doğru**, S. 35, 30 Ağustos-5 Eylül 1987, s. 8-15

ARŞİV

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Sayı: 21-232, 7.8.1943
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Sayı: 1/86997, 28.03.1946
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Sayı: 234-1082, No: 2723
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 490.01, Yer Kodu: 571.2224.1
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 51.309.4Yer Kodu: 031.01
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 51.310.4Yer Kodu: 030.01
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 51.309.8Yer Kodu: 030.01
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 42.252.18Yer Kodu: 030.01
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 107.97.7Yer Kodu: 030.18.01
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 110.5.15
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 117.52.1
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 117.75.16
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 117.7513
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 120.71.7
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 119.32.19
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 121.84.1
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 121.84.2
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 121.88.1
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 02.122.36.2
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 02.122.35.15
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 123.71.18
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 02.125.25.8
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 02.126.71.2
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 02.126.70.16
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 128.29.13
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 129.44.4
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 130.75.13
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:	Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 137.83.13

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 139.42.8
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 146.27.4
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: Fon Kodu: 490.01, Yer No: 571.2224.1
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: Fon Kodu: 490.01, Yer No: 571.2224.1
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: Fon Kodu: 030.18.01, Yer Kodu: 122.23.20
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: Fon Kodu: 030.11.1, Yer Kodu: 278.29.20
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: Fon Kodu: 030.11.1, Yer Kodu: 130.13.13
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: Fon Kodu: 030.11.1, Yer Kodu: 217.34.21
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: Fon Kodu: 030.11.1, Yer Kodu: 231.11.12
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: Fon Kodu: 030.11.1, Yer Kodu: 256.12.11
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: Fon Kodu: 030.11.1, Yer Kodu: 185.29.21
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: Fon Kodu: 030.11.1, Yer Kodu: 126.45.2
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: Fon Kodu: 030.11.1, Yer Kodu: 127.47.13
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: Fon Kodu: 030.11.1, Yer Kodu: 186.33.16

Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi: Yer: 3/2-35, Fihrist: 962-11

Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi: Yer:3/3-25, Fihrist: 1448-42

Cumhurbaşkanlığı Kürt Raporu: 1959

GÖRÜŞMELER

Tarık Ziya Ekinci İle Görüşme, İstanbul, 17 Şubat 2016.

Mehmet Ali Aslan İle Görüşme, İstanbul, 2 Mart 2016.

Şakir Epözdemir İle İnternet Aracılığıyla Yapılan Görüşme, 28 Mart 2017.

Naci Kutlay İle Yapılan Görüşme, Ankara, 29 Mart 2017.

GAZETELER

Cumhuriyet: “Örfi İdare Dün Geceden İtibaren Fiilen Kalktı”, 23 Aralık 1947.

- Cumhuriyet:** “İki Yılda Yapılan Bayındırlık İşleri”, 11 Ekim 1952.
- Cumhuriyet:** “Köy ve Mahalle Muhtarları Seçimleri”, 22 Temmuz 1950.
- Cumhuriyet:** “Muhtar ve İhtiyar Heyeti Seçimleri”, 1 Ağustos 1950.
- Cumhuriyet:** “Başbakan Yardımcısının Dünkü Basın Toplantısı”, 27 Ağustos 1950.
- Cumhuriyet:** “İl Genel Meclisleri Seçimlerini DP Kazandı”, 17 Ekim 1950.
- Cumhuriyet:** “Seçimin Umumi Neticesi”, 24 Temmuz 1946.
- Cumhuriyet:** “Milletvekili Seçimi İçin Yapılan İtirazlar”, 25 Ağustos 1946.
- Cumhuriyet:** “Millet Partisi Dün Gece Kapatıldı”, 9 Temmuz 1953.
- Cumhuriyet:** “Kurucu Prof. Fuat Köprülü Dün Demokrat Partiden İstifa Etti”, 8 Eylül 1957.
- Cumhuriyet:** “Aday Listesinin Neşrinden Sonra DP’de İstifalar Arttı”, 9 Ekim 1957.
- Cumhuriyet:** “Dış Yardımını Yekûnu: 359 Milyon Dolar”, 4 Ağustos 1958.
- Cumhuriyet:** “Muhalefeti Birleştirmek İçin Teşebbüse Geçildi”, 8 Ekim 1958.
- Cumhuriyet:** “C. Millet ve T. Köylü Partisi Birleştiler”, 17 Ekim 1958.
- Cumhuriyet:** “Adnan Menderes Kabinesi Dün Gece Saat 10.30’da Bayar’a İstifasını Verdi”, 30 Kasım 1955.
- Cumhuriyet:** “Meclis Koridorlarında Müessif Kavga”, 16 Mayıs 1959.

- Cumhuriyet:** “Başbakan İzmir’de Bir Konuşma Yaptı”, 16 Mayıs 1960.
- Cumhuriyet:** “Türk-İrak Paktı Dün Gece İmzalandı”, 25 Şubat 1955.
- Akşam:** “Yol Kalkınması”, 3 Eylül 1948.
- Akşam:** “Muhtar Seçimi 13 Ağustos’ta Yapılacak”, 21 Temmuz 1950.
- Akşam:** “Muhtar Seçimlerine Bu Sabah Başlandı”, 7 Kasım 1954.
- Akşam:** “Muhtar Seçiminin Kat’i Neticeleri Anlaşılamadı”, 8 Kasım 1954.
- Akşam:** “DP Genel İdare Kurulu ile Parti Meclis Grubu Arasındaki İhtilaf Şiddetleniyor”, 12 Mart 1948.
- Akşam:** “102 Üniversiteli Kürtlük İddiasında Bulundu”, 15 Nisan 1959.
- Urfa:** “Doğu Kalkınma Planı Üzerine”, 22 Kasım 1948.
- Dicle Kaynağı:** “Bir Yandan Doğu Üniversitesi Projesi Öte Yandan Doğulu Üniversitelinin Yardım Kaynaklarını Kurutma Tezadı”, 1 Aralık 1951.
- Dicle Kaynağı:** “Yakın Şarkta Büyük Coğrafi Keşifler”, 7 Eylül 1948.
- Dicle Kaynağı:** “Bozuk idare sistemi ve Şarktaki neticeleri”, 3 Ağustos 1948.
- Dicle Kaynağı:** “Geçmiş Devirlerin Yüz Karası Olan Dayak Karakollarda Hala Devam mı etmektedir?”, 10 Ağustos 1948.
- Dicle Kaynağı:** “Milletvekilleri İstiyoruz Aile Temsilcileri Değil”, 12 Ekim 1948.
- Dicle Kaynağı:** “Doğu’nun Kalkınma Planı Gülünçtür”, 30 Kasım 1948.

- Dicle Kaynağı:** “66 İlçede Yapılacak Yeni Tesislerin Projeleri Hazırlandı”, 13 Ocak 1949.
- Dicle Kaynağı:** “Özalp’ta 33 Vatandaş Kurşuna mı Dizilmiş”, 30 Kasım 1948.
- Dicle Kaynağı:** “Özalp Hadisesi”, 20 Ocak 1949.
- Dicle Kaynağı:** “33 Vatandaşı Kurşuna Dizdirenler Adalet Huzurunda”, 19 Eylül 1949.
- Dicle Kaynağı:** “Yaz, Kış Geçit Vermeyen Yollarda Oynanan Komedi”, 21 Nisan 1949.
- Şark Postası:** “Cumhurbaşkanımız Doğu Gezilerinden Döndü”, 7 Ekim 1952.
- Şark Postası:** “Doğu Üniversitesi Kuruluyor”, 1 Kasım 1952.
- Şark Postası:** “Doğu’da Hidro-elektrik Santralleri”, 18 Aralık 1952.
- Şark Postası:** “Raman Petrolleri İşletme Planı Hazırlanıyor”, 27 Kasım 1952.
- Şark Postası:** “Raman Petrolleri İşletme Planı Hazırlanıyor”, 27 Kasım 1952.
- Şark Postası:** “Diyarbakır ve Havalisinde Kanunsuz Öldürülen Vatandaşlar”, 30 Aralık 1952.
- İleri Yurt:** “Elazığ-Muş Yolunun Bir Kısmı Açıldı”, 3 Ekim 1957.
- Demokrat Doğu:** “Seçim Arifesinde İdari Baskı Son Hadde Vardı”, 24 Nisan 1950.
- Demokrat Doğu:** “CHP Halkın İradesi Önünde Dize Geldi”, 22 Mayıs 1950.

- Şark Mecmuası:** “İdamı İstenen Orgeneral Mustafa Muğlalı”, 28 Şubat 1950.
- Zafer:** “61 Vilayette Muhtar Seçimi İlan Edildi”, 3 Eylül 1950.
- Zafer:** “Mümtaz Faik Fenik, Muhtar Seçimlerinden Belediye Seçimlerine”, 18Ağustos 1950.
- Zafer:** “Ezana Ait Tasarı Dün Kanunlaştı”, 17 Haziran 1950.
- Zafer:** “61 Vilayetteki Muhtar Seçimi Neticelerini Veriyoruz”, 3 Eylül 1950.
- Zafer:** “Dün Toplanan Meclis Bu Adilane Kararı Aldı”, 16 Ağustos 1956.
- Milliyet:** “Muhtar Seçimleri Bir Derstir”, 16 Ağustos 1950.
- Milliyet:** “Başvekil Yolumuz Müspettir Dedi”, 9 Ağustos 1955.
- Milliyet:** “Seçimlerin Son Neticesi”, 16 Kasım 1955.
- Milliyet:** “Millet Partisi Mahkeme Kararıyla Feshedildi”, 28 Ocak 1954.
- Milliyet:** “Muhalefet Cephesi Dün Bir Taahhütname İmzaladı”, 5 Eylül 1957.
- Milliyet:** “DP 2/3 Ekseriyet Aldı”, 29 Ekim 1957.
- Milliyet:** “Hürriyet Partisi CHP’ye İltihak Etti”, 25 Kasım 1958.
- Milliyet:** “CHP Seçimin Derhal Yapılmasını İstiyor”, 15 Mart 1960.
- Milliyet:** “Örfi İdare”, 29 Nisan 1960.
- Milliyet:** “Üniversite Hadiselerinde 1 Talebe Öldü”, 30 Nisan 1960.

- Milliyet:** “Irak’ta Hükümet Darbesi”, 15 Temmuz 1958.
- Milliyet:** “Orgeneral Muğlalı Olayı”, 7 Mart 1974.
- Milliyet:** “Irak’ta Bir İsyân Çıktı”, 9 Mart 1959.
- Milliyet:** “Musul Bombardıman Edildi”, 10 Mart 1959.
- Milliyet:** “Belediye Seçimlerinin Kati Neticesi”, 19 Kasım 1955.
- Hürriyet:** “Komünizm Suçuna İdam Cezası Verilmesi İçin Kuvvetli Bir Cereyan Var”, 15 Eylül 1950.
- Yeni İstanbul:** “Adnan Menderes Dün Gazetecilerle Uzun Bir Görüşme Yaptı”, 22 Temmuz 1950.
- Yeni Sabah:** “DP’den Çıkarılan Milletvekilleri”, 11 Mart 1948.
- Yeni Sabah:** “Kazım Orbay, Hilmi Uran ve Artunkal Hakkında Meclis Tahkikatı Açılıyor”, 16 Ağustos 1956.
- Vatan:** “İnönü Hesap Vermeye Muktedirim, Dedi”, 17 Ağustos 1956.
- Vatan:** “Kazım Orbay Sevindim Dedi”, 18 Ağustos 1956.

TBMM

- TBMM:** **TBMM Tutanak Dergisi:** Dönem III, Cilt 8, Toplantı 2, 26. Birleşim, 29.12.1947.
- TBMM:** **TBMM Tutanak Dergisi:** Dönem VIII, Cilt 18, Toplantı 3, 75. Birleşim, 25.4.1948.
- TBMM:** **TBMM Tutanak Dergisi,** Dönem VII, Cilt 21, Toplantı 3, 29. Birleşim, 28.01.1946.

- TBMM: **TBMM Zabıt Ceridesi**, 10. Devre, Cilt 8, İçtima 2, 23 Aralık 1955.
- TBMM: **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 9, Cilt: 13, Toplantı: 2, 49. Birleşim, 27.02.1952.
- TBMM : **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:10, Cilt 1, 26 Mayıs 1954
- TBMM: **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, Cilt 8, Toplantı 2, 27. Birleşim, 30.12.1947.
- TBMM: **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:2, Cilt:15, İçtima:3, 4 Mart 1925.
- TBMM: **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, Cilt 8, Toplantı 2, 27. Birleşim, 30.12.1947.
- TBMM: **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem IX, Cilt 16, Toplantı 2, 87. Birleşim, 19.6.1952.
- TBMM: **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 14, 8. Dönem, 3. Toplantı, 14. Birleşim, 3 Aralık 1948.
- TBMM: **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, Cilt 18, 20. Birleşim, 26 Aralık 1952.
- TBMM: **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt:8, Dönem:8, 25. Birleşim, 28.12.1947.
- TBMM: **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem IX, Cilt 25, Toplantı 4, 5. Birleşim, 16.11.1953.

RESMİ GAZETE

Umumi Müfettişliklerin Teşkiline Dair **Resmi Gazete**, Sayı: 634, 16 Temmuz
Kanun: 1927.

5858 Sayılı Ceridede Münderiç Umumi
Müfettişlik Teşkiline Dair 1164
Numaralı Kanun Mucibince Tanzim
Olunan Umumi Müfettişlik Vazife ve
Selahiyetlerine Dair Talimatnamenin
Mer'ıyyet-i Va'zı Hakkında Karar: **Resmi Gazete**, Sayı: 753, 5 Aralık 1927.

Üniversiteler Kanunu: **Resmi Gazete**, Sayı: 6336, 18 Haziran
1946.

Resmi Daire Ve Müesseselerin Siyasi
Partilere Bedelsiz Mal
Devredemeyeceklerine Ve Bu Daire Ve
Messeselerle Mnfesih Derneklere Ait
Olup Siyasi Partilere Terk Edilmiş Olan
Gayrimenkul Mallarla Bu Partiler
Tarafından Genel Menfaatler İçin
Yaptırılmış Olan Binaların Sahiplerine **Resmi Gazete**, Sayı: 7882, 11 Ağustos
Ve Hazineye Dair Kanun: 1951.

İstanbul ve Ankara Vilayetlerinde Saat **Resmi Gazete**, Sayı: 10492, 29 Nisan
15'den İtibaren rfi İdare İlamına Dair 1960.
Kararnameler:

Matbuat Kanunu'nun 50. Maddesinin **Resmi Gazete**, Sayı: 6336, 18 Haziran

Değiştirilmesi Hakkında Kanun:	1946.
Matbuat Kanunu:	Resmi Gazete , Sayı: 1867, 8 Ağustos 1931.
Belediye Kanunu:	Resmi Gazete , Sayı: 1471, 14 Nisan 1930.
Milletvekilleri Seçim Kanunu:	Resmi Gazete , Sayı: 7438, 21 Şubat 1950.
İstanbul, İzmir ve Ankara Vilayetlerinde İdare-i Örfiye İlanına Dair:	Resmi Gazete , Sayı: 9102, No: 1947, 13 Eylül 1955.
Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu:	Resmi Gazete , Sayı: 6032, 15 Haziran 1945.
Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun:	Resmi Gazete , Sayı: 7872, 31 Temmuz 1951
Cumhuriyet Halk Partisi'nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkında Kanun:	Resmi Gazete , Sayı: 8584, 16 Aralık 1953.
Üniversiteler Kanunu'nun 46. Maddesinin (d) Fıkrasının Değiştirilmesi Hakkında Kanun:	Resmi Gazete , Sayı: 8469, 28 Temmuz 1953.
Kırşehir Vilayetinin Kaldırılmasına ve Nevşehir Kazasında (Nevşehir) Adıyla Yeniden Bir Vilayet Kurulmasına Dair Kanun:	Resmi Gazete , Sayı: 8748, 7 Temmuz 1954.

Malatya Vilayetine Bağlı Adıyaman Kazasında (Adıyaman) Adıyla Yeniden Bir Vilayet Kurulması Hakkında Kanun: **Resmi Gazete**, Sayı: 8735, 22 Haziran 1954.

Milletvekili Seçimi Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bazı Maddelerinin Kaldırılması Hakkında Kanun: **Resmi Gazete**, Sayı: 8748, 7 Temmuz 1954.

Bağlı Buldukları Teşkilat Emerine Alınmak Suretiyle Vazifeden Uzaklaştırılacaklar Hakkında Kanun: **Resmi Gazete**, Sayı: 8749, 8 Temmuz 1954.

İşkân Kanununun Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına, Değiştirilmesine Ve Bu Kanuna Yeniden Bazı Maddeler Ve Fıkralar İlavesine Dair Kanun: **Resmi Gazete**, Sayı: 6640, 24 Haziran 1947.

İşkân Kanununun Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına, Değiştirilmesine Ve Bu Kanuna Yeniden Bazı Madde Ve Fıkralar Eklenmesine Dair Olan 5098 Sayılı Kanunun Geçici İkinci Maddesinin Bir Numaralı Bendinin Değiştirilmesine Ve Bu Maddeye Bazı Hükümler Eklenmesine Dair Kanun: **Resmi Gazete**, Sayı: 6950, 6 Temmuz 1948.

İşkân Kanununun Tadil Eden 5098 Sayılı Kanunun 12. Maddesinin

Değiştirilmesi Ve Yasaklığı Kaldırılan
Yerlerle 5227 Sayılı Kanunun 1.
Maddesinin 4. Bendinde Zikredilen
İdareten Boşaltılmış Bölgelerde Köyler
Teşkilî Ve Halkının Yerleştirilmesi
Hakkında Kanun:

Resmi Gazete, 9 Ağustos 1951.

Genel Müfettişlikler Görev ve
Yetkilerine Dair Talimatname:

Resmi Gazete, Sayı: 5950, 8 Mart 1945.

Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri
Hakkında Kanun:

Resmi Gazete, Sayı: 9346, 30 Haziran
1956.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Dâhili
Nizamnamesinin Bazı Maddelerinin
Tadiline Dair Nizamname:

Resmi Gazete, Sayı: 9800, 6 Ocak
1958.

Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair
Kanun İle Ek Ve Tadillerinin
Yürürlükten Kaldırılması Hakkında
Kanun:

Resmi Gazete, Sayı: 8270, 29 Kasım
1952.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat
Encümenlerinin Vazife ve Salahiyetleri
Hakkında Kanun:

Resmi Gazete, Sayı: 10491, 28 Nisan
1960.

İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ,
Çanakkale ve Kocaeli Vilayetlerinde
Örfî İdare İlanına Dair:

Resmi Gazete, Sayı: 4672, 28 Kasım
1940.

Milletvekilleri Seçimi Kanunu'nun 35.

- ve 109. Maddelerinin Tadiline ve Bu Kanuna Muvakkat Bir Madde İlavesine **Resmi Gazete**, Sayı: 9705, 13 Eylül Dair Kanun: 1957.
- Örfi İdare Kanunu: **Resmi Gazete**, Sayı: 4518, 22 Mayıs 1940.
- İskân Kanunu: **Resmi Gazete**, Sayı: 2733, 21 Haziran 1934.
- Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında **Resmi Gazete**, Sayı: 3195, 2 Ocak Kanun: 1936.
- İşyan Mıntıkasında İşlenen Ef'alin Suç **Resmi Gazete**, Sayı: 1859,29 Temmuz Sayılmayacağına Dair Kanun: 1931.

TEZLER

- Özkan, İnci: “Söylem ve Olgu Olarak Ulusçuluk”, İstanbul, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 1998.
- Doğan, Ahmet: “Türkiye’de Bakanlar Kurulu”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1990.
- Ebiñç, Sait: “Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet (1839-1950)”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008.

İlyas, Ahmet: “Türkiye’de Aşiret-Siyaset İlişkisi: Urfa Örneği (1950-2003)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

TBMM: “1924 Anayasası”, 15 Nisan 2016, (Çevrimiçi)
<http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>.

Cumhuriyet: “Köy Enstitüleri Neden Kuruldu Neden Kapatıldı”, 14 Nisan 2009, (Çevrimiçi)
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/55204/Koy_Enstituleri_Neden_Kuruldu__Neden_Kapatildi_.html, 14 Temmuz 2017.

Murat Bardakçı: “Celal Bayar’ın 1959’da Hazırlattığı Kürt Raporunda Bakın Kimler Var!”, 18 Mart 2012, (Çevrimiçi)
<https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/725769-celal-bayar-in-1959da-hazirlattigi-kurt-raporunda-bakin-kimler-var> , 26 Mart 2017.

EKLER

EK I: ÇOK PARTİLİ HAYAT ÖNCESİ DOĞU'DA CHP TEŞKİLATI

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

	<u>Vilâ</u>	<u>Kaza</u>	<u>Nahiye</u>		<u>Vilâ</u>	<u>kaza</u>	<u>Nahiye</u>
1 - Afyon	1	5	12	Nakliyekûn	31	215	441
2 - Amasya	1	3	11	32 - Kocaeli	1	9	19
3 - Ankara	1	13	34	33 - Konya	1	14	43
4 - Antalya	1	10	28	34 - Kütahya	1	6	12
5 - Aydın	1	6	14	35 - Malatya	1	6	24
6 - Balıkesir	1	12	32	36 - Manisa	1	11	10
7 - Bilecik	1	5	8	37 - Maraş	1	4	5
8 - Bingöl	0	1	2	38 - Muğla	1	7	15
9 - Bolu	1	6	6	39 - Niğde	1	6	8
10 - Burdur	1	4	7	40 - Ordu	1	5	9
11 - Çanakkale	1	10	10	41 - Rize	1	2	7
12 - Çankırı	1	9	16	42 + Samsun	1	8	7
13 - Çoruh	1	3	8	43 - Seyhan	1	10	18
14 - Çorum	1	5	12	44 - Sinop	1	4	6
15 - Denizli	1	6	7	45 - Sivas	1	10	33
16 - Edirne	1	7	10	46 - Tekirdağ	1	6	12
17 - Erzurum	1	5	11	47 - Tokat	1	6	18
18 - Eskişehir	1	4	14	48 - Trabzon	1	6	10
19 - Gaziantep	1	7	26	0 - Tunceli	0	1	3
20 - Gaziante	1	4	8	49 - Yozgat	1	4	12
21 - Giresun	1	5	9	50 - Zonguldak	1	5	13
22 - Gümüşhane	1	6	7	Y F K Ü N . . .	50	345	725
23 - İğel	1	5	8	Parti teşkilatı bulunmayan vils-			
24 - Isparta	1	6	10	yet, kaza ve nahiyeler :			
25 - İstanbul	1	5	7	1 - Ağrı	1	6	7
26 - İzmir	1	16	39	2 - Bitlis	1	5	11
27 - Kars	1	1	4	3 - Bingöl	1	4	8
28 - Kastamonu	1	0	0	0 - Çanakkale	0	2	0
29 - Kayseri	1	4	8	4 - Diyarbakir	1	8	15
30 - Kırklareli	1	5	17	5 - Elâziz	1	7	15
31 - Kırşehir	1	0	0	0 - Erzurum	0	1	1
				6 - Hakkâri	1	4	6
				0 - Kars	0	2	3
				0 - Malatya	0	4	14
				7 - Hakkâri	1	8	13
				8 - Muş	1	4	10
				9 - Siirt	1	8	14
				10 - Tunceli	1	6	20
				11 - Urfa	1	8	22
				12 - Van	1	8	13
	31	215	441		12	65	172
					50	345	725
					62	430	897

**EK II: DP Döneminde Doğu'da Bazı İllerde Fabrikalar Kurulması
Hakkında Bir Yazı**

10. Mart 1953

Öz: Bazı illerde madenlerin işletilmesi ve yeni fabrikalar kurulması H.

T. C.
İŞLETMELER BAKANLIĞI
Özel
Ek: 1
4/420

Riyaseticumhur Umumi Kâtipliğine

17/11/1952 tarihli ve 4-322 sayılı yazı K.:

Sayın Reiscumhur'un son doğu tetkik seyahatleri sırasında kendilerine arzedilen dilekler hakkında yazılarına ekli olarak gönderilen not incelendi.

Bu notta yazılı noktalar hakkında hazırlanan bir mütalaa ilişik olarak takdim kılınmıştır.

Erzincan Belediye Başkanlığına Vekâletimizce ayrıca cevap verilmiştir. Diğer dileklerin sahipleri bilinmediğinden, bunlara ayrıca bilgi verilmesine imkan görülememiştir.

Bilgi edinilmesini saygı ile rica ederim.

İşletmeler Vekili

[Signature]

CUMHURBAŞKANLIĞI	
CELAL BAYAR ARŞİVİ	
Yer	No: 3/3-25
Destinasyon No:	
Docya No:	
Fihrist No:	1448-41

CUMHURBAŞKANLIĞI	
CELAL BAYAR ARŞİVİ	
Yer	No: 3/3-25
Desimal No:	
Dosya No:	
Fihrist No:	1448-42

1- İğdir İplik Fabrikası

İğdir'da bir iplik ve dokuma sanayi vucuda getirilmesi hususunda, evvelce yaptırılmış olan incelemelere göre, bu bölgede iyi vasıflı pamuk yetiştirilebileceği neticesine varılmış, ancak İğdir'in, gerisindeki havaliye trenle bağlı bulunmaması ve ayrıca muharrik kuvvet istihsalinde güçlükler mevcut olması dolayısıyla, burada değil, fakat Erzinan'da Şumerbank tarafından 15.080 iğlik bir iplik fabrikası kurulması işine girilmiştir. Fabrika 1953 yılı içinde çalışmaya başlayacaktır.

2- Göle kömürünün işletilmesi

M.T.A. Enstitüsü, memleket içinde maden ve kömür aramalarına bir program dahilinde devam etmektedir. Fakat, şimdiye kadar Göle'de kömür bulunduğu bu Enstitü tarafından tesbit edilmiş değildir.

Göle'de kömür bulunduğunu bildiren şahıs veya makam, mevkiini iyice tasrih etmek ve numune göndermek suretiyle M.T.A. ya başvurduğu takdirde, gereği yapılacaktır.

3- Elazığ'da bir çimento fabrikası kurulması

Şark bölgesinde çimento imâline elverişli toprakların tahlillerini yapmak üzere mütehassız elemanlar gönderilmek üzeredir.

Emlâk Kredi Bankasınınca Şark ve Cennup bölgelerinde dokuz çimento fabrikasının kurulması kararlaştırılmış olup bunun için bu bölgelerde gerekli tetkikleri yapmak üzere teknik elemanlar hemen gönderilecektir.

4- Tunceli'nde bir çimento fabrikası kurulması

Durum yukarıki üçüncü maddede izah edilmiştir.

5- Pülümür

Bağırbaşa ve Cors köylerindeki krom ve manganez madenlerinin işletilmesi.

Buralarda mevcut krom ve manganez madenleri, ancak özel sermayeyi ilgilendirebilecek bir hüviyet taşıdıklarından, Vekaletimiz bunları işletmek hususunda teşebbüse geçmeği düşünmemektedir.

6- Erzinan : Belediye Başkanının burada bir şeker fabrikası kurulması hakkındaki dileği.

Gümüşhane,Erzinan, Erzurum, ve Aşkale bölgesi için bir merkez teşkil eden Aşkale'de bir şeker fabrikası kurulması kararlaştırılmış olup gerekli hazırlıklara başlanmak üzeredir.

EK III: 49'lar Olayında Yargılananlar ve Gerekçeli Hüküm

T. C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI ASKERİ MAHKEMESİ
A N K A R A

SAYI : 964/27
ESAS : 964/6
KARAR : 964/36

30/Nisan / 1964

GEREKÇELİ HÜKÜM

Türk Milleti adına Yargılama yapip hüküm vermeye yetkili Genelkurmay Başkanlığı Askeri Mahkemesi, 353 sayılı Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanununun 2 nci maddesi gereğince :

BAŞKAN : Mu.Albay Rifat Karakurt (936 - 14)
D.Hâkimi : Hâkim Albay Kemal Eran (940 - 5)
Üye : Hâkim Bnb. Baki Ünal (946-Mu-22)

dan müteşekkil ve İddia makamında Askeri Hv.Hâkim Bnb. Zeki GÜNGÖR ve zabıta Başkâtip Remzi ZAKİM hazır oldukları halde: Devlet topraklarının tamamını veya bir kısmını yabancı bir devletin hakimiyeti altına koymağa veya Devletin İstiklâlini tenkise veya birliğini bozmağa veya Devletin hakimiyeti altında bulunan topraklardan bir kısmını Devlet idaresinden ayırmağa matuf bir fiili işlemek suçundan sanıklar:

- 1- ŞEVKET TURAN, Hakkı oğlu, 1336 Senesinde doğma, Çerçüğüñ Hasankef nahiyesinde nufusa kayıtlı, Evli, Altı çocuklu, Ankara İçcebeyi Süngübayırı sokak, Arıyak Apartmanı No: 1/14 mukim, Emekli Levazım Kd.Bnb. (946-14)
- 2- NACI KUTLAY, Fikret oğlu, 1931 Doğumlu, Tuzlucanın Tendürük köyünde nufusa kayıtlı, Ankara-Kurtuluş Misafir sokak Gürses Apartmanı Daire 5 de mukim, Evli, Çocuksuz, Tap Doktoru.
- 3- ALİ KARAHAH, Şehmuz oğlu, 1335 Doğumlu, Siverek Hamidiye mahallesi nufusunda kayıtlı, Ankara-Dikmen yapı kooperatifi 60 nci sokak 7/8 noda mukim, Evli, İki çocuklu, Ankara Barosunda Avukat.
- 4- KOÇO ELPİSTAN, Koço oğlu, 1931 Doğumlu, Kırıkhan İntepe nahiyesi nufusunda kayıtlı, Kırıkhan kurtuluş mahallesi Maraşal Çakmak sokak No: 23 de mukim, Evli, Çocuksuz, Kırıkhan Belediye tabibi.
- 5- YAVUZ ÇAMLİBEL, Sabri oğlu, 1934 Doğumlu, Doğubayazıt Abdügör mahallesi nufusunda kayıtlı, Aynı yerde mukim, Yd. Terhisli Topçu Asteğmeni (163696).
- 6- MEHMET ALİ DİNLER, Hacı oğlu, 1937 Doğumlu, Cizre nufusunda kayıtlı, Hukuk Fakültesinde öğrenci.
- 7- YUSUF KAÇAR, Abdullah oğlu, 1935 Doğumlu, Tunceli-Nazimiye kazası Cıvarık köyü nufusunda kayıtlı ve mukim, Bekar, İnşaat Tekniker okulunda öğrenci.
- 8- ZİYA ŞEREFHANOĞLU, Sait oğlu, 1330 Doğumlu, Diyarbakır-Fatihpaşa mahallesi Hançepek sokak 84 Numarada nufusa kayıtlı, İstanbul-Emirgan, Şirket geçidi Sokak No: 7 de mukim, evli, Beş çocuklu, İstanbul Barosunda kayıtlı Avukat.
- 9- MEDET YÖÇ (SERHAT), İsa oğlu, 1934 Doğumlu, Iğdır-karaağaç mahallesi nufusunda kayıtlı, ve mukim, İstanbul Hukuk Fakültesi öğrencisi.
- 10- HASAN AKKUŞ, Mehmet Reşit oğlu, 1928 Doğumlu, Urfanın Kamberiya mahallesinde nufusa kayıtlı, Halen İstanbul-Fatih Yusuf Ziya paşa sokak 29 noda Akkuş Apartmanında mukim, Bekar, Tacir.
- 11- ÖRFE AKKOYUNLU, Ramazan oğlu, 1332 Doğumlu, Pötürge Güheruşağı köyü nufusunda kayıtlı, İstanbul-Laleli 18 Sekbanlar sokak 23 No. Kat 2 de mukim, Bekar, Tacir.
- 12- SELİM KILIÇOĞLU, Halil oğlu, 1339 Doğumlu, Vartonun Başkent köyü nufusunda kayıtlı, İstanbul-Kasımpaşa çaydanlık sokak No: 9 da mukim, Evli, Dört çocuklu, Frs.Kd.Üsteğmen (954-B-2) sicil sayılı halen Taksim Aşkerlik Şube Mülhali.
- 13- ŞEHARETTİN SEPTİOĞLU, Sait oğlu, 1933 Doğumlu, Palunun Kasımiye mahallesi nufusunda kayıtlı ve mukim, Evli, Üç çocuklu.
- 14- SAİT ELÇİ, Züfer oğlu, 1341 Doğumlu, Bingölün Zeynep köyü nufusunda kayıtlı, Bingöl-Bahçe- li evler mahallesi No: 6 da mukim, Serbest Mubasebeci, Evli, Üç çocuklu.
- 15- SAİT KIRMIZITOPRAK, Abbas oğlu, 1935 Doğumlu, Tunceli-Nazimiye kazası Civalık köyü nufusunda kayıtlı, İstanbul İğci sigortalara Hastanesinde Stajyer Doktor, Bekar.
- 16- YAŞAR KAYA, Ferhan oğlu, 1938 Doğumlu, Iğdır karaağaç mahallesi No:46 da nufusa kayıtlı ve mukim, İstanbul İktisat fakültesinde öğrenci.
- 17- FAİK SAVAŞ, Abdullah oğlu, 1938 Doğumlu, Geng-Ülya köyü nufusunda kayıtlı, Elazığ-Akpınar mahallesi Sülsülü sokak No: 7 de mukim, Bekar, İstanbul Tıp fakültesi öğrencisi.

- 18- HAYDAR ANSU, Mahfuz oğlu, 1938 Doğumlu, Elazığ-Kığı Çerme nahiyesi 55 noda nufusa kayıtlı, İstanbul-Bakırköy Taşhan caddesi No: 37 de mukim, Stajyer Avukat, Bekar.
- 19- ZIYA ACAR, Süleyman oğlu, 1936 Doğumlu, Kulp kazasının Kaleliüya köyü nufusunda kayıtlı ve mukim, İstanbul Hukuk Fakültesi öğrencisi.
- 20- PADIL BUDAK, Behram oğlu, 1931 Doğumlu, Diyarbakır Azizcanı mahallesi Tikşrel sokak No: 1 de nufusa kayıtlı, Diyarbakır Havacılar kooperatifi karadeniz Apartmanı Kat 2 No: 4 de mukim, bekar, İstanbul Hukuk Fakültesi öğrencisi.
- 21- HALİL DEMİREL, Mennan oğlu, 1932 Doğumlu, İslahiye'nin ağalar obası köyünde nufusa kayıtlı, İslahiye Pınarbaşı mahallesinde mukim, Orman Mühendisi, Terhisli Yd. Topçu Asteğmen (163697).
- 22- NECATI SİYAHKAN, Sait oğlu, 1938 Doğumlu, Siverek Dağbaşı nahiyesi aşağı karahan köyü nufusunda kayıtlı, Siverek Hasağalebi mahallesi Koçbaba sokağında mukim, Bekar, İstanbul Hukuk Fakültesi öğrencisi.
- 23- EFHEM DOLAK, namı diğer Abdurrahman, Mehmet oğlu, 1930 Doğumlu, Lice Başhan köyü nufusunda kayıtlı, Diyarbakır Fatihpaşa mahallesinde Özüncü sokak No: 8 de mukim, Evli, Altı çocuklu, Diyarbakır'da müteğgir İçeri Yurt Gaztesi sahibi, Sabıkasız.
- 24- MUSA ANTER, Anter oğlu, 1920 Doğumlu, Nusaybinin Zivink köyü nufusunda kayıtlı, İstanbul-Suadiye Emin ali paşa caddesi No: 10 da mukim, Evli, Üç çocuklu, Zürra ve İleri Yurt Gaztesi Muharri, İstanbul Hukuk Fakültesi öğrencisi.
- 25- CANIP YILDIRIM, Osman şahap oğlu, 1941 Doğumlu, Diyarbakırın Deftardar mahallesi nufusunda kayıtlı, Diyarbakır Trustik Palas arkası Ulcay Apartmanı Kat 2 de mukim, Evli, Bir çocuklu, Diyarbakır Barosuna kayıtlı Avukat.
- 26- MEHMET BILGIN, Hüseyin oğlu, 1938 Doğumlu, Diyarbakırın Ablak mahallesi Karacami sokak No: 7 de kayıtlı, Halen Ankara İçcebesi Yazgan Sokak No: 26/2 de mukim, Emekli Bnb. Halen ticaretle meşgul.
- 27- ESAT CEMİLOĞLU, Mustafa oğlu, 1920 Doğumlu, Diyarbakır Hocaahmet mahallesinde nufusa kayıtlı Diyarbakır İse caddesi Işık Apartmanında mukim, Yüksek Ziraat Mühendisi, Evli, İki çocuklu.
- 28- FERİT BİLEN, Abdülmecit oğlu, 1920 Doğumlu, Diyarbakır Çöpyan mahallesi No: 38 de nufusa kayıtlı, İstanbul Nişantaşı Vali konak Caddesi No: 107 kat 4 de Hasan Varol Apartmanında mukim, Evli, Üç çocuklu, Tacir.
- 29- MUSTAFA NURİ DİREKÇİÇİL, Eyüp oğlu, 1927 Doğumlu, Diyarbakır Cöbminebi mahallesi Suakar sokak No: 136 da nufusa kayıtlı, İstanbul Atatürk Bulvarı 128/1 numarada mukim, Evli iki çocuklu, Dahiliye Mütahassısı Doktor.
- 30- FEVZİ AVŞAR, Süremlî oğlu, 1932 Doğumlu, Ardahanın Hoçuvan Hasköy nufusunda mukayyet ve mukim, Bekar, Stajyer Doktor.
- 31- NAZMI BALKAŞ, Tahir oğlu, 1933 Doğumlu, Lice kazasının Muradiye mahallesinde nufusa kayıtlı ve mukim, İstanbul Üniversitesi Orman fakültesinde öğrenci.
- 32- HÜSEYİN ÖCÜZ ÜÇÖK, Mehmet Reşat oğlu, 1934 Doğumlu, Diyarbakır'ın kadı cami mahallesi çakmak Sokak No: 5 de nufusa kayıtlı ve mukim, Bekar, İstanbul Üniversitesi Tıp fakültesi Diğ hekimliği okulunda öğrenci.
- 33- MEHMET NAZİM ÇİÇDEM, Abdülgafur oğlu, 1915 Doğumlu, Ankara Yenidoğan Cemalbey sokak No: 96 da nufusa kayıtlı ve mukim, Yağlıboya ve badanaçı, evli, Yedi çocuklu, Cahil.
- 34- FEVZİ KARTAL, Balaoğlu, 1933 Doğumlu, Van Çanik nahiyesi Anavank köyü nufusunda kayıtlı Ankara bahçesi evler 60 nci sokak 16/3 de mukim, Evli, İki çocuklu, Terhisli Yd. P. Astğm. (51/173097) sicil sayılı.
- 35- MEHMET AYDEMİR, Şahin oğlu, 1937 Doğumlu, Siverek'in Güllabibey mahallesi İzmir sokak nufusunda kayıtlı ve mukim, Bekar, İstanbul Tıp Fakültesinde öğrenci.
- 36- EMİN KOTAN, Ahmet oğlu, 1915 Doğumlu, Muş Sufia mahallesi nufusunda kayıtlı ve mukim, Elektrik Muhasibi.
- 37- ÖKKEŞ KARADAĞ, Bektaş oğlu, 1926 Doğumlu, Maraş-Pazarcaık kazası Tilcikler köyü nufusunda kayıtlı, Pazarcaık ziyaret mahallesinde oturur, Evli, Altı çocuklu, Okur yazar, İğdi.
- 38- MUHSİN ŞEVATA, Ali oğlu, 1929 Doğumlu, Malatya İzzetiye mahallesi Özbek sokak No: 1 de Nufusa kayıtlı ve mukim, Evli, Dört çocuklu, Okur yazar, Ha yan taciri.
- 39- TURGUT AKIN, Haşim oğlu, 1930 Doğumlu, Ergani'nin Aziziyah mahallesi nufusunda kayıtlı ve mukim, Ankara Hukuk fakültesi öğrencisi.
- 40- SITKI ELBİSTAN, Koço oğlu, 1935 Doğumlu, Hassa kazasının Güveng nahiyesi nufusunda kayıtlı, Hassa kazası Aktöpe nahiyesinde mukim, Bekar, Ankara Hukuk Fakültesi öğrencisi.
- 41- ŞERAFETTİN ELÇİ, Muhsin oğlu, 1938 Doğumlu, Cizre'nin Mirali mahallesi nufusunda kayıtlı ve mukim, Ankara Hukuk Fakültesi öğrencisi.
- 42- MUSTAFA RAMANLI, Sait oğlu, 1938 Doğumlu, Batmanın Raman mahallesi No: 44 de nufusa kayıtlı ve mukim, Evli, Çocuksuz, Ankara Hukuk Fakültesi öğrencisi.
- 43- MEHMET ÖZER, Şükrü oğlu, 1935 Doğumlu, Siverek'in Güllabibey mahallesi Vanlı sokak No: 4/A da nufusa kayıtlı ve mukim, Ankara Tıp fakültesi öğrencisi.
- 44- FEYZULLAH DEMİRTAŞ, Şevki oğlu, 1936 Doğumlu, Palunun Taşlak köyü nufusunda kayıtlı ve mukim, bekar, Ankara Hukuk Fakültesi öğrencisi.
- 45- CEZMİ BALKAŞ, Tahir oğlu, 1934 Doğumlu, Lice'nin Muradiye mahallesi nufusunda kayıtlı ve mukim, bekar, İstanbul Orman Fakültesi öğrencisi.
- 46- HALİS YOKUŞ, Bayaz oğlu, 1936 Doğumlu, Kars'ın karaçak köyü nufusunda kayıtlı, Kars Orta kapı mahallesi Cazi Ahmet Muhtar paşa caddesi No: 158 de mukim, Bekar, İstanbul Teknik Üniversitesi öğrencisi.
- 47- İSMET BALKA Ş, Tahir oğlu, 1935 Doğumlu, Lice'nin Muradiye mahallesi nufusunda kayıtlı ve mukim, Bekar, İstanbul Tıp fakültesi öğrencisi.
- 48- SAİT BİNGÖL, Mehmet oğlu, 1934 Doğumlu, Bingöl'ün Şaban köyü nufusunda kayıtlı ve mukim İstanbul Üniversitesi İktisat fakültesi öğrencisi.
- 49- HASAN ULUS, Halaf oğlu, 1920 Doğumlu, Erzurumun Tekman kazası Çevirme köyü nufusunda kayıtlı İstanbul Kasımpaşa camikebir çaydanlık sokak No: 8 de mukim, Tahvil ve tanliye ile işigal eder, Cahil, evli, Dört çocuklu,

50- NURETTİN YILMAZ, İnsan oğlu, 1936 Doğumlu, Cizre Tor mahallesi nüfusunda kayıtlı ve mukim evli, Bir çocuklu, Hukuk Mezunu.

51- FETULLAH KAKIOĞLU, Mehmet oğlu, 1936 Doğumlu, Iğdır kazası söğütü mahallesi No:45 de kayıtlı, İstanbul Site taleba yardında oturur, Yd. Subay adayı Öğretmen, Halen Adana-Karaisalı kazası Karsanti nahiyesi ilk okulunda öğretmen.

Türk Ceza Kanununun 125. maddesinin tahlili :

125.nci madde : Devlet topraklarının tamamını veya bir kısmını yabancı bir devletin hakimiyeti altına koymaya veya Devletin istiklâlini tenkise veya birliğini bozmağa veya Devletin hakimiyeti altında bulunan topraklardan bir kısmını devlet idaresinden ayırmaya matuf bir fiil işleyen kimse ölümlü cezası ile cezalandırılır.

Suç mefhumu ceza hukukunun esasını teşkil etmektedir. Suç mevcut bulunduğu için suçluya ceza verilir ve suç işlenmesine mani olunmak üzere de ceza kanunu meydana getirilmektedir. Böylece bir fiilin ne zaman suç vasfını kazandığı ve suç olduğu meydana getirilmektedir. Böylece bir fiilin ne zaman suç vasfını kazandığı ve suç olduğu meydana getirilen unsurların ne olduğu hususu ortaya çıkmakta ve bu unsurların ne şekilde mütalâ olunacağı ehemmiyet kesbetmektedir. Bu hususta ceza müellifleri tarafından çeşitli ayrımlar yapılmış olmakla beraber umumiyetle KANUNİ UNSUR, MADDİ UNSUR ve MANEVİ UNSUR olarak bir ayırım yapılmakta ve bu unsurlar bu şekli ile ayrı ayrı incelenmektedir.

Tetkikini yapmakta olduğumuz T.C.K.nun 125 nci madde fiil isteyen bir suç olmakla maddi unsuru önce ele almayı uygun gördük.

Bir suçun mevzu bahis olması için kanunî tarife uyan bir fiilin mevcut bulunması şartı aynı zamanda maddi unsuru da ihtiva eder. Şöyleki, harici alemde bir değişiklik getirmeye matuf müsbet veya menfi bir hareket bulunmadıkça bir suçun mevduiyeti ileri sürülemez. İşte Ortada bir fiilin bulunması suçun maddî unsurudur. Bundan şu netice çıkarılır, maddî unsuru bulunmayan bir suç olamaz. Binnetice harici bir hareketle tezahür etmeyen bir fiil şeklinde tecelli eylemeyen bir tasavvur, bir fikir, bir niyet ne olursa olsun suç teşkil etmez. Pozitivist'lerin de düşünceleri bu yödedir. Nitekim, ünlü cezacı Ferri (sözlü veya yazılı bir beyanla delil elde edilse bile hukuk nizamı ihlâl olunmadıkça suçun mevzu bahis olamayacağını) beyan etmektedir. Kabul bu yöde olmakla beraber muayyen bir takım düşünceler tasavvur ve fikirler topluma zararlı olduğu taktirde bunların cezalandırıldığı yaktır. Fakat bu türlü suçlardan dolayı verilen ceza o kimsenin henüz yapmadığı bir fiilin cezası değil sosyal düzeni ihlâl edecek bir tarzda düşüncelerini açığa vurmadan dolayı cezalandırılmaktadır. Yani, fail fikirlerini harici hareketlerle yani bazen birleşme bazen cemiyet kurma veya tehdit şeklinde tezahür ettirmekte ve başka suç işlemiş olması sebebi ile cesa görmektedir.

FİİL : Lügat manası ile iş, kâr, amel, eylem. Diğer bir tarifte : Tasavvurda kalmayıp meydana çıkan iş, işlenmiş şeydir.

Ceza hukukunda suça vücut veren hareket insandan çıkan bir ameldir. Netice ise, hareket sebebi ile harici alemde vukua gelen değişikliktir. Bu neticenin, amelî icra edene izafe edilebilmesi için hareketten doğmuş olması lâzımdır. Yani, hareket olmasa idi netice olmayacaktı. İşte hareket ile neticeyi ifade etmek üzere fiil tabiri kullanılmaktadır. Ni tekim tetkiki yapılmakta olan 125 nci madde de matuf fiil işleyen cezalandırılır demektir.

Ceza hukukunda prensip olarak bazı istisnalar hariç ceza tehdidi altında bulunmayan hazırlık hareketleriyle vezayı mucip icra hareketlerinin ne olduklarının incelenmesi ve bunların tefriki ile hangilerinin cezalandırılmasının lazım geleceğini tesbit ehemmiyetlidir. Bu hususta hemeh hemen ceza müellifleri sayısına tefrik vardır denilebilir. Bununla beraber bu iki türlü hareketin kat'î surette ayrı ve mutlak bir kıtası mevcut bulunmamakta ve daha ziyade her suçun maddi unsuru işleniş tarzı gibi hususiyetleri nazara alınmak suretiyle tayin olunması tavsiyeye şayan görülmektedir. Bu sebeple bunların tefrik ve tetkikinde muhtelit bir esasın kabulü uygun mütalâ olunmuştur. Yapılan bir hareket kanunî tarifte yer alan bir hareket olduğu taktirde o icra hareketi olacaktır. Burada objektif esas önüne alınmıştır. Ancak, hareket bu esas dışında kalmakta ise o taktirde şübjektif esasa itibar olunacak ve hareketin ne şekilde bir hareket olduğunun tesbiti gerekecektir. Esasen kanunumuzda bu esasa müsaade vermektedir. (T.C.K.nun 61.) Bu esaslara göre hareketin hazırlık veya icra hareketi olduğu tesbit olunabilecektir. Fakat, bunu tesbit etmekle kâfi gelmeyecektir. Çünkü, kanunumuz bu hususta sadece bir suçun işlenmesinin kas edilmesini aramakla iktifa etmemiş. mevzu bahis suçun icrasına başlanılmış olması şartını da talep etmiştir. Ancak, icraya başlanılmış olması keyfiyeti de, fiilin icrasında kullanılan vasıtaların elverişli olup olmadığı meselesini de ortaya çıkarmaktadır. Kanunumuz bu hususta vesaiti mahsus tabirini kullanmıştır. Şayet, tahakkuk ettirmek istenilen netice bunu tevlide sureti katiyede salih olmayan vasıtalarla gerçekleştirilmek istenmiş ise ceza kanununun müdahalesine imkân yoktur. Vasıtanın elverişli olup olmadığı hususunda çeşitli düşünceler var ise de bunun tesbit olunmasında işlenmek istenen suç, işleniş tarzını ve ilâ gibi şartları nazara almak makul olanıdır. Zira, bir vasita muayyen bir suç işlemeye salih olduğu halde başka bir suç işlemeye gayri salih olabilir.

Filhakika 125 nci maddede gösterilen hedeflere matuf bir fiil işlemek bu suçun maddi unsurudur. Fiil icra ve ihmali hareketleri kapsamaktadır. Bu itibarla maksada matuf ve muayyen neticeleri tevlide elverişli amelî, maddî, harici bir fiilin işlenmesi halinde bu maddenin ihlâli mevzu bahis olacaktır.

Genel olarak sanıklara atf ve isnat edilen fiiller vesika, aralarındaki konuşmalar, teyp ile tesbit edilmiş konuşmalar yazılan mektuplar ve sözlerden ibarettir. Savcının Esas hakkındaki mütalâasında, sanıklara ait bölümlerde her birine müsten fiiller birer birer gösterilmiş ve yukarıda söylenildiği üzere söz, vesikalar, konuşmalar ve mektuplar olarak tatad edilmişlerdir. Savcı, esas hakkındaki mütalâasının matuf fiiller başlığı altındaki beyanlarında (maddedeki gayeye matuf her türlü fiiller matuf kelimesinin içinde mütalâa

edilmelidir. Neticenin doğması ihtimali kâfidir. Bu fiilin içinde T.C.K.nun 171 nci maddenin derpiş ettiği gizli bir ittifak mevcut olacağı gibi cemiyet kurulması da bahis konu su olabilecektir. Nâtekim, sanıklar müstakil veya federe bir Kürdüstan devleti kurulmasını temin maksadı ile gizli bir cemiyet kurmuşlar bu cemiyetin nizamnamesini hazırlamışlar, min yatır bayrak yapmışlar kendi aralarında para toplamışlar ve müstakil bir kürt devleti fikrini açılmışlardır.) şeklinde beyanda bulunmuştur.

Anoak, şunu belirtmek lazım gelirken, zikronulan 171 nci madde C.K.nun hazırlık hareketlerini o zalandığı istisnai hallerden biridir. 125 nci maddedeki suç işlemek için yapılan ittifak ile bu ittifak hududunu aşan ve 125 nci maddenin icra safhaları bir birine karıştırmaktadır. (As.Yargıtay D.Krl. E.12, M.1, 24 Ocak 1964, 963/2548 Şayılı ilâm Şhf.9) Böylece savcılık tecziyelerini istediği ve haklarında 125 nci maddenin tatbikini talep eylediği sanıkların fiillerini tadat ederken bunların tamamen gizli ittifak ve cemiyet kurmak için faaliyetlerde bulduklarını zikreylemekte ve dolayısıyla hareketlerinin hazırlık hareketleri mahiyetinde bulunduğunu bildirmektedir ki, bu hazırlık hareketleri talep edilen 125 nci madde 171 nci maddede gösterilen fiilden daha ileri gitmiş ve maddi bir fiil ve icraata ihtiyaç göstermektedir.

Tetkiki yapılmakta olan iş bu 125 nci maddenin daha şumullü olarak anlaşılmasını temin düşüncesiyle ceza doktrinine de baş vurmak faydalı mülhaza edilmiştir. Filhakika İtalyan C.Kanunu şahihlerinden Majno , bu maddeye tekabül eden İtalyan ceza kanununun 104 ncu maddesini garh ederken maddenin tatbiki için fiilin harici, ameli ve maddi olmasının zaruri bulunduğunu zikretmekte ve maddenin müebbet hapis cezasını ihtiva etmesinin sebebinin bu olduğuna ve İtalyan ceza kanununun 134 ncu maddesinde bir kaç kişinin bu maddede dermeyan edilen fiilin icrası için toplanmalarını cezalandırıldığı gibi 131 nci maddesinde de silahlı çetelerin teşkilini de bir cürmü mahsus telakki olunduğunu beyan ve nasıllı 137 nci maddede mevzu bahis cürümlerin icrası zımında resmi mercilerin işgalinin veyahut silah ve mühimmat depolarının zaptını da ayrıca cezalandırıldığını ilave eylemektedir. 104 ncu maddede zikrolunan cürmün maddi unsurunun bu surette anlaşılması , tetkik komisyonunda cereyan eden münakaşaların neticelerine de tevafuk ediyor. Mezkûr komisyon azalarından birinin, adı teşebbüs fiillerinin bu cürme teşmil edilmemelerini temin için fiilin yanına icrai tabirinin vaz edilmesini teklif etmiş ise de, fiil tabiri maksut olan manayı tazammun etmesinden dolayı reddolunduğunu ve esasen bir mebdel teşebbüs olmaksızın cürüm olamayacağını bir kaideyi umumiyeye olduğunu ifade etmektedir.

Keza, cezacı Faruk EREM, (Ceza hukuku - Hususi Hükümler) adlı eserinde, fiil tabiri ile kanun hem icrai hemde selbi hareketleri kasdetmiştir. Selbi fiiller dahi maddede gösterilen gayelere elverişli surette matuf olabilir demekte ve muayyen maksada matuf ve muayyen neticeleri tevliye elverişli bir fiilin işlenmiş olması halinde maddenin tatbiki gerekir demekte ve böylece işlenmiş maddi bir fiilin vücudunun şart olduğunu bildirmektedir. Görülüyorki, maddi bir fiilin mevcudiyeti 125 nci maddenin tatbiki için zaruridir. İşaret olunduğu üzere sanıkların bölümlerinde ayrı ayrı gösterilen ve işledikleri iddia olunan ve fiil suretiyle tavsif edilen hareketleri söz, yazı, karşılıklı konuşmalar, vesika ve mek tuplardan ibarettir. Maddi unsur anlayışı bakımından bunların muayyen neticeleri meydana getirecek vasıfta hareketler olmayıp fiilin işlenmesine elverişli bulunmayan ve anoakfikir tasavvur ve düşünce olarak konuşmalarda, yazılarda, söz ve mektuplarda Kürçülük davasına katılmak, birleşmek, taraftar toplamak, fikir açılmak şeklinde tezahür eden hareketlerdir. Bu hareketlerin bu mahiyette olduğu yukarıda Savcının esas hakkındaki mü talaasında ve matuf fiil başlığı altında ileri sürdüğü hareketlerden ileri geçememektedir. Bu izah ve kabul göre ve tatbiki istenilen 125 nci madde ameli, harici ve maddi bir fiil isteyen suç olmak la zikredilen sanıkların fiillerinin muayyen bir neticeyi tevliye elverişli maddi bir fiil vasfında görülmemesini binaen bu fiillerle maddenin ihlali kabul edilemez. Esasen bu unsurun bulunması kanununda şarttır. (T.C.K.nun 61.)

Davanın arzettiği ehemmiyet göz önünde tutularak görülen lüzum ile mahkemece bilirkişi olarak tayin edilen ve dosyada r poru bulunan Ankara Hukuk Fakültesi Ceza Hukuku Profesörü FARUK EREM verdiği raporunda, gerekli ençelemeyi yaptığını bildirmekte ve 125 nci maddenin kullandığı tabirler hakkında bilgi verdikten sonra,

Fiilin HEDEFİ, Paragrafında : Maddede gösterilen hedeflere matuf bir fiil işlemek suçun maddi unsurudur. Fiil tabiri ile kanun hem icrai hemde selbi hareketleri kasdetmiştir. Muayyen bir maksada matuf ve muayyen neticeleri tevliye elverişli fiilin işlenmiş olması halinde madde tatbik edilmelidir.

MADDİ FiİL, Paragrafında : 125 nci maddenin tatbiki için gösterilen gayelere matuf bir fiile ihtiyaç vardır. Bu gayelere varmak için karşılıklı konuşmalarda maddi fiil vasfı görülemez. 125 nci maddedeki fiili işlemek üzere cemiyet teşkili kanunumuzda ayrıca nazara alınmıştır. Bu dahi doğrudan doğruya 125 nci maddenin tatbiki için ihzari hareketlerden öteye geçmiş maddi bir fiil ve icraata ihtiyaç gösterir.

HUKUKİ ESESLERİN HADİSE İLE ALAKASI : Kısımında da tetkik edilen vesikalardan teyp ile tebit edilmiş konuşmalardan söz ve yazılardan T.C.K.nun 125 nci maddesindeki suç veya bu suça teşebbüs edildiği neticesine varmak imkansızdır, kanaatını açıklamaktadır.

Mahkemenin kanaatine da uygun görülen iş bu bilirkişi mütalaası da nazara alınarak sanıklara isnat edilen fiillerin maddi, harici ve ameli elverişli bir hareket olarak kabulü imkansız bulunduğundan suçta maddi unsurun tahakkuk edememesinden ve bir suçta da bulunması şart olan unsurların ademi mevcudiyeti halinde suçun teşekkülü de bahis mevzuu

olamayacağı cihetle sanıkların sorgu ve müdafaaları, şahit beyanları tetkik edilen vesikalar, raporlar, konuşmalar, teyp ile tesbit edilmiş konuşmalar, mektuplar, şiirler ve bil cümle deliller ve bilirkişi raporu veçhile,

Sanık, ŞEVKET TURAN, NACİ KUTLAY, ALİ KARAHAN, KOCO ELBİSTAN, YAVUZ ÇAMLİBEL, MEHMET ALİ DİNLER, YUSUF KAÇAR, ZİYA ŞEREFHANOĞLU, MEDET SERHAT, HASAN AKKUŞ, ÖRFİ AKKOYUNLU, SELİM KILIÇOĞLU, ŞEHABETTİN SETTİOĞLU, SAİT ELÇİ, SAİT KIRMIZITOPRAK, YAŞAR KAYA, FAİK SAVAŞ HAYDAR AKSU, ZİYA ACAR, FADİL BUDAK, HALİL DEMİREL, NECATİ SİYAHKAN, ABDURRAHMAN EFEMDO-LAK, MUSA ANTER, CANİP YILDIRIM, MEHMET BİLGİN, nin isteğe aykırı!

Diğer sanıklar, ESAT CEMİLOĞLU, FERİT BİLEN, MUSTAFA NURİ DİREKÇİCİL, FEVZİ AVŞAR, NAZMİ BALKAŞ, HÜSEYİN OĞUZ ÜÇÜK, MEHMET NAZİM ÇİĞDEM, FEVZİ KARTAL, MEHMET AYDEMİR, EMİN KOTAN, ÖKMEŞ KARADAĞ, MUHSİN ŞAVATA, TURGUT AKIN, SİTKİ ELBİSTAN, ŞERAFETTİN ELÇİ, MUSTAFA RAMANLI, MEHMET ÖZER, FEYZULLAH DEMİRTAŞ, CEZMİ BALKAŞ, HALİS YOKUŞ, İSMET BALKAŞ, SAİT BİNGÖL, NURETTİN YILMAZ, FETULLAH KAKIOĞLU'nun isteğe uygun olarak cümlesinin BERAAETLERİNE,

Sanık HASAN ULUS'un ölmüş olduğu Tekman kaymakamlığı Nüfus Memurluğunun 30/9/1963 gün ve 387 sayılı yazısıyla ölmüş bulunduğunun bildirildiği ve nüfus kaydı örneğinin gönderildiği ve ölüm habisesinin 13/10/1962 tarihinde vukuu bulduğu anlaşılmış olmakla T.C.K.nun 96 ncı maddesine göre hakkındaki emme davasının ortadan kaldırılmasına oy birliğiyle ve temyizi kabul olmak üzere karar verildi bu karar savcı hazır olduğu halde Sanıkların kısmen vicahında kısmen gayaplarında açıkca okunup teftih kılındı. 30/Nisan/1964

BAŞKAN
Muhabere Albay
Rıfat Karakurt
(936-14)

BAŞKIM
Hakim Albay
Kemal Eran
(940- 5)

ÜYE
Hakim Bnb.
Baki Ünal
(946-Mu-22)

EK IV: 1945-1960 ARASI MİLLETVEKİLLERİNİN KISA ÖZGEÇMİŞLERİ

Adıyaman

Ali Yaşar (1900-1976): Adıyaman doğumludur. Çiftçidir. İlkokul mezunudur.

Ali Şefik San (1910-1985): Aydın doğumludur. Hukuk mezunudur. Valilik yapmıştır.

Gani Gürsoy (1923-1995): Adıyaman doğumludur. Lise mezunudur. Çiftçidir.

Vakkas Sait Ağar (1920-1987): Adıyaman doğumludur. Lise mezunudur. Çiftçidir.

Sırrı Turanlı (1921-1988) Adıyaman doğumludur. Hukuk mezunudur. Avukattır.

Ağrı

Müştak Aktan (1892-1961): Erzurum doğumludur. Lise mezunudur. Mahkemelerde çeşitli derecelerde kâtiplik yapmıştır.

Ahmet Alpaslan (1888-1964): Ağrı doğumludur. İlkokul mezunudur. Çiftçidir.

Halid Bayrak (1892-1965): İzmir doğumludur. Harp Okulu'nu bitirmiştir. Askerliğe devam etmiştir.

Hüseyin Celal Yardımcı (1911-1986): Ağrı doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukatlık, Eğitim ve Adalet Bakanlıkları yapmıştır.

Kasım Küfrevi (1920-1992): Bitlis doğumludur. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi mezunudur. Asistanlık yapmıştır.

Halis Öztürk (1889-1977): Ağrı doğumludur. Ağrı ayaklanmalarına katılmıştır.

Nimet Sümer (1900-1982): Van doğumludur. İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi mezunudur.

Şeref Saraçoğlu (1914-1987): Ağrı doğumludur. Lise mezunudur. Memurluk yapmıştır. 1957’de Ağrı Belediye Başkanı olmuştur.

Selim Yatağan (1900-1970): Aydın doğumludur. Veterinerlik okumuştur.

Bingöl

Hasan Tahsin Banguoğlu (1904-1989): Yunanistan doğumludur. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi mezunudur. 1948-1950 arasında Milli Eğitim Bakanlığı yapmıştır. Doktora eğitimi vardır. Öğretmenlik ve akademisyenlik yapmıştır.

Feridun Fikri Düşünsel (1892-1958): İstanbul doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Doktora eğitimi vardır. Avukatlık yapmıştır.

Mustafa Nuri Okçuoğlu (1891-1971): Bingöl doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Hâkimlik yapmıştır.

Necati Aras (1909-1961): Bingöl doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Hâkimlik yapmıştır.

Sait Göker (1911-1990): Bingöl doğumludur. İlkokul mezunudur. Tarımla ilgilenmiştir. 1942-1946 arası Genç ilçesi Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Ekrem Yıldız (1911-1993): Bingöl doğumludur. Lise mezunudur. Memurluk yapmıştır.

Bitlis

Muhtar Ertan (1912-1951): İstanbul doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Bürokraside memur olarak çalışmıştır.

Mehmet Ziya Geboloğlu (1892-1958): Bitlis doğumludur. Askeri okul mezunudur. Hâkimlik, avukatlık yapmıştır.

Arif Hikmet Özdemir (1885-1948): Bitlis doğumludur. Askeri rüştiye mezunudur. Polis memurluğu ve Bitlis Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Selahattin İnan (1897-1969): Bitlis doğumludur. Özel medrese eğitimi almıştır. Kaymakamlık yapmıştır.

Nusrettin Barut (1902-1962): Bitlis doğumludur. Memurluk yapmıştır. Lise mezunudur.

Rıfat Bingöl (1901-1974): Erzurum'da doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Kaymakamlık yapmıştır.

Diyarbakır

Fazıl Ahmet Aykaç (1884-1967): İstanbul doğumludur. Güzel Sanatlar mimarlık mezunudur. Öğretmenlik yapmıştır.

Vedat Dicleli (1912-1975): Diyarbakır doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Doktora diplomasına sahiptir. Memurluk yapmıştır. 1949'da Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı yapmıştır.

Abdülkadir Cavit Ekin (1894-1976): Diyarbakır doğumludur. Mülkiye'yi bitirmiştir. Memurluk yapmıştır. 1947-1949 arası Ekonomi Bakanlığı görevinde bulunmuştur.

Feyzi Kalfagil (1910-1996): Diyarbakır doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Hâkimlik ve avukatlık yapmıştır.

Osman Ocak (1901-1984): Diyarbakır doğumludur. İstanbul Üniversitesi Öğretmen Okulu mezunudur. Öğretmenlik yapmıştır.

İhsan Hamit Tiğrel: (1890-1985): Diyarbakır doğumludur. Mülkiye mezunudur. Memurluk yapmıştır. 1922-1923 yılları arası Diyarbakır Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Abdurrahman Şeref Uluğ (1892-1976): Diyarbakır doğumludur. Mülkiye mezunudur. Öğretmenlik yapmıştır. 1933-1939 arası Diyarbakır Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Yusuf Kamil Aktuğ (1883-1952): Diyarbakır doğumludur. Harp Okulu mezunudur. Askerlikten emeklidir..

Abdurrahman Ferit Alpiskender (1909-1989): Diyarbakır doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Çeşitli yerlerde yargıçlık yapmıştır.

Yusuf Azizoğlu (1917-1970): Diyarbakır doğumludur. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunudur.

Mustafa Remzi Bucak (1912-1965): Urfa doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukatlık yapmıştır.

Mustafa Ekinci (1904-1958): Diyarbakır doğumludur. Ortaokuldan sonra özel eğitim almıştır.

Nazım Önen (1887-1967): Diyarbakır doğumludur. Lise okumuştur. Diyarbakır Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Kamil Tayşi (1899-1962): Antalya doğumludur. Askeri Tıbbiye mezunudur. Doktorluk yapmıştır.

Fikri Arıç (1923-2011): Mardin doğumludur. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunudur.

Ragıp Karaosmanoğlu (1910-1965): Manisa doğumludur. Lise mezunudur. 1957'de Hürriyet Partisi'ne geçmiştir.

Eyüp Şahin (1892-1954): Aydın doğumludur. Lise mezunudur.

Halil Turgut (1909-1992): Diyarbakır doğumludur. Gazi Üniversitesi Eğitim Enstitüsü mezunudur. Öğretmenlik yapmıştır.

Mehmet Hüsrev Ünal (1919-2001): Diyarbakır doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukatlık yapmıştır.

Nuri Onur (1909-1983): Diyarbakır doğumludur. Ortaokul mezunudur. Ticaret yapmıştır. Diyarbakır Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Tahsin Cahit Çubukçu (1901-1962): Diyarbakır doğumludur. Ortaokul mezunudur. Diyarbakır gazetesinin sahibidir.

Sezai Demiray (1916-1978): Diyarbakır doğumludur. Ortaokul mezunudur. Tüccarlık yapmıştır. 1956'da Diyarbakır Belediye Başkanı olmuştur.

Hamit Zülfü Tiğrel (1905-1973): Diyarbakır doğumludur. Liseyi bitirmiştir. Müfettişlik yapmıştır.

Hüseyin Ülkü (1894-1986): Niğde doğumludur. Askeri Tıbbiye'yi bitirmiştir.

Elazığ

Ali Fuat Ağralı (1878-1957): Midilli doğumludur. Mülkiye ve hukuk fakültesi mezunudur. Sayıştay Başkanlığı yapmıştır.

İbrahim Tali Öngören (1875-1952): İstanbul doğumludur. Askeri Tıbbiye mezunudur. Konsolosluk yapmıştır. I. Umumi ve Trakya Umumi Müfettişliği yapmıştır.

Mustafa Naim Arpacı (1899-1960): Elazığ doğumludur. Galatasaray Lisesi mezunudur. Ticaretle uğraşmıştır.

Fahri Karakaya (1902-1977): Elazığ doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Hâkimlik ve savcılık yapmıştır.

Hasan Kişioğlu (1882-1953): Elazığ doğumludur. Harp Okulu mezunudur. Memurluk ve kaymakamlık yapmıştır.

Abdullah Demirtaş (1899-1971): Elazığ'da doğmuştur. Ortaokul mezunudur. Çiftçilik yapmıştır.

Suphi Ergene (1904-1985): Elazığ doğumludur. Lise mezunudur. Ticaret ve tarımla uğraşmıştır.

Ömer Faruk Sanaç (1920-1971): Elazığ doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukatlık yapmıştır.

Mehmet Şevki Yazman (1896-1974): Elazığ'da doğmuştur. Harbiye'yi bitirmiştir. Orduda çalışmıştır.

Hamit Ali Yöney (1890-1974): Elazığ doğumludur. Liseden terktir. Savcılık yapmıştır.

Hüseyin Hüsnü Göktuğ (1895-1985): Aksaray doğumludur. Harp Akademisi mezunudur. Tümgenerallikten emeklidir.

Selahattin Toker (1920-1982): Elazığ doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Kaymakamlık yapmıştır.

Mustafa Altınoğan (1924-1985): Elazığ'da doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukatlık yapmıştır.

Celal Dora (1902-1984): Elazığ'da doğmuştur. Harp Okulu mezunudur. Albaylıktan emekli olmuştur.

Mehmet Hürrem Müftügil (1898-1982): Elazığ'da doğmuştur. Almanya'da üniversite okumuştur. Elazığ Belediye Başkanlığı yapmıştır. Bankacıdır.

Nazım Öztürk (1913-1994): Elazığ'da doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Hâkimlik yapmıştır.

İsmail Hakkı Talay (1896-1973): Elazığ'da doğmuştur. Harbiye mezunudur. Tuğgenerallikten emekli olmuştur.

Erzincan

Saffet Arıkan (1888-1947): Erzincan doğumludur. Harp okulu mezunudur. Berlin Büyükelçiliği yapmıştır. Tek parti döneminde Milli Eğitim (1935-1938) ve Milli Savunma Bakanlığı görevlerinde (1940-1941) bulunmuştur.

Mehmet Sabit Sağıroğlu (1881-1960): Erzincan doğumludur. Rüştüye mezunudur. Değişik illerde kaymakamlık, valilik yapmıştır.

Behçet Kemal Çağlar (1908-1969): Erzincan doğumludur. Zonguldak Yüksek Maden Mühendis Mektebi'nden mezundur. Mühendislik ve memurluk yapmıştır.

Ziya Ağca (1882-1950): Erzincan doğumludur. Harbiye mezunudur. Tuğbaylıktan emeklidir. Dersim harekâtına katılmıştır.

Rauf Nüzhet Bayındır (1899-1981): Erzincan doğumludur. Ziraat Mektebi mezunudur. Öğretmenlik yapmıştır. Erzincan Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Abdülhak Fırat (1882-1953): Erzincan doğumludur. Hukuk mezunudur. Bürokraside çeşitli yerlerde çalışmıştır.

Nahit Pekcan (1900-1972): İstanbul doğumludur. Aslen Erzincanlıdır. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Bürokraside çeşitli yerlerde çalışmıştır.

Şemsettin Günaltay (1883-1961): Erzincan doğumludur. Yüksek öğretmen okulu mezunudur. Öğretmenlik yapmıştır. Türkiye'nin 8. Başbakanıdır.

Yusuf Cemal Gönenç (1905-1980): İstanbul doğumludur. Mülkiye mezunudur. Çeşitli yerlerde kaymakamlık yapmıştır. Ordu valiliği yapmıştır.

Ahmet Ziya Soylu (1913-1987): Erzurum doğumludur. İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi mezunudur.

Sadık Perinçek (1915-2000): Erzincan doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Hâkim ve savcı yardımcılığı yapmıştır.

Hüsnü Çanakçı (1909-1979): Erzincan doğumludur. Özel öğrenim görmüştür. Ticaretle uğraşmıştır.

Mustafa Rahmi Sanalan (1902-1976): Erzincan doğumludur. Harp Akademisi mezunudur. Askerliğe devam etmiştir. 1959'da Ağrı Valiliği yapmıştır.

Tevfik Şenocak (1898-1976): Erzincan doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Hâkimlik yapmıştır.

Veysel Varol (1912-1998): Erzincan'da doğmuştur. Erzurum Öğretmen Okulu mezunudur. Öğretmenlik yapmıştır.

Nusret Safa Coşkun (1915-1957): İstanbul'da doğmuştur. Lise mezunudur. Gazetecidir.

Hafız Cemal Işık (1911-1979): Erzincan doğumludur. İlkokul mezunudur. Tüccardır.

Adil Sağıroğlu (1918-2003): Erzincan doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Hâkimlik yapmıştır.

Hüseyin Şahin (1918-2009): Erzincan doğumludur. Özel eğitim almıştır. Çiftçidir.

Naci Yıldırım (1924-1979): Erzincan doğumludur. İlkokul mezunudur. Çiftçidir.

Erzurum

Eyyup Sabri Akgöl (1876-1950): Makedonya doğumludur. Harbiye mezunudur. Teşkilatı Mahsusa'da görev almıştır.

Münir Hüsrev Göle (1890-1955): Bayburt doğumludur. Mülkiye mezunudur. Mutasarrıflık görevlerinde bulunmuştur. Memurluk yapmıştır.

Kemalettin Kamu (1901-1948): Bayburt doğumludur. İstanbul Erkek Muallim Mektebi mezunudur. Paris'te Üniversite okumuştur.

Salim Altuğ (1895-1961): Erzurum doğumludur. Harp Okulu mezunudur. 1935-1938 arasında Erzurum Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Mesut ankaya (1887-1950): Erzurum doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukatlık yapmıştır. 1939-1944 yılları arası Erzurum Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Mehmet Raif Dinç (1874-1949): Erzurum doğumludur. Mekteb-i Nüvvab (Kadı yetiştiren okul) bitirmiştir. Kadılık yapmıştır.

Nafiz Dumlu (1880-1961): Erzurum doğumludur. Harbiye Mektebi'ni bitirmiştir. Askerlik mesleğinden sonra 1921-1926 arası Erzurum Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Cevat Dursunoğlu (1892-1970): Erzurum'da doğmuştur. Yurtdışında Pedagoji ve Felsefe eğitimi almıştır. Bürokraside memurluk yapmıştır.

Mehmet Şakir İbrahimhakkıoğlu (1908-1958): Erzurum doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Hâkimlik yapmıştır.

Vehbi Kocagüney (1881-1970): Van doğumludur. Harbiye mezunudur. Tümgeneral olmuştur.

Şükrü Koçak (1884-1961): Elazığ doğumludur. Harbiye Mektebi mezunudur. 1947-1948 yıllarında Ulaştırma Bakanı olarak çalışmıştır. 1939-1947 arasında THK Genel Başkanlığı yapmıştır.

Sait Başak (1899-1984): İstanbul doğumludur. Lise mezunudur. İş Bankası'nda çalışmıştır.

Bahadır Dülger (1911-1968): İstanbul doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Öğretmenlik yapmıştır.

Rıfkı Salim Burçak (1913-1998): Erzurum doğumludur. Mülkiye mezunudur. Doktora diplomasına sahiptir. Gümrük ve Tekel Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı yapmıştır.

Fehmi Çobanoğlu (1885-1967): Bolu'da doğmuştur. İstanbul Askeri Tıp Fakültesi mezunudur. Albaylıktan emekli olmuştur.

Sabri Erduman (1911-1973): Erzurum doğumludur. Erzurum öğretmen okulu mezunudur. Öğretmenlik yapmıştır.

Enver Karan (1894-1956): İstanbul'da doğmuştur. Tıp fakültesi mezunudur.

Emrullah Nutku (1902-1980): İstanbul'da doğmuştur. Alman Bahriye Mektebi'nden mezundur. Avukatlık da yapmıştır. 1955'te Hürriyet Partisi'nin kurucuları arasında yer almıştır.

Rıza Topçuoğlu (1900-1993): Erzurum doğumludur. Medrese eğitimi almıştır. Ticaretle uğraşmıştır.

Memiş Yazıcı (1890-1974): İstanbul'da doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukatlık yapmıştır.

Mustafa Zeren (1895-1971): Erzurum'da doğmuştur. Harp Okulu ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukatlık yapmıştır.

İshak Avni Akdağ (1888-1965): Elazığ doğumludur. Harp Okulu mezunudur. Korgeneralliğe yükselmiştir.

Zeki Çavuşoğlu (1920-1998):Erzurum doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Savcı yardımcılığı yapmıştır.

Şevki Erker (1908-1995): Erzurum doğumludur. İstanbul Yüksek Mühendis Okulu'nu (İTÜ) bitirmiştir. Su işlerinde çalışmıştır.

Abdülkadir Eryurt (1914-1991) Erzurum doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Öğretmenlik ve yargıçlık yapmıştır.

Hamit Şevket İnce (1889-1967): Midilli doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukatlık yapmıştır.

Hasan Numanoğlu (1913-1967): Rize doğumludur. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunudur.

Cemil Önder (1907-1967): Erzurum doğumludur. İlkokul bitirmiştir. Tarım ve ticaretle uğraşmıştır.

Esat Tuncel (1907-1971): Ağrı doğumludur. Elazığ Yüksek Fen Okulu'nu bitirmiştir. Fen memurluğu yapmıştır.

Abdülmelik Fırat (1927-2009): Gerçekte 1934 doğumludur. Erzurum'da doğmuştur. Lise mezunudur. Çiftçidir.

Mehmet Eyüboğlu (1927-1979): Erzurum'da doğmuştur. İstanbul Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu'ndan mezundur. Öğretmendir.

Sait Kantarel (1912-1985): Erzurum'da doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi mezunudur. Orman mühendisidir.

Münip Özer (1919-1997): Erzurum'da doğmuştur. Erzurum Öğretmen Okulu'nu bitirmiştir. Öğretmenlik yapmıştır.

Fethullah Taşkesenlioğlu (1920-1979): Erzurum'da doğmuştur. Medrese tahsili yapmıştır. Demokrat Erzurum Gazetesi'nin imtiyaz sahibidir. Çiftçidir.

Osman Alihocagil (1922-) Erzurum doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukatlık yapmıştır.

Hakkâri

Mehmet Selim Seven (1892-1955): Hakkâri doğumludur. Medrese eğitimi almıştır. İmamlık ve vaizlik yapmıştır.

Übeydullah Seven (1923-1997): Hakkâri doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukatlık yapmıştır.

Kars

Fevzi Aktaş (1912-1997): Kars doğumludur. İlkokul mezunudur. CHP'nin Kars il teşkilatı kurucularındandır.

Mehmet Bahadır (1891-1954): Ağrı doğumludur. Ortaokul mezunudur. Ticaretle uğraşmıştır. 1934-1946 arası Kars Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Ali Akif Eyidoğan (1895-1974): İstanbul doğumludur. Mekteb-i Mülkiye mezunudur. Zonguldak, Gaziantep, Sivas, Kars ve Manisa valilikleri yapmıştır.

Aziz Samih İlter (1877-1948): Erzincan doğumludur. Harbiye mektebini bitirmiştir. Askerlik mesleğini yapmıştır.

Şerafettin Karacan (1892-1986): İstanbul'da doğmuştur. Harbiye'yi bitirmiştir. Öğretmenlik yapmıştır.

Esat Oktay (1887-1972): Ardahan doğumludur. Yurtdışında Tıp eğitimi almıştır. Doktorluk yapmıştır.

Zihni Orhon (1883-1955): Erzurum doğumludur. Harbiye Mektebi'ni bitirmiştir. Mutasarrıflık yapmıştır.

Alay Abdurrahman Sürmen (1907-1966): Sürmene doğumludur. Eczacılık mektebini bitirmiştir.

Tezer Taşkiran (1903-1979): Azerbaycan doğumludur. İstanbul Darülfünun Felsefe mezunudur. Öğretmenlik yapmıştır.

Ahmet Hüsamettin Tuğaç (1889-1975): Erzurum doğumludur. Harbiye Mektebi'ni bitirmiştir. Yarbaylıktan emekli olmuştur.

Abbas Ali Çetin (1914-1975): Kars doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Hâkimlik yapmıştır.

Latif Aküzüm (1912-1975): Kars'ta doğmuştur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Memurluk yapmıştır.

Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957): Balıkesir doğumludur. Mekteb-i Mülkiye mezunudur. Öğretmenlik yapmıştır.

Veyis Koçulu (1891-1984): Gürcistan doğumludur. Lise mezunudur. Ticaret yapmıştır.

Sırrı Atalay (1919-1985): Erzurum doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Yargıç yardımcılığı yapmıştır.

Kemal Güven (1921-2013): Erzincan doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Savcı yardımcılığı yapmıştır.

Remzi Çakır (1913-1982): Kars'ta doğmuştur. Erzurum Öğretmen Okulu'nu bitirmiştir. Öğretmenlik yapmıştır.

Hasan Erdoğan (1920-2008): Kars'ta doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunudur.

Mehmet Hazer (1917-1987): Kars doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Kaymakamlık yapmıştır.

Turgut Göle (1913-2002): Ardahan doğumludur. Mülkiye mezunudur. Kaymakamlık yapmıştır.

İbrahim Us (1921-1981): Ardahan'da doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Yargıç yardımcılığı yapmıştır.

Rıza Yalçın (1906-1967): Iğdır'da doğmuştur. Ortaokul okumuştur. Ticaret yapmıştır.

Ali Yeniaras (1918-1990): Kars'ta doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukatlık yapmıştır.

Şemsettin Ataman (1913-1997): Ardahan'da doğmuştur. Erzurum Öğretmen Okulu'nu bitirmiştir. Öğretmenlik yapmıştır.

Rasim İlker (1906-1970): Ahıska'da (Gürcistan) doğmuştur. Trabzon Erkek Öğretmen Okulu'ndan mezun olmuştur. Öğretmenlik yapmıştır.

Behram Öcal (1923-1964): Iğdır doğumludur. Ziraat Fakültesi mezunudur.

Osman Yeltekin (1921-2011): Kars'ta doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukatlık yapmıştır.

Malatya

Abdurrahim Ulvi Beydağı (1879-1953): Malatya’da doğmuştur. Hukuk fakültesi mezunudur. Yargıtay üyeliği yapmıştır.

Esat Doğan (1897-1967): Malatya’da doğmuştur. Ortaokul mezunudur. Ticaret ve tarımla meşgul olmuştur. Doğanşehir belediye başkanlığı yapmıştır.

Mehmet Sadık Eti (1895-1957): Erzincan doğumludur. Hukuk fakültesi mezunudur. 1940-1945 arası Kemaliye Belediye Başkanlığı yapmıştır. Çiftçidir.

Mehmet Şefik Tugay (1905-1951): Malatya doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukatlık yapmıştır.

Mehmet Tevfik Temelli (1893-1947): Malatya’da doğmuştur. 1934-1938 yılları arası Malatya Belediye Başkanlığı yapmıştır. Ortaokul mezunudur. Ticaretle meşgul olmuştur.

Cafer Özelçi (1896-1957): Malatya’da doğmuştur. Tıbbiye’den mezun olmuştur. 1938-1942 arası Malatya Belediye Başkanlığı yapmıştır.

İbrahim Hikmet Fırat (1894-1963): Malatya’da doğmuştur. İstanbul Tıbbiye’yi bitirmiştir. Doktorluktan sonra 1943-1946 arasında Malatya Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Atıf Esenbel (1885-1952): İstanbul doğumludur. Harbiye Mektebi’nden mezunudur.

Mustafa Naim Karaköylü (1893-1966): Malatya’da doğmuştur. Lise mezunudur. Çiftçilikle uğraşmıştır.

Osman Hilmi Taner (1896-1964): Malatya doğumludur. Liseden terktir. Öğretmenlik yapmıştır.

Abdülkadir Taşangil (1903-1987): Malatya doğumludur. Lise mezunudur. Ticaretle uğraşmıştır.

Mahmut Nedim Zabcı (1882-1955): Malatya doğumludur. Harp Akademisi mezunudur.

İsmet İnönü (1884-1973): İzmir doğumludur. Mühendishane-i Berr-i Hümayun'dan mezundur (Topçu okulu).

Mehmet Kartal (1913-1997): Malatya doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukatlık ve hâkimlik yapmıştır.

Mehmet Kulu (1894-1961): Malatya doğumludur. Ortaokul mezunudur. Ticaretle uğraşmıştır.

Hüseyin Doğan (1902-1983): Elazığ doğumludur. Özel eğitim almıştır. Çiftçilik yapmıştır.

Nuri Ocakçioğlu (1899-1973): Malatya doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Hâkimlik yapmıştır.

Abdülkadir Özbay (1903-1957): Adıyaman'da doğmuştur. Ortaokul mezunudur. Tarım ve ticaretle uğraşmıştır.

Lütfi Sayman (1907-1968): Malatya doğumludur. İstanbul Eczacılık Fakültesi mezunudur.

Abdullah Köroğlu (1907-1977): Adıyaman doğumludur. Liseden terktir. Öğretmenlik yapmıştır.

Ahmet Fırat (1913-1986): Malatya doğumludur. Liseden terktir. Gazetecilik yapmıştır.

Kamil Kırıkoğlu (1914-1979): Adıyaman doğumludur. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunudur.

Mehmet Fahri Oral (1911-1980): Malatya'da doğmuştur. Ortaokul bitirmiştir. Ticaretle uğraşmıştır.

Hilmi Özbay (1919-1997): Malatya'da doğmuştur. Lise mezunudur. Tarımla uğraşmıştır.

Mehmet Zeki Tulunay (1919-2010): Malatya'da doğmuştur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Hâkimlik yapmıştır.

Mehmet Tevfik Ünsalan (1916-1989): Malatya’da doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunudur.

Nüvit Yetkin (1916-2007): Malatya’da doğmuştur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukatlık ve 1951-1954 arası Malatya Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Nurettin Akyurt (1922-2011): Malatya’da doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukattır. 1954-1957 arası Malatya Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Mehmet Delikaya (1924-) Malatya doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukattır.

Kamil Sürenkök (1911-1989): Malatya’da doğmuştur. Ortaokul mezunudur. Tüccardır.

Mardin

Ahmet İrfan Ferit Alpaya (1885-1951): İstanbul’da doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur.

Mehmet Kamil Boran (1907-1988): Mardin’de doğmuştur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Hâkimlik yapmıştır.

Şevket Seyfi Düzgören (1880-1948): İstanbul’da doğmuştur. Harbiye Mektebi’ni bitirmiştir. Tümgeneralliğe kadar yükselmiştir.

Mehmet Şemsettin Ekmen (1915-1973): Batman doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Yargıç muavinliği yapmıştır.

Ali Rıza Erten (1887-1964): Mersin’de doğmuştur. Yüksek Ziraat Mektebini bitirmiştir. 1949 senesinde Devlet Bakanlığı yapmıştır.

Abdülkadir Kalav (1911-1974): Mardin’de doğmuştur. Ortaokul okumuştur. 1942-1946 arası Mardin Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Yusuf Sıtkı Mardin (1916-1995): İstanbul’da doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Öğretmenlik ve hukuk müşavirliği yapmıştır.

Mehmet Kazım Sevüktekin (1877-1949): İstanbul’da doğmuştur. Harp Okulu’nu bitirmiştir. Askerlikten emeklidir.

Abdürrezzak Şatana (1879-1948): Mardin doğumludur. Ortaokul mezunudur. Mardin Belediyesinde çalışmıştır.

Aziz Uras (1901-1985): Mardin’de doğmuştur. Askeri Tıbbiye mezunudur. Mardin Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Abdurrahman Bayar (1916-1990): Mardin doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Hâkimlik ve avukatlık yapmıştır.

Cevdet Öztürk (1911-1995): Mardin doğumludur. Eczacılık okulundan mezundur.

Kemal Türkoğlu (1911-2005): Mardin doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Maliye Bakanlığı bünyesinde çalışmıştır.

Etem Aybar (1911-1984): Mardin doğumludur. Lise mezunudur. Memurluk yapmıştır. 1950-1954 arası ile 1958-1960 arası Mardin Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Bahattin Erdem (1905-1997): Mardin doğumludur. Ortaokul mezunudur. Kâtiplik yapmıştır.

Abdulhalim Şatana (1904-1978): Mardin doğumludur. Diyarbakır Öğretmen Okulu’nu bitirmiştir. Memurluk yapmıştır.

Reşit Kemal Timuroğlu (1894-1986): Şanlıurfa doğumludur. Lise mezunudur.

Mehmet Ali Arıkan (1921-2010): Mardin’de doğmuştur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukatlık yapmıştır.

Abdulvahap Dizdaroğlu (1923-2010): Mardin’de doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakóltesi mezunudur.

şevket Dursun (1914-1976): şırnak doğumludur. Hukuk okumuştur. Avukattır.

Halim Kermooğlu (1917-2005): Mardin’de doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakóltesi mezunudur. Avukattır.

Hasan Reşit Tankut (1891-1980): Maraş doğumludur. Mülkiye mezunudur. Akademisyendir.

Selim Telliāaođlu (1914-1993): Mardin doğumludur. Ortaokul mezunudur. iftidir.

Muş

Hamdi Dayı (1904-1962): Muş’ta doğmuştur. Liseden terktir. Ticaretle uğraşmuştur.

Bari Dedeoğlu (1906-1949): Muş doğumludur. Ortaokul mezunudur. Ticaretle uğraşmuştur.

Halid Onaran (1881-1964): İzmir doğumludur. Lise mezunudur. İzmir vali yardımcılığı yapmıştır.

Ferit Kılıçlar (1914-1997): Muş doğumludur. İlkokul mezunudur. Memurluk yapmıştır.

Gıyasettin Emre (1903-2008): Muş’ta doğmuştur. Özel eğitim almıştır. Tarımla uğraşmuştur.

şemsi Ağaoğlu (1914-2003): Muş’ta doğmuştur. Lise mezunudur. Memurluk yapmıştır.

Mehmet şefik ađlayan (1921-1997): Muş’ta doğmuştur. Orman fakóltesini bitirmiştir. Mühendislik ve 1953’te Muş Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Zeki Dede (1889-1969): Muş doğumludur. Ortaokul mezunudur. 1940-1950 arası Muş Belediye Başkanlığı yapmıştır. Çiftçidir.

Siirt

Etem İzzet Benice (1903-1967): İstanbul'da doğmuştur. Yüksek Deniz Ticaret Okulu'nu bitirmiştir. Çeşitli gazetelerde yazarlık ve yazı işleri müdürlüğü yapmıştır.

Sabri Çelikutğ (1901-1979): Siirt'te doğmuştur. Lise mezunudur. 1943-1946 arası Siirt Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Ali Rıza Esen (1880-1960): Antalya doğumludur. Yüksek Baytar Mektebi'ni bitirmiştir.

Lütfi Yavuz (1906-1958): Siirt'te doğmuştur. Lise mezunudur. Memurluk ve 1941-1943 arası Siirt Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Baki Erden (1918-1992): Siirt doğumludur. Almanya'da kimya mühendisliği okumuştur. Doktorası diplomasına sahiptir. Eskişehir Şeker Fabrikasında çalışmıştır.

Mehmet Daim Süalp (1916-1994): Siirt'te doğmuştur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukatlık yapmıştır.

Ali Şefik Türkoğan (1916-1989): Trabzon doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukatlık yapmıştır.

Ahmet Cemil Yardım (1893-1966): Siirt doğumludur. Lise mezunudur. Memurluk yapmıştır.

Suat Bedük (1911-1995): Siirt doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukatlık yapmıştır.

Veysi Oran (1913-1991): Siirt doğumludur. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunudur.

Mustafa Fikri Şendur (1919-1985): Siirt'te doğmuştur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukattır.

Tunceli

Necmettin Sahir Silan (1896-1992): Edirne doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Bürokraside çalışmıştır.

Mahmut Tan (1911-1972): Elazığ doğumludur. İlkokul mezunudur. Ticaret ve müteahhitlikle yapmıştır.

Hıdır Aydın (1915-1996): Tunceli doğumludur. İlkokul mezunudur. Ticaret ve çiftçilik yapmıştır.

Hasan Remzi Kulu (1917-1977): Tunceli doğumludur. İlkokul mezunudur. Ticaret ve çiftçilik yapmıştır.

Arslan Bora (1912-1974): Tunceli'de doğmuştur. Harp Okulu mezunudur. Binbaşı olmuştur.

Fethi Ülkü (1918-2001): Elazığ doğumludur. Gazi Eğitim Fakültesi mezunudur. Öğretmenlik yapmıştır.

Bahri Turgut Okaygün (1897-1978): Elazığ doğumludur. Lise mezunudur. Çiftçilik yapmıştır.

Urfa

Osman Ağan (1903-1985): Urfa doğumludur. Ortaokul mezunudur. Ziraat ve ticaretle uğraşmıştır.

M. Atalay Akan (1913-1967): Şanlıurfa doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Yurtdışında hukuk doktorası yapmıştır. Hukuk müşavirliği yapmıştır.

Mustafa Vasfi Gerger (1904-1995): Şanlıurfa doğumludur. İstanbul Orman Mektebi Âlisi'nden terktir. Ardından Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirmiştir. Çeşitli yerlerde kaymakamlık ve avukatlık yapmıştır.

Hasan Oral (1906-1985): Siverek doğumludur. İstanbul Üniversitesi Dış Hekimliği'ni bitirmiştir.

Razi Soyer (1881-1949): İzmir'de doğmuştur. İstanbul Yüksek Mühendis Okulu'nu bitirmiştir. Çeşitli yerlerde mühendislik yapmıştır.

Mehmet Esat Tekeli (1896-1967): Samsun doğumludur. Mülkiye Mektebi'ni bitirmiştir. Müfettişlik ve müsteşarlık yapmıştır.

Suut Kemal Yetkin (1903-1980): Urfa doğumludur. Fransa Rennes Üniversitesi Felsefe mezunudur. Öğretmenlik ve akademisyenlikten sonra 1959-1966 yılları arası Ankara Üniversitesi Rektörlüğü yapmıştır.

Necdet Açınal (1917-2012): Urfa doğumludur. İTÜ elektrik mühendisliğinden mezundur. Çeşitli kurumlarda mühendislik yapmıştır.

Feridun Ayalp (1916-1979): Urfa doğumludur. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunudur.

Hacı Ömer Cevheri (1887-1952): Urfa'da doğmuştur. Lise mezunudur. Çiftçilik yapmıştır.

Feridun Ergin (1917-2008): İstanbul doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Doktorası vardır.

Celal Öncel (1919-1986): Urfa doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukatlık yapmıştır.

Reşit Kemal Timuroğlu (1894-1986): Urfa doğumludur. Lise mezunudur. Noterlik yapmıştır.

Mehmet Hatipoğlu (1899-1961): Urfa'da doğmuştur. Lise terktir. Tarımla uğraşmıştır.

Saim Önhon (1892-1968): İstanbul doğumludur. Harp Okulunu bitirmiştir. Askerliğe devam etmiştir.

Aziz Özbay (1912-1967): Urfa'da doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi mezunudur. Ticaret ve gazetecilikle uğraşmıştır. 1953-1954 arası Urfa Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Muzaffer Timur (1917-1963): Urfa doğumludur. Lise mezunudur. Yedek subay okuluna girerek teğmenliğe yükselmiştir. Daha sonra Hürriyet Partisi'nin kurucuları arasında yer almıştır.

Yaşar Alhas (1924-1965): Urfa doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukattır.

Aziz Gökkan (1915-1974): Urfa doğumludur. İlkokul mezunudur. Çiftçidir.

İbrahim Etem Karakapıcı (1917-1973): Urfa doğumludur. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunudur.

Abdullah Köksel (1919-1994): Urfa doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukattır.

Abdurrahman Odabaşı (1924-2002): Urfa doğumludur. Lise mezunudur. Çiftçidir.

Ömer Yüksel (1922-1987): Urfa doğumludur. Ortaokul mezunudur. Çiftçidir.

Van

İbrahim Arvas (1884-1965): Van doğumludur. Lise mezunudur. Kaymakamlık yapmıştır.

Muzaffer Koçak (1891-1981): Van doğumludur. Lise mezunudur. Ticaretle uğraşmıştır.

Rüştü Oktar (1887-1957): Van'da doğmuştur. Harp Okulu mezunudur. Albaylıktan emekli olmuştur.

Kazım Özalp (1882-1968): Makedonya doğumludur. Harp Akademisi mezunudur.

Ferit Melen (1906-1988): Van'da doğmuştur. Mülkiye mezunudur. Devlette gelirler genel müdürlüğü yapmıştır.

Mehmet İzzet Akın (1889-1971): Van doğumludur. Harp Okulu'nu bitirmiştir. Askerliğe devam etmiştir.

Hilmi Durmaz (1917-1984): Van doğumludur. Lise mezunudur. Tarım ve ticaret yapmıştır.

Muslih Görentaş (1923-2004): Van doğumludur. Ortaokul mezunudur. 1948-1954 arası Gevaş Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Hamit Kartal (1905-1972): Kafkasya doğumludur. Ortaokul mezunudur. Tarımla uğraşmıştır.

Kemal Yörükoğlu (1906-1969): Van doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Savcılık ve hâkimlik yapmıştır.

Abdülvahap Altunkaynak (1896-1965): Van doğumludur. Medrese eğitimi almıştır. Vaizdir.

Abdülhakim Arvas (1912-1958): Van doğumludur. Lise mezunudur. Muhasebecidir.

Tevfik Doğuşiker (1915-1996): Bingöl doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukattır.

Mehmet Sait Erdinç (1924-2018) Van doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Avukattır.

EK: V: DP Ve CHP'de 1945-1960 Arası Milletvekillerinin Dönem, İl ve Partileri

8. Dönem Milletvekilleri

1. Müştak Aktan: Ağrı, 8, (CHP)
2. Ahmet Alpaslan: Ağrı, 8 (CHP)
3. Halid Bayrak: Ağrı, 8, (CHP)
4. Hasan Tahsin Banguoğlu: Bingöl, 8, (CHP)
5. **Feridun Fikri Düşünsel: Bingöl, 8, 9, (CHP)***
6. **Muhtar Ertan: Bitlis, 8, 9, (CHP)**
7. Mehmet Ziya Geboloğlu: Bitlis, 8, (CHP)
8. Arif Hikmet Özdemir: Bitlis, 8, (CHP)
9. Fazıl Ahmet Aykaç: Diyarbakır, 8, (CHP)
10. Vedat Dieleli: Diyarbakır, 8, (CHP)
11. Abdülkadir Cavit Ekin: Diyarbakır, 8, (CHP)
12. Feyzi Kalfagil: Diyarbakır, 8, (CHP)
13. **İhsan Hamit Tiğrel: Diyarbakır, 8, (CHP), 10, (DP)**
14. Abdurrahman Şeref Uluğ: Diyarbakır, 8, (CHP)
15. Osman Ocak: Diyarbakır, 8, (CHP)
16. Ali Fuat Ağralı: Elazığ, 8, (CHP)
17. İbrahim Tali Öngören: Elazığ, 8, (CHP)
18. Mustafa Naim Arpacı: Elazığ, 8, (CHP)
19. **Fahri Karakaya: Elazığ, 8, (CHP), 11, (CHP)**

* Tekrar seçilecek veya parti değişikliği olacak milletvekilleri koyu punto ile gösterilmiştir. Dolayısıyla sonraki dönemlerde bu milletvekilleri tekrar yazılmayacaktır.

20. Hasan Kişioğlu: Elazığ, 8, (CHP)
21. Saffet Arıkan: Erzincan, 8, (CHP)
- 22. Mehmet Sabit Sağıroğlu: Erzincan, 8, 9, (CHP)**
23. Behçet Kemal Çağlar: Erzincan, 8, (CHP)
24. Ziya Ağca: Erzincan, 8, (CHP)
25. Rauf Nüzhet Bayındır: Erzincan, 8, (CHP)
26. Abdülhak Fırat: Erzincan, 8, (CHP)
- 27. Nahit Pekcan: Erzincan, 8, 9, (CHP)**
28. Eyyüp Sabri Akgöl: Erzurum, 8, (CHP)
29. Münir Hüsrev Göle: Erzurum, 8, (CHP)
30. Kemalettin Kamu: Erzurum, 8, (CHP)
31. Salim Altuğ: Erzurum, 8, (CHP)
32. Mesut Çankaya: Erzurum, 8, (CHP)
33. Mehmet Raif Dinç: Erzurum, 8, (CHP)
34. Nafiz Dumlu: Erzurum, 8, (CHP)
35. Cevat Dursunoğlu: Erzurum, 8, (CHP)
36. Mehmet Şakir İbrahimhakkıoğlu: Erzurum, 8, (CHP)
37. Vehbi Kocagüney: Erzurum, 8, (CHP)
38. Şükrü Koçak: Erzurum, 8, (CHP)
- 39. Mehmet Selim Seven: Hakkâri, 8, 9, (CHP)**
- 40. Fevzi Aktaş: Kars, 8, 9, 10, 11, (Kars)**
- 41. Mehmet Bahadır: Kars, 8, 9, (CHP)**
42. Ali Akif Eyidoğan: Kars, 8, (CHP)
43. Aziz Samih İlder: Kars, 8, (CHP)
44. Şerafettin Karacan: Kars, 8, (CHP)

45. **Esat Oktay: Kars, 8, 9, (CHP)**
46. Zihni Orhon: Kars, 8, (CHP)
47. Alay Abdurrahman Sürmen: Kars, 8, (CHP)
48. **Tezer Taşkıran: Kars, 8, 9, (CHP)**
49. **Ahmet Hüsametdin Tuğaç: Kars, 8, 9, (CHP)**
50. Abdürrahim Ulvi Beydağı: Malatya, 8, (CHP)
51. **Esat Doğan: Malatya, 8, 9, 10, (CHP)**
52. **Mehmet Sadık Eti: Malatya, 8, 9, (CHP)**
53. **Mehmet Şefik Tugay: Malatya, 8, 9, (CHP)**
54. Mehmet Tevfik Temelli: Malatya, 8, (CHP)
55. Cafer Özelçi: Malatya, 8, (CHP)
56. **İbrahim Hikmet Fırat: Malatya, 8, 9, (CHP)**
57. Atuf Esenbel: Malatya, 8, (CHP)
58. Mustafa Naim Karaköylü: Malatya, 8, (CHP)
59. Osman Hilmi Taner: Malatya, 8, (CHP)
60. Abdülkadir Taşangil: Malatya, 8, (CHP)
61. Mahmut Nedim Zabcı: Malatya, 8, (CHP)
62. Ahmet İrfan Ferit Alpaya: Mardin, 8, (CHP)
63. **Mehmet Kamil Boran: Mardin, 8, 9, 11, (CHP)**
64. Şevket Seyfi Düzgören: Mardin, 8, (CHP)
65. Mehmet Şemsettin Ekmen: Mardin, 8, (CHP)
66. **Ali Rıza Erten: Mardin, 8, 9, (CHP)**
67. **Abdülkadir Kalav: Mardin, 8, (CHP), 9, 10, (DP)**
68. Yusuf Sıtkı Mardin: Mardin, 8, (CHP)
69. Mehmet Kazım Sevüktekin: Mardin, 8, (CHP)
70. Abdürezzak Şatana: Mardin, 8, (CHP)

71. **Aziz Uras: Mardin, 8, 9, 11,**
(CHP)
72. **Hamdi Dayı: Muş, 8, (CHP),**
9, (DP)
73. Bari Dedeoğlu: Muş, 8, (CHP)
74. Halid Onaran: Muş, 8, (CHP)
75. Etem İzzet Benice: Siirt, 8,
(CHP)
76. Sabri Çelikutuğ: Siirt, 8, (CHP)
77. Ali Rıza Esen: Siirt, 8, (CHP)
78. Lütü Yavuz: Siirt, 8, (CHP)
79. Necmettin Sahir Sılan:
Tunceli, 8, (CHP)
80. Mahmut Tan: Tunceli, 8,
(CHP)
81. **Osman Ağan: Urfa, 8, 11,**
(CHP)
82. **Atalay Akan: Urfa, 8, 11,**
(CHP)
83. Mustafa Vasfi Gerger: Urfa, 8,
(CHP)
84. **Hasan Oral: Urfa, 8, 9,**
(CHP), 10, (DP)
85. Razi Soyer: Urfa, 8, (CHP)
86. Mehmet Esat Tekeli: Urfa, 8,
(CHP)

87. Suut Kemal Yetkin: Urfa, 8,
(CHP)
88. İbrahim Arvas: Van, 8, (CHP)
89. Muzaffer Koçak: Van, 8,
(CHP)
90. Rüştü Oktar: Van, 8, (CHP)

9. Dönem Milletvekilleri

91. **Hüseyin Celal Yardımcı:**
Ağrı, 9, 10, 11, (DP)
92. **Kasım Küfrevi: Ağrı, 9, 10,**
11, (DP)
93. **Halis Öztürk: 9, 10, 11, (DP)**
94. **Mustafa Nuri Okçuoğlu:**
Bingöl, 9, (CHP), 11, (DP)
95. **Selahattin İnan: Bitlis, 9,**
(CHP), 10, 11, (DP)
96. **Nusrettin Barut: Bitlis, 9, 10,**
11, (DP)
97. Yusuf Kamil Aktuğ:
Diyarbakır, 9, (DP)
98. Abdurrahman Ferit
Alpiskender: Diyarbakır, 9, (CHP)
99. **Yusuf Azizoğlu: Diyarbakır,**
9, 10, (DP)

100. Mustafa Remzi Bucak: Diyarbakır, 9, (DP)
- 101. Mustafa Ekinci: Diyarbakır, 9, 10, (DP)**
102. Nazım Önen: Diyarbakır, 9, (DP)
- 103. Kamil Tayşi: Diyarbakır, 9, 11, (DP)**
104. Abdullah Demirtaş: Elazığ, 9, (DP)
- 105. Suphi Ergene: Elazığ, 9, 10, (DP)**
- 106. Ömer Faruk Sanaç: Elazığ, 9, 10, (DP)**
- 107. Mehmet Şevki Yazman: Elazığ, 9, 10, (DP)**
108. Hamit Ali Yöney: Elazığ, 9, (CHP)
109. Şemsettin Günaltay: Erzincan, 9, (CHP)
110. Yusuf Cemal Gönenç: Erzincan, 9, (CHP)
111. Ahmet Ziya Soylu: Erzincan, 9, (CHP)
112. Sait Başak: Erzurum, 9, (DP)
- 113. Bahadır Dülger: Erzurum, 9, 10, (DP)**
- 114. Rıfki Salim Burçak: Erzurum, 9, 10, 11, (DP)**
115. Fehmi Çobanoğlu: Erzurum, 9, (DP)
- 116. Sabri Erduman: Erzurum, 9, 10, 11, (DP)**
117. Enver Karan: Erzurum, 9, (DP)
118. Emrullah Nutku: Erzurum, 9, (DP)
- 119. Rıza Topçuoğlu: Erzurum, 9, 10, 11, (DP)**
120. Memiş Yazıcı: Erzurum, 9, (DP)
- 121. Mustafa Zeren: Erzurum, 9, 11, (DP)**
122. Abbas Ali Çetin: Kars, 9, (CHP)
123. Latif Aküzüm: Kars, 9, (CHP)
124. Hüseyin Cahit Yalçın: Kars, 9, (CHP)
125. Veyis Koçulu: Kars, 9, (CHP)

126. Sırrı Atalay: Kars, 9, 10, 11, (CHP)

127. İsmet İnönü: Malatya, 9, 10, 11, (CHP)

128. Mehmet Kartal: Malatya, 9, 10, 11, (CHP)

129. Mehmet Kulu: Malatya, 9, (CHP)

130. Hüseyin Doğan: Malatya, 9, (CHP)

131. Nuri Ocakçioğlu: Malatya, 9, 10, (CHP)

132. Abdülkadir Özbay: Malatya, 9, (CHP)

133. Lütfi Sayman: Malatya, 9, (CHP)

134. Abdurrahman Bayar: Mardin, 9, 10, (DP)

135. Cevdet Öztürk: Mardin, 9, 10, (DP)

136. Kemal Türkoğlu: Mardin, 9, (DP)

137. Ferit Kılıçlar: Muş, 9, (DP)

138. Baki Erden: Siirt, 9, 10, 11, (DP)

139. Mehmet Daim Süalp: Siirt, 9, 10, 11, (DP)

140. Ali Şefik Türkdoğan: Siirt, 9, (DP)

141. Ahmet Cemil Yardım: Siirt, 9, (DP)

142. Hıdır Aydın: Tunceli, 9, (DP), 11, (CHP)

143. Hasan Remzi Kulu: Tunceli, 9, (DP)

144. Necdet Açıanal: Urfa, 9, (DP)

145. Feridun Ayalp: Urfa, 9, 10, (DP)

146. Hacı Ömer Cevheri: Urfa, 9, (DP)

147. Feridun Ergin: Urfa, 9, 10, (DP)

148. Celal Öncel: Urfa, 9, 10, (DP)

149. Reşit Kemal Timuroğlu: Urfa, 9, (DP), 10, Mardin, (DP)

150. Kazım Özalp: Van, 9, (CHP)

151. Ferit Melen: Van, 9, 11, (CHP)

152. Mehmet İzzet Akın: Van, 9,
(DP)

10. Dönem Milletvekilleri

153. Nimet Sümer: Ağrı, 10, (DP)

154. Necati Aras: Bingöl, 10, (DP)

**155. Sait Göker: Bingöl, 10, 11,
(DP)**

**156. Ekrem Yıldız: Bingöl, 10,
11, (DP)**

**157. Fikri Arıç: Diyarbakır, 10,
11, (DP)**

158. Ragıp Karaosmanoğlu:
Diyarbakır, 10, (DP)

159. Eyüp Şahin: Diyarbakır, 10,
(DP)

**160. Halil Turgut: Diyarbakır,
10, 11, (DP)**

**161. Mehmet Hüsrev Ünal:
Diyarbakır, 10, 11, (DP)**

162. Hüseyin Hüsni Göktuğ:
Elazığ, 10, (DP)

163. Selahattin Toker: Elazığ,
Elazığ, 10, (DP)

164. Sadık Perinçek: Erzincan, 10,
(DP)

165. Hüsni Çanakçı: Erzincan, 10,
(CHP)

166. Mustafa Rahmi Sanalan:
Erzincan, 10, (DP)

167. Tevfik Şenocak: Erzincan, 10,
(DP)

168. Veysel Varol: Erzincan, 10,
(DP)

169. İshak Avni Akdağ: Erzurum,
10, (DP)

170. Zeki Çavuşoğlu: Erzurum, 10,
(DP)

**171. Şevki Erker: Erzurum, 10,
11, (DP)**

**172. Abdülkadir Eryurt:
Erzurum, 10, 11, (DP)**

173. Hamit Şevket İnce: Erzurum,
10, (DP)

**174. Hasan Numanoglu:
Erzurum, 10, 11, (DP)**

175. Cemil Önder: Erzurum, 10,
(DP)

176. Esat Tuncel: Erzurum, 10,
(DP)

177. Übeydullah Seven: Hakkâri, 10, 11, (DP)

178. Kemal Güven: Kars, 10, 11, (CHP)

179. Remzi Çakır: Kars, 10, (CHP)

180. Hasan Erdoğan: Kars, 10, 11, (CHP)

181. Mehmet Hazer: Kars, 10, 11, (CHP)

182. Turgut Göle: Kars, 10, 11, (CHP)

183. İbrahim Us: Kars, 10, 11, (CHP)

184. Ali Yeniaras: Kars, 10, 11, (CHP)

185. Rıza Yalçın: Kars, 10, (CHP)

186. Abdullah Köroğlu: Malatya, 10, (CHP)

187. Ahmet Fırat: Malatya, 10, 11, (CHP)

188. Kamil Kırıkoglu: Malatya, 10, (CHP)

189. Mehmet Fahri Oral: Malatya, 10, (CHP)

190. Hilmi Özbay: Malatya, 10, (CHP)

191. Mehmet Zeki Tulunay: Malatya, 10, 11, (CHP)

192. Mehmet Tefik Ünsalan: Malatya, 10, 11, (CHP)

193. Nüvit Yetkin: Malatya, 10, 11, (CHP)

194. Etem Aybar: Mardin, 10, (DP)

195. Bahattin Erdem: Mardin, 10, (DP)

196. Abdulhalim Şatana: Mardin, 10, (DP)

197. Gıyasettin Emre: Muş, 10, 11, (DP)

198. Şemsi Ağaoğlu: Muş, 10, 11, (DP)

199. Mehmet Şefik Çağlayan: Muş, 10, 11, (DP)

200. Suat Bedük: Siirt, 10, 11, (DP)

201. Veysi Oran: Siirt, 10, 11, (DP)

202. Arslan Bora: Tunceli, 10, 11, (CHP)

**203. Fethi Ülkü: Tunceli, 10, 11,
(CHP)**

204. Bahri Turgut Okaygün:
Tunceli, 10, (CHP)

205. Mehmet Hatipoğlu: Urfa, 10,
(DP)

206. Saim Önhon: Urfa, 10, (DP)

207. Aziz Özbay: Urfa, 10, (DP)

208. Muzaffer Timur: Urfa, 10,
(DP)

209. Hilmi Durmaz: Van, 10, (DP)

210. Muslih Görentaş: Van, 10,
(DP)

211. Hamit Kartal: Van, 10, (DP)

212. Kemal Yörükoğlu: Van, 10,
(DP)

11. Dönem Milletvekilleri

213. Ali Yaşar: Adıyaman, 11,
(DP)

214. Ali Şefik San: Adıyaman, 11,
(DP)

215. Gani Gürsoy: Adıyaman, 11,
(DP)

216. Vakkas Sait Açar: Adıyaman,
11, (DP)

217. Sırrı Turanlı: Adıyaman, 11,
(DP)

218. Şeref Saraçoğlu: Ağrı, 11,
(DP)

219. Selim Yatağan: Ağrı, 11,
(DP)

220. Rıfat Bingöl: Bitlis, 11, (DP)

221. Nuri Onur: Diyarbakır, 11,
(DP)

222. Tahsin Cahit Çubukçu:
Diyarbakır, 11, (DP)

223. Sezai Demiray: Diyarbakır,
11, (DP)

224. Hamit Zülfü Tiğrel:
Diyarbakır, 11, (DP)

225. Hüseyin Ülkü: Diyarbakır,
11, (DP)

226. Mustafa Altındoğan: Elazığ,
11, (CHP)

227. Celal Dora: Elazığ, 11, (CHP)

228. Mehmet Hürrem Müftügil:
Elazığ, 11, (CHP)

229. Nazım Öztürk: Elazığ, 11, (CHP)
230. İsmail Hakkı Talay: Elazığ, 11, (CHP)
231. Nusret Safa Coşkun: Erzincan, 11, (CHP)
232. Hafız Cemal Işık: Erzincan, 11, (CHP)
233. Adil Sağıroğlu: Erzincan, 11, (CHP)
234. Hüseyin Şahin: Erzincan, 11, (CHP)
235. Naci Yıldırım: Erzincan, 11, (CHP)
236. Abdülmelik Fırat: Erzurum, 11, (DP)
237. Mehmet Eyüboğlu: Erzurum, 11, (DP)
238. Sait Kantarel: Erzurum, 11, (DP)
239. Münip Özer: Erzurum, 11, (DP)
240. Fethullah Taşkesenlioğlu: Erzurum, 11, (DP)
241. Osman Alihocagil: Erzurum, 11, (DP)
242. Şemsettin Ataman: Kars, 11, (CHP)
243. Rasim İlker: Kars, 11, (CHP)
244. Behram Öcal: Kars, 11, (CHP)
245. Osman Yeltekin: Kars, 11, (CHP)
246. Nurettin Akyurt: Malatya, 11, (CHP)
247. Mehmet Delikaya: Malatya, 11, (CHP)
248. Kamil Sürenkök: Malatya, 11, (CHP)
249. Mehmet Ali Arıkan: Mardin, 11, (CHP)
250. Abdulvahap Dizdaroğlu: Mardin, 11, (CHP)
251. Şevket Dursun: Mardin, 11, (CHP)
252. Halim Kermooğlu: Mardin, 11, (CHP)
253. Hasan Reşit Tankut: Mardin, 11, (CHP)
251. Selim Telliağaoğlu: Mardin, 11, (CHP)

252. Zeki Dede: Muş, 11, (CHP)
253. Mustafa Fikri Şendur: Siirt, 11, (DP)
254. Osman Ağan: Urfa, 11, (CHP)
255. Mahmut Esat Karakurt: Urfa, 11, (CHP)
256. Yaşar Alhas: Urfa, 11, (CHP)
257. Aziz Gökhan: Urfa, 11, (CHP)
258. İbrahim Etem Karakapıcı: Urfa, 11, (CHP)
259. Abdullah Köksel: Urfa, 11, (CHP)
260. Abdurrahman Odabaşı: Urfa, 11, (CHP)
261. Ömer Yüksel: Urfa, 11, (CHP)
262. Abdülvahap Altunkaynak: Van, 11, (CHP)
263. Abdülhakim Arvas: Van, 11, (CHP)
264. Tevfik Doğuşiker: Van, 11, (CHP)
265. Mehmet Sait Erdiñ: Van, 11, (CHP)

ÖZGEÇMİŞ

Bilal Nergiz 1984 yılında İzmir’de doğdu. 2008 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nden mezun oldu. 2009 yılında Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih Anabilim Dalı’nda araştırma görevlisi olarak göreve başladı. Burada altı ay çalıştıktan sonra aynı yıl İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih Anabilim dalına araştırma görevlisi olarak atandı. 2012 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler tezli yüksek lisans programından “12 Eylül Döneminde Milli Güvenlik Konseyi’nin Yasama Faaliyetleri (12 Eylül 1980-18 Ekim 1982)” isimli tez çalışmasını savunarak mezun oldu. 2013 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler doktora programına kaydoldu. Halen İstanbul Üniversitesi’nde araştırma görevliliğine devam etmektedir.